

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



MARTIN LUTHER ALIN YAZISI

BIYOĞRAFI

Lucien Febvre

Türkçesi
Serpil GÜNER



Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

MARTIN LUTHER ALIN YAZISI

Robert Mandrou'nun Sonsözü ile

LUCIEN FEBVRE

Türkçesi
Serpil GÜNER



Cümle Yayınları- 44

Biyografi- 12

•

Yayın Yönetmeni: Muhsin METE

Kitap Editörü: Mehmet Can DOĞAN

•

Martin Luther Alın Yazısı/Lucien FEBVRE

Özgün Adı: Martin Luther, un destin

İngilizce aslından çeviren: Serpil GÜRER

•

Teknik Hazırlık: Kelime Yayıncılık

•

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Sarakusta

www.sarakusta.com.tr

•

© Lucien FEBVRE

© Kelime Yayıncılık Reklam Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 31337

Bütün yayın hakları saklıdır.

**Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.**

•

Birinci Baskı, Ağustos 2016

ISBN: 978-605-9147-38-5

•

Kelime Yayıncılık Reklam Tic. Ltd. Şti.

Reşit Galip Cad. Hatır Sok. Nu: 23/2 06700 GOP/ANKARA

Telefon: (0312) 437 08 85-437 08 86 Faks: (0312) 437 08 87

www.cumleyayinlari.com

e-posta: bilgi@kelimeyayincilik.com

•

Baskı: Dumat Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

www.dumat.com.tr

•

Cümle Yayınları, Kelime Yayıncılık'ın tescilli markasıdır.

Lucien Febvre

Lucien Febvre (1878-1956) Annales Okulu'nun kuruluşunda önemli rol oynayan Fransız tarihçidir. 1911 yılında tarih doktorasını *İkinci Phillip ve Franche-Comté* ile ilgili tezi ile almıştır. Kısa bir süre sonra Dijon Üniversitesi'nde görev almıştır. 1919'da Strasbourg Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörü olarak atanmıştır. 1929'da Marc Bloch ile *Annales d'histoire, économique et sociale (İktisadi ve Sosyal Tarih Yıllığı)* dergisini kurmuştur. 1933'te *Collège de France*'de bir kürsüye atanmıştır. II. Dünya Savaşı işini her ne kadar sekteye uğratsa da otuzlu yıllar boyunca ve kırklı yılların başlarına kadar yayına devam etmiştir. 1940'larda Bilimsel Araştırmalar Ulusal Konseyi'nin kurulmasına katkıda bulunmuş ve bu kurumda çalışmalarını Tarih Komisyonu Başkanı olarak sürdürmüştür. 1946'da Konsey'in II. Dünya Savaşı ile ilgili tarih araştırmaları yapmayı amaçlayan komitesinin başkanlığına getirilmiş ve bu alanda bir dergi yayımlamaya başlamıştır. 1948'de bir süredir ders vermekte olduğu *Ecole Pratiques des Hautes Etudes*'ün İktisat ve Toplum Bilimleri Bölümü Başkanı olmuştur. UNESCO'da ülkesini temsil etmiştir. 1949'da *Académie des Sciences Morales et Politiques*'in üyeleri arasına girmiştir. Febvre'in süreli yayınlarda çıkan yazıları dışında yayımlanmış birçok eseri bulunmaktadır.



Dr. Serpil GÜNER

1974 yılında Erzurum-Horasan'da doğdu. 1998 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimini aynı fakültede sürdürerek 2010 yılında Edebiyat Doktoru unvanını aldı. 2013 yılında *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıl Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu* başlıklı bir eseri yayınlandı. Halen Spor Genel Müdürlüğü Dış ilişkiler Dairesi Başkanlığında Mütercim olarak görev yapmaktadır.

İçindekiler

Birinci Baskı Önsözü	9
İkinci Baskı Önsözü	11
1. Kısım/YALNIZ ÇABA	
I. Bölüm: KÖSTLIN'DEN DENIFLE'E	19
I. Roma Seyahatinden Önce.....	20
II. Roma'dan Müsamahaya	26
III. Oyun Bozan	30
IV. Denifle'in Delil Göstermesi.....	34
II. Bölüm: GÖZDEN GEÇİRME: KEŞFEDİLMEDEN ÖNCE ...	43
I. Luther'in Keşifliği	45
II. Gabriel'den Staupitz'e.....	50
III. Bölüm: GÖZDEN GEÇİRME: KEŞİF	59
I. Keşif Nedir?	60
II. Sonuçları	65
III. 1516 Yılında Luther	71
2. Kısım/GELİŞİMİ	
I. Bölüm: MÜSAMAHALAR KONUSU	81
I. Albert, Fugger, Tetzel.....	81
II. Luther'in Tepkisi	88
III. 95 Tez	95
II. Bölüm: 1517 ALMANYASI VE LUTHER.....	101

I. Siyasî Sıkıntılar	102
II. Toplumsal Kaygılar	109
III. Luther Almanya Önünde	115
III. Bölüm: ERASMUS, HUTTEN, ROMA	123
I. Du bist nicht fromm!	123
II. Huttenistler	134
III. Credis, vel non credis?	143
IV. Bölüm: 1520 YILININ İDEALİSTİ	151
I. Soyluluk Manifestosu	151
II. Bir Kilise Kurmak mı?	159
III. Worms Cesareti	168
V. Bölüm: WARTBOURG AYLARI	183
I. Almanya Allak Bullak	184
II. Wartbourg'daki Kahramanca Çaba	190
III. Bir Stilin Dökümevi	195
IV. Her Şeyden Önce İdealizm	199
V. Şiddet mi Kelam mı?	205
VI. İnançlı Ancak Önder Değil	211
3. Kısım/KENDİ İÇİNE ÇEKİLME	
I. Bölüm: VAFTİZ KARŞITLARI VE KÖYLÜLER	217
I. Zwickau	218
II. Vaaz Etmek mi, Eyleme Geçmek mi?	225
III. Kilise, Devlet	230
IV. Köylüler	235
V. İki Şehir	243
II. Bölüm: 1525 SONRASI İDEALİZM VE LUTHERYENİZM	247
I. Pro Fide: Erasmus, akıldır	248
II. Dünyaya Kafa Tutmak: Catherine	254
III. Otoriteye İtaat Etmek	258
IV. Lutherizm ve Lutheryanizm	269
SONUÇ	279
BİBLİYOGRAFYA NOTU	291
SONSÖZ	301

*JULES BLOCH'a,
Kardeşçe duygularımla.*

Birinci Baskı Önsözü

*Bir arkadaşı bir gün ona, Hristiyanlık'ın kurtarıcısıysın dedi.
"Evet. Kurtarıcıyım, kurtarıcıyıldım.
Ancak, efendisi nereye yönlendirirse orayı bilen kör bir at gibi" diye
cevap verdi.
MATHESİUS, VII*

Luther'in biyografisi mi? Hayır. Luther hakkında bir görüş, daha fazlası değil.

Basit ancak trajik bir alın yazısının iniş çıkışlarını belirtmek; gerçekten önemli bazı noktaları hassasiyetle tespit etmek; ilk girişiminin hangi şartların baskısı altında, nasıl değişmek ve rotasından sapmak durumunda kaldığını göstermek; böylece eşsiz bir dinamizme sahip bir adamın, belki de tarihin de başlıca problemi olan birey ve toplum, kişisel inisiyatif ve toplumsal ihtiyaç arasındaki problemini ortaya koymak: Amacımız budur.

Bu kadar az sayfada bunu gerçekleştirmek, büyük fedakârlıklara önceden razı olmak demektir. Bize haksız bazı suçlamalar yöneltilenlecektir. Seçim yapmak zorunda kalınca, gençlik yıllarının kuramsal Luther'inin veya 1525-1546 yılları arasında yıldızı sönen yorgun, verimsiz, kırgın Luther'inin incelemesini, yıldızının parladığı, dünya sahnesinde çok güçlü bir şekilde peygamberden ilham izleri taşıyan kahraman rolünü üstlendiği 1517-1525 yıllarına bile bile feda etmemize şaşırmamak gerekir.

Bu kitabı yazarken yalnızca bir tek önyargımız olduğunu da belirtmemiz gerekir: anlamak ve mümkün mertebede anlatmak. Lutheryen düşünce biçiminin nitelikli çevirmenleri, bu kitlelere yayma, aynı zamanda da yansıtma çalışmasına ilişkin en azından bir kaygımızı göz önünde bulundurlarsa çok memnun oluruz: Melodik olmayan ancak zamanının modasına göre polifonik olan bir eserin incelikli zenginliğini acımasız sadeleştirmelerle aşırı derecede zayıflatmamalıdır.

Sèvre, Le Bannetou, Ağustos 1927

L. F.

İkinci Baskı Önsözü

Konu itibariyle büyük, ebat olarak küçük olan bu kitabın ilk yayın tarihinden (1928) bu yana 16 yıl geçmiş. Baskısı tükenmek üzere. Farklı çevrelerden yeni baskısını hazırlamam için ricada bulunuldu. Böylece kitabı dikkatlice yeniden okudum. Önce yakın gözlüklerimle, metnin içine sıkışmış olan baskı ve diğer hataları düzelttiğimi umuyorum. Daha sonra, eserin tamamını enine boyuna bir daha okudum. Belki benim için utanç verici ama itiraf ediyorum: Değiştirecek hiçbir şey bulamadım.

Benim görüşüme göre böyle bir kitap bir daha yazılmadı. Ancak, iyi niyetli eleştirmenler çalışmamı, 1525 yılının ötesine taşımamış olmamakla, 1525-1547 yılları arasında hayat yolundaki Luther'e uzaktan bakmakla ve yeterince incelememekle suçladılar. Okuyucularımın¹ bazılarını da allak bullak eden, daha önce de şimdi de tek kelimeyle adlandırdığım gibi, "Kapanma". Düşünce-mi daha iyi ifade etmem gerekirse, bu baskıda bu "Kapanma"ya iki yeni kelime ekledim; şimdi anlaşmazlığa mahal vermeden konuşabiliyorsam, bunu bir "İçine Kapanma"ya borçluyum. Bu iyi niyetli eleştiriler fikrimi değiştirmede. 1927 yılında ne yapmak istediysen onu yaptım. Elimden geldiği kadar, genç Luther'in gücünü, atılganlığını ve yalnızca kendisi olarak inatla dünyaya sunduğu yenilikleri anlattım. Hangi yenilikleri getirdi? Hristiyanlık'a yeni bir düşünce, hissetme ve uygulama tarzı getirdi. Ne en ba-

¹ Özellikle üstün ve liberal anlayışlı Lutherolog, Henri Strohl'ü düşünüyorum.

şından engellenebilmiş ne olduğu gibi onay alabilmiş ne kilise liderleri tarafından kabul edilmiş olan bu öncü zat, kendiliğinden yeni bir din, eski Hristiyanlık'ın yeni bir dalını oluşturmuştur. Oluşturulan bu yeni dal, başka yeni bir insan neslini, en azından Hristiyanlık'ın yeni bir çeşitlilik türünü doğurmuştur: Lutheryen çeşitliliği. Hiç kuşkusuz, dıştan bakınca çok az değişikliğe uğramış, daha yumuşak, menşe yerinin dışında yaşayamayacak ve verimli olamayacak şekilde oluşturulan Lutheryenlik 30 yıl sonra Picard Jean Calvin'in ortaya çıkmasını sağlayabilecek midir? Kesinlikle evet. Bununla birlikte direngendir de. Uzun solukludur. Birçok olaya uyarlanmaya muktedirdir. Bazen, benzer çeşitlilikleri değiştirip bozacak çekicilik sergiler ve arılığıyla kıskanç din muhafızlarına endişe verecek kapasitededir. Her hâlükârda, Almanya'nın bir kısmı dâhil olmak üzere, insanlar üzerinde kayda değer tarihsel bir önemi vardır. Lutheryen düşünce tarzı, onu kabul eden insanların mantığına tam olarak uymaktadır.

1525 yılı sonrasının ve öncesinin Luther'ini incelemek gerekir mi? Hiç kuşkusuz. Zaten bu iki Luther arasında gerçek bir kopukluk bulunmamaktadır. İki ayrı Luther yerine tek bir Luther olması daha iyi. 1547'nin Luther'i, hâlâ dini bütün, 1520'nin Luther'i de onunla aynı düşüncede. Ben hiçbir zaman aksini söylemek istemedim, söylemedim de. Pek çok kişinin mantığa aykırı olarak gördüğü, Köylü Mücadelesi zamanındaki Luther, yani ayaklanan köylüleri onca öfkeyle, şiddetle ve gaddarlıkla mahkûm eden Luther, Büyük Liberal Anlaşmaları yazan, 1520 yılının Luther'inden başkası olmadığı tezini kâfi derecede savundum. O denli karşı ve gerekçeli görüşe rağmen, şaşırtıcı olaylar vasıtasıyla Lutheryen eğilimlerinin derin ve sürdürülebilir âhengini kabul ettirmeye çalıştım. Bu nedenle, ne gerçekte yaptığım ne de niyetlendiğim bir hatadan dolayı özür dilemem hiç kuşkusuz gereksizdir. "Kapanma", kopma anlamına gelmez. Dokunmaçlarıyla her bir yandan düşman dünyayla çarpışan varlık, iç huzur ve iyi dilekler taşıyan bir özgürlük duygusu kazanmak için kabuğuna olabildiğince çekilir. Bunu yaparak kişiliği ikiye bölünmüş olmaz. Yeniden kabuğundan çıktığında, yine kendisidir ve her

zaman kendisi olarak, öfkeli dünyada el yordamıyla yeniden ilerlemeye çalışır ve daha sonra yeniden tam tersini yapar. Yalnızca, Luther'in birbirini izleyen kabuğuna çekilme ve çıkma, keşfetme ve inziva hâlini anlamak gerekir. Çıkış noktası 1525, 1530 değildir, çok daha öncedir. Bu başlangıç noktasıdır. Bu noktayı, Luther'in hayatına dikkatlice yerleştirmek; Luther'in Luther olmadan önceki hâlini algılamayı sağlayan özenli bir çalışmayla "Lutheranizm"'in ilk tohumlarının gelişmeye başlamasını izlemek; Luther'in kendi içinde doğduğunu, büyüdüğünü, kendisini ifade ettiğini görmek, daha sonra yapılan ve elde edilen doğruların ardından orada durmak: Savaşması veya kabul etmek için gerekli olan mücadeleyi verebilmesi amacıyla insanı insanlarla, öğretiyi öğretilerle, fikri fikirlerle bırakmak gerekir. Lâkin bir fikrin kendi fikrini çelmesine, bir başka insanın kişiliğine nüfuz etmesine, başka öğretilerin öğretiyi yermesine izin vermeden, hiçbir fikir kabul edilmez, hiçbir insan kazanılmaz, hiçbir öğreti bir başkasıyla değiştirilmez. İşte, yapmak istediğim budur. İşte, 1525 yılından sonraki bütün Luther çalışmaları için gerekli olacak önsöz. O tür bir çalışma tek başına yeterli değildir; önsözde 1525 yılı öncesi Luther hakkında sağlam bilgiye ihtiyaç vardı. Aksi hâlde, söz konusu o Luther'i aydınlatamaz, geriye dönük olarak anlamayı, açıklamayı ve anlatmayı sağlayamaz. Tam tersi, 1525 yılı öncesi bir Luther araştırması yapmak, Luther'in genel olarak farkına varılmasını sağlar. 1927 yılında biz Fransızlarda eksik olan buydu. 1944 yılında hâlâ ihtiyacımız olan da bu.

1927 yılından beri Luther'in rol oynadığı, Luther'in rol oynatıldığı pek çok olayın varlığını bilerek bu cümleyi yazıyorum. Abartmayalım: Yine de belirli roller oynadı. Bu isyankârın 1933 yılından itibaren Almanya'da 5 Markların üzerine basılan resmi, Alman halkının ondan yeterince haberdar olmasını sağlamıştı. Paralar ve ayrıca tüm bir edebiyat sayesinde, 1934 yılından itibaren Fransız halkının da dikkatini çekmeye başladık.

O andan itibaren, yeni bir Luther doğacaktır. Biz Fransızların, biz yabancıların, anlayamayacaklarını sandıkları bir Luther. Bu

Luther'i, 1933 yılından önce Reformcu'ya yer veren hemen hemen tüm edebiyat dalları gibi bizim de, zaman aşımına uğramış bir Luther olarak kabul etmemiz gerekiyordu. Bu Luther, dinî bir kişilik olarak değil de, özellikle politik bir kişilik olarak görmemizi istedikleri bir Luther'dir. Bu konuya ilişkin yapılacak tarafsız çalışmalar, bize "Alman halkının gerçek doğası konusunda yeni bir anlayış" kazandıracak türden olacaktır. 1934 yılından itibaren yapılan açıklamalar, Fransa'da yankı uyandırmışa benziyordu. Bir Luther biyografi yazarı, daha önce Reformcu olarak adlandırılan Luther hakkında, tarihin ortaya koyduğu soruları beklenmedik şekilde ele alıyor ve cevaplarının "yalnızca dinî alandan değil sosyal, siyasî hatta ekonomik" alanlardan da olabileceğini kaydediyordu. Ve kitabının ana bölümünde, "Luther ve Lutheranism tarihinin en az ilgi çeken konusu doktrinin kendisidir. Çünkü "Doktrin infantildir, Reformcuyu güçlü bir şahsiyet yapan, insan olmasıdır." diye belirtiyordu.

Yaşlı çocuk, 1944 yılında 1927 yılından daha yaşlı değil. Kendi adıma Luther doktrininin ilgiden yoksun olduğunu düşünmek için hiçbir nedenim yok. Yalnızca bir halkın, Alman halkının, ortak psikolojisinin ve tepkisinin ve bir dönemin, Lutheranismle bezenmiş pek çok dönemin izlediği Luther döneminin doğru anlaşılması için bile önemlidir. Bu küçük kitabı, Schell'in değerli eseri *Dokumente zur Luthers Entwicklung* ikinci baskısında bulunan, seçme eserler listesinde diğer saygın markalar arasında yer alması için öngörülen biçimlendirmeyi yaparak yeniden yayına hazırladığım için beni mazur görün.

Biçimlendirme derken, daha önce belirttiğim gibi, birbirine yakın birkaç düzeltme ve eklemeye bulundum. Kitabımı yeniden okuduğumda, Wartbourg'daki "tembel" aylarında durağan bir Luther tarafından yapılan ve bizi hayranlıktan şaşkına çevirip etkisi altına alan İncil'in çevirisinin üzerinde yeterince durmadığımı hissettim. Yasadışı ilân edilen Augustin keşişinin benzersiz çalışma yetisi ve yaratıcı ruhu bu çalışmada öylesine kendini gösteriyor ki. Dilbilgisi uzmanları dışında hiç kimse tarafından üze-

rinde hiçbir çalışma yapılmayan, olağanüstü bir üsluba okurların dikkatini çekmek için bulunmaz bir fırsat. Bununla birlikte, diğer üsluplardan farklı olarak bu üslup, yalnızca insanı değil bir çağı, kargaşayı, bizim çağımıza hem çok yakın ancak bir o kadar da uzak olan olağanüstü Luther çağını gözler önüne sermektedir: Yalnız biz bu çağı hep yakın zannediyoruz ancak, Eislebenli Augustin keşişini Cordelier de Chinon'ı -diğer bir olağanüstü üslup yaratıcısı- anladığımızdan daha fazla anlamıyoruz. Bu insanlar, gerçek anlamda, bizden farklı düşünüyorlardı. Bu noktada ifade şekilleri bizi aydınlatmaktadır². Bunun püf noktası istemeyi, ışığını istemeyi bilmektedir...

31 Ocak 1944, Paris

Bu kitap hâlâ, yayıncının yeni baskı yapmasını sağlayacak kadar talep görmektedir. Kitabın başarısı yalnızca yeni baskılarıyla da değil, Brüksel'de 1945 yılında birinci baskıda yer alan metnin Belçika baskısı ve Barbara Yayınevi tarafından 1949 yılında Floransa'da yayımlanan İtalyanca çevirisiyle de kanıtlanmıştır. Orijinal metnimde rötuş yapmam gerektiğini düşünmüyorum. Korkmadan, okurlara ve eleştirmenlere yeniden sunuyorum.

20 Ocak 1951, Paris

² Bir yöntemin ilk taslağının yer aldığı, umarım ki öyledir, *Le problème de l'incroyance au XVI e siècle, La religion de Rabelais*, Paris, 1943, in-8o, sqq., eserinde söylediklerime bakınız.

1. Kısım

YALNIZ ÇABA

I. Bölüm

KÖSTLIN'DEN DENIFLE'E

17 Temmuz 1505 tarihinde, sabah genç bir laik Erfurt'taki Augustin Manastırı'nın kapısından giriyordu. Yirmi iki yaşındaydı. Adı Martin Luther'di. Çevresindekilerin başlamış olan muhalefetine karşı sağır, iyi başlayan bir üniversite eğitimiyle taçlanmış birkaç geçici kârlı kariyerden sonra, manastırda asrın kötülüklerine ve tehlikelerine karşı sığınak arıyordu. Sıradan bir olaydı. Görünüşe göre Luther yalnızca müritlerin eğitimcisi, akrabalarını, mütevazı koşullara sahip bazı arkadaşlarını ilgilendiriyordu. Lutheryen Reformu dışında hiçbir bir ilkesi yoktu.

Kaygılı ve üzgün bu genç adam, Augustin keşişlerinin taşıdığı kaba yün kıyafeti taşımak istiyordu. Bir gün bu kıyafeti çıkarması ve kürklü eğitimci kıyafetiyle değiştirmesi gerekecekti, hiç kuşkusuz. Ancak, eğer Luther burjuva uygulaması olan bu kıyafeti korkmadan giymeseydi, yaklaşık on beş yıl manastırda yaşamasaydı, manastır hayatını kişisel ve ıstıraplı olarak deneyimlememiş olsaydı, Martin Luther olmazdı. Bir Erasmus'un şöyle ya da böyle Steyn Manastırı'na girmemesi akıl yürütmeye kavranabilir; aynı şekilde, ailesi tarafından bazı manastırlara yerleştirilen bir Calvin de.

Biri veya diğeri, tanıdığımızı düşündüğümüz Erasmus veya Calvin'den çok farklı olurlar mıydı? Ancak o yüzyılda yaşayan bir Luther, üniversitede laik bir eğitim gören ve hukukçu olarak başarıya ulaşan bir Luther, tarihteki Luther dışında her şey olabilir.

“Luther'in keşişliği” bir anekdot değildir. Keşiş olmak istemesi, yıllar boyunca tutkuyla bu görevi yerine getirmesi, bu kişinin silinmez bir iz bırakmasını; eserinin anlaşılmasını sağlar ve o andan itibaren, son yıllarda bu çok da önemli olmayan; 17 Temmuz 1505 tarihi sabahı, yirmi iki yaşındaki genç bir öğrencinin manastıra girmesi olayı çevresinde oluşan olağanüstü açıklama yığını ve çelişkili varsayımlar anlaşılabilir.

1. Roma Seyahatinden Önce

Yalnızca bu son yıllarda, zira üç yüzyıl boyunca Protestan, Katolik veya tarafsız tüm tarihçiler aynı fikri paylaşarak dikkatlerini, 31 Ekim 1517 yılında olanca ısıltısıyla dünya sahnesinde beliren ve yurttaşlardan şiddetle ya kendi tarafında ya da kendisine karşı tutum almaya zorlayan bu olgunluğa erişmiş adamın suretine, doktrinine ve eserine yoğunlaştırdılar.

Aynı şekilde, eskiden en bilinen Luther portresi 1532 yılı dolaylarında yağlı boya veya oyma sanatıyla yapılan elli yaşlarındaki bilgin portresiydi. Aynı şekilde, dost veya rakipleri yalnızca inanç esaslarını öğretmek için Wittenberg'deki makamında oturan grup lideri, ayrılıkçı kilise kurucusu ile ilgileniyorlardı. Ancak bu grup lideri nasıl yetişmişti? Doktrinini nasıl oluşturmuştu? Gerçekten Luther konusunda inceleme yapmak isteyen kişi bu sorulara cevap aramalıdır.

Bunun için çok fazla olanak olmadığını da belirtmek gerekir. Yaşam mücadelesi içinde olan Luther, 1519 yılına kadar vicdanî yapısına ve manevî yaşam hikâyesine ilişkin çok az bil-

gi bırakmıştır: omuz üzerinden geçmişe yönelik kaçamak ve geç kalınmış yalın bir bakış. Bilginin, Mart 1545 tarihli eseri *Rückblick, Oeuvres*³ adlı eserin ciltlerinden birinin birinci bas-kısının önsözü olarak kullanılmıştır. 1546 yılında, Luther'in öldüğü yıl, Mélancton ufak tefek bazı bilgiler⁴ eklemiştir. Bu bilgilerin en zahmetlileri, Amsdorf, Cochlaüs veya Mylius'un bazı notlarıyla kabaran metinleri sınırlandırarak açıklayan-lardı. Metnin tamamına canlılık katmak için, gözü kapalı ve verimli ancak sorunlu bir kaynağa başvuruyorlardı: Tischreden'lerin ünlü Propos des Table (Sofra Sohbetleri)'ı.

Paralı insanları temsil eden kaygılı ve titiz ev sahibesi Catherine de Bora'nın o büyük skandalda⁵; "Sayın bilgin onları bedava eğitmeyin! Zaten o kadar çok şey elde ediyorlar ki! Öylesine faydalı bir yığın şey! Özellikle de Lauterbach!" demiştir. Bir manga güzel genç insan Wittenberg'da bilginin başkanlığında, masanın öbür ucunda sonraki kuşaklar için onun dudaklarından dökülen cümleleri aceleyle not ediyordu; bunlar, güçlü bir hayal gücüne, keskin bir duyarlılığa sahip ve dünyanın en büyük itikadıyla bugünün gözleriyle uzak bir geçmişe gönüllü olarak romanlaştıran bir adamın samimi cümleleriydi. Biz tarihçiler için çalışmayan, tamamen dinî eğilimlere sahip editörler tarafından gözden geçirilen, düzeltilen ve değiştirilen bu beyanlar, birçok defa basılan Tischreden'in resmî derlemesini oluşturmuştu. Ne eleştiri yapma ne de dinleyiciler tarafından canlı olarak alınan faydalı ve ciddi notların kendisini bulma zahmetinde bulunmadan, bu derleme yardımıyla Martin Luther'in gençlik yıllarına ait

³ E., *OPvar.arg.*, 1, 15-24; *Dk.*, no 8.

⁴ Mélancton önsözü *Tomus II omnium operum, m. Lutheri, Wittenberg, 1546, Corpus Reformae, Melanctonis Opera'da yeniden basılmış*, VI, 155-177; *DOK.*, NO 7.

⁵ *Luthers Tischreden in der Mathesischen Sammlung*, p.p. KROKER, Leipzig, 1903, s. 192, no 232, 24 Ağustos 1540; *W., Tischreden*, IV, 704, no 5187

yarı efsanevî ve neredeyse menkıbevî resmî hikâyesi oluşturuluyordu. Benim jenerasyonumun tüm insanları onları tanıyordu. Ders kitapları, Köstlin'in, Kolde'in veya Fransızca olarak Félix Kuhn'un büyük monografilerini oldukça yanlış bir şekilde özetlemekle yetiniyordu.

Belirtmek gerekir ki, eser iyi oluşturulmuştu ve istenildiği kadar da dramatikti.

Önce sevgisiz, mutsuz ve güzelliksiz bir çocukluğun acı tablosu. Luther muhtemelen 1483 yılında, bir 10 Kasım günü, Aziz Martin bayramı arifesinde, Thuringe'in küçük bir şehri olan Eisleben'de doğar. Altmış üç yıl sonra yeniden gelip burada ölür. Ailesi fakirdi. Babası ona karşı sert, başkalarına karşı kaba saba bir maden işçisiydi. Annesi, bitkin bir ev kadınıydı. Ağır iş yükü altında ezildiğinden, çabucak etkilenen bir çocuğun beynini korkunç önyargı ve batıl inançlarla doldurmakta çok başarılıydı. Bu mutsuz kişiler, maden işçisi ve tüccar nüfusa sahip küçük bir kasabada, Mansfeld'de küçük Martin'i yetiştiriyordu.

Çocuk, kaba öğretmenlerin sopası altında okumayı, yazmayı, biraz Latince ve duaları öğrenir. Evde çılgınlık, okulda darbeler. Hassas ve gergin bir varlık için yönetim şekli serttir. Martin, on dört yaşında büyük şehir Magdebourg'a gider. Daha iyi eğitim veren okullar aramak üzere, Les Frères de la Vie Commune'un* kapısını çalar. Ancak, bu yabancı şehirde kaybolur; kapı kapı ekmeğini dilenmek zorunda kalır; üstelik hastadır, yalnızca bir yıl bu şehirde kalır, kısa bir süreliğine baba ocağına döner, daha sonra da akrabalarının bulunduğu Eisenach'a gider. Akrabaları tarafından yüzüstü

* Çevirmenin Notu: Les Frères de la Vie Commune, XVI. yüzyılda Hollanda'da ortaya çıkan, laik Hristiyan ibadet hareketidir ve "modern ibadet" akımıyla ilintilidir.

bırakıldıktan ve yeni acılardan sonra, nihayet yardımsever gönüllerle karşılaşır. Özellikle Ursule Cotta, onu şefkat ve sevgiyle kucaklayan bir kadındır. Böylece dört yıl geçer; bu, kederli gençlik yıllarının yüzünün az da olsa güldüğü ilk dört yılıdır. 1501 yılında yine babasının isteğiyle, kendisi için uygun olan üniversiteye, Erfurt'a gider.

Sanat fakültesinde coşkulu bir gayretle çalışır. 1502 yılında olgunluk sınavını verir, 1505 yılında da uzmanlığını alır. Ancak, iç karartıcı gençlik yıllarının gölgesi kötü alın yazısının üzerine düşer ve birbiri ardından gelen ciddi hastalıklar, kanlı bir kaza, ölümcül bir vebayla yayılan büyük korku, son olarak da Erfurt ve Stotternheim köyü arasında neredeyse Luther'in ölümüne sebep olan yıldırım düşmesinin yarattığı yıkım: Tüm bu zorlu hadiseler, tedirgin bir karakter ve ürkek bir duyarlılığı etkileyip onun mizacındaki bir adamın bu deneyimlerden sonra kendiliğinden taraf değiştirerek aykırı görüşte bir geleceği benimsemesine sebep olur. Laik eğitimini ve ailesinin uzun zamandır tasavvur ettiği sosyal ilerleme umutlarını bir kenara bırakarak Erfurt'daki Augustin keşişlerinin kapısını çalmaya gider. Bu beklenmedik olaydan sonra hayatının ilk dönemi sona erer. İkinci dönem, okuyucuyu manastıra taşır.

Seçkin keşiş Luther, burada, katı kurallara uysal bir şekilde boyun eğiyordu. Hem de ne katı! 1530-1546 yıllarını kapsayan dönemde yirmi metin hayal kırıklığı yaratan zulmü haykırıyordu⁶: “Evet, gerçekte dini bütün bir keşiştim ve diyebilirim ki tam anlamıyla düzene uyuyordum: Eğer bir keşiş manastır hayatı ile göğe erişebilseydi, ben de göğe erişebilirdim. Ancak oyun biraz daha devam ederdi: Dualar, okumalar ve diğer çalışmaların arifesinde ölürdüm”⁷. Başka bir yerde:

⁶ STROHL, I, 78-79 içinde; iyi bir seçim.

⁷ Sözkonusu bu metin ve sonraki iki metin için bakınız, cf. E., *polit. d.Schr.*,

“Yirmi yıl boyunca dini bütün bir keşiştim. Her gün bir ayın yapıyordum. Dua ve perhizlerle öylesine güçten düşmüştüm ki, eğer orada kalsaydım uzun süre dayanamazdım.” Hattâ: “O denli eza görüyor ve ilâhî öfkeden kaçıyordum ki, *İncil*’in yardımıyla Mesih’in avuntularına teslim olmasaydım, iki yıl yaşayamazdım...”

Gerçekten de bu kefarete çalışmaları ne içindi? Kilisesinin Luther’e tek önerisi olan gülünç bir idealin kefaretinin ödenmesi içindi. Tanrı’ya, yaşayan Tanrı’ya, sefil bir yüzyıldan kaçıyormuş gibi görünen Tanrı’ya kavuşmak için manastıra giren, gayretli dindar bir keşişin aldığı eğitimi, Hristiyan dünyasının üstatları olarak kabul edilen bilginlerin kitaplarında incelediği doktrin, konuşmaların kendisi ve yöneticilerinin ve üstlerinin tavsiyeleri ve uyarıları: ibadet yerlerinde veya kilise sundurmalarında bulunan sanat eserlerine kadar her şey, genç Luther’e affetmeyen, intikamcı, nihaî sonda sefil insanları o dehşet verici yüzleşmeye yöneltmek için titiz bir şekilde günahlarının hesabını tutan korkunç bir Tanrı’dan bahsediyordu. Acımasız, umutsuz ve katı bir doktrin; şefkat ve sevgiyle dolu hassas bir ruh için nasıl da sağlıksız bir gıdadır. Luther 1537 yılında, “Mesih’e inanmıyordum ancak, resmedildiği şekilde gökkuşağının üzerinde oturan sert ve korkunç bir yargıç gibi görüyordum”⁸ diye yazıyordu. 1539 yılında ise: “İsa peygamberin adı beni genellikle ürkütüyordu!... Şeytanın adını duymayı yeğliyordum, bu nedenle iyi işler yapmam gerektiğini düşünüyordum, tâ ki bunlar sayesinde Mesih bana dost olana ve olumlu bakana kadar.”

XXXI, 273 (1533) ve *Dok.*, No 61.- E. Exeget. d. Schr., XLIX, 300 (1537) ve *Dok.*, No 46.- E., *op. exeg.lat.*, VII, 72 (1540-1542) ve *Dok.*, no 18.

⁸ Bu ve bir sonraki metin için bakınız; E., *Exeg. d.Schr.*, XLIX, 27 (1537) ve *Dok.*, No 45. E., *Exeg. d.Schr.*, XLV, s. 156 (1539) ve *Dok.* No., 27.

Böylelikle Luther huzuru, gerçek ahiret mutluluğunu bulmak için manastıra girer ancak burada yalnızca korku ve şüpheyle karşılaşır. Nafile yere, öfkeli bir Tanrı'nın acımasız öfkesini yatıştırmak amacıyla vücudu için ölümcül, ruhu için rahatsız edici cezaları artırıyordu. Boş yere perhizlerle, uykusuzlukla, soğukla: Uğursuz üçlü Fasten, Wachen, Frieren ve imana ilişkin tüm bu monoton imtinalarla özgürleştirici gerçekliği güçlendirmeye mi yelteniyordu? Her defasında, nefsin insanüstü gayretinden ve umudun sıkıntı yaratan acısından sonra, umutsuzluk ve yalnızlık içinde daha içler acısı bir şekilde eski hâline dönüyordu. Erfurt'un kuruntulu Augustin keşişi hâline gelen Mansfeld'in mahzun çocuğu, kurtuluşundan daha fazla şüphe duymaya başlıyordu. Kalbin çılgınlıklarına sağır bir Hristiyanlıkta, tapınaklarını kötü tacirlere, sürülerini kötü çobanlara, müritlerini kötü hocalara teslim eden bir Hristiyanlıkta hiçbir şey, mutsuz yandaşların feryatları olmazsa hiçbir şey, beyhude yalanlarla açlığı yatıştırılan, canlı bir inanca aç bir müminin hıçkırıklarına karşılık veremezdi.

O sırada bir adam, merhametli ruha sahip gizemli bir adam gelir. 1503 yılından itibaren tüm Almanya'daki Augustinlerin psikopos naibi Dr. Staupitz, kendini ona teslim eden bu arzulu genç keşişin acılı bilinci üzerine iyilikle eğilir. İlk olarak ona aşk, merhamet ve bağışlayan bir Tanrı vaaz eder. Özellikle nafile kaygılardan uzaklaştırmak için onu harekete geçirir. 1502 yılında, Wittemberg'de seçmen Frédéric le Sage bir üniversite kurmuştur. Staupitz orada profesördür. 1508 yılı sonbaharında Luther'i çağırıp, Aristoteles'in *Etîği* konusundaki bir dersi ona verir ve eş zamanlı olarak da, dinî eğitime ilâhiyat fakültesinde devam etmesini emreder. Ertesi yıl Erfurt'a geri çağırıldığında Luther, eğitime ve öğretmenliğe devam etmektedir. 1510 yılında ilâhiyat alanında olgunluk sınavını vermişti, başarıyla vaaz ediyordu diye açıklar Pierre

Lombard. Çaresizlik krizleri seyrekleşir. Görünüşe göre bu onun kurtuluşudur. Ancak, beklenmedik olaylar her şeyi yeniden riske atar.

II. Roma'dan Müsamahaya

1510 yılının sonunda Martin Luther tarikat işleri için Roma'ya gidiyordu. Büyük bir umut ayaklarını yerden kesiyordu. Dindar bir hacı olarak, hac yerlerinin simgesi olan şehre, şehitlerin Roma'sına, Hristiyanlığın yaşam merkezine, müminlerin ortak vatanına, ruhanî liderin yüce ikametgâhına doğru gidiyordu. Gördüğü şey neydi? Borgialıların Roma'sı, kısa süre önce Papa Jules'ün Roma'sı hâline gelmişti.

Çılgına dönerek, lânetli Babil'den, dalkavuklarından, şakşakçılarından, kabadayılardan, dinsel konulardan çıkar sağlayan ruhban sınıfından, dinsiz ve ahlâksız kardinallerinden kaçarak, kalbinde la Grande Prostituée'ye (Büyük Fahişe)⁹ karşı tarifsiz bir nefretle anavatanı Almanya'ya geri dönmüştü. İstismarları, Hristiyan âleminin hemfikir olarak sindirdiği istismarları, vücut bulmuş şekilde, yaşarken ve Roma'nın güzel gökyüzünün altında küstahça serpilirken görmüştü. Kaynağını ve kökenini biliyordu. Manastırda, 1505 yılından 1510 yılına kadar Hristiyan eğitiminin çöküşünü görebilmişti. Eserlerin öğretisinin yetersizliğini ve duygudan yoksunluğunu hassas ruhunun derinliklerine kadar hissetmişti. 1510 yılında Roma'da, kilisenin korkunç ahlâkî sefaletine tüm çıplaklığıyla tanık olmuştu. Esas itibariyle, reform gerçekleşmişti. 1511 yılından itibaren manastır ve Roma, Luther'i Lutheryen yapmıştı...

⁹ Çevirmenin Notu: La Grande Prostituée, Apocalypse de Jean'ın esrarengiz figürlerinden biridir. İlk Hristiyanların düşüncesine göre, la Grande Prostituée şeytanın yeryüzündeki hükümdarlığının kanıtı olan Roma İmparatorluğu'nu simgeler.

Bununla birlikte, hâlâ konuşmuyordu. Kilisenin saygılı oğlu ataya duyulan saygıyla, apaçık ortada olan bir utancı örtmeye çalışıyordu. Sessizce hayatına; meditasyona, duaya, vaaz vermeye ve eğitmenliğe geri dönüyordu. Üniversitedeki kürsüsünden vazgeçmeye gönüllüydü. Wittembergli Augustinlerin manastır başkan yardımcısı olarak eğitim veriyordu ve bu da onu, 4 Ekim 1512 yılında lisansı, öğrenimini ilâhiyat olarak değiştirmeye zorluyordu. 19’unda doktor unvanını alan Luther, yaklaşık otuz yıl boyunca sürdüreceği eğitmenlik görevine, biri “Mezamir” (1513-1515) diğeri de, “Romalılara Mektup” konusunda iki ders vermekle başlamıştı.

Nihayet, yavaş yavaş boğucu bağlarından kendini kurtararak, kişisel bir teoloji oluşturmaya başlıyordu. Nasıl ve neyi? Tarihçiler önceden bunu hiç sorgulamadılar. Kuhn’un kitabının ilk iki yüz sayfasında, 1505-1517 arası dönemde Luther’in dinî görüşlerinin gidişatına ve kilisenin günah bağışlama meselesinin ne zaman ortaya çıktığına ilişkin tek bir satır bulunmamaktadır. Okurları, Reformcu’nun kendinden emin duygularından bîhaber diler. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Kuhn örneklemelerinde olduğu gibi onun kuşağındaki Alman tarihçiler, yalnızca 1545 yılı metinlerine başvurmuşlardır. Luther yaşlandığında, ölümüne yakın, gelişim eğrisini değiştirerek yeniden çizmiştir; eleştirmeyi hiçbir şekilde düşünmediğimiz ünlü bir sayfada bize, *Romalılara Mektup*’taki Saint Paul’ün sözlerinin onda yarattığı endişeyi belirtmiştir: *Justitia Dei revelatur in illo*, Tanrı’nın Adaleti *İncil*’de vahiy edilmiştir¹⁰.

Tanrı’nın Adaleti? Zayıflıklara ve uzlaşmalara kapalı, insanları huzuruna çıkartarak dehşet verici bir tarafsızlıkla eserlerini ve eylemlerini tartan, muhtemelen acımasız bir hâkimin adaletidir. Ancak, böyle bir adalet acımasızca değil midir?

¹⁰ E., *op.var.arg.*, I, 15; *Dok.*, no 8, 16-17; STROHI, I, 140.

Bu durumda canlı varlık kendiliğinden mutlak şekilde ölme ve ebedî cezaya vakfedilmiş olmuyor mu? Günahkâr kişi, kendini kötü göstermekten başka ne yapabilir ki! Yalnızca kendi mukavemetine terk edilen bu zayıf varlık, övgüye değer eylemleri başarıyla nasıl yerine getirebilir ki! Luther, *İncil*'de canlı varlıklara "İyi Haber"i açıklarken dahi, önlerine adaletin ve öfkesinin ürpertici darağacını kurmak isteyen Tanrı'ya karşı öfkeliydi. Âniden kafasında şimşekler çakana kadar keşiş, Saint Paul'un bahsettiği adaletin, *İncil*'in insanlığa vahiy ettiği adaletin, "eğer inançlıysa Tanrı'nın lütfuyla, gerçeğin hüküm sürdüğü adalet" olduğunu, Tanrı bilimcilerin edilgen adaletin de, "Merhametli Tanrı'nın, inanç yoluyla meşrulaştırdığı ve yazıldığı gibi, *gerçek, inançla hüküm sürer*" olduğunu anlıyordu.

Çok açık olmayan kurallarını derinleştirme kaygısı taşımadan tarihçiler, 1545 yılının altmışlık kişisinin 1515 yılının dindar kişisinin samimi atılımlarını tam olarak yeniden yapıp yapmadığını düşünmeden Reformcu'yla ilgili karara vardılar: "O andan itibaren, kendimi yeniden doğmuş gibi hissediyordum, tüm kapılar sonuna kadar açılıyordu. Cennete giriyordum. Tüm kutsal kitaplar, bana diğer yüzlerini gösteriyordu." Bilgin'in "keşfedilmesinde", yeni bir mezhebin verimli kaynağını selamlıyorlardı, daha fazlasını değil.

Böylece 1517 yılında, kendine güçlülükle hâkim olan, kalbinin derinliklerinde tüyler ürpertici sözleri saklı tutan Luther'in önünde alenen korkunç bir skandal patlak verir. İki yıldan az bir zaman içerisinde ard arda Magdebourg Başpiskoposluğunu, Halberstadt Piskoposluğu'nu ve Mayence Başpiskoposluğu'nu alan yirmi üç yaşındaki genç bir adama, Albert de Brandebourg'a, Papa tarafından, dine hakaret niteliğinde bir edepsizlikle günah bağışlaması öğütlenmiş ve satılmıştı.

Luther, bu iğrenç ticaret ve dini kıyafet giyen bu fırsatçıların para karşılığında en kötü günahların bile silineceğine dair yüz binlerce kez hesapsızca verdikleri beyanlar karşısında, uzun zamandır kontrol altında tuttuğu kızgınlığını sonunda hınçlı bir sesle açığa vurur.

Bir ucundan diğer ucuna istismarla dolu, utançlarıyla mide bulandıran, skandallarla çalkalanan -ancak Reuchlin ve diğer olaylar gerici barbarlığa, skolastiklerin entelektüel ve ahlâkî gericiliğine karşı özgür beyinleri tahrik ettiği- bir Almanya'da, coşkulu sözleri öfkeyle yankılanıyordu. Yüksek tonda müthiş bir yankı. Birkaç günde, birkaç haftada başkaldıran Augustin, bir otorite hâline gelmişti. Büyük din bilginleri meclisinin yarım kalan eserini güçlü bir ivmeyle bitirmek için yeniden ele almıştı; ayrıca gerekli şekilde neticelendirmek için, Erasmus'tan ilham almış gibi görünen sağduyulu ancak günahtan korkan, insan bilimlerinin yararlı ibadetleriyle, yozlaşmış bir eğitim ve ilâhiyatın tüm barbarlıklardan ve vesayetlerinden seçkin insanları kurtarmak isteyen bu entelektüellerin dileklerini de yeniden değerlendirmişti. Luther, fikirlerini Ulrich de Hutten'inkilerle birleştirerek, düşüncelerinden döndürülen kalabalıklar önünde, Rönesans ve Reform'un birbirine karıştığı muhteşem bir yüzyılın sevincinin yaşandığını ilân ediyordu. Tüm Avrupa'da yankı uyandıran zafer, özgürlük sloganı atıyordu. Bu çağrısıyla Avrupa, uyanıyor ve diriliyor gibi görünüyordu. Ama beyhude yere çöken bir dünyanın titrek ışıkları, papa ve imparator, yüzyıllardır süregelen güçlerinin karşısında dik duran zavallı keşişi korkutmaya çalışıyorlardı. Luther, Worms Genel Meclisi'nde 18 Nisan 1521 günü, meşale ışığı altında, nefesini onun yüzüne üfleyen bir kalabalıkla ağzına kadar dolu bir salonda, ayakta, Alman Sezar'ının ve Roma Papa elçisinin karşısında, kaygılarının daha da dokunaklı kıldığı bir sesle

beyanda bulunuyordu: Bu, yalnızca gaspçı ve yozlaşmış bir papalığın çöküşü değildi, daha fazlası ve daha iyisiydi, kişisel bilincin daimî haklarıydı. “Her neyse vaz geçin, ne yapabiliyorum ne de bunu isterim... Zira vicdana karşı bir şey yapmak, ne güvenlidir ne de dürüstlüktür.”

Ölümsüz sözler bunlar. Bu sözler, insanlık sınırlarına yayılıyordu ve öylesine karşı konulamazdı ki, Orta Çağ’ın müttetik güçlerinin karşısında sözlerinin sekteye uğramadan yükseldiği ve prensler meclisinin ihtişam ve debdebesini hayretler içinde bırakarak yüzyıllar boyunca modern dünyanın habercisi hâline geldiği anda bile kaba giysisi içerisinde zavallı keşişin ruhunu ürkütüyor, vücudunu titretiyordu. Bu sözlerle, kendi sıra dışı insanlık onurunu yaratıyordu.

III. Oyun Bozan

Beklendiği üzere canlı ve dramatik olan bu güzel öykü, Protestan reformunun temelleri ve sebepleri olarak nitelenen her şeyle mükemmel şekilde uyuşuyordu. Bu reform, XV. yüzyılda çok sık dile getirilen ve gün geçtikçe artan “Kilise’nin istismarlarından doğmamış mıydı? Maddî istismarlar: dinsel görevleri satma, menfaat ve imtiyaz ticareti, din adamlarının ahlâksız yaşamı, manastıra ait sosyal yapının hızla çözülmesi; aynı zamanda ahlâkî istismarlar da: canlı inancı, ölü bir uygulama sistemine indirgeyen bir teolojinin çöküşü ve sefaleti. Yapı, birdenbire çöktü; tek bir kişinin girişimiyle her şey altüst oldu, ayrıldı, karıştı. Böyle bir devrimin beraberinde getirdiklerini yok etmek için yirmi sene gerekti.

Saint-Siège’in yardımcı arşiv görevlisi P. Henri Suso Denifle, XIX. yüzyılın son yıllarında, bilimsel çevrelerce tanınan bir bilim adamıydı. Belçika asıllı bu Tirollü zat, nispeten kısa olan hayatı boyunca (1905 yılında 61 yaşında ölür), bilgiye

karşı duyduğu büyük açlığı, yirmi yolla büyük oranda tatmin etmişti.

Önce, mistik teolojiyle ilgilenirken Tauler ve Maître (üstat) Eckhart'ı da göz ardı etmeden Henri Suso'nun eserlerinin eleştirel basımını üstlenirken görüldü. Daha sonra, Orta Çağ üniversiteleriyle ilgilendi ve Émile Chatelain'in yardımıyla, 1889'dan 1897'ye kadar entelektüel tarihimizin bir yapıtının yayımlanmasını sağladı: *Paris Üniversitesi Envanteri*. Son olarak da, Vatikan'da dilekçe kayıtlarını inceleyerek, Yüz Yıl Savaşları sırasında Fransa'daki kilise, manastır ve hastanelerin viraneliğine ilişkin bol miktarda doküman topladı ve yayımladı. Bunlar saygıdeğer ve barışçıl çalışmalar. Tescil Akademisi, P. Denifle adını, listelerine kaydederek değerini kabul etmiştir. Vatikan'ın yardımcı arşiv görevlisi kalan günlerini ise Orta Çağ bilgilerine ilişkin masum çalışmalara adanmış gibi görünüyordu.

Oysa Mayence'da 1904 yılında, Lutheryen çalışmalarının berrak gökyüzünde bir şimşek, Stotternheim yolu şimşeği çaktı, başka bir deyişle yankılandı. P. Denifle imzalı, *Luther ve Lutheranism (Luther ve Lutheranism)* isimli bir eserin I. cildi yayımlandı. Bir ayda tüm baskısı tükendi¹¹. Lutheryen Almanya, gizli öfke ve endişeden tır tır titriyordu. Siyasî ihtiyat içinde büyük üzüntü yaşayan Katolik Almanya'nın bir bölümü, muğlak bir kınama göstergesi olarak kollarını gökyüzüne kaldırıyordu. Dergiler, gazeteler, yazılı basın alanında çok zengin olan bir ülkenin tüm yazılı sayfaları yalnızca Luther'den bahsediyordu. Tüm meclislerde acımasız ve gerçekten saygısız bir kitap konusunda hükümetlere gensoru önergesi veriliyordu.

¹¹ Bibliyografik nota bakınız.

Şevk ve inançla dolu dindar P. Denifle, XV. yüzyıl manastırları konusundaki çalışmaları boyunca, çok bariz olan bir çöküşün nedenlerini araştırmıştı. Çalışmalarını geriye giderek yüzyıllar bazında derinleştirdiğinde, Lutheryen Reformu'na ulaşmıştı. Geri adım mı atacaktı, yetersiz olduğu sonucuna varıp kendini yetkisiz mi görecekti? Bu, P. Denifle için olağan bir hareket değildi. Preger'den Jundt'a ve M. Fournier'ye birçok bilgin, Saint Dominik tarikatına mensup bu hırçın kişinin bizzat adlandırdığı "Tirollü samimiyetinin" nezaketsiz sertliğini ölçebilmişlerdi. Ya bariz yetersizliği? Mukavemet gösterecektir, öncelikle karşı konulmaz bir mukavemet. Orta Çağ bilimlari uzmanı P. Denifle, uzun yıllar Orta Çağ teolojisi üzerine çalışmıştı. Gizemlere meyilliydi. Aynı oranda, XII. ve XVIII. yüzyıl bilginleri üzerinde de çalışmıştı. Oysa, engin kültürden yoksun resmi Lutherologlar, Denifle'in çok iyi bildiği şeylerin değerini anlamıyorlardı; kuşkusuz, Erfurt ve Wittemberg Augustin keşişinin başlangıçta beslendiği düşünce ve doktrinler konusunda neredeyse tam bir cehalet içindeydiler. Bunlar, Lutheryen fikirlerinin yorumlanmasını daha güçlü kılmak için gerekli değiller miydi? Diğer yandan, kiliseye devam eden, dindar, manastır hayatı ve usulü konusunda kişisel deneyime sahip P. Denifle'in hâlâ, Almanya'daki Lutheryen profesörleri üzerinde, ilk sözlerinden itibaren çok bariz bir şekilde ortaya çıkan bir üstünlüğü vardı. En akıllıları, suçu kabul etmek için gayret gösteriyorlardı. Ya diğerleri? Yirmi akademisyen ve profesör üzerinde yenilgi çanı çalıyordu. Bugün dahi eseri tamamlayan P. Weiss'in veya kısaltarak çeviren M. Paquier'nin yumuşatmalarına rağmen, P. Denifle'i yeniden okuyan "dipnot meraklısı" profesyoneller, uzman olarak Doğu'nun en iyi inci avcısının maharetli ustalığını takdir ederler. Ancak bunlar, bir hikâyenin yalnızca çok küçük kısımları. P. Denifle gerçekte ne iddia ediyordu?

Öncelikle, Luther'in fizyonomisini belirtmek istiyordu; insan Luther'in. Bu, yaptığı işin en görünür tarafıydı. Gasp edilmiş bir kaideyi yıkmak istiyordu. Bir yarı Tanrı'nın yalanına veya daha doğrusu, güzel kırmızı yanaklı, kıvrıkcık saçlı, babacan tavırlı ve yumuşak bir anlatıma sahip bir aziz suretini, hiç kuşkusuz pek çok meziyeti ve yeteneği olan -Luther'in çok zengin bir mizacı olduğunu hiçbir zaman inkâr etmedim, diyordu Danifle¹²- ancak büyük kusurları, bayağılıkları, yetersizlikleri de olan, insan doğasına uygun olarak biçimlendirilmiş görüntüsüyle değiştirmek. Herhangi bir bilgin, bir hukukçu veya bir siyasetçi için bunlar mazur görülebilir ancak bir din/mezhep kurucusu için mazur görülebilir mi? Denifle çabalıyordu. Ve Denifle Luther ve poligami, Luther ve içki, Luther ve skatoloji, yalan ve günahlar konusunda yazılar ve kutsal ve eğlenceli çılgınlıklarla ilginç hâle gelen bir dizi paragrafla dolu bir cephaneliğe hiç düşünmeden dalar. Metinlerle dolu olmasına rağmen geride daha -aynı zamanda, nefretin içinde öylesine bir şevkle sunulan, hattâ bazen saçmalayan öylesine aşırıya kaçan yanlış yorumlar vardı ki, en az eleştiren okurlar bile, "Bunda bir yanlış anlama var" diye düşünmekten kendilerini alamıyorlardı; ancak onları memnun etmek ve öte yandan da ölçüsüz bir babanın karşısına Nuh'un sağduyulu oğlu rolünü oynamaya eğilimli Reformcu'nun saygılı oğullarını çileden çıkarmak için- onlarca ve onlarca özgün ve resmî belge bulunuyordu. Gerçekten de bunlar, çok da fazla bir şey kanıtlamıyorlardı. Luther'in biraz daha az Wittemberg birası veya biraz daha fazla Ren şarabı içmesi; evliliğinde Catherine'ini kollarıyla sımsıkı sarıp sarmaması; Papa'ya, yüksek rütbeli din adamlarına, keşişlere aşırı derecede kaba davranışlarda bulunması; Alman reformunun genel tarihi açısından çok da önemli olaylar değildi. Ancak, patentli

¹² D.PI, LXX.

Lutherologların sıkıntısı, alıntılar konusunda hiç yoktan ısrar etmek yerine, birbirleriyle karşı karşıya gelen karikatürleştirilmiş Lutherlerin karşısına cesareti, erdemleri ve zayıflıkları, ululukları ve mazeretsiz alçaklıkları, kabalıkları ve paha biçilmez yükselişiyle gerçekten insan bir Luther koymaktı. İncelikli, canlı, çatışmaları ve aykırılıkları olan bir Luther: Bu rahatsızlık bile, düşündürüyor ve zorlu bir sıkıntıyı ağır bir şekilde derinleştiriyordu.

Bununla beraber, *Luther ve Lutheranism*'in gerçek önemi bu değildi. Bu kitapta yalnızca, her ikisi de skandallara sebep olan yanlış yorumlar veya kabul edilebilir alıntılar yoktu. Başka şeyler de vardı: Luther'in yenilikçi fikirlerinin oluşumunun ve 1505'ten 1520'ye kadar olan bu geniş zaman diliminde dinî gelişiminin yeni bir şekilde kavranma ve sunulma şekli.

IV. Denifle'in Delil Göstermesi

1899 yılında, Strazburg Üniversitesi'nde Profesör olan, Ficker, Roma'da, Otuz Yıl Savaşları sırasında Roma'ya nakledilen son derece değerli bir belgeye, Heidelberg'in *Palatina*'sının bir kalıntısına el koymuştu: Vatikan'ın *Cod., Palat.lat.*, 1826. Söz konusu 1515 ve 1516 yıllarında Wittemberg'de Luther'in Romalılara Mektup dersinden öğrencisi olan ve o güne kadar tanınmayan Aurifaber'in bir reproduksiyonuydu (Jean Goldschmiedt: Luther'in son *Hizmetkârı, Tischreden* adlı eserin ilk editörü). Ficker kısa bir süre sonra, Berlin Kütüphanesi'nde öylece duran Luther'in özgün el yazmasını keşfetmenin şaşkınlığını yaşayacaktı...

Düşünüldüğü gibi, eserden seçme bir parça, çok ilginç bir tarihte, Reformcu'nun düşüncelerini ayrıntılarıyla öğrenmeyi sağlıyordu: Müsamahalar skandalının arifesinde. O zama-

na kadar var olan, 1505-1517 tarihli Lutheryen metinler son derece yetersizdi. Pierre Lombard'ın, Saint Augustin'in, Saint Anselme'in Tauler'in çeşitli eserlerinde duygusuz, sıra dışı notlar; 1513-1514'ün *Mezamir* kitabı konusundaki *Dikteler*, yolunu arayan bir acemi çaylağın eseri; birkaç vaaz, nadir olarak mektuplar. Hepsi bu kadardı. 1515-1516 dersi önemli ve zengin bir eserd. Reform zamanında tarihsel rolünü bildiğimiz bu Romalılara Mektup'un açıklamalı metnine duyulan ilgiye ek olarak, Lutheryen tefsirlerinin gerçek değeri de ekleniyordu. Kısacası ilk defa, tam bir güvenlik içinde ve tarihi tam olarak belli olan bir metne dayanarak, 1517-1520'deki belirleyici olayların arifesinde gerçek Lutheryen düşüncesinin durumunu araştırmak mümkün olabilecekti. Ficker'in bulgularından Vatikan'da yaşayan P. Denifle haberdardı. O da bir yandan *Palatinus* 1826'yı inceliyordu. Pek çok yeni bilgi ve metin toplamıştı. Onları zekice tartışmaya açtı. Fazla aşırılığa ve zorluğa rağmen, 1505-1517 Lutheryen evrimini eski hâline getirmesinden benzersiz bir itibar ve menfaat elde etmişti.

Denifle, temel bir görüş ortaya koyuyordu. "Günümüze kadar, çöküşünden önceki hikâyesi esas olarak Luther'in sonrakı beyanları üzerine inşa edilmiştir. Her şeyden önce, bu beyanların kritiği yapılmalıdır"¹³. Bu, şüphe götürmez ve sağlam bir görüştür. Ancak böylesi tartışmalı olan bu beyanlar, neyi kapsıyordu? İki şeyi: Luther hâlâ kilisedeyken, kilisede verilen eğitime karşı yapılan saldırıları ve Luther'in bu eğitimle bağlantısını koparmasına sebep olan konular üzerine yapılan açıklamaları. Başka bir deyişle, bir dava ve bir savunmayı.

Bir dava mı? Ancak Luther, manastırında keşiş iken ona verilen eğitim için ne diyordu: hatalar, yalanlar ve iftiralar zin-

¹³ D.-P., I, LXVII.

ciri. Hayır, etkileri iyileştirme konusunda kaygılı, parlak eğitimini en karanlık renklerle boyayan bir Luther tarafından çizilen bu gülünç tablo gerçekçi değildi. Denifle, bu sapkın mezhep kurucusunun iddialarını tartışıyor, tek tek ele alıyor, çürütüyordu.

Lauterbach¹⁴ tarafından derlenen, manastırlarda yok sayılan *İncil* konulu o ünlü ve samimi konuşmasının başında, “22 feb., *dicebat de insigni et horrenda coecitate papistarum: 22 Şubat tarihinde Bilgin alâmetlerden, Katoliklerin korkunç körlüğünden bahsediyordu...*” Gerçekten de, alâmetler korkunç: Bu Katolikler yalnızca *İncil*’i yok sayıyorlardı; *erat omnibus incognita*. Luther yirmi yaşındayken daha *İncil*’i görmemişti. Tesadüfen bir kütüphanede bir tane buldu, Dr. Staupitz’te hayranlık uyandıran bir tutkuyla okumaya, tekrar tekrar okumaya başladı... Gerçekten mi? Keşiş adayı Luther, Erfurt Augustinlerinin arasına katıldığında manastır başrahibinin elinden bir *İncil*, kırmızı deri ile kaplanmış iri bir *İncil* aldı, diye hatırlatıyordu Denifle. Luther de kesin sözlerle bize bunu açıklıyordu: “*Ubi monachi mihi dederunt biblia, rubeo corio tecta*”¹⁵. Bu, Katoliklerin hiç olmazsa *İncil*’in var olduğunu bildikleri anlamına mı geliyordu?

Öfkeli Tanrı, intikam ve gazap Tanrı’sı, Ressam ve heykeltıraşların “gökkuşağı üzerinde oturan Tanrı’sı” kıyamet gününde mi ortaya çıkıyor? Olağanüstü ve dürüst hesap uzmanı, tüm eksikliklerin hesabını tehdit edercesine göstererek sallıyor mu? Boş laf bunlar. F. Martin her gün yirmi kez, dualarını ederek, Katolik dua kitabını okuyarak, hoşgörülü Tanrı’ya, Kilise’nin gerçekte öğrettiği merhamet ve rahmet

¹⁴ SEIDEMANN, A. *Lauterbachs Tagebuch*, 1872, 36; W., *Tischreden*, III, 598, No 3767; *Dok.*, No 41.

¹⁵ N. ERİCEUS, *Sylvula Sententiarum*, 1566, s. 174; *Dok.*, No 76.

Tanrı'sına yakarıyordu: *Deus qui, sperantibus in te, misereri potius eligis quam irasci*¹⁶...

Kuralına uygun olarak yerine getirirken Luther'in neredeyse sağlığını kaybetmesine neden olan çilelere, perhizlere, son derece zor olan tövbe ve arınma uygulamalarına gelince, her hâlükârda ruhunu kaybetmişti. Çünkü Kilise, söz konusu uygulamaları yerine getirenlere acımasız bir aldatmacayla kurtuluş vaat ediyordu: bu serzenişler bile saçmalık! öncelikle bu konuda hemfikir olmak gerekiyordu. 1510 yılı dolaylarındaki manastır başkanları, Luther'i öfkeliendiren tövbe ve arınmanın zulmüne dindarları zorluyorlardı; bu adamların gevşekliklerine, düzensizliklerine, nefislerine ölçsüz düşkünlüklerine baş kaldırılmıyordu. -Nedeni, disiplin miydi? Özellikle Augustinlerin disiplini miydi? Hiçbir aşırılığı yoktu. Üstelik entelektüel çaba gerektiren konularda, zayıf dindarlara karşı yatıştırıcı olmaya muktedirdi. - Sonuç olarak, bu çilelerin amacı neydi? Kilise'nin bu konudaki doktrini neydi? Luther tekrar ve tekrar anlatıyordu: "Kurtuluşun bizim için değerinin olabilmesi için, zulümleri ile birlikte bu çileler bize öncelikli olarak sunuluyordu..." Küstah bir yalan! Luther buna gerçekten inanmış olsaydı "sıradan bir budala" olurdu. Buna hiçbir zaman inanmadı. İlk yazılarında yirmi defa, Kilise'nin tövbe ve arınma uygulamalarına ilişkin doğru, gerçek ve tek doktrinini gösterdi: Bunları ölçülü bir şekilde uygulamak insan vücudunu kontrol altına almak, kötü arzuları bastırmak, günaha olan doğal eğilimi ortadan kaldırmak için yalnızca bir araçtır. İşte bu açıklamalar Luther'i iftiracı yapmıştı. Ancak ya bu buhurdancılara, "Usta"nın sözleriyle, eleştirmeden yemin eden bu enayi sürüsüne ne demeliydi? Haydi, bu yöntemlerle bitirelim: "Katolik doktrinini değiştirmekle başlı-

¹⁶ D.-P., II, S. 327-363.

yoruz, daha sonra da, yerden yere vuruyoruz.” Bu bilindik konular üzerine eğilen Denifle, yorulmak nedir bilmiyordu. Metinleri sıralayarak ve rakiplerini püskürterek, en azından Lutherologların hayrete düşüren hatalarını ortaya koyuyordu; onlar da, bu hataları kabul etmek durumunda kalıyorlardı. Bu, dava içindi. Kaldı savunma: darbeden sonra sözde bahanelerle bezenerek dönüştürülen bir hikâye. Bu konuda da Denifle’in eleştirisi çok sertti.

1545 yılını -otobiyografisinin o ünlü pasajını hatırlayalım, analiz etmiştik- “Düpedüz roman” diye belirtiyordu, Denifle. Ah! Gerçekten, ünlü *Romalılara Mektup* metninde (I.XVII), Luther’den önceki tüm Kilise ileri gelenleri *Justitia/Tanrı’nın Adaleti’nden, la Justitia Puniens/Tanrı’nın Cezalandıran Adaleti’ni* anlıyordu. Tanrı’nın öfkesi, günahkârları cezalandırıyor muydu? Bunun üzerine o, yani Denifle, IV.-XVI. yüzyıllar arasındaki Katolik mezhebinin ileri gelen altmış yazarının basılı veya el yazması eserlerdeki açıklamaları incelemiştir. Bunların hiç biri, *Tanrı’nın Adaleti’ni*, cezalandıran adalet olarak algılamamıştır. Hepsinin, istisnasız tamamının adaletten anladıkları, bizi temize çıkartan, Tanrı katında makbul hâle getiren ve karşılıksız olan Tanrı’nın lütfu, tevekkülle gerçek ve doğru bir arınmadır. Hâlbuki bu altmış yazardan birçoğunu Luther, reddetmeksizin tanımış ve onların görüşlerini uygulamıştır: Aziz Augustin, Aziz Bernard, Nicolas de Lyra veya Lefèvre d’Étaples. Dahası, ulaşılabilen en eski düşüncesinde bile Luther, Tanrı’nın Adaleti’nden bahsederken (örneğin, Pierre Lobard’ın *Sentences/Hikmetler* konusundaki açıklamaları) hiçbir zaman Tanrı’nın cezalandıran adaletini düşünmemiş, insanı günahtan arındıran lütfunu anlamıştır¹⁷. Öyleyse, ölümünün arifesinde Luther’in kale-

¹⁷ D.-P., S.366.

minden çıkan bu yalanlar niye? Çünkü Reformcu, gerçeği itiraf etmek istemiyordu. Çünkü düşüncesinin gerçek değişimini gizlemek istiyordu...

Luther bünyesinde iki kişi barındırıyordu: Biri kibirli, diğeri şehvanî. Kibirli olan, tüm akla uygun doktrinleri hiçe sayarak, kendi kendine kurtuluşa ulaşabileceğine dair çılgın bir hayale kapılmıştı. Ondan önce pek çokları da bunu biliyordu. Başka Hristiyanlar ve keşişler, bu nedenle dinlerinin gerçek tabiatını bilmeyen kötü Hristiyanlar ve kötü keşişlerdi... Luther bunu biliyordu; 8 Nisan 1516 tarihinde bir meslektaşına¹⁸ yazdığı mektupta, yaptıkları işlerin övücüyle bezenerek, kendilerini Tanrı'ya göstermek için dalkavukluk eden kendini bilmezleri bildiriyordu. Ancak, eğer çaba ve kefareterimiz (tövbe ve arınma) bizi vicdanî selâmete kavuşturacaksa, Mesih neden öldü? Aslına bakılırsa, Luther'de barınan kibirli kişi, birbirine zıt şehvanî Luther'e yani tereddütlü bir iradeye sahip, içgüdüleri karşısında zayıf ve gerçek incelikten yoksun zavallı bir adama geçişt; umutsuzluğuna sebep olan dünyevî arzuları kendinde besleyen, giderek daha despot hâle gelen bir adama geçiş.

Dünyevî arzular, teologlar tarafından çok iyi bilinen bir kavramdır. Teologlara göre içimizde yalnızca, daima var olan ilk günahın izi, dar anlamda dünyevî arzular olarak da adlandırılabilir, şehvanî ve manevî arzu içgüdüleri bulunmaz; bundan başka, fani metalara oranla kendini aşırı derecede sevmeyi besleyen, ateşi hiç sönmeyen bir ocak, *fomes pccati* (günahın ocağı) de bulunur. Luther günaha karşı, bu dünyevî arzuları tam olarak ehlileştirmeye, kendisini de Tanrı'nın boyunduruğu altında bulunan aklın boyunduruğu altına almayarak, günahın doğmasını engellemek için tek kelimeyle kötü

¹⁸ ENDERS, I, No 11, S.29.

arzuların hâkimiyet kurmalarını engellemeye çalıştı... Ancak, dünyevî arzular konusunda Luther yanıldı¹⁹. Öncelikle, erdemli olmakla dünyevî arzuları yok edebileceğini düşündü. Doğal olarak başarısız oldu. Azalmadığı gibi, sürekli artan dünyevî arzuları karşı konulmaz hâle geldiğinde, direnmeyi bırakarak her şeyiyle boyun eğdi. Yenilmez, diye belirtmişti. Günahın kendisi -ilk günah, ne yaparsak yapalım içimizde varlığını sürdüren günah en iyileri dâhil olmak üzere tüm hareketlerimizde rol oynuyorsa- yaptığımız tüm iyi işleri lekelemektedir. Her şeyde, her şeyin ardında bir günah, günah vardır. O hâlde, insan ne sevap işleyebilir ne de “Yasa”yı yerine getirebilir. *İncil*, Yasa değildir; sadece günahları bağışlama vaadidir. *İncil*’de tek bir emir vardır, tek bir tane ancak o her şeyi anlatır: Tanrı’nın Kelam’ını kabul etmek ve ona inanmak.

Nasıl parlak bir düşünce! İşte, Luther’in gerçek çıkış noktası buydu. Tanrı’nın edilgen veya etkin “Adalet”i üzerine diğer tüm söyledikleri ve çelişkileri: Reformun babasına, dinden dönmesinin gerçek kaynağını itiraf etme utancından sakınmak, gerçeği gizlemek için icat edilmiş zavallı aldatmacalardır: Kötülüğe bu denli eğilimli, yenildiğini itiraf ettiği dünyevî arzuların adamakıllı kurbanı olan, onlara teslim olan ve kendi sefaletinden müşterek bir hukuk yaratan bir ruhun mahzun hâlidir.

İşte, P. Denifle şaşırtıcı bir inançla, sağlam bilgilerle ve aynı zamanda şaşırtan bir hoyratlıkla deliller gösteriyordu. “Bu delil göstermeyi yeniden sunmanın yararı nedir?” diye sorulabilir. Bu ateşli Dominikan rahibinin kitabı artık yok. Bugün, Martin Luther hakkında ne düşünmek gerektiğini arayacak kadar kim cüretli olabilir ki? Hiç kimse, hattâ bilge

¹⁹ D-P, II, S.381; 391-407.

ve dikkatli bir Cizvit olan, P. Hermann Grisar, 1911-1912 yıllarında üç büyük cilt yayımlayarak, biraz da ödün vererek, eski yardımcı arşiv görevlisinin yıkım teşebbüsünü ustalıklarla yok ettiğinden beri, “Reformcu’nun Katolik rakipleri bile” buna cüret edemez denilebilir.

Bu doğru. P. Denifle’in kitabı, çok farklı bir anlayışta kaleme alınmış yüzlerce kitap ve hatıra içerisinde eridikten, değeri düştükten ve hızla dönüştürüldükten sonra, büyük Lutheryen tartışmasına yol açan tüm olaylar ve deliller tek tek veya hepsi birden yeniden ele alınıp, tartışılıp, üzerinde çalışıldığı görülmektedir... Hızlı bir analizle, günün birinde eski alışkanlıklarından hoyratça uzaklaşan Lutheroglara *Luther und Luthertum*’un önerdiği etkileyici ve özel sistemi hatırlatmak için bir neden daha. Üstelik bunu söylemek gerekir mi? Reformcu’ya şekli görünüşünü kazandırdıklarını, sadık ve suni portresini yeniden çizdiklerini iddia eden birbirinden farklı diğer birçok tasvir ve -ki böyle bir durumda kesinlik kelimesi akılsızlardan başka kimseler tarafından telafuz edilemez- yazmakta olduğumuz gibi bir kitap, eğer yazarın kişisel duygularına göre Luther’in tasvirini sunsaydı, okurlara canlı ve istenirse yaman bir his verirdi. Ancak bu onlara kötülük olurdu.

II. Bölüm

GÖZDEN GEÇİRME: KEŞFEDİLMEDEN ÖNCE

Kitabında P. Denifle tarafından, düşünceleri ve davranışları nedeniyle şahsen alay edilen ve eleştirilen tasarruf hakkına sahip metin yorumlayıcıları, önce bağırmaya ve kıyameti ko-parmaya başladılar; daha sonra da büyük bir şevkle işlerine geri döndüler.

Zemin, enkazla kaplıydı. Tamamlamak için o denli zahmet ve sevgiyle uğraştıkları güzel yapının harabeleri üzerine kurulan, onlar için tiksindirici olan ancak cesaretiyle ve akla yatkınlığıyla kendini kabul ettiren bir yapıydı. Her bir yandan yenilenme rüzgârları esiyordu. *Luther und Luthertum*'un yayımlanmasının yarattığı heyecan dinmemişti. Çok yetenekli bir adam, reformcu bir Teolog Ernest Troeltsch, bir dizi eserde Denifle'in²⁰ bazı tezleriyle kimi zaman çatışan, kimi zaman da ilginç bir şekilde onları destekleyen fikirler dile getirmeye başlamıştı.

Gerçekten de XVI. yüzyıla damgasını vuran Reform muydu, “modern zamanlar”ın gelmesi miydi? Modern zamanımızın doğmasını sağlayan kahraman ve dâhi doktorun adı Luther

²⁰ Bibliyografya özetine bakınız.

miydi? Kolay bir şekilde eski Protestanlığa mal etmeyi alışkanlık hâline getirdiğimiz yeni ve modern fikirlerin yavaş yavaş ve dayanışmayla ortaya çıkmasını kim sağlayacaktı? Bir dizi dinî ve entelektüel hareketten ziyade, gerçekten Luther ve Calvin'in eski Protestanlığı mıydı; böylesine verimli ve yobaz bir düşünce tarzı hangisi vasıtasıyla ortaya çıkıyordu; hümanizm, anabatizm (vaftizi reddetme), arminianizm, sosinianizm (İsa peygamberin tanrılığını reddeden görüş) mi? Ayrıca, Orta Çağ ve modern iki dünya arasındaki kesin kopmuş ancak XVIII. yüzyılın ortasında meydana gelmedi mi?

Bu ve benzeri sorulara her bir yandan, farklı düşünce tarzlarından, yeni problemler ortaya çıkmaya başladı. Gözden geçirilen, yeniden yapılandırmayı göz önünde bulunduran büyük bir eserin gerekliliği ortaya çıkıyordu. Öncelikle, Denifle tarafından kullanılan materyallerin değeri neydi? Ayrıca, kullanmayıp attıkları arasında hâlâ işe yarayabilecek olanlar yok muydu? Ayırma işlemi başladı. Coşkulu ve titiz tüm bir Almanya, bir çeşit bastırılmış hırsla işe koyuldu. Elbette, süreçte güldüren aşırılıklar da görüldü. Kötü insanlara rağmen, Martin'in Catherine ile evlendiğinde bâkir olduğunu karşı konulmaz bir şekilde ispatlamaya çalışanlar çıktı. Biri de, amansız bir sabırla metinlerde yer alan sayıları toplayarak, ölçüyü kaçırmakla suçlanan Reformcu'nun uzun ömrü boyunca içmiş olabileceği bira ve şarabı yaklaşık olarak hesaplamaya girişti... Buna gülünür. Gösterilen bu çaba, diğerlerinden daha az takdire değer değildi. Ve bittiğinde, savaşa rağmen Lutheryen Almanya 1917 yılında 1517 olaylarının dört yüzüncü yılını kutladı, Otto Scheel'in *Martin Luther (Vom Katholizismus zur Reformation)* adlı eserinin ilk iki cildi -1904 yılından beri işin peşini bırakmadan- gözden geçirilen güzel ve büyük eserin lehine sürekli, ikna edici bir şekilde tanıklık etmektedir. Elde edilen başlıca verileri belirtmeye çalışalım.

I. Luther'in Keşifliği

Doğumundan papaz olmasına kadar, gerçek anlamıyla Luther'in biyografisi üzerine tahmin edileceği gibi çok fazla şey yazıldı. Eğilim açıktı. Eski biyografilerdeki aşırı duygusal hikâyelerin yeniden gözden geçirilmesi isteniyordu. Hayır, Luther'in ailesi söylendiği kadar yoksul değildi; babası rahatına düşkün, oldukça şişman bir girişimci olarak hayata gözlerini yumdu. Hayır, çocuk iddia edildiği kadar merhametsizce hırpalanmadı ve ilâhiler söyleyerek ekmeğini dileyen küçük Martin'in akıbetine abartarak acımak anlamsızdı. Tüm bunlar, çok da önemli olmayan kötü yorumlardı. İhtimaller, kişisel intibalar, çoğunlukla önyargılar... Ve aynı şekilde, manastıra girişi üzerine de sonu gelmeyen çok sayıda inceleme yazısı, sonuca ulaşması mümkün olmayan tartışmalar ortaya çıktı. Stotternheim yoluna yıldırımın düştüğü -ve neyse ki kuruntular ülkesine sürgüne gönderilen Alexis'i öldürmeyen- o gün Luther'in hissettiği duygular tam olarak neydi? Erfurt Üniversitesi sanat eğitmeninin manastıra girmesi, kendi kendine verdiği bir sözün sonucu muydu değil miydi? Ve bunu dile getirmek -Fakat dile getirdi mi?- ve bunu telafi etmek yerine -Yapabilir miydi?- sözünü yerine getirmeyi tercih etti. Ancak hangi sebeplerle, hangi gizli gerekçelerle karşı tarafa geçmeyi tercih etti?

Bilmediğini bilmek, büyük erdemdir. Şimdi burada, bunu uygulamaya koyalım ve yalnızca rastlantı olan tüm rastlantıları, tercihe bağlı fikir ve seçimleri bir yana bırakıp çabamızı esas noktaya yoğunlaştıralım. Duygu ve düşünceleri üzerindeki etkisini tartmak her zaman mümkün olmayacağından, Luther'in girdiği çevreleri yeniden oluşturma kaygısı duymadan, bugün kendimize manastırdaki Luther'in ahlâkî ve manevî hikâyesine makûl bir yorum getirebilir miyiz diye soralım. -Makûl: Başka bir ifade kullanmanın nezaketsizlik olacağını söylemiyorum.-

Papaya, özellikle de kamuya Müsamahalar (Indulgences)²¹ konusundaki tezlerinin gerçek anlam ve önemini anlatmak için kullanılan *Resolutions* (Çözümlemeler)in bir bölümünde Luther, 1518 yılında, en coşkulu Hristiyanların dayanabileceği manevî işkenceler konusunda Tauler'in ifadesini hatırlattıktan sonra, "Belirgin şekilde kendine dönerek, ben de bu tür işkencelerden acı çektiğini iddia eden bir adamı yakından tanıdım diye ekliyordu. Çok uzun zaman değil, elbette! Ancak, işkenceler o kadar büyük, o kadar korkunçtu ki hiçbir dil, hiçbir kalem bunu anlatamazdı. Bu durumu yaşamayan, anlayamaz. Sonuna kadar çekmek zorundasınız; bu işkenceler yalnızca yarım saat sürer; ne diyorum ben? Bir saatin onda bir diliminde insan, baştan tırnağa telef olur, kemikleri yanıp kül olur." diyor. Daha da iyi belirtmeye çalışarak, "O anlarda Tanrı, korkunç öfkeli bir şekilde belirrmekte ve tüm kâinat aynı şekilde düşmanlığa bürünmektedir. Olası bir kaçış ve avuntu şekli bulunmamaktadır. Kendi içinde ve dışında, sadece kin ve itham bulunmaktadır. Ve işkenceye maruz kalan kişi hıçkırarak ağlar: *Prospectus sum a facie oculorum tuorum!* Ancak, mırıldanmaya bile cesaret edemez: *Domine, ne in furore tuo arguas me!*" diye ekliyor.

1518 yılında düşüncesini böyle ifade eden bu adam, Mélancton'un kişisel bir anısını çağrıştıran, bir tartışma sırasında, coşkulu yardım çağrılarının ortasında, *Conclusit omnes sub peccatum, ut omnium misereatur*²² diye tekrarlamayı sürdürür. Bizi yan odadaki yatağa kendimizi atmaya mecbur bırakan bu adam; yüzlerce kez perhizlerden, en acımasız ve yıpratıcı translardan geçtiğini söyleyen ve yazan bu adam, elbette yalnızca sözde inançlı değildi ve mantıken de inancı yalnızca beyninin, kalbinin bir köşesinde bulunmuyordu. Ancak, bu tür hastalıklı nöbetlerin nedeni neydi?

²¹ W., I, 557; Dok., No 94.

²² Corpus Reformatorum (Melanctonis Op.), t. VI, col. 158; Dok., No 7, S. 8.

İsterseniz, fizyolojik nitelikteki açıklamaları bir kenara bırakalım. Daha onların zamanı gelmedi. Bir gün, kuşkusuz gelir... Şu an için onlarla tatsız rekabete girmeden, olağanüstü bir şekilde güven telkin ederek, hasta Luther üzerine çelişkili tanımlar koyan, bu irticalen konuşan psikiyatrleri takdir edelim. Denifle'in Martin Luther'in gizli arzuları konusundaki sert suçlamalarına, Freudyen teorileriyle beklenen desteği veren ve hiçbir şeyin usandıramadığı bu psikiyatrlerin saygınlığına karşı koyalım. Freudyen bir Luther: Öncelikle, böyle bir durumda ne hissedileceğini düşünelim, korkusuz bir araştırmacı gözümüzün önüne böyle bir tasviri koysa, okumak için hiçbir merak duymayız. Öte yandan, aynı rahatlıkla Luther-yen bir Freud yaratılabilir mi? Demek istediğim, psikanalizin babası olarak ünlenen Freud'un, Alman muhakemesinin daimi bakış açılarından biriyle dönüştürülerek, öylesi büyük bir güçle Luther'de vücut bulduğunu düşünün. Bunu bir kenara bırakalım. Luther baştan beri krizlerinin tarihçesini düşüncelerinininkiyle karıştırdığından, böyle bir karışımın onun için ne ifade ettiğini anlamaya çalışalım.

Bu hassas noktada da, Denifle tereddüt etmemektedir; gerisini ise zaten biliyoruz²³. Pişmanlıklar, olumsuz düşünceler, gizli arzular: İşte bütün sorun buydu. Luther'in bedensel istekleri ruhuna karşı daima bir isyan hâlindeydi; işte, Luther kendi içinde böyle yaşıyordu. Luther'in şehvet düşkünlüğünü mümkün olduğunca anlayın; *concupiscentia carnis*, cinsel saplantısını.

Burada yine bu insanları takdir edelim. Demek istediğim, Denifle ve destekçilerini, bazı sağlam bilgiler sayesinde, hiç kimseye bir şey söylemeyen bir kişiyi ahlâkla bağdaşmayan arzuların ne denli sarstığını biliyorlardı. İşte bu, içe nüfuz

²³ "Denifle, bir din âlimidir ancak söyledikleri çoğu zaman maddî nitelikte kalmaktadır." (J. MARITAIN, Luther üzerine notlar, s. 386).

etme midir? Aynı zamanda, Lutheryen saflığının lisanslı şampiyonlarını da takdir edelim. Birçok insan gibi gizli yaşayan bir insanın düşüncelerinin saflığını, öylesi muhteşem bir güvenle ilân etmiyorlar mıydı? Öte yandan, günah çıkartan diğerlerine de körü körüne inanmak mı gerekir? Ne olursa olsun, ne birinci ne de ikinci grubu savunarak gülünç duruma düşmeyelim. Bilmiyoruz. Geriye dönük olarak, Lutheryen ruhunun derin sırlarına hiçbir şekilde ulaşamayız. Araştırma alanı, olaylar ve metinlerle sınırlıdır. Biz, iki şeyin gerçekliğini göstermekle yetinelim.

Birincisi, apaçık ortada olan bir konu: Hiç kimse Luther'i manastır yıllarında aykırı yaşamakla suçlamadı; söylemek istediğim, Luther kendine verdiği dürüstlük sözünü ihlâl etmedi. Diğer ise, metinleri tarafsız olarak inceleyenler için çok da açık olmayan bir konu: Luther'in sık sık kullandığı *Concupiscentia Carnis* kavramının anlamını Denifle aşırı derecede sınırlamaktadır. İyi bilinen bir metin, bunu ortaya koymak için yeterlidir²⁴. 1535 yılında yayımlanan (Luther 52 yaşındaydı) "*Commentaire de l'Épître aux Galates*'da (*Galatyalılara Mektubun Yorumu*), ben keşişken bedensel arzular yani, kardeşlerimden birine karşı kötü bir dürtü, bir arzu (*libido*), bir öfke, kin veya kıskançlık duygusu hissettiğim anda, bunun nedeninin kuruluşumdan kaynaklı olduğunu düşünüyordum diye yazıyordu." Görüldüğü üzere, geniş bir tanım ve eğer *libido* bozulmaya yol açıyorsa, diğer daha açık ve kesin deyimler, Lutheryen formülünün şehvet düşkünlüğünden daha farklı şeyleri amaçladığını göstermektedir. Ancak devamı, bunu doğrulamaktadır: "Bedensel arzular sık sık ortaya çıkıyordu. Huzura kavuşamıyordum. Bu tarz düşüncelerle sürekli çile çekiyordum: İşte! Yine bu veya şu günahı işledin. İşte! Arzu, sabırsızlık,

²⁴ E., *Comment in Gal.*, III, 20; No 52.

* *Commentaire de l'Épître aux Galates*

vb. tarafından kışkırtılıyorsun. Ah! Eğer o zaman Paulinien sözlerinin anlamını çözmüş olsaydım: *Caro concupiscit adversus Spiritum et Haec sibi invicem adversantur!*"

Ne şu ne bu anlamda çok fazla zorlanmaması gereken bir metin. Bu metnin tarihini ve elli yaşlarında bir Luther'den çıktığını hatırlatmaya özen gösterdik. Dolayısıyla, her zaman şöyle denebilir: "Darbe sonrası uzlaşma. Luther iyi niyetle, krizlerinin oluşumunda kilit rol oynayan, cinsel yönden günah işleme eğilimini unutmış olabilir veya unutmamış olsa da, edebinden ve kamuoyu korkusundan gizli yaşamının bu yönünü göstermelik/dinî bir örtüyle kapatmış olabilir..." Bu tartışma yüzyıllar boyu sürebilir ve bir arpa boyu yol alınamaz. Ancak, *concupiscentia carnis* kelimelerinin tam anlamına gelince, Lutheryen teologlar tamamen haklıydılar. Denifle bu kelimelere son derece özel bir anlam yüklemiştir. Onlara dayanarak, eğlenceli bulduğu pre-freudcu bir roman oluşturunca; bunun kesin kanıtlarını daha çok bekleriz. Martin Luther'in gizli bâkirliği konusunda biri veya birileriyle en ufak bir tartışma isteği duymaksızın, bunları bir kez daha söylüyorum...

Bu umutsuzluk krizlerinin kaynağında, vicdan azabı mı vardı? Hayır, kelimenin tam anlamıyla vicdan azabı değildi. Çünkü bir kez daha belirtmek gerekirse, Luther manastırında kötü keşiş olarak nitelendirilecek ve ayıplanması gereken hiçbir davranışta bulunmamıştır. Denifle'i okuyan, tartışmalarını yakından takip eden, sunduğu metinleri titizlikle inceleyen biri için, bunu düşündürecek hiçbir neden yok; gerçekten de, bu noktada geleneği bırakmak için hiçbir neden yok. Kötü bir keşiş mi, hayır. Aksine, çok iyi bir keşişti. En azından, yalnızca çok büyük çaba sarf ettikten sonra günah işliyordu. Vicdanına sürekli baskı uygulayan en küçük günahların önemini abartarak, gizli duygularını inceden inceye gözden geçirmekle meşguldü; geri kalan zamanda da, yar-

gılanma düşüncesini hiç aklından çıkarmadan, onur kırıcı durumunu, sunulan hiçbir çarenin acılarını hafiflemeyeceği şiddetli ve korkunç bir duyguyla besliyordu.

II. Gabriel'den Staupitz'e

İşte, bir adam bu yüzyılda yaşıyordu. Çok ağır bir yük taşıyordu. Endişeli bir ruhu vardı ve vicdan azabı çekiyordu. Hayır; vicdansız, ahlâksız veya kötü bir adam değildi. Ancak, ruhunun derinliklerinde bunca şüpheli arzunun, bunca günah eğiliminin, bunca büyük kötülüğün ve şüpheli arzunun kaynadığını ve yayıldığını hissediyordu, kendi ve kurtuluşu konusunda umutsuzluğa kapılıyordu. İnsanın Tanrı'sı karşısına çıkmaya cesaret etmesi için gerekli olan mutlak kusursuzluk öylesine uzak, öylesine erişilmez ki... Manastır yaşamının tadına varmak; bir hücrede çanla düzenlenmiş, ayrıntıları baş-rahip ve kutsal bir yasa tarafından emredilen dua ve meditasyonla bir yaşam sürmek... Böylesi saf, kutsal, aydınlık bir ortamda günahın zehri yayılabilir miydi? Luther âni bir hamleyle, Erfurt'taki manastırın eşliğinden girmişti. Aylar geçmişti. Öyleyse, onca dindar tarafından betimlenen ve ikinci vaftizde emir altına girmesini karşılaştıran onca ünlü metinde yer alan bu yenilenme ve arınma duygusu neredeydi? Luther için bu inandırıcı değildi; manastır hayatı, ona huzur vermeye yetmiyordu. Şapeldeki uygulamalar, perhizler, ilâhiler, öngörülen dualar ve meditasyonlar: böylesi mutlak bir arzu duymayan başkaları için iyi bir çareydi. Bu mekanik dindarlık; fırtınalı, bakılar konusunda hoşgörüsüz, ilâhî aşka ve sağlam inanca susamış çalkantılı bir ruhu kavrayamıyordu...

Peki, ya ona verilen eğitim, ya ona okutulan yazarlar? Onun üzerinde nasıl bir etki yaratabilirildi? Burada, derin bilgileri ve tahmine dayalı her şeyi bir kenara bırakalım. Merakla Erfurt veya Wittenberg'de okuyabildiği veya okuması gereken

kitaplar üzerine eğilmek gerekir. Takdire değer büyük bir çaba ve ustalikle hangi etkilere maruz kaldığı veya maruz kalabileceği araştırılmalıdır. Esas üzerinde anlaşmak kaydıyla tüm bunlar; meşru, yararlı ve ilginçtir²⁵.

Luther mizacında bir adam, eğer bir kitap açıyorsa: yalnızca bir düşünceyi okur, kendininkini. Kendinde olmayan hiçbir şeyi öğrenmez. Bir kelime, bir cümle, bir düşünce gözüne çarpar. Sahiplenir. İçine işlemesine izin verir, derine, daha da derine, tâ ki yüzeylerin altından okurun kendinin de o âna kadar göz ardı ettiği gizli bazı noktalara dokununcaya kadar derine ve dokununca oradan aniden canlı bir kaynak fışkırır. Yeraltı su kaynağını arayan kişinin çağrısını ve darbesini beklerken uyuyan bir kaynak: Ancak su ve ihtiva ettiği güç oradadır. Bu nedenle burada, sabırlı ve övgüye değer tüm bir araştırma dünyasını hesaba katmakta tereddüt etmeyelim. Diğer pek çokları içinde tek bir gerçeği göz önünde bulunduralım.

Öyle görünüyor ki Luther, Erfurt'ta XIII. yüzyılın büyük skolastik sistemini çok fazla incelememişti. Özellikle Tomasçılık ona yabancı görünüyordu. Bunda şaşırılacak bir durum yok, ayrıca tanımış olsaydı da, yalnızca son derece negatif bir çıkar sağlamış olurdu. Özellikle Tauler ve birkaç mistik yazar dışında okuduğu eser, (ki esasen söylenene göre, onu da yanlış anlamış ve hiç kaygı duymadan düşüncesini değiştirmiş; bundan, yorumlarının yandaş Eckhart'ın doktrine uygun olup olmadığını öğrenme kaygısı duymadan, özgürce istifade ettiğini anlamamız gerekir; Luther için, kendi kurgu alanına girmesi yeterlidir) Almanya'da Okamizm'in başlıca temas kişisi, "teologların kralı", en azından Tübingen'in, Jean Trithème'in ve

²⁵ P. VIGNAUX (Luther commentateur des Sentences (Cümle yorumcusu Luther) bize, benzer çalışmalardan dini bir düşüncenin ve değişimin tarihsel bilgi açısından ne elde edilebileceğini göstermek için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Geiler de Kaisersberg'in dostu, nominalizm taraftarı Gabriel Biel'in (1495) *Commentaire sur les Sentences (Hükümler üzerine Yorum)* adlı eseri idi. Luther yaşlandığında, ünlü bilginin kitabından hâlâ ezbere sayfalar okuyabilmekle övünüyordu.

Luther, içinden çıkamadığı zorluklara çare bulmak için Biel'in yazılarını coşkulu bir istekle yeniden okuduğunda onlarda ne buluyordu? Pek çok teori arasında ikisi vardı ve bunlar, ardı ardına ifade edildiğinde çelişkili görünüyordu. Şimdi, Occam'ın düşüncesini üstünkörü de olsa bilenler için bu çelişkinin nasıl yok olduğunu açıklamamanın ne yeri ne de zamanı. Biel, önce ilk günahın devamının özellikle alçak bölgelerde/ovalarda insan ruhunun derinliklerindeki güçlerde kendini hissettirdiğini, sağduyu ve iradenin ise aksine, hemen hemen günahattan önceki gibi kaldığını iddia ediyordu. İnsan yalnızca doğasında var olan güçlerle yasaya riayet edebilir ve belirlenen işleri yerine getirebilir. Aksi takdirde, "kanun koyucunun isteğine göre" veya en azından "olayın varlığını sürdürmesini" izleyerek bunu yerine getirebilir. Daha sonra sadece bu güçlerle, insan iradesi sağduyunun emirlerine uymaya muktedirdir. Böylece, insan Tanrı'yı her şeyden çok sevebilir. Bu yüce ve eksiksiz aşk eylemi, insan nasıl bir günahkâr olursa olsun, kutsanma lütfunu ve günahlarının bağışlanması için yeterli karşılığı elde etmesi için yeterlidir.

Biel aynı zamanda, kendi düşüncesini Occam'inki ile birleştirdiği için, Tanrısal Mutlak Kudret'in tüm haklarını saklı tutuyordu. Bunlar keyfiyete varan, sınırsız, kısıtlaması olmayan Mutlak haklardı. Örneğin, ilâhî irade konusunda Tübingen teologunu eğitiyordu ve yalnızca onunla bile, ahlâk yasaları anlam ve değer kazanıyordu. Günahlar günahı, iyi eylemler değildi; çünkü Tanrı böyle istiyordu. Eğer Tanrı tersini isteseydi, tersi olurdu; hırsızlık, zina, Tanrı'nın nefreti övgüye değer eylemler hâline gelirdi. Dolayısıyla Tanrı, insanın ne kendi ha-

tasını ne de kişisel meziyetlerini cezalandırır veya ödüllendirir. Ödüllendirilmek için, iyi eylemlerin Tanrı tarafından kabul edilmesi yeterlidir. Tanrı, insan aklının erişemeyeceği şekilde ne zaman isterse, nasıl isterse, eğer isterse onları kabul eder. Sonuç: Kader, koşulsuz ve öngörülme-yendir.

Saygıdeğer Gabriel Biel böyle eğitimlik yapmıştır, öğrencileri ve kitaplarıyla ölümünden sonra da eğitimlik yapmaya devam etmiştir. Şimdi söz konusu doktrinlere hâkim bu eserlerin ve coşkulu, mutlak meftun diğer yandan da endişeli ve acı çeken, her yerde dindarlığa duyduğu şiddetli açlığı gidermeye çalışan ancak iç tedirginliğinden de ve endişelerinden kurtulmak isteyen bu Luther'in karşısına geçelim. Biel ile birlikte ona deniyordu ki: Biraz gayret. Yapabilirsin. İnsanî bağlamda kişi, kendi doğal güçleriyle, kendi iradesi ve akli marifetiyle Yasa'yı yerine getirebilir; en sonunda, Tanrı'yı her şeyden çok sevmeyi başarabilir. Luther gayret ediyordu. Kendi doğasının elverdiği ve elvermediği, Biel'in deyişiyle *dispositio ultimata et sufficiens de congruo ad gratiae infusionem*'in kendinde doğması için elinden geleni yapıyordu. Nafile. Tüm çabalarına rağmen hakikat konusunda kaygılı ruhu yatışmayınca, dilediği huzur, kurtarıcı huzur gelmeyince dilsiz bir Tanrı karşısında, acı bir yetersizlik ve gerçek bir umutsuzluk duygusunun onu nasıl bitkin düşürdüğünü tahmin edebiliyoruz; sonu olmayan bir duvarın dibindeki bir mahkûm gibi...

Dalgın zihninde yavaş yavaş başka düşünceler belirliyordu. Güzel davranışlarını değerli olabilmesi için, diye öğretiyordu ona Biel, sadece Tanrı'nın kabul etmesi yeterlidir. Bu durumda Tanrı, onun güzel davranışlarını kabul etmiyor muydu? İradesinin anlaşılmas ve geri alınamaz bir kararıyla onu cehennemlikler arasına mı atıyordu? Ah! Bu nasıl bilinebilirdi ki... Böyle bir şüpheden nasıl acımasız bir endişe doğuyordu.

Anlaşılabileceği desteklenen doktrin, ilk olarak Denifle'in Luther²⁶ üzerindeki direngen ve sağlam etkisini güçlü bir şekilde işaret ettiği, Okamizm'den doğan Gabrielistlerin doktrini-
dir. Bu doktrin, insan iradesinin gücünü öncü yüceltip daha sonra da Tanrı'nın sonsuz Mutlak Kudreti karşısında alay ederek onu aşağılıyordu: Keşişin umut etme gücünü, yalnızca onu daha iyi kırmak ve zayıflığının trajik yetersizliğinde debelenmeye terk etmek için büyütüyordu.

"Onun suçu", diye karşı çıkıyordu Denifle. Luther niye kendine zarar veren bir eğitimden vazgeçip onu yatıştırmak için daha uygun doktrinler aramıyordu ki? Eğer, Aziz Thomas veya Aziz Benaventure hattâ, Augustinlerin bilgini Gilles de Rome'un kitaplarına bile kendini tamamen verseydi, -özellikle, kurtuluş yolunda ilâhî lütuf ve insan iradesinin işbirliği konusunda- hepsinin Biel'den çok farklı düşündüklerini görürdü.

Elbette, ancak bu gerçek onu sarsar mıydı? Aziz Thomas veya Aziz Benaventure'in öğretimi tanıdığımız Luther'i, Denifle'in bizzat tanıdığını düşündüğü Luther'i etkiler miydi? Bu ne saflık yine! Denifle durmadan, skolastik bilimin ucu bucağı olmayan sandığından bilgi ve uzlaşma hazineleri çıkartır. Ölümüne bir çabayla onları Martin Luther'in önüne serer: "Ah, keşke Augustin keşişi bunları bilseydi! Bilebilirdi. Sorgulamadığı için suçlu!" Eğer Augustin keşişi bunları tanımış, okumuş, yeniden okumuş ve yeniden okumuş olsaydı, hiç kuşkusuz hiçbir şey değişmezdi. Çünkü onun için tek bir şey önemliydi: Kendi özel ve kişisel deneyimi.

Tutkuyla istediği şey, doktrin değil manevî yaşam, iç huzur, kesin kurtuluş, Tanrı huzuruydu. Ona verilen eğitimi, veril-

²⁶ D.P., III, bölüm IV, S IV, s. 191-232; güncel çalışmalara gönderme yapan Cf. STROHL, I, 89-102.

diği şekilde alıyordu. Mizacına uygun olan kısmını özüksüyordu. Geri kalanını şiddetle reddediyordu. İyiliği veya tehlikeyi aklıyla yaşamıyordu. Kalbiyle, evet kalbiyle ve içgüdüleriyle yaşıyordu. Farklı etkilere teslim oluyordu. Görünüşte, farklı tepki vermek durumunda kalıyordu. Ya gerçekte? Aynı şekilde, mücadele etmesi, araması, acı çekmesi gerekiyordu. Tâ ki neyi bulana kadar? Huzurunu²⁷.

Bu inatçı ve sancılı arayışta, onu destekleyenler var mıydı? Uçurumdan kurtulmak için ona yardım eden dostça uzanan eller var mıydı? Söylendi. Sıklıkla yaptığı gibi daha sonra tersini söylemiş olsa da, Luther'in kendisi de söyledi. Fransa'da Lutheryen çalışmalarına başlayanlar, otuz yıldır Kuhn'un kitabındaki Luther ve Staupitz'in ilişkisine dair o etkili sayfaları unutmadılar. Daha yakın zamanda Jundt, Luther'in fikirlerindeki "radikal" değişimi Staupitz'in öneyak olmasına dayandırdı. Jundt ayrıca, 1545 yılında ömrünün sonunda, yazdığı bir mektupta, Staupitz'i babası olarak adlandırmıyor muydu? Mesih nezdinde yeniden doğmasını ona borçludur, diye belirtmişti. Böylece, Staupitz'i Martin Luther'in öncüsü, Aziz Jean-Baptiste yapan hadise açıklanmış oluyordu²⁸.

Peki, bu nasıl anlaşılmalıdır? Söz konusu olan doktrin mi; öncünün tavsiye ettiği, hocasının ilân ettiği doktrinin kendisi mi? Bu durumda Staupitz, Luther'e peşin olarak Reformcu'nun ilkelerini içeren bir doktrin mi sundu? Elbette ki hayır. Zamanla, ki bu zaman toplamda kısa bir zaman, dere tepe demeden gezen çok meşgul bir kişi olan Augustinlerin ziyaret-

²⁷ Çünkü, "kendi kutsallığını öğrenmeye çalışıyordu ve Tanrı'ya aşkla bağlanmak için kendini günahsız hissetmek istiyordu." (MARITAIN, *Luther üzerine Notlar*, 387).

²⁸ Luther ve Staupitz'in ilişkisi üzerine, STROHL'un mükemmel bölümü, I, s. III sq. SCHELL'in anlaşılması çok zor göstergeleriyle karşılaştırılabilir, *Luther*, II, S. 193 sq.

çisi, genç dindarlara getirdiklerini Luther'e de veriyordu ve bu sayede o da coşkulu dindarlığın ve aklın lezzetinin tadına varabiliyordu. Bu, her şeyden önce manevî ve ahlâkî bir teselliydi. Onu rahatlatıyordu. Günah saplantısının onu ele geçirmesine ve rahatsız etmesine, yardım geldiği anda onu kendinden uzaklaştırma veya ona kavuştuktan hemen sonra onu kaybetme korkusunu sürekli yaşamasına (ki bu korku kolayca hastalıklı hâle gelebilirdi) izin vermemesi konusunda onu eğitiyordu. Muhtemelen, Luther'in ona sık sık korkunçluğunu tarif ve tasvir ettiği bu "arzularını" yanlış anlıyordu. Somut bir şehvet duygusu değildi. Luther bunu açıkça ve tekrar tekrar söylüyordu. Luther'in belirttiği gibi, yalnızca Gerson'un bildiği, tasvir ettiği ve geri püskürtmeye çalıştığı bu manevî iç dürtülerinin ve tuhaf bir hikâyeyi özellikle belirtmesinin sebebi "kadınlar değildi", "gerçek zorluklardı"²⁹. Staupitz en azından, genç meslektaşıyla tamamen insanî ve kardeşçe bir dindarlık diliyle konuşuyordu. Böylece onu bir süreliğine rahatlamış, yatışmış ve teselli olmuş bir şekilde geri gönderiyordu.

İşte, onun yerine getirdiği yardımseverlik eylemi buydu. Doktrinle ilgili bir ilham söz konusu değildi. Eğer Luther Papa Léon'a yazdığı mektuptan önce, 1518 yılında, Trinite (baba, oğul ve kutsal ruh) gününde Staupitz'e yazdığı ve *Résolutions sur les Indulgences* (Hoşgörü/Bağışlama üzerine Çözümlemeler)³⁰ eserinin başında yayımlattığı o güzel ithaf mektubunda ve Luther eğer kişisel Ortodoksluğu konusunda halkı ikna etme ve tanınmış ve saygın bir teologu mümkün olduğunca çatışmaya angaje etme konularında çifte kaygı-

²⁹ N. ERICEUS, *Sylvula Sententiarum*, 1566, s.174; Do. No 76: non de mulieribus, sed von den rechten Knotten. SCHEEL konusunda tartışma, Luther, II, 130-135.

³⁰ Genellikle, basit bir mektupmuş gibi bahsediliyor- ENDERS, I, s. 195. Cf. Dok., No 93'ün içinde yer aldığı içindir.

la kabul ettirdiği bu sayfada, gerçekten temel bir vahinin gururunu öncüsüne bahşetmişse; eğer bir gün ona, “gerçek pişmanlık, Tanrı’nın adaleti ve aşkıyla başlar” dediği için teşekkür ettiyse, zihninde oluşturduğu formülün aydınlanma şeklini ve onun etrafında faaliyet gösteren açıklığa kavuşturma çalışmalarını tasvir etmektedir: “İncil’deki kelimeler tüm yönleriyle açıklamanızı doğruluyor; ona gülümsüyor ve etrafında dans etmeye başlıyorlar, diye hoş bir edayla belirtiyor”. Son olarak, Luther düşüncesinin o ânının önemini belirginleştirmek için “Gabrielist”lerin zahmetli bir işin ızdıraplı zirvesi olan adalet ve Tanrı aşkı ile kademeli uzun bir dizi çaba sonucunda pişmanlığın *bittiğini* belirten ifadesinin tam tersi olan Staupitz’in formülünde hayat bulduğunu vurgulamaktadır. Yine de Seeberg gibi, Luther’in ifadesini harfiyen ele alıp, eserinin tamamındaki doktrinle ilgili gerçek ilkenin bu olduğunu belirtmek için biraz saf olmak gerekir. O denli az kabul edilir bir formül ki Luther’in etken ve edilgen adaleti konusundaki derin düşünceleri, teorisinin çıkış noktası göz önünde bulundurulduğunda, yeniden başa dönmek gerekir.

Gerçekte, Staupitz, “Pişmanlık, adalet ve Tanrı aşkıyla başlar” cümlesini büyük olasılıkla teorik veya sistematik hiçbir art niyet olmaksızın dile getirmiştir. Eğer Luther ona doktrinle ilgili bir anlam ve değer yüklediye, onda uzun zamandır kendisi için tanıdık olan birçok düşünce uyandırdığı ve Staupitz’in hiçbir şekilde ondan şüphe duymadığı içindir. Bu iç zenginlik yardımıyla ki Luther, diğer herkes için olduğu gibi kendisi için de önemsiz bir formülden, üretkenlik ve erdemle dolu bir çeşit hazine yaratır. Önemsiz bir konu denebilir. Gerçekten de, evet; psikolojik yönden değerlendirildiğinde, hayır. Zira Luther’e uzun, zahmetli ve tamamen kişisel “kurtuluş” çalışmalarında işbirlikçiler isnat etmek, hata yapmak demektir ciddi ve ağır bir hata.

Ah! Keşke bir sistem kurmak, ustaca bir eser meydana getirmek için harekete geçseydi... Gerçekten de, bunlar birer eksiklikti! Luther kendi içinde derinlere iniyordu. Orada gücün, şiddetin, günahın trajik büyüklüğünün yoğun duygusunu keşfediyordu. Bu öğrenilen bir kavram değildi. Gelmiş geçmiş deneyimlerin bütünüydü. Bu günah, keşişin vicdanı üzerinde baskı uyguluyordu, olağanüstü bir küstahlıkla hiçbir şeyin, onun tüm insanlar üzerindeki etkisine, onlara hükmetmesine, egemenlik kurmasına engel olamıyordu; en azılıları bile ona karşı koyamıyor, onu kendilerinden uzak tutamıyorlardı. Luther onda ayrıca eşit derecede güçlü ve kişisel, varlıkların kaderine egemen olan, insanların kavrayamayacağı sebeplerden onları ebedî yaşama veya ölüme hazırlayan bir Tanrı'nın erişilmez, sınırsız kutsallık duygusunu buluyordu. Luther kurtarılmak istiyordu. Bunu tüm yüreği ve varlığıyla istiyordu. Ancak biliyordu ki bu kurtuluşu "hak etmek" için öfkeyle boşu boşuna daha fazla mücadele etmesi gerekecekti; hiçbir zaman bunu başaramayacaktı, ne o ne de dünya üzerindeki başka biri; hiçbir zaman...

O hâlde Luther'in yatışmasını sağlayan, aşağı yukarı akıllıca düzenlenmiş bir teolojik kavram sistemi midir? Hayır, gidecek daha güçlü bir şekilde kalbine yerleşen, kök salan derin bir gerçekliktir. Bu gerçekliği, bir tek kişi Luther'e kabul edilir şekilde verebilirdi; o da Luther'in kendisiydi.

III. Bölüm

GÖZDEN GEÇİRME: KEŞİF

Hayır, hiç kimse Erfurt ve Wittemberg Augustin keşişine hangi sesi izleyeceğini parmakla göstermedi. Luther, doktrininin değil, iç huzurunun yalnız ve gizli sanatkârı olmuştur. Kendisinin de belirttiği gibi, meditasyonlarını aklının karşısına çıkan sorunlara değil, huzurunun karşısına çıkan sorunlara yoğunlaştırıyordu: Tanrı'nın Adaleti; onu tüketen dehşet, ızdırıp, endişe krizlerinden kurtulmanın yolunu önce hayal meyal, daha sonra da açık bir şekilde gördü.

Lutheryen düşüncenin ana temalarının birkaçının kendini ürkekçe hissettirdiği *Commentaire sur le Psautier*'den (*Mezamir Kitabı üzerine Yorum*) çok daha kapsamlı olan ve eser boyunca Luther'in görüşünün havarinin egemen düşüncesine dayandığı, böyle bir kitapta bu işin gerçekleşmesinin hemen hemen imkânsız olduğu *Commentaire sur l'Épître aux Romains*'a (*Romalılara Mektup üzerine Yorum*) kaydedilen gelişmeyi sayfa sayfa belirtmek gerekir. Birkaç satır veya en fazla birkaç sayfada, -hikâyenin kendisinin bile her zaman açıklayıcı olmadığı- hâlâ tereddütleri olan bir düşüncenin ve çoğu zaman kendini ifade etmek için öğrenilmiş ve kimi zaman muğlak formüller kullanan duyguların gelişimi yeniden oluşturula-

maz. Yalnızca bu düşüncenin önemli yönlerini kavramaya çalışalım. Burada, yalnızca yanlış anlamalara sebebiyet verecek metinsel ayrıntılarla fazla kafa karıştırmadan, düşünceyi doğal gücü ve heyecanıyla aktaralım.

I. Keşif Nedir?

Luther manastırda, kendi kurtuluşunu övgüye değer işler yaparak kaygıyla aramıştır. Bu çabaların bedeli ne olmuştur? Muazzam bir yılgınlık, korkunç umutsuzluk krizleri, ardından da yavaş yavaş doğan ve tüm mücadelelere rağmen yerleşen mahkumiyet, şehvet duygusu görünmez, günah daimî hâle gelmiştir. Günah, insanın dış yardımlarla çözüm bulabileceği basit bir zayıflık değildir, insanı yaratıcısından sonsuza kadar ayıran lanetli sonsuz bir güçtür.

Öyleyse kuşku, umutsuzluk ve dehşetten nasıl kurtulunur? Âni bir şimşekle iç düşünce ve meditasyon dünyası aydınlandı, Luther bunu bir an için gördü ve hiçbir zaman unutmadı. Bunu keşfetmesi hayatının tam olarak hangi dönemine denk geliyordu? 1512 yılının sonuna mı? Daha kesin olarak 1513 yılına mı? Her hâlükârda, 1514 yılının ortasından önce, Wittemberg manastırında, kulede³¹. Söz konusu olan, doktrinle ilgili bir keşif, yeni kavramların derlenmesi midir? Hiç kimsenin bu soruyu kendine sormamış olması çok gülünç.

³¹ Kale sorunu! Dayanak noktası olarak Protestan ve Katoliklerin alternatif kıtalar şeklinde kaleme aldıkları ebedî kürsüye ilişkin harika bir örnek. Cordatus'un eserindeki bir talimat hakkında (Haziran-Temmuz 1532), Luther keşfine aykırı olarak "bir kere kuledeyken (keşişlerin gizli yeri bu kulenin içindeydi, *secretus locus monachorum*), meditasyon yapıyordum", vb. (Tishreden, W., III, 228, no 3232 a). Keşişlerin gizli yeri! Nasıl bir nimet! Başrahip Paquier'nin muzaffer bir şekilde yazdığı gibi, Luther'in keşfi ayakyolunda gerçekleşmişti. (D.-P., II, 316, no 2). Bir başka versiyon (Tishreden, W., III, no 3232 c), *locus secretus par hypocaustum'u*: "Cum semel in hac turri et hypocausto specularer" ile değiştiriyor, bu bir gerçek. Böylece, Lutheranizm kurtuldu. Ancak bir üçüncü versiyon da, Cloaca'dan bahseder... Tüm bunlar, Wartbourg mürekkep lekesinden daha da heyecan verici!

Luther'in yaşadığı gibi bir kaygıyı, hangi kanıtlama bastırabilirdi ki? Keşişe gerekli olan bir çareydi. Bir çare, daha doğrusu bir tedavi buldu.

Buraya kadar, büyük bir gayretle güçlerini sonuna kadar kullanarak, kendi imkânlarıyla yüzlerce, binlerce kez kıyıya çıkmaya çalıştı. Ruhunu arındırmak, ruhundaki kötü güçleri ezmek, günahkâr bir adamdan doğru bir adama dönüşmek: Söylemesi kolay bir cümle, yerine getirmesi ise daha zor bir tavsiye. Deneyim, acımasızca kazanılan bir deneyim Luther'e gösteriyordu ki, kurtuluşu "hak etmek" için yaptığı tüm denemeler, onun için kanlı başarısızlıklarla bitiyordu...

Âniden, kendine çok farklı bir yol bulur. Boşu boşuna karşı koymak ve zayıf iradesini fazla çalıştırmak yerine, kendini tarifsiz bir sevinç ve dehşet karışımıyla doğaüstü bir iradenin güçlü, son derece kutsal ve gerçekten yenileyici eylemini yaşamaya bırakır. Kendinden ve yaptığı işlerden/eserlerden umudunu tamamen kesen günahkâr, cehennemden kurtulmak için artık kendini tüketmeyi bırakır ancak, bin kere hak etmiş gibi onu kabul etme noktasına gelir ve bunu alt etmek için mücadele etmek yerine, ilâhî olgunluktan kendisinde eksik olanın bağışlanmasını isteyerek, "tavuğun kanatları altına" sığınır. Luther sonuçta huzur ve teselliye tadamayacak mıdır?

Doğal olarak, Luther'in kendisi ve onun ardından tüm yorumcular teolojik dilde bu gerçekleri çevirmiş veya tam olarak belirtmek gerekirse, farklı şekilde aktarmıştır. Buradaki çıkış noktası, âniden algılanan fikri çözebilmek için sorunun terimlerini esas olarak tersine çevirmek gerektiğidir: adalet sorunu. Tanrının onu kabul etmesi için Katolik kilisesi söylüyor, Luther de inanıyordu: Zaruri olarak, iyi ve doğru hâle gelmesi gerekiyordu. Ancak, insanın iyi ve doğru hâle gelmesi, tam olarak imkânsızdı. Tanrı'nın kutsallığı ve yaratılanın bayağılı

arasındaki uçurum o denli büyüktür ki bu değersiz derecelendirmeler anlamsız şekilde hassasiyetle yapılıyordu; İyi işler, insana hatasını ve küfrünü unutturma noktasında gülünç görünmektedir. Çünkü yalnızca Tanrı; insana yönelerek, etkili bir aşkla onu sarıp sarmalayarak, Yaratılan'ın kavrayabileceği, ona yeniden can verebilecek ve Yaratana kavuşturacak bir aşkla bu uçurumu ortadan kaldırabilir.

Uçurum ortadan kalkar ancak; günah kalkmaz. Denifle, Luther yalnızca eski-yenin cahl, gözü pek bir kâşifidir diye belirtir. Bir de şu açıdan bakın: Kiliseye, hiçbir zaman öğretmediği hatalar nedeniyle saldırıyordu. Çünkü bu acemi teolog bilmeliydi ki: Kilise tam olarak, “Tanrı insanın iyi ve doğru hâle gelmesini bağışlamayla sağlar” diye öğretiyordu. Lutheryen formülü. O zaman Luther neyi bulmuştu?

Denifle yanılır ve hemen sonuca bağlar. Kilise için insanın bağışlanması hiç kuşkusuz Tanrı'nın eseridir. Ancak Tanrı bağışlamayı, “lütfun yardımı ve teşviki ile”³² yalnızca manevî bir çabayla elde edilen erdemleri ödüllendirerek gerçekleştirir. Kendini haklı görme veya kişisel adalet, edinilmiş doğal erdem ve Mesih'in adaleti arasında bir karşıtlık bulunmaktadır; ne sahip olduğu kendi adaleti ne de elbirliğiyle benimsediğimizde bize bildirilen doğaüstü adalet arasında olduğu gibi. Bağışlanma, günahı ortadan kaldırır ancak görevini, yerini ve erdemini doğal ahlâka bırakır.

Luther için aksine, bağışlanma günahı ortadan kaldırmaz ve doğal ahlâka da yer yoktur. İnsanın kendini haklı görmesi, Tanrı'nın doğaüstü adaletine tamamen aykırıdır. Geleneksel teoloji sonradan işlenen günahı, ilk günahı boş yere ayırır. Günah tektir, o da ilk günahı; ilk günah, yalnızca nurdan mahrum olmak değildir aynı zamanda Luther'in *Commentaire*

³² STROHL, I, 153.

de l'Épître aux Romains'de (Romalılara Mektup üzerine Yorum) (Ficker, II, 143-144) belirttiği gibi, vücudumuz ve ruhumuzda olduğu gibi, iç ve dış yetilerimizdeki tüm doğruluk ve etkililikten mahrum olmaktır. Kısacası, Tanrı'ya karşı olumlu bir başkaldırıdır. Böyle bir günahı hiç birşey, küfür veya tövbe bile ortadan kaldırmaz; kibir veya çıkar tarafından belirlenen sevaplarımızdan başlamak üzere her şeyimizi kirletir.

Zaten bu kararların efendisi ve hâkimi olan Tanrı, insanların kaderi üzerinde karar verirken, bu nesnel unsuru (yasal zorunlulukların gözlemlenmesi veya gözlemlenmemesini) göz önünde bulundurmaya mecbur mudur? İnsan ile Tanrı arasındaki ilişkilerde herhangi yasal bir taraf bulunmamaktadır. Her şey aşktan, heybetli majesteleri tarafından günahkâra tanıklık eden hareketli ve canlandırıcı bir aşktan. Bu öyle bir aşk ki, insanın günahlarını affetmediği gibi, günahlarından ötürü onu itham da etmez. Bunu benimseyen günahkâr, ahlâkî çöküşü ve kirliliği üzerine uzlaşmaz bir vicdanın tanıklığını kabul eder; iyi ve doğru olan Tanrı'nın onu geri çevirmeye tam olarak hakkı bulunduğunu hisseder ve içselleştirir. Lutheryen diliyle, inanç ihsanına kavuşan herhangi biri (çünkü Luther için iman inanç değil, günahkâr tarafından Tanrı'nın adaletinin kabul edilmesidir³³), bu şekilde ilâhî merhamete sığınan günahkâr, kendi zavallılığını duyar, bundan nefret eder, buna karşın Tanrı'ya duyduğu güveni ilân eder: Haksız olmasına rağmen, daha doğrusu hem haksız hem de haklı olmasına rağmen Tanrı onu haklı olarak görür: *Revera peccatores, sed reputatione miserentis Dei justi; ignoran-*

³³ Bu dönemin birer hatıra gibi görünen metinlerine rağmen ve Luther'in bu noktada ilk düşüncesini değiştirecek değişiklikleri göz ardı ederek. Denifle'in "Luther ve Mélanchton'un iman kavramı ebedi bir met cezir içinde bulunmaktadır" sözlerinde gerçeklik payı vardır.

*ter justı et scienter injustı; peccatores in re, justı autem in spe*³⁴... Bu sadece bir umut mu, daha doğrusu bir öngörü mü? Zira, bu ölümlü dünyada Tanrı yalnızca yeniden doğma, canlandırma ve kutsama işlemini başlatır, bunun sonunda da bizi iyi ve doğru yani mükemmel kılar. Ancak daha aklanmış olmuyoruz, aklanması gereken kişileriz: *non justificati, sed justificandi*.

Dolayısıyla yapılan işler kaybolur; hem de hepsi. *Arbitramur justificari hominem per fidem, sine operibus legis; Luther, L'Épître aux Romains*'de (*Romalılara Mektup*) (III, 28) o ünlü formüle rastlar. 1516 yılından itibaren, geleneksel yorumları şiddetle reddeder. Bunlar *opera legis*, dış uygulamalardır. 19 Ekim 1516'da Splatın'e yazdığı bir mektupta, hata diye feryat eder ve daha o zamandan gelecek kavgaları bildirir: "Bu noktada, hiç tereddütsüz Erasmus'dan tamamıyla ayrılıyorum."³⁵ *Opera legis*, ayırım yapmaksızın insanî işlerin tamamı, havarinin lânetlenmesini gerektirir. Ya kurtuluş? Her daim içimizde harekete geçen kötülük ve kusurları hissederiz ancak Tanrı'yı içimizde taşıdığımıza dair inancımız varsa. Tanrı ebedî yaşama çağırmak için kullarını yeterince sevdiğinden, yalnızca var olduğunu bilmek bile onlarda aklanma, seçilmişler arasında yer alma, kurtuluş kaderini ebediyen belirleme umudunun doğmasına neden olur. Böylece yazgının bu akıl almaz gizemi -ilâhî tasarılarından bir kunduracının deriden bahsettiği gibi bahseden inancı az insanlara göre zor ve acımasız- dindar ruhlar için vaat ve aşkla doludur: Tanrı'ya mutlak bağlılığın gizli rahatlığında ferahlayan ruhlar.

Yukarıda söylenenler, tamamen kişisel bir anlayışın izini taşır. Ardından, geleneksel kilise öğretisinin Luther'e veremediği bu dinginlik ve huzuru neyle ve nasıl sağladığını görüyoruz. Onu hiçbir zaman bırakmayan kendinden hoş-

³⁴ *Comment. In Romanos*, f° (FICKER, II, 104-106)

³⁵ ENDERS, I, no 25, s. 63.

nutsuzluk hâli; günahın güçlü ve daimî mukavemeti, sertlik duygusu kendini özgür ve arınmış hissettiği anda bile içinde yaşamaya devam ediyordu. Bu, her ne pahasına olursa olsun, en kutsal çabalarla bile yalnızca günahla, bencillikle veya açgözlülükle lekelenmiş işler yapma bilincidir. Tüm bunlar, Luther'in umutsuzluğunu, kaygısını ve acımasız endişesini oluşturuyordu. Tüm bunları o anda, sözle anlatılmaz bir güçle, açıklıkla anlıyordu: Kurtuluş için istenilen şartlar, Tanrı tarafından olağan ve gerekli görülen şartlardı. Bu, nasıl bir rahatlama ve yeniden canlanmadır!

O andan itibaren, Luther'in kuledeki "keşfini" bir vahiy gibi sunduğu anlaşılmaktadır. İnsan, o kadar aradıktan sonra onu kemiren sıkıntılara etkili çareyi birdenbire bulur. İnsan dayanılmaz bir güçle kavradığı, onun için önemli olan, müşterek kullanıma ve uygulamaya uygun gibi görünen bir gerçekle, nasıl kendisine indiğini düşündüğü mutluluğun yaratıcısı gibi görebilir? Burada bir vahinin olması gerekir. Yalnızca, çarenin etkisinin kesin ve algılanan gerçeğin evrensel olması için bile bu gereklidir. Böylece, kaynağı kutsal olur. Habercisi içinde bu nasıl büyük bir gururdur! Bu, diğer insanlara bilgileri yayacak bir insanın sırrı değildir. Dudaklarından dökülen Tanrı'dan gelen sözlerle, Tanrı'nın ona güvenip teslim ettiği kurtarıcı sırla, Tanrı'nın ilâhî saygısına, her şeyi bilme özelliğine, yanılmazlığına ortak olmanın insanüstü gururunu tadacaktır. Martin Luther'in ürünü, kuleyi keşfetmesi midir? Hayır. Diğer tüm insanların da saygı göstereceği, çok yüksellere taşıyacağı Tanrı'nın bir armağanıdır.

II. Sonuçları

Yepyeni bir huzur doktrini, aynı zamanda güç ve enerji doktrini de. Şiddetle reddettiğimiz kadar üzerinde durmamız gerekir.

1516, 1517 formülleri arasında Martin Luther'in kaygılı, sınırlı aynı zamanda hiddetli ve ölçsüz karakterini açıkça algılıyoruz. Karşıtlıktan karşıtlığa gidip geliyor, daha doğrusu atlıyor; kolaylıkla, çeviklikle, korkunç bir yüreklilikle en umutsuz kötümserlikten en cüretkâr iyimserliğe geçiyor, cehennemî coşkuyla kabullenirken, birden en yumuşak şekilde kendini Tanrı'nın kollarına bırakıyor: dehşetten aşka, ölümden yaşama. Bundan daha etkili, aynı zamanda daha kişisel bir şey olmadığı gibi, teoriden uzak bir şey de yoktur... Bu inanılmaz hareket, bu saldırılar ve tepelerden dipleri sert geçişler, Luther'in "düzeninde" o yılların genç ve bol enerjisiyle (1516 yılında Luther otuz üç yaşındadır), her zaman sahip olamayacağı gücünü, sağlamlığını ve sağlığını korumuştur. Onlar olmasaydı, 1517 yılında bu mücadelecinin güçlü ve cesur enerjisinin nereden geldiği anlaşılamazdı.

Dört yüzyıldır, Luther'in manevî yaşamı bayağılaştırdığı söylenmektedir; tüm insanî çabalara karşı olan düşmanlığını cezalandırmak veya ona acımak için konuya dikkat çekilmesinin nedeni, ya iyilik yapmak ya da kötülüğe direnmek içindir. Aynı şekilde günahla lekelendiğinden, iyi veya kötü eylemlerin onun gözünde denk olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Gerçekten de öyle. Luther, 1533 yılının sonbaharında Veit Dietrich (*Tishreden*, W., I, no 654) tarafından kendi sözlerinden derlenen, "Hristiyan; Tanrı karşısında, insanlar karşısında pasiftir. Bir yandan pasif olarak alır, diğer yandan pasif olarak acı çeker. Tanrı'dan yardım alır, insanlardan kötülük görür..." gibi formülleri bin kez yazan veya dile getiren adamdır. Ancak, 1516 yılında *Commentaire sur l'Épître aux Romains* (Romalıları Mektup Üzerine Yorum) zamanında Augustin'in bu konudaki derin düşüncesi neydi?

İnanç anlayışına atıfta bulunarak, "Tanrı'nın ihsanı, insan

ve ilâh arasında doğrudan bir iletişim oluşturur diye belirtir. İnsanı o denli yüceltir ki kendinden geçirerek Tanrı'ya ulaştırır. İnsanın ruhu, iman ile bağlı olduğu Tanrı'dan ayırt edilemez hâle gelir. Onda, onunla, onun gibi kötülükten nefret eder. Onunla ve onun gibi iyiliğe âşıktır ve sevdiği bu iyiliği yerine getirir. *Commentaire sur l'Épître aux Romains*'de (Romalılara Mektup Üzerine Yorum) "İyilik yapmamak Tanrı'yı sevmemek demektir" diye belirtir.³⁶ Günahkâr olduğunu bilen, günahkârlığından nefret eden günahkârı haklı göstererek, Tanrı bu kurnaz ve aldatıcı egoizmi, bu insanların sözde iyi olan eylemlerini kirleten dünyevî arzuları öldürür. Kendisi aşk olduğundan, inananın kalbini aşkla doldurur. Bu; zayıfın, zavallının, sefilin üzerine saçılan, taşan bir aşktır. Tanrı'nın hayat veren muhteşem ihsanı, başka bir deyişle inanç, insanda yeni durumuna yakışan sebatlı bir arzu oluşturur; onu etkin olarak işler; onu sihirli değnek değmiş gibi birden dönüştürmez. İnanç (ki onun kendisi de aşama kaydeder ve ancak öldüğümüzde mükemmelliğe erişir), günahkâr eski Âdemoğlunu³⁷ insanın içinden tamamen söküp attığında ve ondan uzaklaştırdığında, öteki yaşamda ulaşılabilir bir ideale doğru onu itekler, ileriye doğru ve emin bir adım atması için onu harekete geçirir. Evet, Hristiyan Tanrı'yı sever. Ona tamamen teslim olur. Pasif olarak içine nüfuz etmesine izin verir; *passive, sicut mulier ad conceptum*. Verimsiz ve zararlı aptal işler yaparak önden gitmeye çalışmaz. Ancak bu sevgi, çok geçmeden onu harekete geçmeye teşvik eder. Tanrı'yı sevdiğinde, Tanrı'dan faydalanır; *uti, après frui...* Hayatı aralıksız bir ilerlemedir, *de bono in melius*; bir savaştır veya bir kefarettir diye ekliyor Luther. Zor bir çalışmadır bu, ölümden sonra gerçekleşecek bir ideal için son nefesine kadar

³⁶ Comment. in Romanos, éd. FICKER, II 78.

³⁷ STROHL, II, 86.

(amaca ulaşıldığı gerekçesiyle) hiçbir zaman durma hakkı olmadığını düşünen bir insanın çalışmasıdır...

Benzer şekilde, inancın sebatsız etkisinden, Tanrı'yla iletişiminin darlığı veya gevşekliğinden Luther aynı yüzyılda, hemen hemen emin olduğu kurtuluşunun sarahatini boyunduruk altına almaktadır.

Daha sonra, 1518 yılında Caiétan (W., II, 13) ile bir polemik sırasında ve 1517-1518 yıllarında l'Épître aux Hébreux (Yahudilere Mektup) dersinde, Hristiyan'ın her zaman kurtuluşunun sarahatine inanması gerektiğini bildirmektedir: *Christianum oportet semper securum esse*. Yanılgıyla, "bu sarahatin mümkünüğünü reddeden" skolastik felsefe öğrenimini suçlar. Bu doğrulanmamıştır ancak kişisel kurtuluşundan şüphe duyan kişinin içindeki "iyiliği kusturur" diye açıklar. Hristiyan'ın sarahati, tüm insanlar için Mesih'in özverisinde kişisel şartlarından bağımsız olarak nesnel bir garanti bula-maz mıydı? 1516 yılında Luther'in kaygısı bambaşkaydı.

Elbette Luther hâlihazırda söylüyor ve üstüne basarak tekrarlıyordu: Tanrı'sının kendi içinde onun için çalıştığını ve görevlerini başlattığına inanan kişi, zaten umudun tohumuna sahiptir. Çünkü Tanrı, kullarını hayal kırıklığına uğratmaz, eğer bir işe başladıysa onu tamamlar. Ancak Hristiyan'ın sağlam bilgisi, kişisel deneyimi iç huzur ve güven oluştuyorsa, gerçek emniyeti doğurabilecek gerçek sarahati de oluşturabilir mi?

Emniyet, bu yüzyılda Luther'in büyük düşmanıdır. 1518 yılında açıkladıklarıyla görünüşte uyuyor gibi görünse de, tersini söyler. *Commentaire de l'Épître aux Romains*'de (Romalılarına Mektup) "*christianum oportet nunquam securum esse*"yı okuyacağız ve bu açıklama bizi şaşırtmayacaktır. Emin ol-

mak, inanç yoluyla vaftiz veya kefaretin kurtarıcı etkilerine veya övgüye değer işler yapmanın verdiği duyguyla yanlış bir emniyet düşüncesine teslim olmaktır. Bu durum insanı inlemelerle, pişmanlıklarla ve çabalarla kusurlarıyla mücadele ve yok etmekle uğraşmadan, huzur içinde elini kolunu bağlayıp beklemeye sürüklemeyebilir mi? Gerçekten de 1516 yılının Luther'i için inanç anlayışı ve insanın kurtuluşuna olan güveni budur. İnanç çoğaldıkça güven artar. İnanç azaldıkça Tanrı ile iletişim seyrekleşir; iletişim yeniden sağlandığında yeniden doğmak için güven yok olur... İman ile bağışlanma: Etkisiz gibi tezahür eden bu formülün gerçekte nasıl bir enerji ve dinamizm içerdiği görülmektedir. Nasıl bir güç, hoş bir güven, ivme ve nâmağlup bir güvence içerdiği ortadadır. Bunun 1517 olayları öncesinde Martin Luther için ne ifade ettiği görülmektedir. Bu, onun için, onunla ve içinde olduğu bir Tanrı ki, teologların ilâhî adalet olarak görmediği ancak etkin ve parlak bir irade, aşkla hareket eden yüce bir erdem ve insanın kendini ona adanması için kendini insana adayan bir Tanrı olduğu inancıdır.

Her şeye rağmen bu, şematik bir taslaktır. Luther'in ilk adımlarında o zengin ve geniş düşüncelerinden neleri bir kenara bıraktığımızı biliyoruz. Aynı zamanda, hemen hemen net bir resim ortaya koyabilmek için, ana resmi bozan ve bulandıran birçok karışık noktayı soyutlamak durumunda kaldık. Luther doktrini veya sistemi olarak adlandırılan şey, hayatının belirli bir dönemini yeniden oluşturmak, bitmez tükenmez tasvir ve açıklamalar dünyasından, pek çok başlangıç veya taslaklar arasından bir tek, en etkileyici olanını bulup çıkartmaktır. Daha çok (zira Luther'in dehası biçimlendirilebilir değildir) yorulmak bilmeyen, bitmez tükenmez bir verimlilikle canlı bir ruhta -ve bazen uyum sağlar, güçlenir ve yüceltir, bazen de, çelişkili ve buruk bir şekilde karşı çıkar veya kırılır-

çıkan pek çok ezgi arasından melodik, süregelen ve takdire şayan belirgin bir mısra bulup çıkarmaktır.

Aykırılıklar; işte, dört yüzyıldır bu kelime dile getirilmektedir; en sığ, teolojiden anlamayan, daha da kötüsü bilgin ancak gelişmemiş okurlar -üstelik Luther'i bir sayfadan ve yıldan diğerine ölçsüzce cezaya çarptırmalarına rağmen- ölçsüzce gürültülü bir şekilde dile getirilen çelişkili çözümlerle zafer kazanmışlardır. Basit bir oyun. Erfurt veya Wittenberg Augustin keşişinin düzenlenmiş kavramları bir araya getiren bir kişinin özelliklerine sahip olmadığını anlamak lazım.

Bir teolog mu, hayır. Mesih'in açgözlü Hristiyan'ı, Tanrı'ya aç bir adam ve sınırsız arzuların, devinimlerin, insanüstü sevinçlerin ve üzüntülerin kabarıp ürperdiği çalkantılı kalbinde, koşulların etkisiyle bir dolu düşünce ve duygu hızlı ve karşı konulmaz bir şekilde taşmakta, dalga dalga yayılmaktadır. Bir öncekine veya sonrakine bakmaksızın, her biri hızına göre kendi seyrini izlemektedir. Her biri, ait olduğu kalbin ve beynin verimli ve mantıklı bir bölümünü kendisiyle birlikte götürmekte; Luther'in bir suretini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Luther, bazen öyle ya da böyle din konusundaki öngörü gücünü gereksiz bir telâşla Tanrı'ya erişmeye odaklayarak, doğrudan *İncil*'e ulaşmak için Yasa üzerinden hareket etmektedir. Ancak bazen de tam tersine, en kötü ahlâkî bozuklukları doğuran sahte bir kesinlik duygusuyla Kilise'ye şiddetle, art niyet ve menfaat hesaplarıyla övgüye değer diye ilân ettiği eylemlerin içinde insanları sürünmeye terk ettiği gerekçesiyle serzenişte bulunmaktadır. Böylece Luther, yalnızca ahlâkla ilgileniyormuş gibi, kısa süre sonra onu sürükleyecek, ona hükmedecek ve sahip olacak şiddetli din kaygısını bir an için bir kenara bırakır... Bu durum, Reformcu'nun doğasının temel özelliğidir ve eserini de açıklamaktadır. Daha başlangıçtan

itibaren, ilk defa Romalılar konusundaki dersinde, silahlarını kuşanmış ve savaşa hazır, inancını elinde tutan bir Martin Luther'i anlamaya başlıyoruz.

III. 1516 Yılında Luther

1516 tarihinin üzerinde biraz duralım. Luther kimdir? Kilişenin gözünden düştüğünü düşünen sayıca fazla olan dindar Hristiyanlardan biri midir? Bunlar; Roma papalığına, piskoposluğa, keşişler olduğu kadar laik papaz sınıfının tamamına reform yapılmasını şiddetle talep ediyorlardı. Son zamanlarda Luther kendi düşüncelerini onlarınkiyle birleştirdi denmeye başlandı. İstismarların hıncı, arınma ve eski çürük yapının ıslâh edilmesi isteği: İşte, bizim için artık geçersiz olan ancak Luther'e isnat edilen neden buydu.

Reform nedir? Luther için, kendi zamanının dinsel düzenine herhangi bir veya birkaç değişiklik getirmek anlamına gelmektedir. Tüm tarihçilerin ve Luther'in inancı konusunda çalışanların uzun zaman boyunca Augustin keşişinin reformcu faaliyetlerini merkezine, kaynağına yerleştirdikleri o meşhur Roma seyahatidir. Biz, onu herhangi bir yere yerleştirmeden Luther'in 1505 yılından 1515 yılına kadar olan dönemindeki manevî gelişimini ana hatlarıyla belirtmiş olduk. Bu kısa bölümde, son zamanlarda yapılan ve bu seyahatin önemini tam olarak tanımlayan çalışmaların sonuçlarını bile yansıtmak zahmetinde bulunmadık. Neye yarar?

1510 yılının Aralık ayı sonundan 1511 yılının Ocak ayının sonuna kadar, tam olarak dört hafta geçirdiği Roma'da Luther, iyi ya da kötü bazı önyargılardan rahatsızlık duymuştu veya ona tamamen yabancı olan alışkanlıklara bağlı duygular, konuşma şekilleri ve davranışlar onu sarsmıştı. Zira Wittenberg ile Vatikan arasında çok fark var; bunun ise bizim için hiçbir önemi yok, Reform tarihi için ise, hiç yok.

“Borgialıların Roma’sını” ve koca adam hakkında gönüllü muhabirlerin topladıkları sıradan küçük hikâyeleri ilk ve son kez bir tarafa bırakalım. Schell bunu çok güzel açıklamıştır: “Augustin keşişi Roma’da olağanüstü hiçbir şey yaşamamıştır, görmemiştir, *auch in Rom sah und hörte er nichts ungewöhnliches*”.³⁸ Eleştirel anlamda tüm yönleriyle hacı ve dünyevî zevklerden kendini mahrum bırakan hacı vazifesini özenle yerine getirmiştir. Papalık makamıyla, diğer bir deyişle kardinallerle ilişkilerinde, çeşitli vesilelerle de dile getirdiği üzere, çok olumlu bir izlenim edinmiştir. Dahası, orada yaşarken Romalıları çok fazla görmüş müydü? Kendi tarikatının işleri için Roma’ya gelen bir Alman keşiş, tahminime göre şehirde kum gibi kaynayan Alman ve Felemenklerin eşliğinde siyasi atılımlarını gerçekleştirmiştir. İşte, kısa bir süredir güçlü merakları doğrultusunda saygın araştırmacılar, bu yorucu bir aylık seyahatin basit bir haber olarak değerlendirilmesinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını düşünmektedirler. Parantez içinde belirtilmelidir ki, bu da Luther’in o bilginle, bu doktrinle bağlantılarının kapsamını sınırlandırılmalıdır: *Mirabilia Urbis Romae*. Bir kez daha, bütün mesele budur!

1505 yılından 1515 yılına kadar Luther için önemli olan şey, Kilise’nin reformu değil, Luther’in kendisidir; onun ruhu ve kurtuluşudur. Yalnızca bu. Dahası, onun o büyük, gerçek özgünlüğü bu değil midir? İnananı, eski Yunanistan’ın denenmiş fikir ve araç gereçlerinin Yahuda’nın kilerle birleştiği sağlam biçimde çevrelenmiş ve kuşatılmış geniş ve muhteşem bir yapıya yerleştiren bir dini; zemin katta sağlam bir Aristoculuk kitlesi, birinci katta, lisenin sağlam direklerinin

³⁸ SHEEL, *Luther*, II, p.295. Daha fazla ayrıntı için, BOEHMER, *Luthers Romfahrt*, Leipzig, 1914.

üzerine oturtulmuş teolojiye dönüştürülmüş bir *İncil*, tamamen kişisel ve insanı doğrudan ve aracısız olarak ne liyakat veya görev alayı ne papazların ne azizlerin arabuluculuğu ne bu dünyada kazanılmış ve öteki dünyada geçerli bir hoşgörü veya kurtarıcı bir bağışlanma olmaksızın Tanrı'nın karşısına çıkaran bir dinle değiştiriyordu. Reformcu'nun büyük çabası, öncelikle bunu ileriye götürmek için değil miydi?

Luther meditasyonunda kendini egoistliğe kaptırınca onu kırılmaya ve yok olmaya iten bu kaygıları, tüm dehşetiyle bizzat hissettiği bu kaygıları, biliyordu ki başka insanlar da onun gibi hissediyordu. Bunun çaresini ise, Luther kendisine saklamayı düşünmüyordu. Tanrı'nın saklamasına müsaade ettiği sırrı mektuplarında, derslerinde ve pazar vaazlarında gerçek bir sevinçle öğretiyordu, öğütlüyordu. 1515-1516 yıllarında hayatındaki dış unsurlar onu yavaş yavaş gölgeden ve sessizlikten çıkarıyordu; Nisan 1515'te Staupitz'e yardımcı olmak üzere, Misnie ve Thuringe manastırları bölge papaz yardımcısı olarak atanması, bakış açısını ve ilişki çevresini genişletmesine neden olmuştur. Ayrıca ondan kalan vaazlarda, 1515 tarihli en eskilerinde, Wittemberg bölgesinde Haziran 1516'dan Şubat 1517 yılına kadar verdiği "On Emir Vaazı"nda düşüncesindeki gelişme ve otoritesinin güçlenişi izlenebilmektedir.

Luther'in kişisel teolojisiyle dolu bu ilginç metin, insanın hayır işleyemeyeceğini şiddetle ilân etmektedir. Augustin keşişi, özgür iradeyi ve insana uygun erdemi öğreten Aristo'ya karşı şiddetli bir savaş açmıştır. Aristo'nun arkasındaki hümanistler, hür iradesi, ahlâkçılığı, Hristiyanlığı ve aynı zamanda bir felsefe ve bir dostluk olan dine sövgüsüyle Erasmus görülme-ye başlar... Ancak bu metinler bizi, özellikle bu belirleyici tarihte reform kavramının tam olarak Luther için ne anlama geldiği konusunda bilgilendirmektedir.

Luther'den bize kalan en eski yazılardan biri olan 1512 yılındaki ilginç bir vaazda, mükemmel bir açıklıkla bu önemli konuyu açıklamıştır³⁹. Evet, bir reform gereklidir ancak rahiplere, Tanrı gerçeğinin bilgisini ve saygısını iade etmekle başlayan bir reform, diye yazmıştır. “Birisi bana, ‘Bu zinalar, bu ayyaşlıklar, bu ölçsüz oyun tutkusu, ruhban sınıfının bu kötülükleri nasıl suçlardır, nasıl skandallardır?’ diye sorabilir. İtiraf ediyorum: Büyük skandallar. Bunların geçersizliğini duyurmak, gereğini yapmak gerekir. Ancak bahsi geçen kötülükler herkes tarafından görülebilir; fena hâlde maddîler, herkesin duygularıyla anlayabileceği şekildeler, dolayısıyla ruhları parçalamaktadırlar... Heyhat! Bu kötülük, benzersiz şekilde daha zararlı ve korkunç olan bu veba, Hakikat sözcüğü veya kandırmacası üzerine kurulmuş bir sükunet, kendisi ağır şekilde maddî olmayan bu kötülük, fark edilmiyor bile; konuşulmuyor, dehşeti hissedilmiyor...” Bununla birlikte, çok erken olan bu tarihte bile, duygularını sık sık yorumlayıp dışa vurur ardından da güçlü bir sesle şöyle der: “Bugün, erdem suçundan az günahı olan, bir ibadeti atlamayan, gaflet içinde Hakikat sözcüğünü vaaz edip yorumlayan, bir kararı açıklarken hata yapmadığı kanaatine varabileceğiniz kaç rahip bulabilirsiniz? Bununla birlikte, rahip sıfatıyla bir rahibin işleyebileceği tek günah, Hakikat Sözcüğüne karşı işleyeceği günahtır...”

Bunlar çok uzun alıntılar; ancak içerdiği şiddet ve hayal gücünü zorlayan aşırılığıyla Lutheryen vurgusuna ve karakterine sahip şu cümle nasıl aktarılmasın: “Ruhanî çevrenin getirilerinin pekiştirilmesi, inançlı evlerin ahlâkının yükseltilmesi, Kilise'nin servetinin on katına çıkartılması, daha da fazlası-

³⁹ W, I, s.8sq.; cf.E., Op.var.arg., I, 29-41. Luther tarafından Papaz, Leitkau Manastırı Başrahibi M. Gascov'a hazırlanmış bir vaaz. Söz konusu metin ancak 1708 yılında yayımlanabilmiştir. 1512 kesin bir tarih değildir.

nı isterseniz mucizeler gerçekleştirmesi, ölülerin diriltilmesi, şeytanların kovulması için erdemli olun, iyi olun, bilgili olun; bunlar kimin umurunda? Halka Hakikat sözcüğünü öğreten kişi, gerçek rahip, gerçek din önderi, Tanrı'nın ordularının haberci meleği ve ilâhîliğin öncüsü olur!" Özetlersek: Kilise'yle ilgili reform yapılmalı mıdır? Eğer istenirse evet. Dinî reform; esas olan budur...

Şimdi, On Emir konusundaki vaazı hatırlayalım. Hiç kuşkusuz papazların alışkanlıkları konusunda bir hayli eleştiri ortaya çıkartıldı. Bunlar yalnızca eskinin "özgür vaizleri" hakkındaki her şeyi, sözel cesaretlerini, acımasız öfkelerini göz ardı eden modern kişilere cesurmuş gibi görünüyordu. Burada yine Luther'in dikkat çektiği konu, bu denli ihmal edilmiş olan eğitim, vazgeçilmiş olan "Tanrı'nın Kelamı"nın vaizliği; sürüsünden kaygı duymadan uyuyan papazların tembelliği ve özensizliği idi. Hayır, bu dönemdeki eski dönemlerdekinden daha fazla değildi. Luther'i harekete geçiren ve onda ilgi uyandıran kutsal bir istismar korkusu, Kilise'yi canlandırmanın ihtiraslı arzusu değil miydi. Bir reformcu mu? Evet, manevî yaşamın reformcusu. Dünya sahnesinde o büyük ilkeyi Worms'a önceden açıkça ifade etmiştir: Herkes kendi bilincinde kararlı olmalıdır; *Unus quisque robustus sit in conscientia sua*.⁴⁰

Nietzsche'nin *l'Aurore* (Şafak) adlı eserinde ilginç bir sayfa⁴¹ bulunmaktadır. İlk Hristiyan olarak adlandırılan birinin hikâyesi vardır burada. Nietzsche, "hırslı ve mücadeleci" bir ruhun ve aynı zamanda "batıl inanç ve heyecanla dolu" bir aklın hikâyesini anlatmaktadır: Havari Paul'un hikâyesi.

⁴⁰ *Comment. In Romanos*, éd. Ficker, I, 122.

⁴¹ NIETZSCHE, *Aurore*, çeviren: ALBERT, *Mercure de France*, 1919, no 68, s.74.

Paul'ü sabit fikirli, düşüncesinin her zaman arkasında duran, her zaman acıtan bir vicdana sahip bir hasta olarak göstermektedir. Yasa nasıl uygulanır? Ve önce, gereklerini yerine getirmeye çalışır. Rakiplere ve duyarsız kişilere karşı Yasa'yı öfkeyle savunur. Fanatik bir gayretle talimatlarını yerine getirir. Bunu, birçok deneyimden sonra onun gibi yaman, şehvetli, melankolik bir adamın, nefretten arınarak, böyle bir yasayı uygulayamayacağı sonucuna bağlamak için yapar. Buna rağmen direnir. Adım adım mücadele eder. Şiddetle her şeye egemen olma, hâkim olma gereksinimini karşılamak için gayret gösterir. Nihayet, tüm gayretiyle bu umutsuz sonucu çıkartır: "Uygulanmamış bir Yasa'nın sıkıntısının üstesinden gelmek imkânsızdır..."

O hâlde, endişe ve keder içinde yeni ızdırap, yeni umutsuz arayış. "Yasa, kendini çivilenmiş hissettiği çarmıh hâline gelir. Ondan o denli nefret ediyor ki! Ona o kadar çok kızıyor ki! Onu yok etmek için, her yerde öyle çare arıyordu ki!..." Âniden, bir öngörü, bir ışık, kurtarıcı bir fikir ortaya çıkar. Issız bir yolda, yüzünde ilâhî bir parıltıyla Mesih belirir Paul şu kelimeleri duyar: "Bana neden zulmediyorsun?" ızdıraplı bir gurur taşıyan hasta birdenbire sağlığına kavuştuğunu hisseder; manevî umutsuzluk uçar çünkü maneviyatın kendisi de uçmuştur, yok olmuştur, yukardaki çarmıhın üzerinde sona ermiştir. Böylece Paul, dünyanın en mutlu insanı hâline gelir. "Ona Yahudilerin kaderi, hayır tüm insanlığın kaderi bu âni ikinci aydınlanmaya bağlıymış gibi gelir; bundan böyle hikâyenin ağırlığını kendi etrafına toplamak için, elinde fikirlerin fikrini, anahtarların anahtarını, nurların nurunu bulundurur." Yasa'nın galibi, kendi yıkılışının havarisi, propagandacısı hâline getirir. "Ben Yasa'nın dışındayım diye belirtir; eğer şimdi Yasa'yı yeniden kabul eder ve ona boyun eğersen, Mesih'i günaha ortak ederim." Çünkü Yasa yalnız-

ca günahı doğurmak için vardır, “hastalığa yol açan bozulmuş kan gibi”.

Bundan sonra, günahlar yalnızca bağışlanmakla kalmaz, günahın kendi de ortadan kalkar. Yasa yok olur ve içinde bulunduğu cinsel arzu muhakemesi de ölür; ölüdür veya ölüyordur, çürümeye başlayıp bu çürümenin içerisinde birkaç gün daha yaşamaya devam edebilir! İşte, Mesih’e kavuşmadan, onunla can bulmadan, onun gibi ilâhî lütfâ katılmadan, onun gibi Tanrı’nın oğlu olmadan önce, Hristiyan’ın kaderi budur... “Burada Nietzsche, Aziz Paul’ün yüceltilmesi doğru noktasıdır ve bununla birlikte ruhunun arsızlığı; Mesih’e kavuşma fikri tüm edebîni, tüm ölçüsünü, tüm teslimiyet ruhunu kaybetmesine neden olur ve amansız hâkimiyet arzusu kendi sarhoşluğunda ihanete uğrar: ilâhî zafer beklentisi... İşte! İlk Hristiyan, Hristiyanlığın mucidi böyledir, diye sonuca bağlamıştır.”

Bu uzun parçanın neredeyse tamamını aktardığımız için bizi bağışlayın. Ancak, söylemeye gerek var mı? Okumaya başlandığında, her “Paul” telâffuz edilirken kendiliğinden sürekli “Luther”i düşünmek şaşırtıcı. Öte yandan bilirkişilerin, Nietzsche tarafından aktarılan Paulinien düşüncelerinin detayında doğru ya da yanlış olduğunu belirtmeleri bizim için çok da önemli değil. Paul’e uygulanan bazı çözümlerin bu girişim yıllarında bildiğimiz Lutheryen düşüncesine değişiklik yapmadan adapte edilemeyecek olmasının bizim için çok da bir önemi yok. Filozoflara, âlim teologların bize sağladıkları Luther’in Paulinizmi konusundaki çalışmasını sormuyoruz. Ancak, Nietzsche son derece güvenilir şekilde bir gelişimin şemasını çizmiştir. Bu iki kişinin aynı zamanda düşünce ve bilinç hareketlerini açıklayan sağlam ve yumuşak eğrisini çizmiştir: Sadece öğretî alanında değil, aynı zamanda ahlâkî

ve psikolojik alanda da gözle görülür dayanışma bağlarıyla birbirine bağlı bir havari ve kabul olunmuş doktrinlere karşı olan bir kişi.

Anlatılan hikâye bu yönüyle bize, yalnızca önceki sayfaların açık ve önemli bir özetini sunmaz. Bu paralel çift ruh hali geçişlerinin başlıca ifadelendirmelerini kalın çizgiyle belirtmiştir: Lutheryen prizmasından yansıyan Paul'ünki ve az ya da çok bilinçli biçimde varsayımsal olarak makul Paul'ünki üzerine biçimlendirilmiş Luther'inki... Bireyin, yalnızca kendiyile, kurtuluşuyla, iç huzuruyla meşgul tecrit edilmiş inananın karşısına -gürültülü insan kitesini, Lutheryen düşüncesinin, sözlerinin ele geçirdiği, bunları da kendi istek ve eğilimlerine göre şekillendiren, toplumsal değerini ve müşterek özsaygısını kazandıracak o dönemki Almanları koymak durumunda kaldığımız anda- Nietzsche'nin bunu bize hatırlatması hiç de boşuna değildir: Hristiyanlığın hikâyesi teker-rür etmektedir. Psikoloji en sonunda kendi alfabesinin ustası olduğunda ve insanları tereddütsüz olarak okuyabildiğinde, bireyin kişisel çabasının bir devrime nasıl neden olduğunu, seçim örneklerini, bir grubun sağlam ve samimi örneğini, yüzyıllar içerisinde bir ailenin benzer ve bir hayli farklı ruh hâlini anlayabiliriz.

2. Kısım

GELİŞİMİ

I. Bölüm

MÜSAMAHALAR KONUSU

Roma seyahatinde gönlü yaralanan Luther nefretlerini bastırıp, kilise istismarlarının düzeltilmesine yönelik şiddetli bir istek geliştirmiştir. Bu Luther ölmüştür, bugün bizim için ölmüştür. Onun yerini, kendi gerçeğini tahrif etmeden önce çok acı çekmiş ve çok düşünmüş yalnız bir Hristiyan almıştır. Kendi manevî yaşamı ve derin din duygusu konusunda endişeli bu adam nasıl birdenbire düşüncelerinin ve dinî meşguliyetlerinin dışına çekilmiştir? İlk gelişimi konusunda bugün bildiğimizi sandıklarımızla, Tanrı'sının karşısında harap olup tükenen bir Hristiyan'ın âniden büyük bir kitleyi ayaklandıran ve onlara yol gösteren bir halk hatibine dönüşmesi nasıl açıklanabilir? Eğer gerçekse, müsamaha konusu bu olayın ilk belirtisi, reform faciasının başlangıcı olmuştur; eğer gerçekse, Wittemberg'den Worms'u birleştiren zincirin ilk halkasını oluşturmuştur. İkincil öneme sahip bir konudan daha fazlası olan bu incelemeye yalnızca 1517 olaylarının sonuca götüren önemi açısından bile meşru bir yer vermek gerekmektedir.

I. Albert, Fugger, Tetzel

Bu olayları daha iyi anlamaya başlıyoruz. Yirmi yıl öncesinden daha iyi. Açıkçası, Luther'in kendisinin bile anladığından daha iyi.

Öncelikle ve özellikle 1904 yılından beri ve Schulte'un⁴² çalışmalarıyla birlikte, Mayence başpiskoposluk koltuğuna "Hohenzollern adaylığı" olarak, biraz kaba bir şekilde adlandırabileceğimiz hikâyeyi dikkatle yeniden kuruyoruz: Tam olarak belirtmek gerekirse, günah bağışlama/hosgörü olgusu için bu giriş gereklidir. 30 Ağustos 1513 yılında, Brandebourg seçmeni Joachim'ın küçük kardeşi Albert katedral Rahip Meclisi tarafından Magdebourg Başpiskoposu seçildiğini ve ardından, 9 Eylül tarihinde Halberstadt rahip meclisi tarafından aynı zamanda piskoposluk yöneticisi olması istendiğini biliyoruz. Hiçbir şey Roma mahkemesinde bu kadar skandala neden olmamıştı. Birkaç görevi aynı zamanda yapmak mı? Eğer Brandebourglu Albert iki piskoposluk görevini elinde bulundurursa, yalnızca selefinin yaptığını yapmış olur: Ernest de Saxe Magdebourg ve Halberstadt görevini birlikte elde etmişti. Ya yaşı?

Hiç şüphesiz yeni seçilen bu kişi gençti. Daha yeni yirmi dört yaşına girmişti. Fakat ne olacak ki? Saltanat süren X. Léon, başının tepesini tıraş ettirmeye yedi yaşında, Aix'in başpiskoposluğunu ve Passignano'nun zengin manastırını sekiz yaşında ve kardinalliği on üç yaşında almaya hak kazanmıştı... Nitekim Rahip Meclisi'nin bu çift görevlendirmesinden sonra delegeler, Joachim ve Albert tarafından Roma'ya gönderilmiş ve işleri hızlıca yoluna koymuşlardı. 9 Ocak 1514'te Lübeck ve Brandebourg piskoposları siyah haçlarla süslenmiş beyaz yünden kaftanı Albert'e teslim etmekle görevlendirilmişlerdi. Bunun üzerine 9 Şubat 1514'te Mayence Başpiskoposu Uriel de Gemmingem ölür. Ancak, bahtsızlık birkaç yıl daha devam eder ve sırasıyla 1504, 1508 ve 1514 yılında üç yüksek rütbeli papaz ölür, onların yerine de Ren Nehri kıyıları idare

⁴² A.SCHULTE, *Die Fugger in Rom*, t. I, Leipzig, 1904, chap. IV, s.93 sq.

bölge başpiskoposluğunun üst görevlerine atamalar yapılacaktır. Her bir yeni atamaya Roma'ya ne paralar ödenmesi gerekecekti! Gayet dolu ve iyi bir şekilde sömürülen Mayence (Mainz) ilinin kesesinden çok büyük miktarlar çıkıyordu. Uriel'in ölümünün yol açtığı sıkıntıyı ve Ren Nehri bölgesinin altınının oraya, dağların ötesine, içtenlikle nefret edilen İtalya'ya gitmesinin piskoposluk çevresinde yarattığı öfkeyi tahmin edebiliriz.

7 Mart 1514'te Albert de Brandebourg Piskoposluk Meclisi üyelerinin huzurunda Mayence Başpiskoposluğu'na aday olur. Hohenzollern'ler servetlerini ortaya koyarlar. Unutmamak gerekir ki Mayence Başpiskoposu; seçmen, İmparatorluk şansölyesi, seçmenler topluluğunun başkanı ve Almanya'nın başpapazıydı. Joachim'in delegeleri, hâlâ yaşayan bir geleneğin istediği gibi Albert'e dinsel bir yükümlülük getirmeksizin ve usulüne uygun olarak kayıt edilmeksizin Mayence Rahipler Meclisi'ne Hohenzollern seçilirse feragat, onay ve siyah haçlarla işlenmiş beyaz yünden kaftanın bedelinin piskoposluğun mükellefiyetine bırakılmayacağını ima ettiler. 9 Mart 1514 tarihinde Albert seçildi.

Geriye seçimin Roma'ya onaylatılması kalmıştı. İki başpiskoposluk, üstüne de bir piskoposluk bir kişiye, henüz otuz yaşından bile bir hayli uzak olan bir gence verilmişti; iki başpiskoposluk ve hangileri! Her hâlükârda bu çok fazlaydı... Öncekiler bunu gözden geçiriyorlardı. Roma'da birisi, onu izletmeyi ihmal etmiyordu: Kardinal Lang Magdebourg ve Halberstadt'ın kendisine hibe edilmesini istiyordu, bu durumda Albert'e yalnızca Mayence kalıyordu... Ancak bu, bir yönüyle politik bir konuydu. Birkaç görevi yapmak üzere bir tek kişiyi yetkilendirmek; senato hükümet örgütü, yakında yapılacağı tahmin edilen imparatorluk seçimi arifesinde

Collège des Septe'de bu iki seçmenin, Albert ve Joachim'in, desteğini aynı anda elde etmenin önemli olduğunu hesaba katabilirdi. Bu, aynı zamanda malî bir konuydu da. Hohenzollernler düşünüp Fuggerlere başvurdular.

Zengin, dâhi maliyeci Jacob Fugger evinin eşsiz refahını, çok farklı özelliğe sahip ticarî alanlar üzerine kurmuştu; tekstil, madencilik, son olarak da bankacılık. Roma ile işler özel olarak yoluna koyulmuştu. 1904 yılında Schult, İtalyan bankacıların ayağını kaydırarak, Alman piskoposluklarıyla birlikte senato hükümet örgütünün tüm gelir işlemlerini nasıl yavaş yavaş tekeline aldığını çok iyi bir şekilde göstermiştir. Bu bakımdan, 1514 yılında iki Hohenzollern'in çıkarlarıyla dikkate değer bir şekilde ilgilenmesi çok doğaldı. Fiili olarak, bu iş sürüncemede kalmadı. 18 Ağustos 1514'te Albert, papanın daveti üzerine toplanan kardinaller kurulu tarafından Mayence Başpiskoposu ilân edildi. Tasdik için ödemesi gereken 14.000 dukanın dışında, Mayence'in yanı sıra Magdebourg ve Halberstadt'ı de kaybetmemesi şartıyla, 10.000 duka da "gönüllü üyelik" ödeyecekti. Jacob Fugger parayı peşin ödedi. Ancak bunun üzerine ilk defa, müsamaha meselesi baş gösterdi.

Bir saniye burada duralım. İşte Ağustos 1514'te yapılan, Almanya'da o güne kadar "duyulmamış" apaçık ve belirgin bir "istismar. Zira birkaç görevi birden yaparak kazanç sağlamak olağan bir şeydi ve 24 yaş yüksek rütbeli bir papaz için hiç de aşırı genç bir yaş değildi. Dahası, her açıdan önemli iki başpiskoposluk olan Mayence ve Magdebourg, bir piskoposluk olarak tek bir kişinin ellerine hiçbir zaman bırakılmamıştı. Bunun kanıtı, Joachim ve Albert'in acımasız iddialarına delil olarak geçmiş örnekleri ileri sürmeleri konusunda engellenmiş olmalarıdır...

Luther bunu biliyordu. Bunu bilmemesi mümkün değildi.

Hiç şüphesiz olayların ayrıntılarını, müzakereleri, bütün koşulları bilmiyordu. Ancak sonuç yeterince açıktı. Bu durum, kilisenin sefil durumunun tebelleş olduğu bir dine öfkelenmek ve istismarları yıkmak için iyi bir fırsattı. Luther hiçbir şey söylemedi. Kesinlikle hiçbir şey. Ne 1514'te ne takip eden yıllarda ne de 1517 yılında müsamaha konusunda. Hiç kuşkusuz, bu suskunluğu dikkate almak gerekir.

Söylenene göre, önceleri başkalarının parasıyla Fuggerlere ödeme yapmaya istekli olan Albert'in başpiskoposluk ve piskoposlar kurulu topraklarında ve aynı zamanda Joachim'in yetki alanlarında Aziz Pierre lehine müsamaha vaazı verme talebinde bulunduğu düşünülüyordu. Bu bir yanılgıydı. Hohenzoller'lerin temsilcilerine müsamaha öneren Senato Hükümet Örgütüydü; ancak bunlar çok da hevesli görünmemekle birlikte bunu kabul etmeleri gerekiyordu. 31 Mart 1515'te⁴³ uçurulan bir balona, toplanan paraların yarısının papalık kasasına yarısının da alacaklıları Fuggerlerin karşısında bu kudret sayesinde borcunu ödeyecek olan Albert'inkine gireceğini işaret ediyordu. Ancak, "meteliksiz" imparator Maximilien konudan haberdar oldu ve müdahale etti. Sekiz değil üç yıllık süre boyunca kullanılan müsamaha hasılatı üçe bölünecekti! İmparatorun kendisi 1.000 Florins alacaktı; daha sonra geri kalanı da ikiye bölünecekti: yarısı papaya, yarısı da Albert'e. Bunu söyledikten sonra hemen belirtelim ki müsamaha yalnızca iki yıl kullanılabilirdi. Çok az bir gelir sağladı. Albert, tüm masraflar ödendikten sonra 10.000 Ducat'lık üyelik ücretinin ancak yarısını telafi edebildi. Tebliğ işlemi ancak 1517 yılının başında gerçekleştirilebildi. Bunun üzerine, Mayence Başpiskoposluk Genel Kurul Üye Vekili Saint Dominique tarikatına mensup Jean Tetzl

⁴³ Açıklamamızda işaret edilen diğer dokümanlarla birlikte, KOEHLER'in, *Dokumente zum Ablassstreit von 1517*, Tübingen, 1902 eserinde bulabilirsiniz.

gür bir sesle sadık kullara, kademeli olarak eşsiz bir dizi iyilik vaat etmeye başladı.

Burada yine bir saniye duralım. Bu olay öncesinde, Roma Mahkemesi'nde bu pazarlığın hazırlıklarından, müsamahalara ilişkin mühürlü papa fermanının kesin olarak verilmesinden Luther haberdar olmamıştı. Hattâ bir yerde, Tetzel'in arkasında Albert de Brandebourg'un olduğunu bile başlarda bilmediğini iddia etmişti. Bu bilgi eksikliğinin diplomatik olduğu düşünülebilir. Ancak bu duyulmamış olayın acayipliği yani Tetzel'in harekete geçip kısa bir sürede şarlatan bir satış elemanı avandanlığıyla, Magdebourg ve Joachim'in topraklarını baştanbaşa dolaşması onu şaşırtmamış mıydı? Her zamankinden daha güçlü bir şekilde hayır demek lâzım...

Öncelikle, eskiden⁴⁴ söylenenlerin aksine Tetzel Wittemberg'e hiç gelmemişti demek tabiri caiz ise doğrudan Luther'in öfkesini kabartıyordu. Wittemberg, Saxe seçmeni, Frédéric le Sage'in topraklarıydı ve bu prens kendi yönetim alanında Roma Saint-Pierre'ine müsamaha talep edildiğini duymamıştı. Erken Lutherizm nedeniyle mi? Hayır, bilinen bir ilkenin uygulanması nedeniyle: muntazam bir merhamet/yardıms severlik, kendinle başlar. O hâlde, Frédéric'in dindarlığı en geleneksel dindarlıklardan biriydi. Reformdan önceki yıllarda, her şeyden önce Wittemberg'de şehre bol miktarda hacı⁴⁵ çeken değerli bir kutsal emanetler koleksiyonu göstermekle meşguldü. Her yerde ısrarla rica ediyor; çocuk İsa'nın kundak bezi parçaları, İsa'nın doğduğu zaman bulunduğu yemliğe ait saman parçaları, Bakire'nin saç telleri, sütünün damlaları, İsa'nın çektiklerinin izlerini taşıyan çivi veya değnek parçala-

⁴⁴ J. Oldecorp'un bir dedikodusuna dayanarak.

⁴⁵ Bu yönüyle Frédéric, Cf. SCHEEL, M. *Luther*, II, chap. II, s. 169 sqq (en önemlisi de KALKOFF tarafından, *Abläss und Reliquienverehrung an der Schlosskirche zu Wittemberg*, Gotha, 1907).

rı satın alıyor; değiş tokuş ediyordu... Sürekli artan sayıdaki müsamahalar bu önemli hazinelere bağlanıyordu. Günah bağışlama Pazar'ından sonraki Pazartesi günü, Schlosskirche'de korunan kutsal emanetleri ziyarete giderek menfaat elde ediliyordu. Aynı zamanda Azizler Günü'nde, arz yoluyla bir ödeme yaparak ve günah çıkartarak Porziuncola'nın genel bir günah bağışlamasına hak kazanılabiliyordu: *indulgentia ab omni culpa et poena*.

Böylece Luther'in Wittemberg'de müsamaha meraklılarının yaptıklarını açıkça görmek için "Tetzel skandalına ihtiyacı yoktu. Ancak Tetzel daha da mı edepsizdi? Neşeyle alık alık gezen insanlara, verdikleri paraların kendi sadaka kutusuna girdiğini, özgürleştirilecek ruhların Araf'a uçtuğunu ve oradan da doğrudan Cennet'e girdiğini söylemeye cesaret edemiyor muydu:

*Sobald das Geld im Kasten klinget,
Die Seele aus dem Fegfeuer springt!*

Nitekim ünlü bir şarlatan olan Tetzel'in ezeli iftiracısı olmak istemiyoruz. Bununla birlikte, çocukça düşünülmüş bu iki bayağı mısrayı reddediyoruz. Du Plessis Argentré'nin Paris Teoloji Fakültesi'nin önemli görüşlerini derlediği birinci büyük kitabı açıldığında, çok uzağa gitmeden 1482 yılında Sorbonne'un kendisine sunulan bir öneriyi yargılayıp mahkûm ettiği görülmektedir. Söz konusu öneriyi Latince-sinden çeviriyorum: "Bir inanan altılık bir beyaz parayı oy hakkı ve sadaka olarak Saint-Pierre de Saintes Kilisesi'nin tadilatı için sadaka kutusuna attığı anda, Araf'ta bulunan tüm ruhlar derhâl gökyüzüne yükselirler, yani derhâl tüm cezalardan kurtulurlar."⁴⁶ İşte, 1517 yılından çok önce san-

⁴⁶ DU PLESSIS D'ARGENTRE, *Collectio Judiciorum de Novis Erroribus*, I, s. 306 sq.

sürlenmiş isimsiz bir din adamının vaazı bu şekildedir. Sansür yeniden suç işleme eğilimini engellemeye yetmemiştir, 6 Mayıs 1518’de Sorbon tekrar görevinin başına geçip, aynı öneriyi yanlış ve skandal olarak nitelemek durumunda kalmıştır. Görüldüğü üzere, Tetzel’in yaratıcı bir yanı yoktu.

Ne vaaz ettiğine gelince... Kalpten tövbe edenlerin, dilden günah çıkarıcıların, saygı duyulan Yedi Kiliseyi ziyaret edip bu kiliselerde beş “Pater duası” ve beş “Ave duası” okuyanların ve günah bağışlama kasasına sosyal konumuna ve servetine göre bağışta bulunanların, -prensler için 25 Florin altından veya sade inananlar için yarım Florin’e kadar veya hiçbir bağış yapmadan- tüm günahlarının eksiksiz olarak bağışlanmasına ilişkin vaazlar. İnançlı insanların, günah çıkartmak için normal veya laik bir papaz seçme ve ondan ömrü boyunca ne zaman ihtiyaç duyarsa ve ölüm anında yalnızca olağan günahlar için değil, papa ya da piskoposun affedebileceği günahları için de müsamaha ve günahlarının bağışlanması hakkı; minimum çeyrek Florin’e mal olmaktadır. Kısacası, Araf’taki herhangi bir ruhun tüm günahlarının bağışlanması imtiyazı yukarıda belirtilen bağış tarifesi yoluyla elde edilmekteydi. Gönüllü olarak bağışta bulunan kişilere Tetzel’in sattığı başlıca üç lütuf bunlardı. Tüm bunlarda yeni hiçbir şey yoktu, tamamı o zamanın uygulamalarına ve fikirlerine uygundu... Öyleyse? Ya âniden ortaya çıkan skandal? Ya benzeri ve emsali olmayan bir çeşit olağanüstü gösterinin sebep olduğu o karşı konulmaz patlama?

II. Luther’in Tepkisi

Gerçekte, alışıldığından daha büyük bir kararlılıkla -eski yargılama şekilleri öylesi bir direngenlikle ve aynı zamanda önyargıyla özgür ruhlara musallat olmuştu ki- Luther’in iç değişimi için belirleyici yıllar olan 1515, 1516 ve 1517 yılları

hakkında bildiğimizi düşündüklerimizle örtüşen tamamen içsel ve hiç de önemsiz olmayan bir krizin hikâyesinin yeniden oluşturulması gerekmektedir.

Romalılara Mektup ders notlarının da açıkça ortaya koyduğu gibi 1515, 1516 yıllarında Luther reel olarak kendi kişisel düşüncelerini elde etmişti. Ona sağladığı nimetlere, öylesine minnet duyuyordu, öylesine verimli kabul ediyordu ki keşfettiği bu değerli hazineyi başkalarına iletmeye başlamıştı. Başkaları? Önce, derslerine katılan öğrencilere; ardından vazalarıyla sade insanlara. Aynı zamanda teologlara, bilginlere, kendisiyle denk olan insanlara, eski hocalarına ve rakiplerine... Böylece Luther, yavaş yavaş okul başkanı hâline gelmişti. Eylül 1516'da kaleme aldığı ve yalnızca başlığının bile Gabrielist ve Aristoculuk⁴⁷ doktrinlerinin özgür bırakıldığını gösteren, *viribus et voluntate hominis sine gratia* tezlerini kendi başkanlığında bir adaya, Bernhardi de Feldkirchen'e, tartışmaya açtırmıştı. Tam olarak bir yıl sonra, Eylül 1517'de yeniden bir tartışmaya *Contra Scolasticam Theologiam*'a başkanlık etmiş ve bu vesileyle başka bir adaya, Fr. Gunther'e doktrininin⁴⁸ temel hatlarını ortaya çıkartan, 97 tez kaleme almıştır.

Çürük bir ağaca dönüşen bir insan, *arbor mala factus*, yalnızca kötülük ister ve yapar. İradesi özgür değildir, esirdir. Diyelim ki insan kendi olanaklarıyla o zirveye, Tanrı sevgisinin her şeyden üstün gelmesi noktasına ulaştı. Bu bir yalan ve boş bir hayaldir (*terminus fictus, sicut Chimera*). Doğası gereği insan Tanrı'yı yalnızca egoistçe sevebilir. Tüm bunlar, Skolastik ve Gabrielist doktrinlerin Luther tarafından açık bir şekilde inkâr edilmesidir. Hiç kimse görmezden gelmesin diye de her bir tezin sonunda bunu belirtir: *Contra Scotum, contra Gabrielem*,

⁴⁷ W., I, s.142; E., op.var.arg., I, 235 sqq. (1865).

⁴⁸ W., I, s.221; cf.STROHL, II, 169 sqq.

contra dictum commune... Ardından da filozofik tezler gelir. Nezaketsizce ve aynı mukavemetle Luther Aristo'ya, metafiziğine, mantığına ve etiğine duyduğu kini ilân eder: "Aristoculuğun iğrenç etiği, tam anlamıyla erdemin ölümcül düşmanıdır (skolastiğe karşı!) -Aristo'nun mutluluk teorisinin Hristiyan doktriniyle tamamıyla çeliştiği doğru değildir (ahlâk kuramcılarına karşı, *contra morales!*).- Mantıkçı olmayan bir teolog, sapkın bir canavardır; işte, kendisi korkunç ve sapkın olan bir öneri!" Ardından Luther, favori konusu olan Yasa ve iyiliğin/merhametin temel karşıtlığını geliştirerek sonuca bağlar: "Derinlemesine incelendiğinde, iyi bir faaliyet ortaya çıktığında Yasa'nın iyilik (sevap) içermeyen tüm işlemleri, sadece bir günahıtan ibarettir. -Yasa'nın gereklerini yerine getirenler lanetli kişilerdir; merhametin gereklerini yerine getirenler kutsanmış kişilerdir.- Hristiyan'ı yaşatan doğru Yasa, Levelilerin kullanılmayan yasası veya On Emir değildir; Kutsal Ruh tarafından kalbimize yayılan Tanrı aşkıdır."

Tam ve derin bir içtenlikle aynen bu iddiaları ileri sürüyordu Luther 1516-1517 yıllarında, belki biraz da kendi isteği dışında kaygılarına sızan üniversite topluluğuna bağlılığı nedeniyle. Wittemberg'deki okulu, Wittemberg doktrinini rakip Erfurt, Leipzig, Francfort-sur-l'Oder ve diğer okullarla karşılaştırmak gerekiyordu. Luther, Gunther'in 1517 yılındaki tezlerini arkadaşlarına iletiyor, birer nüshasını onlara gönderiyor, Erfurt'takilere uyarlıyordu. Fikirlerini hocaların eleştirilerine karşı savunmanın zamanı gelmişti. İlk hamlede kendilerini cezp etmeyen fikirlere itiraz edeceklerdi. Luther biliyordu ki onları ikna edecekti. Çünkü Tanrı onunla, imanla dolu kalbinde, hâlihazırda huzurlu ve emin bilincindedir.

Gunther'in tezleri: Eylül 1517. Hoşgörü konusundaki tezler: Ekim 1517. 31 Ekim 1517'de Luther, Wittemberg şatosu şape-

linin yan kapısına Latince bir afiş yapıştırır: “Gerçeğin aşkına, gerçeğin başarısı için Wittemberg’de, Sosyal Bilimler yüksek lisansına, teoloji alanında doktor unvanına sahip ve üniversitede okutman olan R. P. Martin Luther’in başkanlığında aşağıda belirtilen öneriler tartışılacaktır. Sözlü tartışmada hazır bulunamayacak olanlar, mektupla müdahil olmaya davet edilmektedirler. İsa Efendimiz adına, Âmin.” Konu? *Pro declaratione virtutis indulgentiarum*⁴⁹. Dolayısıyla Tetzel mi?

Hiç kuşkusuz Tetzel. Ancak öncelikle, tarihi not edelim. 31 Ekim 1517, Azizler Bayramı arifesi. Her yıl Azizler Bayramı günde sayısız hacı, kendilerini affettirebilmek için manen değeri -Frederic’in kesesine getirisi de- çok büyük olan kutsal emanetleri ziyaret etmek için Wittemberg’e akın etmekteydi. Bu, Tetzel tarafından vaaz edilen günah bağışlama/müsamaha anlamına geliyordu. Ancak, Wittemberg’de satın alınan müsamaha da onunla aynı derecedeydi...

Luther tarafından asılan afiş ne içeriyordu? Bu şarlatan kutsal nesne madrabazına karşı acımasız saldırıları mı? Kendisine, Saint Pierre de Rome’a tanınan müsamahalara ve Albert de Brandebourg’un küçük kazançlarına yönelik sert suçlamaları mı? Afiş müsamahaya karşı temel bir ve derin bir suçlama içeriyordu; günahkârlara sahte bir güvenlik bahşediyordu. Bu suçlama yalnızca bir kere, tek bir yerde belirtilmemiştir. Eser boyunca sürekli olarak, Lutheryen düşüncesinin tüm yeni sapaklarında tekrarlanıyordu. Birinci tezde, “Tövbe edin, Efendimiz Mesih dindarların tüm yaşamının tövbe ile geçmesini istemiştir” demiştir. 94. ve 95. tezlerde, “Hristiyanları cefa, ölüm ve cehennem vasıtasıyla peygamberleri Mesih’in izinden gitmeleri ve böylece sahte bir huzurla kendilerini güvende hissetmek yerine, birçok sıkıntıyla arşa ermeleri için yürek-

⁴⁹ W., I, s. 229; cf. STROHL, II, 223 sq.

lendirin” diye belirtmiştir (Makale 14, 22)... Bu söylemler, Luther’in ifadelerinin tamamını kapsamaktadır. İşte, böylece müsamahalar konusundaki doktrinini genel doktrinine, Hristiyanlık hayatının geneli konusundaki anlayışına en sıkı bağlarla birleştirmektedir. 31 Ekim tarihli 95. tezde, 4 Eylül tarihli 97. tezin özel bir açıklamasının açık sonucunu ortaya koymaktadır... Âniden, tüm bu oluşum içindeki bu bahane-nin gerçek hedefini belirginleştirmektedir: Tetzel.

95. tez içinde bir 39. Makale vardır ki, orada güçlük çekmeden Martin Luther’in bir itirafını, kişisel bir sırrını kavradığımı düşünüyorum. “En zeki teologlar için bile halkın önünde hoşgörünün iyiliğini ve aynı zamanda pişmanlığın gerekliliğini methetmek olağanüstü zor bir şeydir.” Takip eden 40. Makalede: “Gerçek pişmanlık cezayı arar ve sever; müsamaha ise aksine cezadan kurtarır ve cezaya karşı nefret uyandırır...” diye belirtir. Bu makaleler nasıl da açık ve samimi bir yaklaşıma gösterirler. İşte, birbirleriyle bağdaşmayan tezlerin keskin uyuşmazlığından Luther’in özel samimi yaklaşımları, ruhuna, dahası vaiz bilincine acımasızca yerleşmiş soru karşısındaki düşünceleri. İşte, müsamaha konusundaki tartışma onun gerçek din kavramıyla bu şekilde birleşmiştir... Öyle ise, kendi duygularının sonuna kadar peşinden gitmeye bu denli hevesli olan bir adam, nasıl olur da böyle bir çelişkinin farkına varmak için Tetzel ve onun vaazlarını beklemiştir?

Bunu ömrünün sonbaharında, 1541 yılında Henri de Brunschwig’e karşı yazdığı yazının bir bölümünde dile getirmiştir: *Wider Hans Worst*. Bu, çok iyi bilinen bir metindir.⁵⁰ “Wittemberg’den, büyük bir kalabalık müsamahaların peşinden Jutterbock’a, Zerbest’te diğer yerlere gidiyordu ve *doğrusu Mesih beni yeniden satın aldı, günahların bağışlanmasının*

⁵⁰ Örneğin, *Luther’dan Seçme Parçalar*, de GOGUEL, Paris, 1925, s.42-43.

ne anlama geldiğini diğer insanlardan daha fazla bilmeden, af satın almaktan daha iyi ve güvenli bir şey olduğunu kibarca vaaz etmeye başladım..." Hızlı ve yanlış bir kısaltma. Yaşlı Luher, eski anılarını öylece özetleyebilirdi. Söz konusu özeti dipnot olarak vermemize izin verilmemiştir... Luther yanıtlıyor. Zira müsamahalara bağlı olan ve onları toplamak için elinden geleni yapan prens Frederic'e karşı saygı telkin etmek üzere ihtiyatlı davranmasına karşın söz almasının nedeni, müsamahanın ne anlama geldiğini zaten "herkesten daha iyi" bilmesi veya bildiğini zannetmesiydi... Ya kanıtı? Bunu kesin olarak görmek için, Weimar'ın eleştirel basımının I. cildini açmak yeterlidir.

Yıl 1516. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh Bayramı'nın (Trinité)⁵¹ 10. pazarında verilen müsamahalar konulu vaazın özeti. Nedeni: "Müsamahaları vaaz eden komisyon üyeleri ve komisyon üye yardımcılarının yaptıkları tek şey, bunların avantajlarını halka övmek ve bunları satın almak için onları kışkırtmaktır. Hiçbir zaman onları, dinleyici kitlesine gerçekte müsamahanın ne olduğunu, neye uygulandığını ve etkilerinin ne olduğunu açıklarken göremezsiniz. Aldatılmış Hristiyanların bir parça parşömen kâğıdını satın aldıklarında kurtulduklarını düşünmeleri onları ilgilendirmiyordu..."

Devamı özellikle ilgi çekicidir: 1517 yılı Ekim ayında 95 tezin 39'uncusu, müsamahanın rahmeti ile pişmanlığın gerekliliği arasındaki çatışmayı ilân etmektedir. Bu durum, Luther tarafından tam olarak kişisel bakış açısıyla ortaya konulmuştur; işte, rahibin günahkârı mahkûm ettiği geçici ceza, standart cezanın bir kısmının affedilmesi olan, *intrinseca* olan *infusio* ile *extrinseca* olan *remissio* arasında ortaya konulan farktır... Bunu hayattayken yerine getirmek gerekir; yerine getirmeden ölen

⁵¹ W., I, s. 65-66.

kişi, Araf'ta borcunu öder. Eğer Papa günahların affedilmesini sağlayabiliyorsa bunu anahtarların gücüyle değil, Kilise'nin tüm şefaatinin uygulayarak yapabilir. Bir kuşku daha var: Tanrı böyle bir affı tamamen mi kısmen mi kabul etmektedir? Luther konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: "Benzer müsamahaların Araf'taki ruhları yükümlülükten kurtaracağını vaaz etmek, büyük cesaret ister." 1516 yılından itibaren, 1517'deki metnin de gözü kara olarak nitelenmesini sağlayan, Wittenberg'in 82. tezinin de kelimesi kelimesine yeniden ele aldığı konulara Luther şu düşünceleri eklemektedir: "Eğer Araf'taki ruhları kurtarma kudreti varsa ve para için ayrıcalıklı ruhlara yaptığı yardımı acı çeken ruhlara yapmıyorsa, papa çok zalimdir..."⁵²

Hiçbir şey 1516 yılındaki bu kısa metin kadar ilginç değildir. Bu derin kargaşa ve oluşum yıllarında Luther'in kendi düşüncesinin kavrandığını düşünüyoruz. Bu bir vaazdan, bir tezden daha fazlası, Augustin papazının kendi kendine sorduğu bir sorgu dizesidir. Kimi zaman bunu itiraf da eder: "Bilmiyorum!" Ona kulak verelim: "Bana, 'gerçek anlamda tövbe etmek tüm cezaları ortadan kaldırır' diyorlar. O zaman müsamahalar ne işe yarıyor? Gerçek anlamda tövbe eden ruh anında gökyüzüne doğru uçar, *statim evolat...* Cevap veriyorum: 'Bu konudaki cehaletimi itiraf ediyorum... Evet, gerçek anlamda tövbe eden ruh müsamahalara ihtiyaç duymadan kurtulur; ancak yeryüzündeki tüm müsamahalar gerçek anlamda tövbe eden ruhları kurtarmazlar. O zaman müsamahalar, evet onlar neye yararlar?...'. Ama sonuç zaten belli: Müsamahaların asla sahte bir emniyet, kusurlu bir atalet, merhamet iflası ihtiva etmemesi konusunda dikkatli olun!" Luther bu satırları yazarken Tetzel tarih sahnesinde henüz yoktur. Daha da ileri giden

⁵² Alioquin, Papa est crudelis si hoc miseris animabus non concedit gratis, quod protest, pro pecunia necessaria ad Ecclesiam, concedere.

bu sorgulamayı yaparken: “Peki Papa’nın teklifini Tanrı’nın kabul ettiğini kim bize garantilemektedir? *Quis certus est, quod ita Deus acceptat sicut petitur?*” der.

1516 yılı. Yılın ortasında 95 tezin gözler önüne serildiğinden günü gününe tam bir yıl önce -Wittemberg’in Büyük Af Günü olan 31 Ekim’in arifesinde Martin Luther müsamaha üzerine bir vaaz veriyordu. Aynı tartışma, Luther her zamanki sözlerine şu şekilde başlıyordu: “*Dixi de iis, alias, plura*”.- Diğer adıyla mı? Hiç kuşkusuz Augustinlerin şapelinde; geri kalanı ise, 95 tezin kendi yaratıcı yeteneğidir.

III. 95 Tez

95 Tez, ne bir hiciv ne silahlanmaya çağrıdır ne de beklenmedik ve aleni bir şekilde gözler önünde bir skandala sebep olan bir adamın âni tepkisidir. Bu, diğer taraftan Tetzel ortaya çıkmadan ve Albert de Brandebourg söz konusu olmadan önce Luther tarafından oluşturulan bir planın açığa çıkmasıdır. Hazırladığı ilkelerin, oluşturduğu kavramların uygulanmasının özel bir durumu bulunmaktadır (Luther’in aklına ve bilincine ters gelmeyecek şekilde).. Ekliyorum: Martin Luther’in en az iki senedir durmadan çalışan, “yorulmaz ve keskin” zekâsına musallat olan tezlerin daha ısıltılı, daha ayrıntılı ve daha emin bir şekilde yeniden basılmasıdır. Albert de Brandebourg, Tetzel, Zerbst’in, Juterbock ve diğerlerinin yankı uyandıran ve Tanrı’ya karşı saygısız vaazları, bahaneler veya fırsatlardır, artık nasıl kabul edilirse. Bu, benzer onlarca müsamaha arasından seçilmiş bir müsamaha fermanı değildir; 31 Ekim tarihindeki protestoya silahlanmış olarak çıkmasına neden olan, Martin Luther tarafından Martin Luther hakkında yapılan bir iç çalışmadır...

Hiç kuşkusuz, Augustin’in bu sonbahar öğleden sonrasındaki hareketi çok önemli sonuçları doğurmuştur. Bu devrimci bir

hareket miydi? Bu darbeden sonra sürekli belirtilmektedir. Zira, hikaye herkes tarafından bilinmektedir. Bu da, tamamen yanlış değildir, çünkü Luther 1516 ve 1517 yılındaki Müsamahalar konusundaki vaazlarını bastırmamıştır. Fakat 95 tezi -ki bu tezler çok çabuk basılmıştır- 31 Ekim 1517 yılında açık bir mektupla birlikte bir kopyasını Mayence Başpiskoposu Albert de Brandebourg'a göndermiştir⁵³. Ancak bu bir savaş ilânı değildi. Evet, bir uyarıydı. Tanrı adına, düzeni sağlamak için ciddi bir çağrı. Daha önce de gördüğümüz üzere, fikirlerinin uygulanmasını 1512 yılında, Leitzkau Katedrali sorumlusu için hazırlanan vaazda oluşturmuştu. Ne tezlerde ne Albert'e mektubunda Luther öfkeli çılgınlık atıp hakaretler savurmuyordu. Aksine, inançlı insanları kandıran şarlatanlar için onları önemsemeyen bir tavrı vardır: "Amacım, ne onları yaygaracılıkla suçlamak (çünkü onları duymadım) ne de dinleyicilerinin ruhunda doğurdukları hatalı imgelemi yok etmektir."⁵⁴ Böylesi bir sükûnet, garip bir gücün kanıtıydı ve eğer Albert de Brandebourg insan sarrafıydıysa keşişe karşı işlem başlatmakta, ele vermekte tereddüt ederdi...

31 Ekim tarihli belge devrimci bir belge midir? Hem evet hem hayır. Biçim, içerik ve hoyratlık olarak mı? Sanmıyorum. Burada yine kıyaslama yapmak gerekir. Devrimci rahihip, sanat alanında eğitimci, teoloji lisansına sahip Jean Lailier 1484 yılında Sorbon ne bitirme tezinde "papanın müsamahalar yoluyla, bu müsamahalar adaletli ve sağduyulu bir şekilde verilmiş olsa dahi, hacıların günahlarının tamamını bağışlayamayacağını"⁵⁵ bildiriyordu. Buna ek olarak, papala-

⁵³ W., I. S. 94. 31 Ekim tarihli vaazın yılı belirtilmemiştir. 1517 olduğu söylenmektedir; Weimar'ın editörleri 1516 olduğunu belirtmektedirler.

⁵⁴ Non adeo accuso praedicatorum exclamations, quas non audivi; sed doleo falsissimas intelligentias populi ex illis conceptas (END.,I, 115).

⁵⁵ D'ARGENTRÉ, *Collectio Judiciorum*, I, 308; RENAUDET, *Préréforme et humanisme (Reform öncesi ve hümanizm)*, 1916, s.108.

rın karar ve kararnamelerinin tuzak ve aldatmacadan ibaret olduğunu ekliyordu, *non sunt nisi truphae*; Luther'in evrensel rahiplik konusundaki doktrinlerini önceden sezer gibiydi. Roma Kilisesi'nin diğer kiliselerin başı olmadığını, rahiplerin evliliğinin meşru olduğunu ve bir tarihçinin eleştirel bakış açısının kanıtının "Fransız kroniklerine inandığımızdan daha fazla Sainctz efsanelerine inanmak zorunda değiliz!" satırlarını işaret etmesi gerektiğini ilân ediyordu. Laillier hatalarından nasıl da dönmüştü (Nasıl da soğukkanlılıkla Wiclef'in sapkın olduğunu bilmediğini iddia edebilmişti!). Ardından, Paris Piskoposu suçunu affederek, Sorbonne skandalına geri göndermişti.

On dört yıl sonra 1498 yılında, daha iyi tanınan ve Erasmus üzerindeki etkisini çok iyi bildiğimiz Fransisken Papazı Jean Vitrier, diğer skandal öneriler arasından "suçların bağışlanması için para ödenmemelidir"⁵⁶ ve "af cehennemden gelir" önerilerini açıkça dile getirdiği için Sorbonne'da hakkında dava açılmıştı. Çok büyük öneme sahip bu günlerde Panurge bile bu kadar ileri gitmemişti. Martin Luther'in 31 Ekim 1517 yılında böylesi bir kelime dağarcı yoktu. Vitrier sansüre uğramış ve hayatının sonuna kadar huzur içinde Saint-Omer Manastırı'nda yaşamıştı...

İşte, birçokları arasından cesur ve bir o kadar da ölçülü bir hareketin "biçimsel" cüretini tam olarak değerlendirmemize yardımcı olacak iki örnek. Ancak, tam anlamıyla Luther'i etkili kılan unsur onun kendisini sınırlandırmadan (yarını olmayan) sert sloganlar atması, âniden acımasız protestolar başlatmasıdır. Luther doksan beş tez sunmuştur. Bu 95 tezin ardından, Eylül'ün 97 tezi gelmiştir. Bu tezlerin ardından da, huzura kavuşması için hayatının on yılı, kahramanca ça-

⁵⁶ D'ARGENTRÉ, a.g.e, I, 340; RENAUDET, a.g.e, 297.

balarla geçen on yıl gerekmiştir. Onun desteklediği şey bir “doktrin” değildi. Bu denli yetersiz olan dilimiz bizi uygun olmayan kelimelere zorlamaktadır. Luther ruhen ve beden, tek vücut olarak 1517 protesto ve açıklamalarının arkasındaydı. Bu adam, hiçbir şeyin geri adım attıramayacağı bir adamdı çünkü kalbinde bir Tanrı, duyarlı ve somut olan onun Tanrı’sı her an yaşıyordu; ondan güç alabildiği, ona zayıflık ve sefaletini itiraf edebildiği bir başka deyişle açabildiği bir Tanrı...

Böylece, resmî bir istismara karşı isyan hareketi olan tezlerin afişe edilmesiyle, eskiden olduğu gibi bir öncü aranıyordu. Bunu da Roma’daki genç Luther’e isnat edilen isyan duygusunda güçlük çekmeden bulmak mümkündü. Ya bugün? Doğal bir biçimde Augustin keşişini o zamana kadar meditasyonlarına gömülmüş görüyoruz, âniden ayağı kalkıp bağırıma başlar. Neyi? İstismarlara karşı isyanını mı? Bu daha çok, bir hayli çaba pahasına derin, yıkılmaz ve aydınlığa kavuşarak kazanılmış inancını gözetir. İçlerinden en kurtarıcı ve tek uzlaştırmacı olanı ve bununla özellikle beceriksizler, caniler var güçleriyle Hristiyanların aklını çelmeye çalışmaktadırlar. Bu müsamahalar konusu tam bir felakettir. Nokta. Bir açıklama. Keşişin Erfurt Manastırı’na girdiği andan itibaren düşünce gayretinin doğal sonucu, mantıksal devamlılığıdır.

Çılgılık atan, sesinin nasıl yankılanacağını asla bilemez. 1 Kasım 1517 yılında, hiç kimse F. Martin’i tartışmak için ortaya çıkmamıştır. Ancak birkaç gün içerisinde 95 tezin yeni baskısı yapıp Almancaya çevrildiğinde tüm çevrelerde kapı kapı dolaşarak satılması keşişe, kendisini de şaşırtarak ve derinden sarsacak güçte ve vurguda bir sesin yankısını taşıyacaktı. Bu, kaygılı, kötülük içeren bir tutkuyla içten içe kay-

nayan ve gizli tutkularını alenen açığa vurmak için yalnızca bir işaret, bir insan bekleyen Almanya'nın sesiydi.

Belirleyici bir andı, sahnenin önünde Martin Luther'in karşısında gizli bir ortak ancak, eserde katkısı git gide artan 1517 yılının aykırı enerjisiyle dolu "Alman halkı" ilerlemekteydi. Özgün eserin, bir keşişin içinde taşıyıp bir çırpıda ortaya çıkardığı eserin, aynı anda ortaya çıkmasına ve başarısızlığa uğramasına sebep olan odur ve o, tarih karşısında sahte bir sınava imza atmıştır.

II. Bölüm

1517 ALMANYASI VE LUTHER

Bu genellikle dillendirilmez, ancak belirtmek de gerekir: Genel anlamda, XVI. yüzyılın ilk çeyreği biterken Avrupa'da bir reforma ve reformcuya zor bir alan ve sağlam olmayan bir zemin sunan büyük bir ülke varsa o da Almanya'dır.

1517 Almanya'sında güçlü topraklar, zengin maddî kaynaklar, görkemli ve gurur verici şehirler; her yerde işgücü, girişimcilik, zenginlik; ancak ne siyasî ne de ahlâkî bir bütünlük vardı. Bir anarşi söz konusuydu. Birbirine karışmış, çoğunlukla da birbirinin zıttı bin bir istek, belirsiz ve bazı yönleriyle de utanç verici bir durumun acı pişmanlığı; her hâlukârda, bu kötü duruma çare olamayacak tam bir iktidarsızlık mevcuttu. Gereksiz ve boş yere kanıtlanmış kitapların söylediklerini tekrarlamayalım. Ancak, bizi ilgilendiren hikâyeyi anlamamızı sağlayacak şeyleri de bir cümleyle hatırlatmaya tereddüt etmeyelim. 1517 yılında silik, tanınmayan, Augustinlere ilişkin genel bir biyografide yalnızca beş satırlık bir gönderme yapılmasının gerekli olup olmadığından bile emin olmadığımız bir adam, bir keşiş, Almanya'nın bir köşesinde yaşıyordu. Bu adam birkaç ay içerisinde millî bir kahraman hâline gelecekti. O dönemin Almanya'sının siyasî ve ahlâkî haritasının

dikkatli bir incelemesinin yapılması böylesi bir maceranın, başarı şansının, devam ettirme şansının önceden işaret edip etmeyeceğini düşünmekte yarar vardır.

I. Siyasî Sıkıntılar

Almanya bütünlüğü olmayan bir ülkeydi ve esas olan buydu. Çok sayıda, güçlü, çalışkan Alman vardı; birçok Alman birbirlerinin lehçelerini konuşuyordu, geniş ölçüde ortak gelenek, görenek, yaşama ve konuşma şekillerine sahipti. Kelimenin Orta Çağ anlamıyla bu Almanlar bir “milleti” oluşturuyorlardı. Birleşik ve merkezî bir devlette, sağlam bir şekilde, hepsi tek bir beyin tarafından verilen emirlere uyum sağlayacak biçimde bir araya gelmemişlerdi.

Her yerinde kral etrafında örgütlenen bir Avrupa’da, Almanya’nın ulusal bir hükümdarı yoktu. Uzun zamandır var olan zengin, iyi hizmet gören, prestijli ve kriz zamanlarında ülkenin tüm erklerini kendi şahsının ve hanedanının etrafında toplamayı bilen Fransa Kralı, İngiltere Kralı gibi, Almanya kralı yoktu. Sadece sözde var olan bir hükümdar ve kadrodan ibaret olan bir imparatorluk vardı. Bu mağrur kadroda unvan ve o çok büyük unvanın ağırlığı zayıf ve zavallı bir insanı eziyordu. Bazen makûl bir pazarlıkmış gibi bir oyla-zavallı bir insan- sonuç olarak üst düzey ancak, kudretsiz bir makama geliyordu.

Paranın öneminin arttığı bir zamanlar, Ehrenberg’in⁵⁷ klasik eserinde anlatılan zamanlarda, imparator öyle ya da böyle yardıma muhtaçtı. İmparatorluğundan hiçbir maddî yardım almıyordu. Granvelle, bir fındığın değeri bazı Alman piskoposların piskoposluklarının değerinden daha az diye belirtti-

⁵⁷ Das Zeitalter der Fugger, 3. Baskı, Iena, 1922, 2. Cilt. 8. Kısaltılmış Fransızca tercüme, Paris (Tarihî Araştırmalar Merkezi), 1955, s. 434.

yordu. Saxon ve Frankonluların gücünün temelini oluşturan o uçsuz bucaksız imparatorluk toprakları tükenmişti. Ege-menlik haklarından, unvan verme haklarından yani düzenli bir bütçeyi besleyebilecek haklardan vazgeçilmiş; yani bunlar başkasına verilmiş veya gasp edilmişti. Bununla birlikte, zamanının hükümdarlarından daha çok ses getiren bir unvana sahip olan prens, diyetler için çare bulmaya çalışmasına rağmen, zengin olmasını sağlayacak tüm yardımları reddediyordu. Çünkü prens unvanı üstün bir unvan olmasına rağmen diğer krallıklar gibi bu unvan veraset yoluyla geçmiyordu. Nasıl papanın mutlaka İtalyan⁵⁸ olması gerekiyorsa, söz konusu unvanı taşımak için zorunlu olarak Alman olması gerekmeyen Hristiyan bir prens lehine kullanılan bir oy yeterliydi. Çok zor bir geçmişe sahip, zor bir unvanın ağırlığı altında ezilen imparator, her yere yetişmeliydi ve Almanya'dan olduğu gibi dünyadan da haberdar olmalıydı. Ülkede günden güne otoritesinin çökmesinin nedeni, unvanının büyüklüğünün bu imparatora başka türlü davranmaya müsaade etmemesindendi. Alman ülkelerinin gerçek sahipleri karşısında, prensler ve şehirler onun elini kolunu bağlıyordu.

Prenslerin imparator üzerinde büyük bir üstünlükleri vardı. Tek bir niyetin ve toprağın insanlarıydılar. Onların izleyecek bir dünya politikası ve sürdürecektir bir "Hristiyan" politikası yoktu. İtalya onları istemiyordu. Elbette hor görmüyor, zaman zaman kârlı seyahatler yapıyorlardı. Ancak, diğer imparatorlar gibi oralara gidip eski hülyaların veya boş hayallerin peşine düşmüyorlardı. Aralarından bazılarının özenli gayretleri sonucunda Francfort'ta üretilen paralar, akıl almaz ve sonuçsuz maceralarla tüketiliyordu; prensleri kaygılandıran tek şey ise evlerinin zenginliği, hanedanlarının büyüklüğü ve servetle-

⁵⁸ Papa bunu memnuniyetle papaya hatırlatıyordu.

riydi. Tam olarak, XV. yüzyılın sonu XVI. yüzyılın başında Almanya'nın hemen hemen her yerinde büyük bir politik ve bölgesel yoğunlaşma çabası yürüttükleri görülmekteydi. İçlerinden birçoğu, uygun şartlardan, şanslı tesadüflerden faydalanarak eskisinden daha az parçalanmış sağlam devletler kurmaya çaba sarf ediyordu. Palatinat'da, Wurtemberg'de, Baviere'de, Hesse'de, Brandebourg'da Mecklembourg'da ve daha başka yerlerde modern zamanlarda Almanya tarihinde önemli rol oynayan evlerin büyük çoğunluğu, XVI. yüzyılın başından itibaren yeni bir mukavemet göstermeye ve bir sonraki fetihlere güçlerini birleştirmeye başladılar. Dolayısıyla, yeni saltanatla yönetilen bir Almanya'ya doğru gidiliyordu. Ancak sadece gidiliyordu. Zira başta, gerçek anlamda ismine yakışır bir hükümdar bulunmuyordu. Almanya sağlam, iyi yönetilen ve tek bir arzusu olan sekiz veya on bölgesel lider altında organize olma eğilimindeydi. Ancak böylesi bir yapılanma henüz bulunmamaktaydı. Söz konusu liderler yalnızca kendi bölgelerine egemendiler. Onların altında veya daha doğru bir ifadeyle yanında şehirler⁵⁹ (başkaldıran soylular ve çapulculardan hiç bahsetmiyoruz) vardı.

XVI. yüzyılın başında Alman şehirleri, oldukça ihtişamlıydı. Almanya'yı ziyaret eden yabancılar yalnızca göz kamaştıran şehirleri görüyorlardı. Almanya'nın, her biri kendi kurumlarına, endüstrisine, sanatına, geleneklerine, ruhuna sahip yirmi başkenti vardı. Güneydeki şehirler: İtalyan-Alman ticaretinin giriş ve çıkış kapısı, fresklerle boyanmış evleriyle dünyanın dağların ötesindeki güzel yüzü Augsbourg des Fugger'di. Daha da iyisi Nuremberg'di. Main ile Tuna Nehri arasında Burg'un eteklerinde, Durer'in, Fisher'in, Hans Sachs'ın, Martin Behaim'in vatanı. Kuzeydekiler de var: Faal ve gerçekçi, ahlâkî

⁵⁹ Referans göstermiyoruz. Lâkin gösterecek olursak bir kütüphane dolusu kaynağı burada belirtmek gerekir.

yönden zayıf ve muhteşem yükselişine başlayan Hambourg; Hans'ı çoktan reddetmeye başlayan Kraliçe Lubeck; buğday şehri Stettin ve büyük ve gösterişli yapıları, tuğladan yapılmış büyük kiliseleri, eksiksiz bir mülkiyetin simgesi Dantzig. Doğu cephesinde Polonya ticaretinin ambarı Francfort-sur-l'Oder; Silezya'nın doğal geçidi Breslau. Batı'da, hummalı büyük nehrin üzerinde, Ren şehirleri arasında görkemli gökada Cologne à Bâle; arka tarafında Francfort-sur-le-Main'in büyük pazarı; yine arka tarafında, bu çok yönlü Almanya'nın kalbinde, büyük bir kavşak olan Leipzig.

Bu kalabalık, gürültülü, görkemli şehirler kaynaklarının inanılmaz zenginliği ile besleniyorlardı. Eşsiz bir etkiye ve sağlamlığa sahip bir burjuvazi vardı. 1517 yılında Türklerin Mısır'a yerleşmesi, Almanya'nın güney şehirlerine giden Venedik'in Uzak Doğu ticaretine belirleyici bir darbe vurmuştur. Alman şehirleri ve burjuvazisi bir yön değişimi yaşamıştı. 1503 yılından itibaren Welser d'Augsbourglar Lizbon'da büyük bir acente açmıştı; 1505 yılından itibaren bir Portekiz filosu, üç Alman gemisi Hindistan'a doğru yelken açmıştı. Welserlerle birlikte Ehinger de Constancelar Venezuela'nın hayalini kuruyorlardı; Fuggerler de Şili'nin. Ticaret yapan Avrupa'nın yeni başkenti Anvers, Alman kaynıyordu. Dahası, denizcilere en iyi pusulaları ve en doğru haritaları sağlayan; Regiomontanus müridi Behaim'i beklerken usturlabı geliştirdiği, İspanyol Portekiz'ine ait denizciliği Alman astronomisiyle birleştirdiği ve 1475 yılında Kolomb'un seyahati sırasında yanına aldığı *Gök Günlükleri*'nin yayımladığı tamamen kıtasal bir Alman şehri olan şanlı Nürnberg.

Fuggerlerin vatanında, muazzam bir servete sahip aynı zamanda takdir edilen, imrenilen ve nefret edilen "Foucreler" kıskançlık yaratıyorlardı. Cesur ve kendine güvenen yüzlerce

insan, büyük ve güçlü tüccar uğraşıp didinerek kararlı bir şekilde hayatın zevklerinin tadını çıkarıyordu. Zenginliğin somut ve gözle görülür simgesi ağır mücevherat onlardaydı; lüks ve zengin masalar onlardaydı; masif oyma ahşap mobilyalar, Flaman halılar, İtalya'nın ruset derileri onlardaydı; masanın bir kenarında Murano'nun bir vazosu ve bazen de etajerin üzerinde bir kürenin yanında birkaç kitap bulunurdu... Bu adamlar, eski değerleri yerle bir eden yeni bir dünyanın krallarıydılar. Geldikleri şehirler, Almanya'nın gururu, aynı zamanda da acizliği idi.

Prenslük alanlarının ortasına yerleşip altlarını oyuyor, parçalıyor, genişlemelerini sınırlıyor, güçlü bir şekilde organize olmalarını engelliyorlardı. Kendi aralarında anlaşabiliyorlar mıydı? Hayır... Birleşebilirler miydi? Olduğundan daha fazla değil. Kırsal alanın düz arazisine sahip ülkenin surları altında, olumsuz şehir haklarına tâbiydiler. Burada başkaldırmaya hazır ve esaret altında gürleyen ancak her hâlükârda kent kültürüne yabancı, açgözlü efendiler; eğitimsiz, kimi zaman da sefil köylüler vardı. Bunlar öyle tuhaftılar ki ressamlar ve gravürcüler yabanîliklerini, ilkel âdetlerini tasvir etme gereği bile duymamışlardır. Şehirler kendi aralarında anlaşmak, işbirliği yapmak istiyorlar mıydı? Sonuç olarak, bu ancak daha büyük bir gayretle onlarla çatışan geniş yaşam alanları, engin bütünleşmiş topraklardan geçmekteydi. Öylesine saygın olan kent medeniyetleri, vaha medeniyetleridir. Bu şehirler, tecrit edilmeye mahkûm olmuş ve prenslerin göz hapsine aldığı ve kendi aralarında birbirlerini göz hapsinde tutan esirlerdir.

Kaynakları, servetleri nerelere gidiyordu? Gurur duydukları ancak bellerini büken tersanelere; çok pahalıya mal olan talepkâr topçulara, teknisyenlere; sürekli tadilât gerektiren,

kimi zaman da baştan aşağı değıştirme ihtiyacı duyulan surlara ve kalelere... Aynı şekilde söz konusu kaynaklar büyükelçiliklere, uzak diyarlardaki diplomatik görevlere, sürekli uzak, zorlu ve yorucu yolculuklar yapan habercilere gidiyordu. Özgür şehirler, özgürlüklerinin bedelini, çok pahalı ödüyorlardı. Zira şehirler, yaptıkları tüm fedakârlıklara rağmen, ırmağın başında durup akıntı yönünde ve akıntıya karşı ticaretin dümeninde bulunan prensin, burjuva milisler için zapt edilemeyen kartal yuvalarının tepesinden onları soyan ve alay eden küçük soyluların ve aralarındaki anlaşmaları bozup gıpta edilen komşulara yönelen rakip şehirlerin insafına kaldıkları için zayıftılar.

Zenginlik görünümü altında zayıflık; bu denli ekonomik güce karşın şaşırtıcı bir siyasî zayıflık mevcuttu. İhtişamlarıyla dönemin Fransız şehirlerini kıskandıran bu ışıltılı şehirlerin burjuva sınıfı millî duygulardan uzaktı. Kriz zamanlarında "kamu yararı"nı savunan insanlara veya prenslere, VIII. Charles'a karşı XI. Louis'i desteklemeye gayret eden tüm şehirleri kralın etrafında toplayan bu siyasî duygudan uzaktılar! Kendi düşüncelerine göre "şehirleştirdikleri" kırsal alana, kültür ışığını saçan Fransız şehirlerinin düzeni verilmişti. Alman şehirleri, durmaksızın başka egoistlerle savaşan güçlü egoistlerdi.

Böyle bir durumda servetleriyle, iş anlayışlarıyla, başarılarıyla bu denli iftihar eden Almanlar acı çekiyordu. Ancak parçalanmış ve bölünmüş, başkansız, başsız bir ülke kurabildikleri için acı çekiyorlardı: Şehirler, zihni bulandıran, az ya da çok güçlü özerk ve hanedandan oluşan bir karışımdı.

Çözüm neydi peki? Kimse çözüm istemiyordu. İmparatorun gücünün artırılması da kesinlikle istenmiyordu. Şehirler buna hayır diyordu. Gerekğinde özgürlükleri ne olacaktı?

Üstelik bedelini ödemek gerekecekti. Prensler bunu kabul etmiyordu. Bir çeşit onursal başkan gibi, hükmetmek konusunda kesin olarak hiçbirinin birbirinin önüne geçemeyeceğini bilmenin mutluluğunu yaşıyorlardı. Temel yapı kötü değildi. İhtiyaç hâlinde yeniden oluşturulabilirdi. Ancak, bu aldatıcı görünüşteki başkandan gerçek bir lider yaratmak: Asla!

XV. yüzyılın sonunda imparatorlukta bir değil, onlarca siyasî reform projesi yayımlanmıştı. Az ya da çok önemli üzerinde düşünülmüş öneriler, hukukçu, teolog, prens veya imparatora yönelik hazırlanmış anayasadan doğan gerçek projeler içeren, emek sarf edilerek hazırlanmış onlarca eser. Hiçbiri başarı sağlayamamıştır. Ne kadar çok kralın gücünün artırılmasından, kraliyet ordusu, kraliyet mahkemesi, güçlü ve etkili kraliyet maliyesi kurulmasından bahsedilirse kralın gücü o kadar çok kısıtlamalara ve hakaretlere maruz kalıyordu. Maximilien'in "Kutsal İmparatorluğun" saygınlığına başvurması, Türkleri geri püskürtme veya Fransızları zapt etme zorunluluğunu hatırlatması nafileydi. Hükümetler, Kutsal İmparatorluğun onuruyla alay ediyor ve Türkler konusunda endişe duymayı reddediyorlardı. Fransızlara gelince, alâkalı veya alâkasız pek çok dostları vardı. Herkesin endişe duyduğu tek düşman ise, Kral'dı.

Böyle bir ülkede bir reformun zafer kazanması, en azından siyasî yollarla, başka bir deyişle, Kamu Güçleri'nin zaferiyle iyi bir şekilde yönlendirilmesi meselesinin ne kadar şansa bağlı ve baştan mahkûm edilmiş olduğu görülebiliyor.

Kralı kazanmak? Bu başarılabilir miydi? Papanın rakibi olan aynı zamanda da ona destek veren kral buna izin verir miydi? Dahası, eğer Sezar olsaydı her şeyi söylemek de mümkün olmazdı. Ayrıca, prenslerin de olması gerekirdi; Tüm prenslerin. Zira onlar olmadan kralın; kral olmadan

onların hattâ onların bölünmesi ve bunun yanında şehirlerin kendi sözlerini geçirmek için rakip güçlerin çekişmesiyle zıt yönlerde çekilmesi olasıydı. Bu her yerde ihtilafların olduğu, siyasî rekâbetlerin arttığı, mezhepsel nefretlerin güçlendiği, yıkıma uğramış bir mesele ve başarısız bir reformdu... Birbirinden nefret ve birbiriyle mücadele eden tüm bu özerklikler işler hâle getirilecekti? Şehirler, prensler, kral ve şövalyeler, laikler ve kilise halkı, bu mesele için ilk adımı atan kişiye, reformcuya nasıl bir siyasî deha gerekirdi? Rakip arzuları istismar edecek nasıl bir irade, farklı çıkarları uyandıracak, bir huzme oluşturabilecek, uç noktaları istenen yöne çekebilecek nasıl bir yetenek gerekirdi?

Böylesine bölünmüş ve aynı zamanda kaygılı olan 1517 Almanya'sı hiç kuşkusuz yıkılabilirdi. İstikrarlı ve birleştirilmiş bir kurumu dağıtmak için kişisel menfaatçi düşmanlara, anarşist ihtiraslara ödün vermek gerekirdi. Ya olumlu bir işi geliştirmek veya yeniden inşa etmek için? Kendi kendilerini kontrol altında tutmaları imkansızdı. Kendi ufuklarını bu sınırlara taşıyabilecek yeni bir düzenin girişimcilerine ne gibi destekler sağlanabilirdi? Krallığın haritasına yüzeysel olarak bakıldığında bile bunun cevabını güçlü ve etkili bir biçimde üstelik önceden vermek mümkün gibiydi.

11. Toplumsal Kaygılar

Bununla birlikte, ya yönetim ittifak hâlinde bir hareketle Almanları içlerinin en derinlerine kadar heyecanlandırarak, Almanya'nın üzerine karşı konulamaz, tüm bariyerleri yıkan, tüm bentleri yerle bir eden, tüm engelleri aşacak büyüklükte, derinden gelen o büyük dalgalardan birini uyandıracak ve kabartacak kadar kuvvetli olsaydı, sesi yeterince güçlü çıksaydı?

İlk bakışta, biri aracı olursa böyle bir hareketin tetiklenmesi imkânsız görünüyordu. Zira Rhin ile Vistule arasında uzun zamandır reform isteyen çok sayıda ses yükseliyordu. Ardı ardına gelen siyasî örgütlenme planlarının başarısızlıkla sonuçlanmasının hayal kırıklığının yaşanması üzerine, kamuoyu dinî reforma yönelmiş görünüyordu. Bu reform, Almanya'da bölünen büyük ya da küçük tüm otoritelere nispeten daha kolay bir anlaşma zemini sağlayamaz mıydı?

Ya imparator? Papanın karşısında oynaması gereken geleneksel rolü, Hristiyanlığın faydalı hâle getirilmesi gereken fikirlerinin dünyevî başkanlığı ve konuşma yetkisi vardı. Burjuvalar, köylüler para ödüyorlardı; ödemeyi sevmiyorlardı; borçlarının konuşulduğunu pekâlâ duyuyorlardı. Son olarak prensler ve soylular: Alman kilisesinin büyük ve güzel topraklarının üzerinde ciddiyetle duruyorlardı. Oraları çok iyi biliyorlardı. Her birinin kendi evinde çocukları için başpiskoposlukları, piskoposlukları, manastırları vardı. Ömür boyu bir mülkiyet hakkındansa mirasla geçen ve hanedana ait tam mülk sahibi olmayı garanti etmek istiyorlardı. Bu; güzel, renkli bir rüyaydı...

Ayrıca, Roma ile tüm müzakereler sonuçsuz kalmıştı. III. Frédéric Viyana Anlaşması'ndan sadece küçük tavizler elde etmişti. Kraliyet tacı, papalık tacı ve diğer sorunları daha kolay çözmek amacıyla hazırlanan 1511 yılındaki harika projesine rağmen, I. Maximilien da daha fazlasını elde edememişti. Denenen tüm yollar, papalık mahkemesinin kötü niyetini gözler önüne sermekten ileri gitmemişti. Kamuoyu, hayal kırıklığına uğramıştı; aynı zamanda kaygılı, sinirli ve gergindi de. Ve bu huzursuzluk yabancı düşmanlığına dönüşüyordu.

İyi ve sadık Almanlarla alay eden İtalyanlar; bu heyecanlı, kurnaz, ahlâksız, sinsî, inançsız, ciddiyetsiz, anlaşılmaz İtal-

yanlar, Hristiyanlık'ın çıkarlarına hizmet etmek bahanesiyle kendi çıkarlarına hizmet ederek çok miktarda Duka'yı Almanya dışına çıkartıyorlardı... Öfke birikiyordu. Luther ilk adımı attığı andan itibaren bu öfkeyi bir Alman, bir Alman halk adamı olarak kalbinde daima hissetmeye devam edecekti. *"Es ist kein verachter Nation denn die Deutsch!* Almanlardan daha hakir görülen başka bir millet yoktur! İtalyanlar bizi hayvanlar olarak adlandırıyorlar; Fransa, İngiltere bizimle alay ediyor; aynı şekilde diğerleri de!" Bu, bunlardan çok daha fazlasını anlatan⁶⁰, yaralı bir kalpten fışkıran bir çığlıktı.

Yalnızca bu Reform istekleri, hevesleri, talepleri dikkatlice incelediğinde ve bunları nelerin hazırladığı özenle sorgulandığında, insanlar farkında olsun ya da olmasın çıkarların devreye girdiği görülmektedir. Bu çıkarlar çelişkili veya en azından birbirinden farklıdır. Ya duygular? 1517 Almanya'sı siyasî oluşumu kadar ahlâkî kavramlarında da anarşikti.

Hiç kuşkusuz şehirlerde derli toplu, nispeten homojen yapıda, ciddi ve eğitilmiş bir burjuva kesimi vardı. Ancak bu tarihte, zihinleri karışık ve görebildiğimiz kadarıyla da karsızlardı.

Para kazanmak, hayatını kazanmaya adanmak, yaptığı işte tek amacı kar elde etmek: Bunlar ahlâklı bir adamın yaptığından farksızdır. İşlerinde başarılı olan bir burjuva zenginliğe ustalıkla kavuşur; yalnızca uygun bir rahatlığa değil, tüm getirileriyle birlikte gerçek zenginliğe ulaşır. Sandıklara doldurulacak paralar, mücevherler ve göz kamaştırıcı kumaşlar dışında yepyeni toplumsal bir saygınlığın yanı sıra itibar, bağımsızlık ve özgürlük duygusu da kazanır. Anvers Borsası'nda olduğu gibi Londra'nın Stahlhof bölgesinde veya Lizbon rıhtımında

⁶⁰ Tischreden, W, II, 98, No 1428, yıl 1532: *"Italia heist uns bestias."*

herkes başının çaresine bakmaktadır. Herkes kendinden başkasından destek beklememeye, kendi içgüdülerinden başka kimseden tavsiye almamaya kesinlikle alışmıştır.

Oysa XVI. yüzyılın başında Almanya'daki burjuvalar, özellikle de tüccarlar para kazanmaya, çok para kazanmaya başlamışlardı. Talihin yüzlerine gülmeye başladığı bu insanlara, kendilerine onurlu bir yer sağlamayan bir dünyanın gelenekleri, mesleği, az kazanç getiren kişiler için olan ahlâk kuralları nasıl da nâhoş ve düşmanca görünüyordu. Sabırsızlıkla boyunduruktan silkelenip, meşruiyeti tartışmaya başlamışlardı. Sadece para kazanarak hangi etkiden kurtulamazlardı? Kredi faizlerinin cezasından, para faizi alma yasağından; kim bilir, daha da ileriye giden birçok şeyden.

Sorguladıkları şey, Orta Çağ'ın esnaf zihniyeti⁶¹. Hiç kuşkusuz insanların yaşamlarını sürdürmesini sağlayan ancak üreticilerin geçimlerini sağlaması dışında hiçbir getirisi olmayan meslekler; sadece tüketici yararına ticari malların iyi kalitede ve düşük fiyatta olması için sulh hakimleri tarafından uygulanan uygun fiyatı koruma kavramı: XVI. yüzyıl insanların düşünce yapısı için çok fazlaydı ve uzun, çok uzun zaman da böyle kalacaktı. Bugün bu fikirler tamamen yok oldu mu? Gerçek anlamda kapitalist düşünce tarzının ilk temsilcileri olan bu yeni insanlar, bu fikre şiddetle karşı çıkarlar. Çok düşük fiyata satış yapmak, çok yüksek fiyata satış yapma gerekliliğinin ilk aşamasıdır; bu artış ve indirim, birbiri ardından gelen oyundur. Ürünün kalitesi ve miktarı üzerinde istifçilik, "tekelcilik", aldatmaca; zayıflara ve yoksullara yönelik merhametsizce istismar... İşte yeni doktrinde bunlar öğreniliyordu; bu altın başkentlerinde sahtekâr uy-

⁶¹ Henri PIRENNE'nin *Les villes de Moyen Age (Orta Çağ Şehirleri)* başyapıtında tasvir ettiği zihniyet.

gulamaları öğrenmek için on milletten insanlar, kazanca el atmak için birbirleriyle dirsek dirseğe yarışıyorlardı.

Geleneklerin ve eski ahlâkî değerlerin koruyucusu kilisenin emrettikleri, rahatsız edici bir ağırlıkla tüm eski yasakların üzerine yükleniyordu.

Kiliseyi sevmiyorlardı. Kilise onları rahatsız ediyor, zapt ediyor, asi ve halk düşmanı olarak işaretliyordu. Kilise hâlâ onlara karşı nefret, lânetleme uyandıracak, kimi zaman da halk ayaklanmasına yol açacak güce sahipti. Zira ilân ettikleri ahlâkî devrim, zihinlerde ve vicdanlarda başlaması kaydıyla kendi açılarından zaten tamamlanmıştı. Şehirlerde tefecilikle hayatını sürdürüp köylüleri çok kötü bir şekilde istismar ederek zenginleşen, hırsızlığın yeni şekillerini sinsi ve kararlılıkla uygulayan, ancak hâlâ eski fikirlerin hâkimiyeti altında olan ve insanları birbirine bağlayan dayanışmanın bilincinde olmadan en başta onlar henüz böyle olduğunu anlamadan, gerçek liderleri ve yaşam teminatları olan büyük bankacılara ve tüccarlara karşı tüm kapitalist istismar şekilleriyle seslerini yükselten ne kadar çok kadın ve erkek vardı... Ayrıca Kilise'nin yerleşik uygulamasında ve tüm eski maneviyatında da onları inciten, onların hoşlarına gitmeyen şeyler bulunmaktaydı.

Ekonomik savaşta rakip yönünden, servet yönünden herkes kendinedir. Ancak Tanrı yönünden de aynı şekildedir. Bu rahipleri, bu Tanrı ile kul arasına giren din adamlarını, bu keşişleri, Tanrı'nın fedakârlıklarının nimetlerini ve faziletlerini diğer insanlar adına kabul edeceğini düşünerek yaşadıkları çağdan soyutlanıp sade bir yaşama kendilerini adayan bu rahibeleri, Augsburg'un veya Nüremberg'in zenginleşen tüccarları artık anlamıyordu. O hâlde bu çaba ne içindir? Din-ginlikleriyle çalkantıları yok sayan ve yaratıcı ile yaratılanlar arasına giren bu eylemsiz insanlar ne istiyorlardı? Patavatsız,

gereksiz, parazitler, kendilerini vazgeçilmez mi sanıyorlardı? Herkes kendine. Çalışanların ve emek harcayanların vergilerini toplamak yerine çalışsınlar. Kollarını sıvayıp cesur bir yürekle müşterek göreve özenle katılsınlar ve artık kendilerinden istenmeyen arabuluculuk görevi üstlenmekten vazgeçsinler⁶². Kişi sağlam bir şekilde Tanrı'nın karşısında kendi eylemlerine cevap verebilir. Eğer Kilise görevlileri, öğretme yetkisi yalnızca rahiplerde olan bir dinin iman esaslarını anlaşılmaz kılıyor, yorumlama sorunlarına başvuruyorlarsa bu, dini bilerek karmaşık hâle getirip kendilerini vazgeçilmez kılmak için değil midir? Gerçek dinde; Tanrı kulla, kul da Tanrıyla doğrudan, açık ve herkesin anlayacağı şekilde konuşur.

Karmakarışık ancak açık bir şekilde ve büyüyen bir güçle 1520 yılı dolaylarındaki "Almanlar"ın tamamı değilse de aralarından bir bölümü, şehirlerdeki burjuvaların bir kısmı böyle düşünüyor, böyle hissediyordu. Bu konuda da bir görüş birliği yoktu. Ne köylülerin ne soyluların ne de rahiplerin görüşleri birbiriyle uyuşuyordu. Sınıflar, keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştı. Prensler, şövalyeler, tüccarlar, köylüler gibi birçok halk sınıfı ve karşıt diyebileceğimiz birbirinden tamamen farklı birçok yaşam şekli, gelenek, fikir, hattâ ahlâk çeşidi mevcuttu. Yalnızca Holbein'in bize bıraktığı zengin tüccarlara, bu enerjik ancak insanlaştırılmış yüz taşıyan önemli burjuvalara ait portrelerinin yanında, bu temsili kuklaların görülmemiş zenginlikte barok kostümlerle bezeli kimi zaman kaygılı şiş, kimi zaman da sinsi bir incelikte yüze sahip prens ve prenseslerden oluşan ilginç yabanî bir yaşamı önümüze seren portrelerine bakarken bile kötü bir duyguya kapılıyoruz. İki farklı Almanya. Sebald Behem'in oyma ese-

⁶² Meşhur *Gargantua* eserinde Gargantua'nın Grandgousier'ye , XL. Bölümdeki ünlü cevabıdır: "Görüyor musunuz? Bizim için Tanrıya dua ediyor diye belirtir Grandgousier. - Hiçbir zaman, diye cevap verir Gargantua..."

rinde kaba, vahşi ve kır tanrısının sarhoşluğunu yansıtacak kadar sarhoş köylülerin dansı. Burada, hemen her yere dağılmış yüzleri yaralı Alman atlıları, kırıp geçiren ve kötü yırtıcı kuş yüzleri ve Raubrittertum şövalyelerini görmüyoruz.

Zıt, kimi zaman da düşman iki Almanya. Yine de halk kitlesiyle, üst düzey kültürüyle ve ahlâkıyla burjuva sınıfı daha baskındı. Hiç kuşkusuz kendi içinde devrimci bir çabayı anlama, koruma ve belki de başarıya ulaştırma gücü vardı. Ancak ne pahasına? “Beni takip edin?” diye bağırarak olan kahraman önce hangi yanlış anlamalar, daha sonra da nelerden vazgeçme pahasına? Eğer kalben ve fikren burjuva değilse, maddî başarı kaygısı taşımıyorsa, yalnızca heyecanlı, insanların uğraşını hafife alan, hayalinde kaybolmuş ve tek esin kaynağı tanrıysa insanlar uzun süre onun peşinden giderler mi? Ne istediklerini çok iyi biliyorlardı. Bir yola girip sonra da, yolunu kolayca değiştirenlerden değillerdi. Onlara öncülük edecek kişi ile aralarında acımasızca, dikkatleri dağılmadan tahrik edecekleri, kesintisiz, ölümcül bir mücadele gerekiyordu. 1517 yılından 1520 yılına kadar ahenksiz ve karmakarışık Almanya’nın arkasından giderek ivme kazanacağı bu adam, yolundan kolaylıkla dönüp onların yoluna sapacak mıydı? İşte bütün mesele buydu.

III. Luther Almanya Önünde

Kendi vicdan muhakemesi ve iç huzurunu bulmaya çalışmakla çok meşgul olan, dahası özellikle 1516 yılında görevlerinin neden olduğu bin bir kaygıyla kendinden geçen Luther, 1517 yılından önce kendi kişisel çözüm yolunu analiz etme, hattâ öylesine düşünmeye bile fırsat bulamamıştı. Zaten uysal ve itaatkâr Augusten keşişi, daha kendini keşfetmemişken, böyle bir çözüm yolundan bahsetmeye gerek var mıdır?

Teologların “onun sistemi” diye adlandırdıkları yapı, esasen

ideolojik bir yapı değildir; yaşayan, hisseden ve isteyen bir adama yabancı olan kavramların bir araya getirilmesidir. Luther için kendi sistemi yaşama, inanma ve ümit etme nedenidir; bir güçtür. Hristiyan yaşamının, amaçlarının, koşullarının ve düşünce tarzının gerçeğidir.

Gerçek şu ki 1517 yılında Wittenberg Schloss-Kirche'nin kapısına tezlerini asan adam, gerçeğe sahip olduğunu biliyordu. Daha doğrusu, bunu içinde taşıdığını hissediyordu. Elbette tüm yönleriyle tanımlaması gereken fikirler, perçinleşmesi gereken mantıksal çerçeveler bulunmaktaydı. Teologlar bize, müsamahalar konusundaki çalışmasının hangi aşamalardan geçip kefaretle sonuçlanacak bir teori hâline geldiğini gösteriyor. Araştırmaya devam etmeliler, Luther bunu biliyor ve söylüyordu. Bunu bilinçli söylemese de, içgüdüsel ve esas olarak yanılmadığını biliyordu. Nasıl yanılabilirdi ki? Neye inanıyorsa onu öğretiyordu. İnandığı şey de, Tanrı tarafından kendisine bildirilmişti. Albert de Mayence'ye gönderdiği 11 Ekim 1517 tarihli mektubu baştan sona bunu ilân ediyordu. Bu, Tanrı'ya sahip olan, Tanrı'yı içinde taşıyan bir adamın mektubuydu... Kibir, bu Denifle'in kullandığı kelime. Ancak, Vatikan'ın arşiv memur yardımcısının kendisi gibi psikolojisi de biraz trollüydü. Dinler tarihinde, kibirli denebilecek ne çok insan var; en mütevazı mı tasavvıflar arasında bile ne çok insan var! Kabul etmek gerekir ki Luther, zekâsının kibirini taşımıyordu. Düşüncesinin etkisini, dayanıklılığını, paha biçilmez gücünü rahatlıkla tasavvur edememektedir. Tasavvur ediyorsa da bu, temkinli davrandığı içindi; kendini tüm entelektüel kibirlerden, iblisin eseri olarak itham edenlerden, 1517 yılından itibaren Erasmus'a yönelttiği ve kendisinin de anlamaya çalıştığı yüzyılın en mükemmel reenkrasyonunun lânetini üzerine atmaya çalışanlardan kendisini korumak içindi.

Luther Tanrı'sına kavuştuğunu hissediyordu. Öyle güçlü, öyle hızlı, öyle şevклиydi ki insanlarla konuştuğunda adeta Tanrı'nın kendisiydi. Kendisini itaatkâr bir şekilde ellerine bıraktığı, onu yönlendiren bir Tanrı. Bu durum en azından başlangıçta, onun iki farklı duyguyu kazanmasını sağladı: Birincisi, doktrininin henüz tamamlanmamış olduğu; diğeri de, tartışmasız ilâhî bir kaynağa sahip olduğu. Bunu büyük harflerle 1516 tarihli Yorum'una yazar: "Tanrı'nın ruhunun kılavuzluk ettiği kişiler, anlayış ve fikir bakımından daha esnekler ve Tanrı'nın doğrusuyla tam anlamıyla gitmek istemedikleri yere doğru mucizevî şekilde yönelirler..." Bundan sonra da, bu doktrin yavaş yavaş pekişecek ve yerleşecektir. Luther, 5 Mart 1522'de Saxe Seçmen Prens'i, ne yazdığı mektupta, "Sizin Seçmen Prens görgünüz bunu biliyor bilmiyorsa da, emin olmak için burada gerekeni yapmalıdır: *İncil*'i elimde tutabiliyorsam bu, insanlar sayesinde değil, yalnızca İsa Peygamberimizin özeniyle gökten indiği içindir." diye açıklar. Böylece Mesih'in kölesi ve *İncil* vaizi unvanıyla onurlandırılma hakkı isteyecektir. Yukarıda başlangıcına dikkat çektiğimiz tehlikeli bir evrimin doğal sonu; 1530 tarihli bir metin bu sonun nedenlerini bize açıklar: "Ben ve işte bu da benim doktrinim" demeye cüret edecek o sapkın nerede belir-tir Luther⁶³. Herkesin, "Vaaz ettiğim kendi doktrinim değil, Tanrı'nın Kelamıdır..." demesi gerekir. Bu gereklidir. Luther bunu yazarken, böyle olduğunu herkesten daha iyi biliyordu.

Fazla eleştirel yeteneği bulunmayan, üstelik de buna ihtiyacı olmadığını düşünen bir adama, böylesi tam bir kanaati sağlayamayan nasıl karşı konulmaz ve sarsılmaz bir güçtür? Ancak eleştirel bakış açısıyla da nasıl bir güçsüzlük aynı zamanda... Radikal olarak başkalarının düşüncelerine, duygularına nü-

⁶³ ERL., XLVIII, s. 136. Önceki iki metin: cf. Comment. In Romanos, éd. Ficker, II, 177; WITTE, II, 138-139 ve E., LIII, 104.

fuz etme yetersizliğidir. Tüm itirazlara karşı duyulan kızgınlıktır. Çok geçmeden aleyhtarlara karşı duyulan öfke ve hiddettir. Hiç kuşkusuz bunlar Luther'in rakipleri ve düşmanları, her şeyden önce de gerçeğin düşmanlarıdır. Zira Luther bu ölümlü dünyada "İlâhî Gerçek" in canlı habercisidir. Gerçeği göremiyorlar. Yani onlar kör mü? Ancak körler bile kapalı gözlerinin ardından ışığı hissedebilirler! Bunlar gönüllü hain ve melun körlerdir, böyle olmaları gerekir... Almanya'da duyarlı, sevimli ve duygusal bir kalbin derinliklerinden onlara doğru bir hakaret seli akmaya başlar. Şiddetli, acımasız, ölçsüz ve akıl almaz hakaretler; manastır ahlâkının zorlaması devam ettikçe ve yavaş yavaş Luther'e gem vurmaya sona erdirmedikçe tüm sınırları aşacak kabalıkta hakaretler. Bu, sıradan bir adamın oldukça düşük bir kökene yakın bir ırkın kalıtımsal kusurlarını taşıyan, zarafetten uzak bir çevrede büyümüş bir madenci oğlunun kabalıdır. Yine belki bazı koşullarda, en azından başlangıçta, itibarlı vaizlerin hakaretlerine ve kolay yoldan almaya alışmış dilenci keşişin kabılığıdır. Ancak daha baştan gerçekten ileri gitmiştir.

Kişisel art niyetten yoksun olduğunu düşünen ve hisseden bir insanoğlu; sadece gelecek aşkının Tanrı aşkıyla birlikte ona rehberlik ettiğine saygı duyabilir, duymalıdır. Yalnızca olağan dirençlerle değil de düşmanca nefret ve ihanet dolu (kendi yorumuyla) engellemelerle karşılaşılırsa daha neden çekinebilir ki? Aynı zamanda ve dolaylı olarak özellikle de hâkim olduğu ve sırası gelince ona hâkim olup coşkulu arzularını yüzüne vuran bir kalabalıkla kendini tam bir inanç birliği içinde hissediyorsa ve buna inanıyorsa... İki grup arasındadır: birincisi, özgürce rahatlayabilmek için coşkulu bir gayretle izlediği; diğeri de kendini tanıyamadığı, onu kovalayan, öfkeliendiren ve şaşkına çeviren... Her karşılaştığı engeli, gereğinden fazla büyük bir sıçramayla aşıyordu. Lut-

her safkana sahipti. Onda bir başkasının onu geride bırakmasına, önüne geçmesine, ondan daha hızlı yürümesine tahammülü olmayan bir çeşit bâkir ve vahşice sığrayan hayvan gururu vardı...

“Onlar hiddetlendikçe, ben daha da ileri gidiyorum! Ardından havlasınlar diye ilk konumumu terk ediyordum; yine havlasınlar diye, daha da ilerliyorum: *Ego, quo magis illi furunt, eo amplius procedo; relinquo priora, ut in illis latrent; sequor posteriora, ut et illa latrent.*” 1518 yılının Mart ayında bir Zwickau⁶⁴ vaizine yazılan mektubun bu cümlesi, örnek niteliğindedir. Luther’in gerçek karakterini ve doğasını en iyi açıklayan dört beş belge arasında gösterilmeye lâyıktır... Ancak bundan başka daha birçoğları da kanıt olarak gösterilebilir.

Bir yıl sonra yine aynı Luther, Staupitz’e şöyle yazıyordu: “Öncülük etmekten öte, Tanrı’m beni ele geçiriyor, Tanrı’m beni önüne katıp sürüklüyor. Kendi kendimin hâkimi değilim. Dinlenmeye can atıyorum ancak, arbedenin tam ortasına çekildim...”⁶⁵ veya yine “Eck, görürsün, bu içten pazarlıklı beni yeni kavgalara itiyor. Tanrı nasıl da uyumayayım diye özen gösteriyor!” 1520 yılında *De Captivate*’in (*Tutsak Etmek*) ilk sayfalarında yine o meydan okuma halini, zorlu ve kışkırtıcı sığramayla ilerlemesini tasvir ediyor: “Kıyasıya mücadele etmem için beni zorlayan ve coşturan böylesine önemli ve çok sayıda hocam varken, istesem de istemesem de her gün biraz daha bilgili olmak zorundayım!” Ona saldırarak daha ileriye, daha da ve daha da ileriye gitmeye kendi deyimiyle mecbur edenleri bir bir sıralıyor: İlerlemesinin gerçek sorumluları Prierias, Eck, Emser. Böylece daha

⁶⁴ END., I, No 69, *Luther à Sylvius Egranus (Luther'den Sylvius Egranus'a)*, s. 173.

⁶⁵ END., I, No 154, s. 430-431.

sonra evliliğinden bahsederken, “Şeytanı ve dış görünüşünü hiçe saymak için evlendim...” diye haykırıyordu.

Her şeyiyle; coşkusuyla, asla hesaplamadığı atılımlarıyla, sözlü taşkınlıklarıyla, korkunç dil aşırılıklarıyla, Luther’i buna benzer metinlerde bulmak mümkün: Bütün bunlar, 1 Ağustos 1521 tarihinde Melanchton’a “*Esto peccator et peccata fortiter*, Günahkâr ol ve günahı adam akıllı işle” veya yeniden ele alıp üzerinde duracağımız 1530 yılında, Jérôme Weller’e psikolojik belge niteliğindeki akıl almaz, eşsiz mektupları yazdırtmıştır. Tüm bu tutkulu çılgınları, teolojik sistemin genel uygulamasındaki tamamen kişisel duygu aktarımlarını, bu iç içe geçmeyi, oldukça karakteristik olan bu mizacın ve birdenbire ilerlemesini sağlayan ve onu yücelten bir doğmanın sürekli etkileşimini nasıl da güzel sergiliyordu!

Oysa böyle bir adam başkalarının fikirlerini şaşırtıcı bir şekilde anladığı için değil, kendi rüyasının peşinden gittiği ve içinde dinî tutkunun ve enerjinin fışkırdığı bir kaynağa sahip olduğu için güçlü ve cesurdu. Başkalarının takip ettiği sözlü inanç örneklerini kavramak konusunda çok kabiliyetliydi hâlbuki; gerçekte cazip, etkili tuzak kurucular sessizce önceden yemi yerleştirerek onu ormanın derinliklerine sürüklüyorlardı. Bu adam, Wittemberg’in kapısına tezlerini asarak, o küçük keşiş ve teolog dünyasının dışına ilk adımı atıyordu. Tasvir ettiğimiz Almanya’ya doğru adım atıyordu, ilk adımdı, ancak kararlı bir adımdı. Açıkçası, zayıflıkları ona o müthiş gücünü kazandıracaktı. Sağduyulu bir beyin tarafından yönetilen kendinden son derece emin bir güç; kendi içinde bölünmüş, parçalanmış, birbirine düşman yirmi Almanya’dan oluşan ve yirmi farklı sestten birbirine zıt çözümler öneren bu Almanya’da kendisine uygulama alanı bulabilir miydi? Tutarlı, uygun şekilde birbiriyle ilintili an-

laşmazlığa yer bırakmayan bir düşünce sistemini açıklıkla savunan bir teologun sesi, Almanyaların gereksiz ve anlaşılmaz gürültüsünün arasında herhangi bir sestten daha fazlası olmazdı. Sağduyulu, ihtiyatlı ve eylemlerine başlamadan onları tartan, yalnızca sağlam ve önceden incelenmiş bir zemine ayak basan bir adam, tam olarak Erasmus'un yaptığını ve dediğini yapardı. Luther, teolog veya akli başında bir adam olduğundan daha fazla, büyük ve güzel işler yapmaya, inançlı, erdemli ve kutsal bir hayat yaşamaya çalışan dindar bir adam değildi. Akliyle algılayamadığı ancak canlı ve egemen bir duygunun içindeki derin bütünlüğü bağdaştıran zorlukları, çelişkileri veya itirazları düşünmeden dürtüsünün peşinden giden bir içgüdüydü. Luther, ne bir bilgin ne de bir teologdu; bir peygamberdi. Böyle olduğu için de, bu olağanüstü zor işi başaracaktı: anarşik bir Almanya'ya öncülük edecek ve bir an için ona ortak bir arzuyla istediği hayali, tüm tutkusuyla istediği kendi hayalini sunacaktı; birkaç ay boyunca muhalif bin sestten tüm dünyaya tek bir ruhtan, tek bir ezgiyi tanıtacak olağanüstü bir koro yaratacaktı: Kendi korosunu.

Bu olağanüstü uzlaşma uzun sürecek miydi? Öngörülü ve dikkatli tüm gözlemciler, 1517'den itibaren bunun cevabının hayır olduğunu görebilirlerdi, görmelilerdi. İşte, yalnız bir kahraman ile çoğunluğa uyan bir ülke arasında, önce düğümlenen ardından çözülen bir dramın gerçek sırrı buradaydı.

III. Bölüm

ERASMUS, HUTTEN, ROMA

1517 yılından 1525 yılına kadar Luther konuşuyor, vaaz ediyor, saldırıyor, kendini savunuyordu. Teolog, bütün bu yaptıklarıyla bir doktrin arıyordu. Kendisi bir tarihçiydi. İnsanlarla mücadele hâlinde bir insan, dostları ve düşmanları tarafından kimi zaman cezp edilen, kimi zaman teşvik edilen ve kimi zaman onlara karşı koyan, kimi zaman da kendisini bırakan, her daim mücadele ve sızrama hâlinde... Öylesine dolu, öylesine çeşitliliğe sahip bu dramatik hikâyeyi doğal olarak burada ayrıntılarıyla aktaramayız. Bu kadar kısa bir bölümde yalnızca en heyecan verici olayları anlatabiliriz.

I. Du bist nicht fromm!

İlk olarak ve örneğin 1517 yılında Martin Luther ne istiyordu? Yanlış sorulmuş bir soru. Augustin keşişinin olgunlaşmış bir planı yoktu. Tedbirli ve ölçülü iradesi değil, olaylar yönlendiriyordu. İleri gitmesi, ortaya çıkıp inancını açıklaması için onu git gide kışkırtan işte bu olaylardı. Ancak o da, ne sınıf ne de milliyet ayrımı yapmaksızın insanlara, tüm insanlara içini kemiren kutsal ateşten biraz bahsetmek için yanıp tutuşuyordu: Tanrı'nın mutlak kutsallığını, iradesinin sınırsız gücünü, merhametinin sınırsız serbestliğini vicdanı-

nın derinliklerinde hissetmesini sağlayan bu etkili duyguyu, bu tüm hesaplardan uzak eşsiz samimiyeti, sarhoşmuş hissini veren bu coşkunluğu olabildiğince, elinden geldiği kadar, insanlara geçirmeye çalıştığı doğrudur...

Kendisini, dayanak noktası dışarıdan değil de içerden olan bir dinî reform üzerinde çalışıyor buldu. Elbette kilisenin dış ve samimiyetsiz istismarlarına çare bulma niyetinde değildi veya ikincil olarak bunu düşünüyordu; düşüncesine göre bu ikincil bir görevdi ve amaca ulaşıldığında kendiliğinden gerçekleşecekti. Amaç; kalpleri, gizli eğilimleri, kılavuzdan mahrum veya daha doğrusu tehlikeli kılavuzlar tarafından doğru yoldan çıkartılan inananların Tanrı'ya karşı tutumlarını dönüştürmekti.

Bu, tüm Hristiyan Avrupa'da kültürlü ve iyi niyetli kalabalık bir grup insanın yıllardır hayalini kurduğu türden bir reformdu. Günümüzde bunları hümanist olarak adlandırıyoruz ve geçmişte kaldıklarını göz önünde bulundurarak, onlar adına bunu formülleştirerek ortak programları olarak değerlendiriyoruz. Hayır, hiç kuşkusuz ödün vermeden ve sadeleştirmeye gitmeden bunu yapıyoruz. Ancak, gerçekten de olanları doğru şekilde ele almak gerekir: Yüzyılların rahatsızlık veren düzensiz oluşumunun altındaki "ilkel kilise" kararını bulup çıkarma; isteyerek karmaşık hâle getirilmiş bir doktrinden kutsal kitaplarda açıkça belirtilmeyen unsurları kaldırma; yasaklanan her şeyi "insana özgü icatlar" diye adlandırma ve Hristiyanları yalnızca "Tanrı'nın Adaleti"ne tabi olduklarına inanma zorunluluğundan kurtarmak, dönemin bilim adamları ve eğitilmiş insanları arasında çok yaygın bir eğilimdi. Diğer taraftan bunlar, Yunanca ve Latinceyle eğitilmiş ve oluşmaya başlayan filoloji ve eserlerini halkın anlayacağı şekle sokup yayan matbaa sayesinde eski zamanlardaki önemli

isimlerin hayranı olan genç insanlardır. Hristiyan felsefesinin bağımsız fikirli bu ustaları, yalnızca güzel konuşma dersleri veya kati surette edebî bir memnuniyet istemiyor; eserlerini antik binaları, ancak Orta Çağ tarzındaki yapıları kaplamaya uygun olabilecek dekoratif motif madenine çeviren “mimarlar” gibi kullanmıyor; fikirleri özümseyiyorlardı. Büyük ölçüde insanî ilham kaynaklarına başvuruyorlardı; dogmalardan bağımsız altuistik ahlâk ilkelerini benimsiyorlardı. Bu bir hazineydi ve bunun eşsiz katkısıyla insanîleştirmeyi, genişletmeyi ve yumuşatmayı hayal ettikleri Hristiyan dinini, olabil-diğince zenginleştirmek ve bezemek istiyorlardı. O zamanın Avrupa’sında bir adam bu eğilimleri güçlü bir şekilde ortaya çıkarıyordu. Fransızlar tarafından olduğu kadar, İngilizler, Almanlar, Felemenkler, Polonyalılar, İspanyollar, hattâ İtalyanlar tarafından bile üstat olarak saygı duyulan ve alkışlanan bir adam: Latince yazılmış, evrensel bir düşünceye sahip, bilimsel ve tatbiki kolay bir eserin yazarı: Erasmus.

Halk hatibi mi? İnsanları peşinden sürükleyen bir lider mi? Taarruza kalkmaya hazır bir liderin etkisini, kapsamlı bir bilimin ve zekice bir ironinin değerini bilinen düzeyli ortamlar dışında denemek için son derece ince, ölçülü ve mantıklıydı. Dahası dışarıdan kaba, doğrudan ve şiddetli bir saldırıyla mı? Fikir aşamasındaki bir Avrupa’nın sıkıntılı insanlarını ve düzenini bilen biri böyle bir maceranın nihai başarıyla sonuçlanacağına nasıl inanabilirdi? Söz konusu Avrupa’yı baştan başa dolaşmıştı⁶⁶. Büyük başkentlerinde ardı ardına kalmıştı. Dinleyici kitlesinde yalnızca bilim adamları değil, gerçek üs-

⁶⁶ 1517 yılından önce Erasmus’un hayatı üzerine, cf. RENAUDET, 1517’ye kadar Erasmus... *Revue Historique (Tarihi Değerlendirme Yazısı)* 1, t. CXI-CXII, 1912-1913; 1518-1521 dönemi konusunda, cf. Aynı şekilde, *Erasmus, sa pensée religieuse et son action (Erasmus, Dinî Düşüncesi ve Mücadelesi)*, Paris, Alcan, 1629, daha sonraki dönem için, *les Etudes érasmiennees (Erasmus’a Ait Çalışmalar)*, E. Droz, 1939.

tatlar da vardı; büyük isimler, politikacılar. Özellikle sağlam ve gizli kaynaklarıyla, egemenler üzerindeki diplomatik dayanaklarıyla, sınırsız maddî ve manevî kaynaklarıyla Roma (Katolik) Kilisesi'nin ne olduğunu biliyordu. Gücünü hafife almamaya özen gösteriyordu. Hristiyan yaşamının geleneksel temellerini istediği gibi değiştirmek için -Luther'inkiyle aynı olmayan kendi tarzıyla- *Mesih'in (İsa'nın) felsefesini*, mantık dinini başarıya ulaştırmak için, şüpheye mahal vermeyecek bir inanç ve tehlikesiz olmayan bir şevkle açıklıyor ve vaaz ediyordu. Mutlak olarak gerekli olan ön koşul, Katolik cemaatinde kalmak; kabalığa başvurmadan, sessizce ve devamlılıkla içeriden çalışmak ve buna ek olarak duygularında olduğu kadar ruhunda da tiksinti uyandıran sert bir kırılmayla bu işten vazgeçmek veya ayrılmamaktı.

Luther'in ilk yazıları çıktığında, ismi ağızdan ağza tüm Avrupa'da dolaşmaya başladığında ilk olarak, inceleme yapan insanlar heyecanlanmıştı. Müsamahayı öven vaizlerin karışık doktrinlerinin karşısına Augustin keşişi yankı uyandıran 95 tezini koyunca, hümanistler sarsılmıştı; Erasmus'un, Froben'in editörü Bâle'da Şubat'ta ardından da Mart'ta yeni baskısını yapmak zorunda kaldığı bir eser hazırlayınca Luther'in protesto gösterileriyle ve teşvik edici sözleriyle zorlukla uzlaştılar ve bu andan itibaren herhangi bir deha aramaksızın, keşişi bir ikinci Erasmus, Erasmus'un yardımcısı hâline getirdiler.

İşte! Tesadüfen, hiçbir özelliği olmayan bir kişi, Liège'li Lambert Hollanius, Luther'in ateşli bir okuru olarak 5 Aralık 1518'de Erasmus'a coşkulu ve naif bir mektup yazdı⁶⁷. Onun gibi iyi niyetli, görünüşe kolaylıkla aldanan daha birçokları da, Augustin keşişinin tarikatlara göre kendilerini daha

⁶⁷ Opus Epistolarum Erasmi, editör. Allen, ép. 904, s. 445-446.

özgür kılacağına inanıyordu: *mentem reddidit liberiozem, antea caeremoniarum observatiunculis frigidissimis servientem*, ve duygularına daha fazla girmeden, kurtarıcıyı doğrudan humanist tarafına geçirdiler: *o nos beatos, quibus contigit hoc saeculo vivere, quo indice, duce ac perfectore te, et literae et Christianismus verus renascuntur?* Bu ifadeyi, yazarının yetersizliğini göstermek için aktarıyoruz. Bu adam yanlış, çok ciddi bir tanı koyuyordu. Bu, doğaldı ve neredeyse kaçınılmazdı.

Unutmayalım ki Hollonius ve o dönemdeki kişiler, başından beri öylesine açık olan Luther'in Erasmus'a karşı gerçek duygularını bilmiyorlardı. Luther'in en etkili hamilerinden biri olan Seçmen Prens Frédéric de Saxe'in papazı Splatın'ın, 11 Aralık 1516'da henüz hiç tanınmayan bir Luther adına Erasmus'a yazdığı mektuptan tamamen habersizlerdi. Splatine, keşişin adını bile zikretmiyordu. Luther'i "Yüksek ahlâklı yaşamıyla olduğu kadar teolog mertebesiyle de dikkat çekici Augustin tarikatından bir papaz"⁶⁸ şeklinde tanımlıyordu. Ancak, Erasmus'a kendisi için çok değerli olan bu yabancı adına tamamen Lutheryen düşünce tarzını yansıtan birtakım itirazlar sunuyordu⁶⁹. Biz bugün haberdarız ancak 1518 yılındaki insanlar, 19 Ekim 1516 tarihinde Luther'in Splatın'e yazdığı mektuptan bîhaberdi. Bu mektupta, tezlerin asılmasından bir yıl önce "Augustin Papazı" Erasmus'a karşı ilkeli muhalefeti- nin ilk kaynaklarından birine çıkarak, ardından git gide daha sert bir biçimde defalarca yeniden kopya edeceği şu cümleyi yazacaktır: "Bana göre, Erasmus'la düşünce ayrılığımız şundan kaynaklanmaktadır: Kutsal Kitapları yorumlarken Erasmus tam olarak Jérôme'dan Augustin'e gitmeyi tercih ettiği yerde ben, Augustin'den Jérôme'a gitmeyi tercih ediyorum."⁷⁰

⁶⁸ Opus Epistol. Erasmi, editeur Allen, II, ép. 501, s. 416.

⁶⁹ Age., s. 417-418.

⁷⁰ END., I, no 25, s. 63-64.

Daha başından çarpıcı bir karardı bu. Bu yüzden öylesine anlamlı çifte nefretin göz önüne serileceği gelecekteki tüm metinleri merak edebiliriz. Ancak yalnızca 1533'teki bu konulara ilişkin Cordatus'un eserinde neredeyse yan yana olan metinleri aktaralım: "Bütün kalbimle Erasmus'tan nefret ediyorum" ve "Jérôme'dan daha fazla nefret ettiğim başka bir yazar yoktur: *inter scriptores, nullum aequae odi ut Hieronim!*". Aziz Jérôme, hümanistlerin koruyucu Azizi. O dönemin yüz tablosu, yüz gravürü bize, sessizliğin duyulduğunu düşündüren, duvarında resmedilmeye değer geniş bir kardinal şapkası olan bir çalışma odasında, ayaklarının dibinde kendi hâlinde uyuklayan bir aslanla, kalın kitaplar karşısında masasında oturmuş, temiz yürekli yaşlı bilginin güzel silüetini göstermektedir. Ancak 1533 yılının bu metinleri ne işe yarar?

1 Mart 1517 yılında arkadaşı Lang'a, "Bizim Ersamus'u okuyorum ancak gün be gün ona karşı meylimin azaldığını hissediyorum"⁷¹ diye yazıyordu. Keşiş, düşüncesini belirterek, hümanistin "çok fazla gayret sarf etmeden Mesih'in ve ilâhî lütfun savunucusu" olmasından çok korktuğunu itiraf ediyordu. Aşağılama ve kehanetle, teolojik doktrinlerinin üzerine bu kendinden emin düşüncesini getiriyordu: "Bu konularda Erasmus, Lefèvre d'Etaple'dan çok daha bilgisiz. İnsan sahip olduklarını kendiyile birlikte Tanrı'nınkilerin üzerine taşır." Öylesine net, öylesine kararlı olan tüm bu metinleri o dönemin insanları bilmiyordu. Hattâ onlar, metinlerin varlıklarını bile tahmin edemezlerdi.

Nasıl tahmin edebilirlerdi ki? 1516 yılından itibaren, şaşkınlık yaratan bir serbestiyle tanınmayan bir keşişin saldırdı-

⁷¹ *Tischreden*, W., III, s. 139: "Ex animo odi Erasmum." - a.g.e., s. 140. "Inter scriptores nullum aequae odi ut Hieronimum qui solum nomen habet Christi."

ğı ve dini söz konusu olduğunda insana özgü üstünlüklere ve kabul gören makamlara çok da saygı duymayan adam, düşündüğünü ve yazdığını tüm dünyanın kabul ettiği olağanüstü bir dehaydı. Elli bir yaşına gelmiş, entelektüel yeteneğe sahip ve insanüstü bir çaba pahasına altı yıllık bir emek gerektiren 10 büyük ciltten oluşan *Saint Jérôme* adlı eserini sekiz ayda tamamlayarak Froben'de ardı ardına (1 Nisan-26 Ağustos 1516) yayımlamıştı. Şubat 1515'te Yunanca bir metin olan *İncil*'in Latince çevirisinden bağımsız olarak, aslından Latinceye çevrilmiş *Nouveau Testament*'ı (*Yeni Abit*) yayımlayan şanlı yorumcuydu. İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da ve her yerde yeryüzündeki kralların, prenslerin, hatırı sayılır insanların, yüksek rütbeli papazların, bilim adamlarının yerinde cesaretini ve görülmemiş faziletlerini birbiriyle yarışır-casına övdükleri aklın kralıydı. Bâle'da, katedraldeki kürsüsünde Capiton, onu bir Kilise Babası gibi değerlendiriyordu. Gerçek bir hac yolculuğundan evine dönüşünün ertesinde tanınmayan basit bir kasaba papazı olan Ulrich Zwingli, 29 Nisan 1516 tarihinde dokunaklı, minnet ve mütevazı bir hayranlıkla dolu bir mektupla onu kutluyordu⁷². Bu durumda, o dönemin çağdaş insanları, Erasmus gibi entelektüel bir kahramanı Luther'in aşağıladığını nasıl düşünebilirlerdi ki? Onu büyük hümanist ve antik düşünce hayranları ordusuna almaya nasıl tereddüt edebilirlerdi?

Hiç kuşkusuz yanılıyorlardı. Ancak sonradan gelen kuşak da onlarla birlikte yanıldı. 1907 yılında, incelik ve içgörüle⁷³ dolu bir çalışmanın başlangıç aşamasında André Ma-

⁷² *Opus Epistol.* Erasmi, editeur, Allen, II, Ép. 401, s. 225-226: "Non alia re magis gloriantes quam Erasmus vidisse, virum de litteris scripturaeque sacrae arcanis meritis- sinum."

⁷³ *Etude Critique sur les relations d'Erasmus et de Luther (Erasmus ve Luther Arasındaki İlişkiler Üzerine Eleştirel Bir Çalışma)*, Paris, Alcan, 1909, s. 13-14.

yer, yalnızca Luther'in dinî projelerini sergilemekle kalmıyor onu "büyük hümaniste yaklaşıyordu". Luther'i olduğu gibi Erasmus'u da, "Kilisenin çöküşü çoğu kez ağlatıyordu; aç gözlü din adamları tarafından ezilen ve aldatılan zavallı Alman halkını görmek onlara acı veriyordu." Alçak gönüllü keşiş bir kez daha "Bu büyük Rotterdam teologu ile aynı noktaya gelmişti; papalığın istismarlarına bir ayar vermek ve inancı Protestanlık dönemlerindeki arılığa ulaştırmak gerekiyordu." diye yazıyordu. Bu mantıklı yazının devamında, "Fikirleri arasında bazı farklılıklar olsa da Luther'in geç kalmandan Erasmus'a yaklaşmayı düşünmesi doğal bir durumdu."

1900 yılına göre bunca satır, bunca gerçek; 1927 yılına göre de bunca hata veya yanlışlık. Bu paragrafı aktarmamızın nedeni, kitabın baştan sona açık ve kesin bir şekilde yaptığı bir eleştiriyi yeniden ele almak değildir. Bu ifadelerin karşısına Luther'in Erasmus'u okuduğunda kalbinde zaten formüle ettiği, "*Du bist nicht fromm!*"un koşulsuzluğunu, uzlaşmazlığını koymak için de değildir. Bunu yapmamızın nedeni, XX. yüzyıla ait olan söz konusu metnin, geriye dönük olarak XVI. yüzyıldaki çok ciddi bir olayı anlamamıza yardımcı olmasıdır: 1516 yılından 1520 yılına kadar Luther ile Erasmus yanlıları arasındaki bir yanlış anlamanın, başka bir deyişle, anlaşmazlığın doğuşu ve gelişimi.

Tanrı ile kul arasındaki ilişki kavramını ve bunun sonucu olarak da dindarlık kavramını, Hristiyan yaşamını ve ahlâkî uygulamaları değiştirmeyi iddia eden bir teolojideki kişisel, özgün ve devrim nitelikteki unsurlarla vakit kaybedilmemelidir. Zira bunlar, görünür şekilde analogilerle dışarıdan alınan Lutheryen fikirlerinin Erasmusyen fikirlerine benzerlikleriyle yetinmektedir. Dinin saf kaynaklarına, daha doğrusu tek kaynağına, Papazlık kastı ile inanlar arasında ayırım

yapmaksızın inanların elleri arasına bırakılan halk diline çevrilmiş *İncil*'e dönmek; nedenleri ve kökenlerini tam olarak belirtme kaygısı taşımadan “istismarları” ortadan kaldırmak. Böylesi büyük formüller üzerinde herkes uzlaşamaz mıydı? İnsandan insana değişkenlik gösterse de bu, mümkün, hattâ muhtemeldi. Ancak reformist sözleşmenin esası Erasmus ve destekçileri arasında yer alanlar için aynı değil miydi? 1518 yılında hiç kimse bu formülü, 1907 yılında A. Mayer'ın ele aldığı şekilde almamıştır: “Fikirlerinde bazı farklılıklar olsa da” Luther'in Erasmus'la birleşmesi, durumun olağan akışının gereğidir.

Peki, Erasmus'un kendisi? Zarafetine, son derece etkili psikolojik inceliğine rağmen, ilk anda iki yenilmez düşünce yapısının temsilcileri olan kendisini ve Luther'i karşı karşıya getiren durumları fark etmemiştir. Bu durum bizi şaşırtmasın. Bir kez daha, bu tarihte, bu iki insan arasında durumlar eşit değildi. Luther Erasmus'u tanımak ve değerlendirmek için her şeye, tamamlanmamış olmasına rağmen, son derece zengin tüm eserlerine sahipti. Luther'i tanımak için Erasmus'un elinde hiçbir şey yoktu veya neredeyse hiçbir şey yoktu. Böylece anlaşılıyor ki Erasmus kendisi için değerli olan davanın başarısı için Luther'in öncelikle çevikliğini ve yeteneğini kullanmayı düşünmüştü: *Philosophie du Christ*'in⁷⁴ (*Mesih'in Felsefesi*) gelişimi ve dağıtımı.

1504 yılında ilk defa, “maddî değerlerin dinî törene ve Yahudi âdetlerine dayandırılmasının, gerçek dindarlığın ihmal edilmesine neden olduğunu” açıklığa kavuşturan bir antlaşma yayımlamıştı. Bu cesur kitap, *Enchiridion Militis Christi*-

⁷⁴ Luther ile karşı karşıya gelen Erasmus'un politikası üzerine, RENAUDET'in ince yazıları, *Erasme, sa pensée religieuse (Erasmus, Dinî Düşüncesi)*, s. 48 ve özellikle s. 50.

ani, esas itibariyle Erasmus'un istediği tüm reform programlarını içeriyordu⁷⁵.

Görünüşe göre antlaşma, 1504 yılında çok büyük başarı elde edememişti; ancak yeniden basıldı. 1515 yılında özellikle Almanya'da coşkulu okurlar bulmuştu. 1518 yılının yazında Erasmus, Froben'i söz konusu kitabı yeniden yayımlamakla ve bu yeni baskı için Alsaslı bir başrahip olan Paul Volz'a ithafen uzun bir önsöz yazmakla görevlendirmişti. Bu bir manifestoydu. Erasmus, her zaman olduğu gibi sağduyuyla ancak kararlılıkla son derece başarılı bir operasyon yürütüyordu. Luther'i otoritesi ve ilmiyle sarıp sarmalıyordu. Şevkli Augustin keşişini dillendirmekten imtina ediyordu ancak metnin imalarla dolu bir bölümünde, açıkça kendisi ve Luther adına eleştiri özgürlüğünün avukatı görevi üstlendiklerini ilân ediyordu. Yine benzer şekilde, birisi bizi uyarıyor: "Papa tarafından ihsan edilen iyiliklerdense, iyi eylemlere inanmak daha iyidir. Bu, söz konusu iyilikleri tamamen reddettiği anlamına mı geliyordu? Hayır, ancak daha kesin olarak belirttiği, Mesih'in öğrettiği yolları tercih ettiği anlamına geliyordu." Luther'in fikirlerinin oldukça serbest bir çevirisidir; ancak bu manevra çok ustacaydı⁷⁶. "Hümanist, keşişi işaret ederek, bu adam benim adamlarımdan der gibiydi. Hiç kuşkusuz asabi birisi ancak dinleyin. Şikâyet ve itirazlarını kendi yöntemimle aktaracağım. Benim ağzımla konuştuğunda, hepiniz tek bir ağızdan. 'Haklı' diyeceksiniz. Bununla birlikte eleştiriler de, reform ve yenileştirmenin eksiksiz programının önsözüdür.

⁷⁵ *Sur l'Enchiridion de 1504 (1504 yılı el kitabı konusunda)*, RENAUDET, *Préreform et humanisme (Reform Öncesi ve Hümanizm)*, s. 429-435; PINEAU, *Erasmus, sa pensée religieuse (Erasmus, Dinî Düşüncesi)*, VI. Bölüm, s.101.

⁷⁶ Doğal olarak Volz'a yazılan uzun mektubun sonunda yer alıyordu (ALLEN, loc. cit., s. 372): "Non utique damnat illius condonationes, sed praeferet id quod ex Christi doctrina certius est."

1504 yılından itibaren bu programı Hristiyan dünyasına sundum. 1518 yılında *Enchiridion*'nun (*El Kitabı*) gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni baskısında yeniden sunuyorum.” Ustaca, kurnazca, akıllıca ve yumuşak bir taktikti bu. Bu durum, 1518 yılında Erasmus'un Luther'i hâlâ çok iyi tanımadığının bir göstergesidir.

Diğer yandan, yaptığı hata konusunda kim onu uyarabilirdi? Özel mektuplarında yalnızca seçtiği arkadaşlarına bahsettiği şikâyetlerini halkın önünde dile getirmek suretiyle bir tek kişi bunu yapabilirdi, o da Luther. Ancak güçlü mizacına rağmen Luther, yüzlerce sebepten bu âni açıklamayı yapamazdı. Bu bir kırılmaydı. Zira Luther Erasmus'tan kopamazdı. Tek başına olsa buna tereddüt etmezdi. Ancak artık tek başına değildi. Çevresinde insanlar vardı; yandaşları, birini eleştirerek diğerine sadık kalması mümkün olmayan, ona ve Erasmus'a aynı şekilde sadık insanlar vardı. Çevresinde üzerinde etkili olan, yavaş yavaş gerekli hareketi yapması için yönlendiren insanlar vardı. Bu doğrultuda Luther 28 Mart 1519 yılında ilk hareketini gerçekleştirir ve Erasmus'a bir mektup, alçakgönüllülük ve dışarıdan bağlılıkla dolu ancak gerçekte, son derece kibirli ve sert ilk mektup kaleme alır. Kesin buyruk. Benimle misin, bana karşı mısın?

Erasmus'da özgür değildi. Luther'in destekçilerinden biri olmadığını söylemek, hatta bunu görmek için de yaptığı hataları söylemek için de özgür değildi. Oysa kendi bakış açısıyla bunlar çok büyük hatalardı. Çünkü düşmanları, kaba önsezileriyle vakit kaybetmeden onunla Luther arasında doğrudan bir bağ kurmuştu. Yandaş bir Luther: Kim derdi Erasmus adına çalışan biri diye? O andan sonra hümanist, Luther'e yöneltilen tüm suçlamaların kendisine döneceğini anlamış olmalı; bu durum, Hümanist reform davasına, ken-

di davasına ölümcül bir darbe vurmaktı... Ne pahasına olursa olsun, kin dolu keşişlerin Luther'i sapkın mezhepli diye reddetmelerini engellemek gerekiyordu. Ne pahasına olursa olsun Luther'i korumak gerekiyordu; onun için prenslerden, yüksek rütbeli papazlardan, büyük önderlerden yardım istemek gerekiyordu; kamuoyu oluşturup onu dokunulmaz kılmak gerekiyordu. Son olarak da ne pahasına olursa olsun Luther üzerinde etki yaratarak, telafisi olmayan işlere kalkışmadan, ondan temkinli davrandığı şeyleri almak gerekiyordu. Bu büyük bir görevdi. Erasmus bununla cesaretle ve ustalıklı mücadele etti.

Böylece bu iki adamın arasında alıntılanmış desteklerle donatılmış bir bağ oluştu. Bu Erasmus için, büyük bir mutlulukla beslendiği ve onun hiç kuşkusuz Mesih'i anlamasını sağlayan pagan uygarlığı; diğeri için, Paulyen doktrini ve Augustin keşişlerinin gelenekleriydi. Böylece yalnızca ve tutkuyla Hristiyan olan Luther ve beşeri bilgelige doymuş, Mesih felsefesinin son derece zeki yandaşı Erasmus arasında eyleme izin veren bir çeşit uzlaşma yapıldı. Böylece aydınlarda, bugün hâlâ var olan güçlü bir önyargı oluştu: Luther, Erasmus'un manevî oğlu ve rakibi, reformist eğilimlerinin uygulayıcısıdır. Bu, bir yanlış anlamaydı. Bu ilk yanlış anlamaydı. Hızla başkaları, üstelik daha ciddileri de oluştu.

II. Hutelistler

Almanya tarihinde özellikle 1518 ve 1519 yılları kadar sıkıntılı yıllar yoktur. Yüksek mahkemelerde sonuçları öngörmek ve devamında gelecek olayları düzene koymak için faydalanılan 1518 yılının ardından, 1519 yılı bir olayla başlar: Maximilien'in kaybı.

12 Ocak'ta Weisskünig öldüğünde, adaylar aylardır meydan-

lardaydı. I. François seçmenlerin oylarını satın alıyordu. Ancak ardından Maximilien bu oyları, Charles'ın hesabına inatla yeniden satın alıyordu. Fugger ailesi, vaat yarışına girenleri perde arkasından finanse ediyordu. Bununla birlikte VIII. Henrie bu ihtimalleri tahmin ediyordu. Papalık diplomasisi tarafından olumlu gözle bakılan, Valoislara ve Habsbourg-lara düşman Luther'in koruyucusu Prens Seçmen Frédéric zamanını bekliyordu, eğer gelirse. Kargaşa artıyordu. Maximilien öldüğünde ve bu sorun kurulun önüne geldiğinde, kargaşa daha da arttı. Kendisini altı kez satan seçmenlerden bahsediliyordu: üç kez Charles'a, üç kez François'ya.

Bu olayın tarafı yalnızca prensler değildi. Tüm Almanya artan bir tutkuyla bunu yakından izliyordu. Kurnaz ve cesur yergi yazarları, sert bir kampanyaya, yabancılara karşı, çok güçlü ve otoriter olan Fransız kralına karşı söylevlere başlamıştı. Roma'ya ve Papa'ya karşı şiddetli saldırılara karışan sıkıntılı kamuoyunu güçlü bir şekilde etki etkiliyorlardı. Böylece, yukarıda sebeplerini belirttiğimiz yabancı düşmanlığı ortaya çıkıyordu.

Özgürlük, özgürlük! Tüm taraftarların sloganıydı bu. Yalnızca onu desteklemek için gazetelerden önce gazete-cilerin en dokunaklı sloganıydı. Programının ne olduğunu açıklamak zorunda ancak, kitleler üzerinde heyecan verici bir etkisi vardı. Ulrich de Hutten ile P. Kalkoff'un son çalışmalarında,⁷⁷ "Almanya'nın millî kahramanı" ve Lutheryen reformunun aktif öncüsü konumundan indirip yalnızca şövalyelerin menfaatlerini koruyan, ahlâk kurallarına aldırış etmeyen bir şövalye konumuna indirgemek istediği bir adamdı. Ancak

⁷⁷ P. KALKOFF, *U. Von Hutten und die Reformation* (1517-1523), Leipzig, 1920, 80.

Aynı şekilde, Huttens, *Vagantenzeit und Utergang*, Weimar, 1922, in-80.

yeteneği, aynı zamanda olağanüstü çalışkanlığı, ender büyüklükteki bir basın kampanyasını kendisinin ve çevresinde toplananların sürdürmesini sağlayan şaşkınlık verici verimliliği, son olarak da elde etmek için çok çaba sarf ettiği başarısı bu konunun dışında tutulmalıydı.

O belirleyici âna, seçim zamanına gelindiğinde bağlantılar, anlaşmalar, açık artırma ile satışlar hepsi geçerliliğini yitirmişti. Büyük bir Alman milliyetçilik dalgası bütün bu önemsiz şeyleri yok etmişti. Tedirgin, derinden sarsılmış ve ilginç bir görüş birliği altında, Crotus Rubanius'tan Hutten'e, yağmacı şövalyelerin kralı Franz de Sickingen'den, Augsburglu Jakob Fugger le Riche'e kadar tüm burjuvaları, soy-luları ve hümanistleri bir araya getiren bir kamuoyu baskısı altındaydı. Oysa bu esnada, Fransız kralına karşı kafa tutmaya hazır 12.000 yaya ve 2.000 süvari kendiliğinden Francfort kapılarına yığılırken, 28 Haziran 1519'da Charles de Habsbourg seçim sandığından galip çıktı.

Bununla birlikte, 24 Haziran'da, genç dük Barnim de Poméranie ve arkasında araçlarla ona refakat eden Wittember'den silahlı iki yüz öğrenci, Martin Luther, heyecanlı ve yakın arkadaşı Mélanchton, rakibi Carlstadt ve Wittemberg rektöründen oluşan maiyeti Leipzig'e muhteşem bir giriş yapmışlardı. Pleissenburg Sarayı'nın büyük salonunda, Roma Ortodoksluğunun zorlu bir destekleyicisiyle buluşmak için Dük Georges'un daveti üzerine gelmişlerdi. Bu kişi, Ingolstadt Teologu Jean Eck'ti.

Bu, Orta Çağ ayinlerine uygun olarak davet üzerine ağır uslamlamalarla, doğaçlama alıntılarla ve vaiz kudretiyle etkileyici metinlerle noter önünde ukalaca bir tartışma mı? Eğer istenirse öyle. Ancak dinleyici ile dolu Leipzig'in bankalarının arkasında seçimler nedeniyle hâlâ endişeli olan ve

tartışmayı suçluluk içinde dinleyen tüm bir Almanya vardı. Gittikçe daha net bir şekilde, Luther'de savaşıma ve tahrip etme gücü gören bir Almanya.

3 Nisan 1518 tarihinde bir arkadaşına⁷⁸ yazdığı mektupta Hutten alay ediyordu: “Belki hâlâ bilmiyordur. Wittemberg’de, Saxe’da yüce Papa’nın otoritesine karşı bir grup ayaklanmaya, bir diğeri de papalık hoşgörüsünü savunmaya başladı... Keşifler bu iki grubu savaşa sürüklüyorlar; bu korkusuz, coşku-lu, öfkeli ve dinç başkanlar öfkeyle bağırıp çağırıp, gözyaşı döküp, sermayeyi suçluyorlar; hattâ yazmaya koyuluyorlar ve kitapçılara koşuyorlar; buralarda öneriler, gerekçeler, sonuç-lar, ölümcül maddeler satılmaktadır... Ölümü de karşılıklı olarak kendilerine mal edecekler diye bekliyorum... Zira, düşmanlarımızın esaslı şekilde bölünmelerini ve mümkün olduğunca birbirlerini ezmelerini diliyorum!”

3 Nisan 1518... Ancak 26 Ekim 1519’da Hutten artık alay etmiyordu. Projelerinin emniyeti için Luther’i kazanmayı dü-şünüyordu. Hangi projeleri? Bunu kesin olarak söylemek çok zor. Ancak kesin olan şey, oklarının yönünün Roma’ya dönük olduğuydu. Roma; büyük, eski ve Huttenlerin ve dostlarının düşmanı olan başkenti. Hümanist düşmanlığı, öylesine gör-kemli pagan Roma, açgözlü ve yırtıcı Papaların Roma’sı ile seve seve karşı karşıya gelebilirdi. Bu, Hutten’in dostu Cro-tus Rubanius’un sözüdür; Genç adamı Fulda Manastırı’ndan kaçması için teşvik eden, 1515 yılından 1517 yılına kadar ünlü *Épître des Hommes Obscurs*’ü (*Karanlık Adamlara Mektup*) kaleme alırken şövalye ile işbirliği eden Hutten, Luther’e hay-kırıyordu: “Roma’da iki şey gördüm; antik anıtlar ve kokuş-

⁷⁸ U. Von Hutten *Schriften*, yayım. Böking, Leipzig, 1859, t.I. Bölüm 75, ad Hermannum.

muş vücutlar. Birincisi görsel şölen, ne mutluluk! İkincisi, ne utanç!”⁷⁹ Aynı zamanda, kendi sınıfından insanların sözcülüğünü yapan yağmacı şövalyeden, *Raubrittertum*⁸⁰’un efendisi ve sembolü olan, kilisenin mallarına bakarken gözleri parlayan, keşiş ve papazlardan nefret eden onların kulaklarını kesmekten bahseden ve yangın çıkartmak için ateşi körükleyen bir Franz de Sickingen’den ötürü kıskançlık kaynaklı bir düşmanlık da söz konusuydu. Ancak bunu kim biliyordu? Son olarak da, Almanlara ve özellikle de Crotus Rubianus’un çürümüş cesedin başında kardinaller, mahkeme başkâtipleri, piskoposlar, papalık elçileri, yargıçlar, hukukçular gibi pek çok aç yırtıcı diye tasvir ettiği⁸¹ bu doymaz ve açgözlü İtalyanlara karşı düşmanlık söz konusuydu.

Almanya dışındaki bu açgözlüler; bankacılar gibi cimri Floransalı papa, dalkavuklar, elçiler, papalık elçileri! “Almanya özgür ve kendi kendinin efendisi olmak istiyor...” Worms zamanında Jules de Médicis’in papalık elçisi Aléandre’a⁸² yeniden yayımlayarak gönderdiği talimatlarda, yeter artık bu tehditler, yeter artık bu şantajlar demek için şunlar vurgulanıyordu: “Karşı koyamayan Almanya! Kısa süre önce Vatikan’ın imparatorluk verdiği ve eğer Almanlar Vatikan’a karşı sadakat ve bağlılıklarını kararlılıkla sürdürürlerse imparatorluk onda kalacak; aksi halde!...” Bunun üzerine aynı

⁷⁹ END, II, NO 234, S. 207, 16 Ekim 1519.

⁸⁰ END, II, NO 300, S. 392, Crotus R. Luther’e: “Franciscus de Syckingen, magnus dux Germanicae nobilitatis.”

⁸¹ END, II, NO 234, S. 207: “Quando progreditur Rex sacrificulus, tot Cardinales, tot protonotarii, tot Episcopi...circa ipsum glomerantur, quot famelicae aves ad putrida cadavera... Sequitur Eucharistia in quodam asino, in extrema cohorte, quam impudicae mulieres ac prostituti pueri constituent.”

⁸² BALAN, *Monumenta Reformationis Lutheranae*, 1884, in-80, dok. No 63, 15 Ağustos 1521, s. 166: “Ma è possibile che...a sede Apostolica possi revocare il beneficio quale gli ha dato et conferito in altri...”

Aléandre, Chièvres'i papalık elçisi ve İtalyan olan kendisiyle, Papa'dan değil de "kendi Papa'sından" sevgiyle bahsettiğini duyunca şaşıracaktı⁸³. Bu, Crotus Rubianus'un Luther'e mektuplarını, Papalık tacıyla beş kez taçlandırılmış, büyük bayramlarda tüm ihtişamı, lüksü ve hazinesiyle ilerleyen şatafatlı sahne kralı Papa'ya karşı düşmanlıklarını, küçümsemelerini açıklamaktadır: Tören alayının sonunda kızlar ve sevimli çocuklardan oluşan bir artçı birlik içinde komünyon ayini için takdis edilen şarap ve ekmek, bir eşeğin sırtında acınacak şekilde ilerlemektedir⁸⁴...

Tüm bunları ustalıkla, sebatla, Luther'e aşıyorlar; ona her şekilde telkin ediyorlardı. Onu nasıl da iyi tanıyorlardı! Crotus Rubianus bu çılgına dönmüş tartışmacıya, onu kendinden geçirecek şeylerden birisini öyle şeytanî bir yetenekle söyle söylüyor: "Ne yaparsa yapsın, ne söylerse söylesin baştan hüküm verilmiştir... Bu kanıtlarla yeterince gülünç mü? Ancak Saint Paul'ün ordusuna dayanırsa işte o zaman soğukkanlı ve hor gören Roma'yı bırakacaktır. Hayır! Yenmek için ona gerekçelerden daha fazlası gerekiyordu: insanlar, Almanya! Almanya zaten gözlerini ona çevirmişti, onu bekliyordu; o da bunu anlıyordu: "Martin, ben seni genellikle anavatanın babası olarak adlandırıyorum. Sen ki, ağır hatalara batmış bir halkın öcünü almaya cesaret ettin, altından heykelinin dikilmesine layıksın, ülke genelinde adına kutlamalar yapılmasına layıksın!"

Bu hareketli aylarda mektuplar birbirini izliyordu: Hutten'den Mélanchton'a ardından Luther'in kendisine; Crotus

⁸³ BALAN, a.g.e. dok. 54, s. 132: "Non potei però fare din on responder audacemente quanto aquella parola: Vostro papa, che, se erano christianir, il Papa era cosi ben suo come nostro."

⁸⁴ Yukarıda aktarılan metin, s. 89, n.2.

Rubianus'tan Hutten'e ve Luther'e; Silvestre de Schaumbourg şövalyesinden Luther'e. Bunun anlamını ve kapsamını yeterince dikkate alabiliyor muyuz?

Luther her şeyiyle kendi ırkının ve ülkesinin insanıydı. Düşünme, hissetme ve eylem şekliyle esas olarak bir Almandı. Bu mitti. Hatta, bazen çok fazla bile dile getirildi. Bununla birlikte, manastırda Almanları değil, Hristiyanları düşündüğünü hatırlamak gerekir. Kendinden emin olduğunda ve sırrını açıklamaya karar verdiğinde, yalnızca kendi ırkından, dilinden olan kardeşlerine değil, tüm insanlara seslendi.

İlk önce Luther'in sözlerinden ürperen Erasmus yanlıları, onu çok iyi anladılar. Zira ufukları bir ülkenin sınırlarından ibaret değildi. Üstat olarak, milliyetini belirlemenin zor olduğu bir adamı mı kabul ediyorlardı? Rotterdam'daki insanlar kendi şehirlerinde doğmuş olmasıyla gururlanıyorlardı. Böyle evrensel bir deha hangi yönden Basellilere, Parislilere veya Anverslilere değil de, onlara ait oluyordu? Erasmus'un anavatanı, bilgin Hristiyanlık âlemi olarak adlandırılıyordu. Anavatanı için çalışıyor, düşünüyor, büyük eserlerini ve bilimsel çalışmalarını yayımlıyordu. Hayal ettiği şey bu veya şu ülkenin dar sınırları içindeki bölümlere, kategorilere ayrılmış bir kilisenin ıslah edilmesi değil. Hristiyanlık'ın topyekûn bir yenilenme ve genişlemesinin sağlanmasıydı. Havariler, atalar, ileri gelenler, üstatlar tarafından tanımlanan uçsuz bucaksız alandaki engellenmelerin içinde, Erasmus öylesine özgür ve engin düşünceye sahipti ki, yandaşlarının isteğiyle dinine ahenk getirmek için o görkemli antik düşünce hazinesine başvuruyordu.

Her yerden, aynı anda tüm ülkelerden, Latin veya germen, Anglosakson veya Slav, Polonya'dan ve İspanya'dan, İngiltere'den ve Fransa'dan, Almanya'dan ve İtalya'dan yalnızca

hayranlık da değil, aynı zamanda düşüncelerine gösterilen rıza beyanlarını almak dahası Rönesans ve yeni düşünce tarzının başarılı zaferine ilişkin yazışmalarında da sıklıkla yer alan resmî raporlar onu gururlandırmaktan çok birlik aşkı ve duygusu nedeniyle nasıl da mutlu ediyordu. Her yerde güçlü ve dayanıklı milletlerin ortaya çıkmasına, silinmekte olan bir Orta Çağ'ın milletler üstü güçlerinin zayıflamasına rağmen; ileri görüşlü bir gözlemcinin bile dinî olayların politik olayları takip edeceğini, milliyet ruhunun inançlar alanında Hristiyanlık'ın birlik ruhunu tehdit etmeye başladığını görebilmesine rağmen güzel beklentiler yükselmiyor muydu? Rönesans'la, insanî gerekçelerle oluşmuş ve antik kültürle beslenen bir düşüncenin oluşumu ve yayılmasıyla, XIII. yüzyıl insanlarının idealleri olarak düşündükleri ve XVI. yüzyıl hümanistlerinin daha da derin bir şevkle, özgürlükle ve bilgelikle ulaşabilecekleri bu manevî ve ahlâkî medeniyet birliği yeniden gelişebilecek miydi?

Hümanistler bir hamleyle, inançla, samimi ve coşkulu bir hareketle Erasmus'un bu rüyasını içgüdüsel olarak cesaretlendirebilir ve destekleyebilirlerdi. Gizli düşüncelerinin hesabını sormadan, Hristiyanlık dünyasının bir ucundan diğer ucuna kadar Erasmus'un değerlerini izleyen bu kardeşlik ve görkemli orduya Luther'i kabul ederken onu da ülkesinin, vatanının dışına, kurtarıcı Mesih'in tüm müritleri için bu koca dünyada parlayan büyük güneşe doğru sürüklüyorlardı. Ona, bir çıkış yolu gösteriyorlardı. Bu, liderlerinin arkasından her birinin bütün gücüyle takip ettiği yoldu. Hristiyanlık'ın muazzam yolu olmasına rağmen, zahmetli ve çetin bir yoldu. Roma ortasında kamp kurmuş, kıskançlıkla izliyordu. Ancak evrensel bir Reforma Kilise'nin bu veya şu şehrinin değil, kelimenin tam anlamıyla Hristiyanlık'ın Reformuna ulaşmayı sağlıyordu.

Bunun aksine bir Ulrich de Hutten, bir Crotus Rubanius ve bu saygın liderlerin arkasındaki kimliği meçhul birçok kişinin Martin Luther'e işaret ettiği yol, bambaşka bir yoldu. Onları ilgilendiren şey, ne Hristiyan dini ne de medeniyetiydi; Almanya'daki Kilise'ydi. Almanya'nın Papalıkla ilişkileri, dinden daha çok politik, ekonomikti... *Ego te, Martine, saepe Patrem Patriae soleo appellare*; muhteşem bir formül. Kendileri için nasıl bir cazibe, nasıl bir prestijdir bu? Gerçekte, Wittemberg'in başkaldıran, Leipzig yarışmasının yarı galibi olan, "jean hus" mezhebinden olan kişilerden büyük alkış alması nedeniyle Eck tarafından Husitizm ile suçlanan keşişi, Huttenistler bu yankı uyandıran sözlerle karşıladıklarında; daha dar ve görünüşte ulusalcılık konusunda daha kolay olan yola girmesi için teşvik ettiklerinde, kendi arzularını ve planlarını küçültmeye davet ettiklerinde, Luther'in önüne büyük bir günah eğilimi koymuş oluyorlar mıydı? "Alman ol. Almanya'yı düşün. Çalışmanı burada, bizim için, yerinde gerçekleştir. Yandaşlar mı? Gözlerini aç; şehirlerde bekleyen tüm bu burjuvaları, sessiz isyanın işlediği bu köylüleri, yardım etmeye hazır tüm bu soyluları gör. Bu durumda niye uzakta arayasın ki? Sadece istemen yeter. Sadece bir hareketin kâfi ve iş başarılmış olacak."

Hâlbuki Hutten, Luther'in yanında beklenmedik bir yardımcı bulmuştu: Papalık makamı. Zira gerçekleştirilebilir olsun veya olmasın, Avrupa'nın veya Kilise'nin içinde bulunduğu durumda Hristiyanlık'ın iç reformuna ancak Kilise'de kalan, içeriden etki edebilecek ve ihtiyatlı bir kişi tarafından kalkışılabilirdi. Erasmus bunu biliyordu. Luther çok da farkında değildi ve Roma, onu fikir ayrılığına düşürmek için hızla köşeye sıkıştırmaya gayret ediyordu.

III. *Credis, vel non credis?*

Bu, sinsî ve bilinçli olarak uygulamaya konulmuş bir planın etkisiyle gerçekleştirildiği anlamına mı geliyordu? Téméraire bunun böyle olduğunu ileri sürecektir⁸⁵. Hiç kuşkusuz çok çabuk harekete geçildi. Wittemberg ve Mayence'dan hızlı ve tehlikeli bir şekilde yeni insanlar, X. Léon'un çevresinde toplanıyordu. Ancak düşmanlıklar, kin ve kıskançlıklar trajedide önemli rol oynarlar. Papa Médicis, ilk andan itibaren yordakçılar bırakarak, önceden planlanan bir çeşit irade ortaya koyup, açık fikirliliği nedeniyle Luther'i Katoliklikten dışlayarak bölünmenin oluşmasında elbette ciddi sorumluluğa sahipti. Bilgiçlik taslayan kasıntı Mazzolini (Pieras) veya sözde siyasî bir kişilik olan Miltitz: biri, daha baştan Romalıların tarafını tuttuğunu ortaya koyarken; diğeri, Luther'e fikir ayrılığına siyasî bir dalavereciliğin tiksindirici tavrını aldirtmıştı. İyi niyetli bir Hristiyan olan Gaëte (Gaëtanus) Kardinali Thomas de Vio bile iyi bir seçim değildi. Dominikan ve Tomasçılık mezhebine mensup biri olarak, Luther'in dilini anlayamazdı. Ancak başka bir şey vardı... Eğer bu adamlar sapkınlık çığlıkları atıyorlarsa, yaptırımlar isteyip en kötüsüne gidiyorlarsa bunun nedeni, Kilise'yi yöneten diplomatlar ve hesapçıların tutkulu bir inananın dini yaşamın engin kaynaklarını ruhunun derinliklerinde bulmak için sarf ettiği çabayı, hattâ hoyrat çabayı, anlamayacak ve kabul edemeyecek duruma gelmiş olmalarıydı.

Luther'in eğitiminde, vaazında resmî yazılarını dolduran sözleri yeniden dile getirmek için öncelikle geçici "meyveleri" görüyorlardı: Hutten gibi beşerî faaliyetin anında duyarlı hâle getirdiği siyasî bir tehlike. Luther, hassas bir Almanya'da

⁸⁵ Fransız okuru, Luther'in Roma'daki davasına ilişkin yeterli bir açıklamayı PASTOR'un l'Histoire des Papes'nin (PapalarınTarihi) çevirisinde bulabilecektir, t. VII. Çeviri, VIII. Bölüm.

bir doktrini yıkan tehlikeli bir kişiydi. Her şeyi yerle bir etmesine izin verilecek miydi? Her şey nedir? Geleneksel din-darlığın temelleri mi? Dogmatik bir yapı mı? Hayır, Alman dünyasındaki Papalık makamının görevleri; öncelikle siya-si görevleri. Bir dakika beklemeden bu acımasız kişiyi ez-mek gerekmektedir; daha sonrasına bakılır ve tartışılır! İşte, Temmuz 1518'de görevlendirilen yargıçlar Ghinucci ve Prie-rias, Roma'da Luther'i bu şekilde gösteriyorlardı. İşte! Papa, "Tanrıtanımazı" Hutten'in tam olarak getirmeye gayret et-tiği noktaya nasıl itiyordu. Böylece Kilise, VI. Alexandre, II. Jules ve X. Léon'un büyük İtalyan-Avrupa politikasının fiyat-larında bir kez daha indirim yapmak durumunda kaldı (an-cak bu kez Ekü'ye göre daha pahalıydı). Maximilien yardım ediyorsa bu yine siyasetendi. Bunun için, Roma Senatosu'nun İmparatorluk'a Charles'ın adaylığını kabul etmesi için kar-şılığında ona hizmet etmesi gerekiyordu. 23 Ağustos tarihli Papa'nın mektubu duygusuz bir zorlamaydı.

Caïetan, keşişi Almanya'ya huzuruna çağırır. Tartışmayacak-tı. Sözüünü geri alması için onu uyaracaktı. Eğer Luther itaat ederse bağışlanacaktı. Eğer inat ederse Roma'ya götürül-mek üzere tutuklanacaktı. Eğer kaçarsa aforoz edilecekti ve prenslerin onu Papa'ya teslim etmesi gerekiyordu. Frédéric'i gören Caïtan beceriksizliklerini telafi etmeye çalışıyordu. 1518 Ekim ayının başlarında izin belgesine sahip bir şekilde Luther'le sonuçsuz bir görüşme sağlamıştı. Luther'i 22 Ekim 1518'te Augsburg Katedrali'nin kapısına daha iyi bilgilen-dirilmiş Papa'ya çağrısını astırmak dışındahiçbir sonuç alına-mamıştı. Bu durum ona, "Cezalandırılan ancak söyledikleri-nin aksi ispatlanamayan biriyim..." deme imkânı sağlamıştı.

Hiç şüphesiz iş işten geçtikten sonra "Öngörü! 95 madde-nin/makalenin öğretisinin nasıl bir kötülük içerdiğini Roma

elbette görmüştü..." demek kolay. Ancak Luther bu tarihte kasten bir kırılma yaratmaya mı çalışıyordu? Daha baştan bölünmeyi kabul mü ediyordu? Kaygısız bir adam mıydı? Gülümsemek kolay, ya karşı düşünce sunmak? "Evet, evet Luther memnuniyetle itaat ederdi. Roma'nın Lutheryen olması koşuluyla..." Bu gerçekten doğru muydu? Mezhep sapkınlığı karşısında Kilise her zaman şiddetle tepki vermemiştir. Genellikle ateşi hesaba katmayı bilmiştir. Daha iyi özümseedikten, tamamen hazmettikten sonra ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. "Haksız olduğumu ispatlayabilir misiniz?" diyen Luther'e sadece, "İtaat veya ölüm!" diye cevap vermek makûl müdür?

Örnek mi lâzım? Caïetan Luther'i Augsbourg'da gördüğünde özellikle "Papa'nın müsamahalarını elde ettiği Kilise'nin hazineleri" doktrinine ilişkin açıklamasılma itham etmiştir. "Söz konusu hazineler, ne yeterince tanımlanmıştır ne de Hristiyan toplumu tarafından yeteri kadar bilinmektedir." diye yazmıştır Luther. Maddî bir zenginlik taşımadığını alaycı bir şekilde belirtmiştir: Müsamaha vaazcıları bunlardan dağıtmıyorlar; bunlardan ürün elde ediyorlar! Kilise hazinesinin Mesih'in ve Azizlerin değerlerini içermediği sonucunu çıkarıyordu. Tüm bunlar, "haçın teolojisi" olarak adlandırdığı derin ve kişisel kavrama dayanmaktadır. Tüm bunlar, içtenlikle keşişin kalbine dokunmaktadır. Caïetan, tüm tartışmaları reddetmekteydi. VI. Clément'in fermanıyla sorun, kesin olarak çözülmüştü. "Ancak bu ferman bana hak vermiyor mu?" diyordu Luther. Caïetan net bir şekilde bastırıyordu: "İnanıyor musun, inanmıyor musun? *Credis, vel non credis?*" Bu hareketin basitliğini övö övö bitiremeyenler, 1518 yılında inananlar cemaatiyle ters düşmeden bu konunun tartışılmayacağını iyi bilmelidirler.

Caïetan'ın Luther'i başka bir konuda da suçladığı doğru: Ba-

ğışlanma konusundaki doktrini: *neminem justificari posse nisi per fidem*. Hiç kuşkusuz en hassas konu. Ancak sonuç olarak, Leipzig tartışmasından önce ve 1518 yazında hazırladığı şekliyle Luther'in doktrini tereddütsüz ve herhangi bir kuşku ya yer vermeyecek şekilde kabul olunmuş doktrinlere karşı mıydı? Bir tarihçi bunu söyleyecek ehliyeteye sahip değildir. Yalnızca gerçeği unutmamalıdır.

Son yıllarda dikkatler, bir grup teologun doktrin konusundaki faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Bunların içerisinde bazıları, Kilise'de üst mevkilere ulaşmış ve bağışlanma konusunda çok geç de olsa (Trente Piskopos Kurulu'nda), dinle ilgisi olmayan birisi için Lutheryen fikirlerine çok yakın fikirler dile getirmiştir. Tıpkı, 1539'dan 1551'e kadar Augustin'lerin generali, 1561'de kardinal olan ve ölümüne kadar (1563) din bilginleri meclisinde papalık elçilik görevini yürüten Girolama Seripando gibi. Bazılarının öfkesi karşısında (bunlar Augustin değildi), Thomas felsefesi yandaşlarının fikirlerine zıt, Lutheryen fikirlerine yakın cesur fikirleri ortaya koymuş ve şiddetle savunmuştur. Bu fikirleri Luther'den mi almıştı?

Piskoposlar Kurulu Üyesi Paquier *Dictionnaire de théologie catholique* (Katolik Teoloji Sözlüğü) adlı eserde Seripando'yu bu şüpheden arındırmaya çalışmaktadır. Bu bizi pek ilgilendirmiyor. Zira gerçekte böyle bir olay vardı. Bir papalık elçisi, Romalı bir kardinal Luther'in *Exsurge* papalık fermanıyla cezalandırılmasından kırk yıl, mezhep sapkınının ölümünden on yedi yıl sonra, Paquier'nin yazmaya kendini mecbur hissettiği böylesi doktrinleri din bilginleri meclisinde ceza almadan savunabilirdi: "Kilisenin, bu fikirlere ve insanlara (Seripando, Luther)⁸⁶ karşı sergilediği bu son derece muhalif

⁸⁶ Makale *Luther*, nfasc. 74 (t.IX), 1926, col. 1199-1202. Trente Din Bilginleri Meclisi zamanında, Avrupa'da bağışlanma konusundaki BATAILLON'un

tavır, skandala neden olmamalıdır... Kilise yaşamının tüm zamanlarında birbirine yakın bazı teoriler benzer şekilde çok farklı muamelelere maruz kalmışlardır... Bu farklılığın gerçek nedeni, doktrinin kendi içindedir... Seripando ve yandaşları her zaman insanın Tanrı'ya karşı sorumluluklarını ve ahlâkî değerlerini korumuşlardır. Luther aksine, özgürlüğü tutkuyla reddetmiştir ve inancın tek başına en gerçek günahların bile etkisini yok ettiğini savunmak için inanılmaz sayıda metin ortaya koymuştur." Evet, ancak bu metinler hangi tarihe aittir? Yani, "bu inanılmaz sayıdaki" beyanlar Leipzig tartışmasından önceye mi aittir? Tarihleri ve Luther'in Eck'le karşılaşmasından yaklaşık bir yıl önce, 12 Ekim'den 14 Ekim'e kadar Augsburg'da Caëtan önünde mukayesede bulunduğu zaten Romalı yargıçların hiçbir şeye gerek kalmadan onu mezhep sapkını ilan ettiklerini; Almanya'daki Augustinlerin başkanlarına baş belası meslektaşlarını tutuklama emri iletildiğini; Papa'nın 23 Ağustos 1518 tarihli özel mektubunun ona, Kilise'ye ve Devlet'e karşı bir seferberlik ilânı olduğunu hatırlayalım...

O hâlde, Luther'in 1519 yılının Şubatında Leipzig⁸⁷ tartışmasının arifesinde Almanca yayımladığı *Unterricht auf etliche Artikel* adlı esere bakalım. Hiç kuşkusuz bunlar reformcu fikirler. Dönemin teolojisini iyileştirmek için cesur bir çaba. Ancak, Tanrının kendisini onurlandırma ve yakarma aracı olan Azizlerin ibadetleri (s. 70) veya çektikleri ceza konusunda ve Tanrı'nın bizim seçimlerimizi onlara ne şekilde uyguladığı konusunda hiçbir şey bilmediğimiz Araf'taki ruhları kurtarabilecek dua ve sadakalar söz konusu olduğunda -*weiss ich nit, und sag noch das das niemant genugsam weiss*- yine mesele Kilise'nin emirleri olduğunda -ki bu konuya ilişkin Lut-

Erasmus ve İspanya adlı dikkat çekici eserin V. Bölümü, s. 533 sq.

⁸⁷ W, II, 66. Kısa bir metin (s. 69-73) ve paragraflara bölünmüş.

her, “samanın altın değerinde olduğu, *wie das Golt und edel Gesteyn uber das Holtz und Stroo*, Tanrı’nın Musa’ya bildirdiği On Emir’de bulunmaktadır” diye yazmıştır- nihayet, Aziz Pierre’den, Aziz Paul’dan, kanlarıyla onurlandıran yüzlerce şehitten, tüm yerleşmiş güçler gibi saygı gösterilmesi gereken Papalık gücünden, aynı zamanda her şey Tanrı’dan gelir düşüncesinden ötürü terk edilemeyen Roma Kilisesi ele alındığında: dönemin bakış açısıyla yalnızca yirmi- kırk teolog veya hümanist sıkıştırılmadan, Roma mahkemesine çağırılmadan, mezhep sapkını ilan edilmeden ve önceden seküler güçlere bildirilmeden büyük bir cesaret ve hararetle kendi düşüncelerini dile getirebilmişlerdir. Luther’i, tasvir ettiğimiz şekliyle Luther’i, teologların fikirlerini ustalıkla öğretmek yerine, inancıyla coşan ve büyülenen bu adamı düşünelim: Evet mi hayır mı? *Credis vel non credis?* Nasıl bir iç isyandır! Ne şekilde ve ölümcül hangi translar pahasına edindiği hayatından daha değerli olan bu kesinlik, bu derin mahkumiyet söz konusuysa evet mi hayır mı? Yorulmadan, usanmadan sadece “Tanrı’nın Kelamı” üzerinde düşünerek...

Ve ardından etrafına baktığında... Hiç tereddüt etmeden hapse atılan, elleri zincirlenerek önceden verilen bir hükmün telaffuz edildiğini duymak için hâkim önüne sürüklenen bir mezhep sapkını mıydı? Ancak Seçmen Prens Frédéric Saxe dindar bir adam, coşkulu bir Katolik değil miydi? O ki, önceden çok dindar olan müsamaha ve kutsal emanet koleksiyoncusu; o ki, uzun zamandır tek arzusu Papa’dan Altın Gül’ü alabilmek olan kişi değil miydi? İşte o Frédéric Saxe, Luther’i destekliyordu. Caëtan’e ona teslim etmeyi reddediyordu. O hâlde, onu zarar vermekten aciz iyi bir Hristiyan olarak mı değerlendiriyordu?

Augustin rahipleri, kuşkusuz Dominikanlar da, Luther’in

1518 Nisan'ının sonunda Heidelberg'de müzakere etmek için görüştüğü Thomistler de kârlılıklarını koruyarak yaptığı çıkarımlarda Luther'i izlemeyi reddetmişlerdir; ancak en azından vebalı gibi ondan kaçmamışlardı. Wittemberg Üniversitesi Luther'i geri mi püskürtüyordu? Hocası ve babacan danışmanı Staupitz, koruması altındaki Luther'le ilişkisini kesmiş miydi? Caïetan karşısında onu koruyan ve hapsedilmesini reddeden Staupitz'in davranışını onaylıyor muydu? Ya Luther'e gelen ve öylesine tutkuyla Hristiyanlık'a bağlı olan bu genç adamlar; Heidelberg'de baştan çıkartılan bir Bucer, keşişin coşkulu sözlerine hayran olan bir Mélanchton, nasıl yani bunlar, tamamen kabul edilmiş doktrinlere karşı olan kişiler miydi? Hepsi, bir tanrıtanımaızı destekleyen ve korkunç bir suçlu tarafından kandırılmış yandaşlar mıydı?

Hayır. Erasmus bir defaya mahsus haklıydı. Eğer Roma böylesi coşkulu bir istekle Luther'in peşine düşmüşse bu, Luther'in "Papa'nın tacına ve keşişlerin yumuşak karnına" dokunmuş olmasından kaynaklanıyordu. Hutten de haklıydı: Luther, tehlikeli bir şekilde Almanya kapılarına dayanan ve İtalyanlara başarılı bir şekilde yaptıkları istismarları yasaklayacağını iddia eden bir Alman'dı. Bu atılğan, duyarlı Luther bu açıklamaya nasıl göz yumabilmişti?

Böylece Roma onu Hutten ve Crotus Rubianus'un yoluna itmek, yönlendirmek için her şeyi yapıyordu. Onu sürekli ve tartışmasız olarak, fikirleri daha oluşmaya başlarken bastırılması gereken canı tanrıtanımaızlar arasına yerleştirerek, yavaş yavaş gerçekten de açık bir içtenlikte yaşamak ve ölmek istediğini belirttiği bu birliğin, Katolikliğin dışına itiyordu. Bölünmeyi kabul ediyor ve bunu sağlamaya çalışıyordu. Martin Luther'in yolu üzerindeki iç reformun barışçıl, soyut kapısını kapatıyordu.

Buna müsaade edilseydi Luther bu kapıdan geçer miydi ve geçseydi ne olurdu sorularını kendimize sormayalım. Yalnızca, 1518 Almanya'sında bunu istemiş olsaydı, yapabilmiş olsaydı bile Luther'in her hâlükârda, alay etmek için yeterince sarakası olmadığından vaaz edemeyeceği bu "yeterlilik teolojisine" karşı olan bir "haç teolojisini" kesintisiz ve duygusuzlaştırarak vaaz etmesinin Roma tarafından engelleneceğini kaydedelim. Kilise'nin gerçek gücünü, müthiş enerjisini, yirmi yüz yıl boyunca kimi zaman son derece şüpheli besinlerle yeniden ete ve kemiğe büründürdüğü kanıtlanmış yeteneğini hafife almayalım. "Hayal ürünü! Zira keşiş mezhep sapkınlığını vaaz etmektedir!" diyenlerin peşine takılmayalım. Bir çelişkiyle, kiliselerinde onlara karşı güven eksikliği varmış gibi görülmektedir. Daha dün yine iki büyük ciltte bir bilgin bize, Papa'nın Almanya'nın yeniden fethedilmesi amacıyla iki ayrı türdeki inanç birliğine nasıl imtiyaz sağladığını ancak yine çok kısa zamanda aynı Papa'nın haleflerinin söz konusu imtiyazın tüm sonuçlarını ortadan kaldırdıklarını belirtmiyor muydu? İfade etmek gerekirse: Kilise'de eksik olmayan bir şey varsa o da midedir...

Her hâlükârda alın yazısının kendi ironileri vardır. Her şeyden önce, ortak bir umutla kardeşlik dayanışmasını etnik bağlar ve ulusal farklılıkların üzerinde yaşatmak ve tutmakla yükümlü olan Roma Kilisesi'ydi, acemi bir telaşla zamanı hızlandırmaya ve böylece daha önce belirtildiği gibi sınırlandırılmış bir Luthercilik aracılığıyla, ulusal bağımsız bir kurumun kısıtlı programına kurtarıcı mesajın evrenselliğini koymak için özenle çalışan "Katolik" Kilisesi'ydi. Bunun sonucu tarihe mal olmuştur: Reform'lar gerçekleşecekti; ancak Reformun kendisi; hayır.

IV. Bölüm

1520 YILININ İDEALİSTİ

Tüm etkili çalışmalar ciddi bir sorun doğurur. Eylemlerini, tepkilerini açıklamak söz konusu olduğunda, tarihçinin karışısına aldığı büyük güçlerin oyunuyla insanoğlu, birey hangi noktaya kadar hassas taraflarına dokunulmasına izin verir?

Kimi insanlar, etkilere tamamen ve itaatkâr bir şekilde maruz kalmak için ortadan kaybolurlar veya en azından başkasına dönüşmek için yumuşarlar ve çözülürler. Bazıları da, içine kapanır, görünmez, ulaşılmaz hâle gelir; her şey sanki üzerlerinden akıp gider, hiçbir şey onları rahatsız etmez. Luther, hareketli karmaşıklığında, pek çok şeye razı olarak, kimseye kendisini teslim etmeyerek ve herkesten alıntılalarak, zenginleşmiş bilincinde kendisini yeniden bulan biridir.

I. Soyluluk Manifestosu

Pek çok şeye rıza göstermenin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Luther yalnızca buna mecbur olduğundan değil aynı zamanda harekete geçmek istediğinden dikkat çekicidir. Tek başına harekete geçmek mümkün değildi ve evren saf ruhlarla, manevî bilince sahip, maddî şeylere önem vermeyen kişilerden oluşmuyordu. Ancak karakterinin hangi yönüyle, doğasının han-

gi özellikleriyle bu canlı, zorlu, tepeden tırnağa halk ve son derece çabasına yoğunlaşmış adamın, istekleri karşılamaya gittiğini ve ondan paha biçilmez bâkir bir gücü elde etmek isteyen arzulu destekçilerin umudunu haklı çıkarttığını çok iyi bir şekilde görebiliyoruz.

Tüm çelişkilere karşı sabırsız, skandalı önemsemeyen, gözde bir tutuma sahip bir polemikçi doğuyordu; bu bir hamleydi. Ona yetişmek mümkün müydü? İşte! Âni bir hamleyle uzağa fırlamış ve arkasında düş kırıklığına uğramış, soluğu kesilmiş insanları görmek onu güldürüyordu. Ancak bir kez daha yanına varıldığında bu cesur adam, bu kez daha da şiddetli yeni bir hamleyle kendinden geçmiş bir şekilde ve büyük korku içinde yalnız kalıyor ve bunun zevkini çıkarıyordu... Huzur içinde olduğunda ve kimse onu zorlamadığında bile, olabildiğince canlı ve şaşırtıcı âni geçişlerle ilerliyordu. Bu davranışları şaşkınlık uyandırıyor. Hemşerileri bu durumdan ürküyordu ancak bizim ürkütüğümüzden daha fazla değil. Bu saptama ancak kısmen güven vericidir...

Yalnızca bir örnek, bilinen bir örneği ele alalım; yukarıda da hatırlattığımız o Fecca fortiter'yi⁸⁸. Çok meşhur hâle gelen bu kelimeleri yazdığında, Luther'in soğukkanlı olduğunu not edelim. Savaş hâlinde değildi. Bir arkadaşına, Melanchton'a, "Tanrı'nın lütfunun egemen gücü" konusunda bir mektup

⁸⁸ END., III, 208: Luther'in 1 Ağustos 1521'de Wartbourg'dan Melanchton'a yazdığı metin. Önemi nedeniyle metni geniş kapsamlı olarak aktaralım: "Si gratiae praedicator es, gratiam non fictam sed veram praedica; si vera gratia est, verum, non fictum peccatum ferto. Deus non facit salvos ficto peccatores. Esto peccator et pecca fortiter, sed fortius fide et gaude in Christo qui Victor est peccati, motris et mundi. Peccandum est, quamdiu sic sumus... Sufficit quod agnovimus... Dei agnum qui tollit peccatum mundi." Ve diğer bir ünlü cümle: "Ab hoc, non avellet nos peccatum, etiamsi millies uno die fornicemur aut occidamus..." Ve tereddütlü kişisiyle sonuç: "Ora fortiter; es enim fortissimus peccator."

yazar ve şöyle der: “Vaaz ediyorsan, Tanrı’nın hayali değil, gerçek lütfunu vaaz et. Eğer lütuf gerçekse, gerçek günahları yok etmesi gerekir. Tanrı hayali günahkârları kurtarmaz. Yani günahkâr ol ve güçlü bir şekilde günah işle! Ancak daha güçlü bir şekilde inancını, günahın ve ölümün galibi olan Mesih’e karşı duyduğun güçlü umudu ortaya koy!”

Geçişlerini izliyoruz. Fikirleriyle dolu adım adım ilerleyen ve âniden kızıp saldırıya geçen adamı görüyoruz: “Hadi, kabul et! Günahkâr ol! *Esto peccato!* Ve günahı yarım işleme; dobra, dobra, dibine kadar günah işle, *pecca fortiter!* Gülmek, eğlenmek için günah işlemek mi? Hayır; gerçek, sağlam, büyük günahlar!” Bu çok ünlü bir metin. Ve yorumu duyuyorum: Wartbourg’dan bilge ve dindar Mélancton’a gönderilen bu mektubun konusunun, hassas ve hastalıklı Helenist’i ahlâksızlık ve sefahat içinde yuvarlanmaya teşvik etmek olmadığını düşünüyorum. Bununla birlikte, Luther’in hayatının tamamının da önemsiz zevklerden oluşmadığına inanıyorum... Ancak unutulmaması gereken şey, yüz kere yolumuzu şaşırmamıza neden olan bu abartılı muhakeme şekli ve Spengler’in aşağılamasıyla Faust tarzıyla alakası yok, diye belirttiği bizdeki ılımlılık ruhunu hedef almaktadır: Hiç kuşkusuz. Ancak bu şekilde düşünen, gözü kapalı kendini uçsuz bucaksız ve kurtuluş yolu olmayan bir okyanusa atan bu sinirli ve gergin adamı yönlendirmek, iteklemek, kıskırtmak gerekiyordu. Kurnaz insanlar için nasıl bir oyun bu?

Yıllarca insanlarla gerçek anlamda bir iletişimi olmadan, bir manastırda yıllar boyu yaşamış bir keşiş olsa da dünya, siyaset ve hayatını kazanma konusunda ne biliyordu? İnsanlar onların arasına katılmaya başladıklarında, sağduyulu varlıklardır. Onun için ise, gerçek davranış ve olası tepkilerini bilmediği sahte erdem ve kusur meclisleridir. Bu durumda

hayatın karşısına çıkaracağı zorlukları, vazgeçmeleri veya kısıtlamaları ayrıca, coşkulu bir rüyada kaybolmuş ve gittikleri yolun tehlikelerini hesaba katmadan dosdoğru ilerleyen insanları maruz bıraktığı hayal kırıklıklarını ve tekzipleri nasıl göz önünde bulunduracaktı?

Birkaç haftalık kısmî sessizlikten sonra, 1520 yılının başında yoğunlaşan olaylar Luther'i endişelendirmeye başlamıştı. 18 Ocak'ta en korkunç düşmanı Jean Eck, Senato Hükümet Örgütü'nden kendi işlerini yürüttüğü bir konudaki mahkûmiyeti kaldırmak için Roma'ya gitmişti. Eck, dört kişilik bir komisyona üye sıfatıyla atanarak -Caïten ve kendisi- kendi istediği doğrultuda bir planın kaleme alındığını görmenin mutluluğunu yaşıyordu. 15 Haziran 1520'de Kilise Yönetim Kurulundaki uzun müzakereler sonucunda, *Exsurge Domine (Papalık Fermanı)* Roma'da yayımlanmıştı. Telafisi mümkün olmayan olay gerçekleşmiştir.

Papalık Fermanı, Luther'i aforoz etmiyordu. Fikirlerini yasaklayarak, eserlerini yakarak, boyun eğmesi için ona altmış günlük bir süre tanıyordu. Ancak boyun eğmeyeceği herkes tarafından biliniyordu. Ve Temmuz ayının ortalarından itibaren iki delege, Eck ve Aléandre, Brandebourg, Meissen ve Magdebourg Piskoposluklarında Papalık Fermanı'nı yayımlamak üzere görevlendirilmişlerdir. Eck görevini 21, 25 ve 29 Eylül tarihlerinde tamamlamıştır. Aléandre aynı ayın sonunda, Anvers'te Charles Quint ile karşılaşmış ve niyetinden emin olduktan sonra, 8 Ekim'de Louvain'de aforoz edilen Luther'in kitap ve yazılarının yakıldığı bir töreni yönetmiştir.

Böylece Ocak 1520'den Haziran'a, ardından da Ekim'e, Luther'in etrafındaki çember git gide daralmıştı. Ocak 1519'un başında Eck Leipzig'de dolaylı yoldan, korkunç Wiclef ve Huss isimlerini tartışma konusu yapmaya başlamıştı.

Ağustos ayında Emser, Jean Zack'a yazdığı mektupta aynı konuyu sınırlı bir şekilde ele almıştı: Hussitizm suçlamasına karşı ikiyüzlü bir şekilde Luther'i savunuyordu. Bu davranışlar üstüne de Papalık Fermanı, Luther artık yalnızca görünüşte mezhep sapkını değildi, kendi içinde ve kendinin sebep olduklarıyla mezhep sapkınıydı. Eck böyle istiyordu ve Roma böyle ilan ediyordu: Mezhep sapkını. Luther'e ne olacaktı?

Hiç kuşkusuz Saxe Seçmen Prensi Frédéric ona karşı lütufkârdı. Ancak bu önemli insanların iyilikleri nasıl da istikrarsızdır! Eğer hükümdar kişisel olarak olaya müdahil olursa, Papalık Fermanını uygulamak için tüm mekanizmaları işletirse, Luther ne hâle gelirdi? Veya daha doğrusu o cesur bir adamdı ancak, davasına ne olurdu? Luther'in desteğe ihtiyacı vardı. Destek sunuluyordu. Erasmus onun için özenle çalışıyordu. Hutten de onun için çalışıyordu. Söz konusu bilgini ve şövalyeyi kendisinden ayıran noktalara göz yumarak, yardımlarını kabul ediyordu.

Çok temkinli olan Erasmus, bu sırada şöhretini tehlikeye atmak pahasına "Papalık Makamından mahkûmiyet cezasının ertelenmesi ve Luther'le yüz yüze gelerek başka bir işlemin yapılmasını temin etmek ve gerekirse de saygılı bir dayatmayla sağlamak için" kampanya yürütüyor; X. Léon'e ve başkalarına mahir ve aynı zamanda cesur mektuplar yazıyordu. Luther'i kurtarmak için mi? Hiç kuşkusuz evet ancak her şeyden önce kendi Hristiyan reform umudunu kurtarmak için⁸⁹...

Hutten daha az çalışmıyordu. İleriye dönük olarak Luther'e Franz von Sickingen'in himayesini sağlıyordu. Ardından

⁸⁹ RENAUDET, Erasme, sa Pensée religieuse (Erasmus, Dinî Düşüncesi), s. 88 sq.

da, bu denli inancı bütün bir Hristiyan'la iletişime geçmek konusunda önce biraz çekinse de ilk adımı atıp 4 Haziran 1520 tarihinde tüm Almanya'ya yayılan bir mektup gönderiyordu⁹⁰: Bir mektup ki, ilk iki kelimesi: *Yaşasın Özgürlük! Vivat Libertas!* Artık Exsurge Papalık Fermanı gelebilirdi. Frédéric tarafından terk edildiğini bilen Luther, karşı koymadan teslim olmayacaktı. Bu değerli inanç, ona, karşı koyma cesareti vermiyordu; onu kendi içinde tüketiyordu ancak çığlığının bastırılmayacağı umudunu koruyordu. Bu çok fazlaydı. Ancak Hutten'in Luther üzerindeki etkisini bu yardıma indirgememeliyiz. O sırada, bu müthiş polemikçi Roma'ya karşı öfkeli bir kampanya yürütüyordu. Nisan 1520'de Mayence'da yayıncı Scheffer'den başka yazırlarla birlikte ünlü *Vadiscus seu Trias Romana* yayımlanmış ve bu yayınları, sürekli tekrarlanan *ok yaydan çıktı (Jacta est alea!)*⁹¹ sloganıyla Katoliklere karşı bölünme ile ilgili şiddetli yazılar takip etmişti. Papalık Fermanı yayımlandığında Hutten bunu ele geçirmişti. Alaylı açıklamalarla, tamamen Papa karşıtı yorumlarla basıp Almanya'ya bol miktarda dağıtılmıştı⁹². "Burada söz konusu olan Luther değil, hepimiz; Papa yalnızca bir tek kişiye karşı savaş ilân etmemiştir, hepimize saldırmaktadır. Beni dinleyin, Alman olduğunuzu hatırlayın!" Tüm bunlar Latinceydi. Ancak tam da o anda, hitap ettiği kitleyi artırması gerektiğini düşünmüştü. Hızlı, sert, yankı uyandıran bu tür yergi yazılarında Latinceye Almanca karışır⁹³...

⁹⁰ BÖKING, *Huttens Schriften*, I: Epistolae, s. 355; END., II, No 310, s. 408; söz konusu mektubun çeşitli çevirileri ve yayınları konusunda, GÖKING, op. Cit., I, IV (index).

⁹¹ Cf. *La Bibliographie de BÖCKING (BÖCKING Bibliyografyası)*, T. I; Hutten'in eserleri kronolojik sıraya göre ayrılmıştır.

⁹² *Bulla Decimi Leonis contra errores Lutheri*; BÖKING, loc. cit.

⁹³ *Ein Klag über den Lutherischen Brandt zu Mentz*, 4 ff. İn- 4°; *Clag und Vor-mannung gegen dem Gewalt des Bapsts*, 26 ff. İn-4°; *Anzeig wie allwegen sich die*

Luther onları tanıyor ve okuyordu. Luther onlardan, 10 Temmuz 1520'de Spalatin'e yazdığı bir mektupta Katoliklerle kopma isteğini kesin bir şekilde bildirmesini sağlayan kelimeler, formüller, *alea jacta est*, alıntılıyordu: *Nolo eis reconciliari... Alea jacta est!* Bunların yanı sıra, onların özgürlük kaygısını da alıp kısa süre sonra yeni bir anlam katacağı o harika ve kuramsal Hristiyan Özgürlük Anlaşması'na dâhil ediyordu. Son olarak da kanıtlar topluyordu. 24 Şubat 1520'de Spalatin'e yazdığı bir mektupta Hutten'in yeni baskısında Valla'nın *Donation de Constantin (Konstantin'in Bağışlaması)*⁹⁴ konusundaki eserini okurken hissettiği öfkeyi içtenlikle paylaşıyordu. Sonunda kendini bırakıp yavaş yavaş ilerliyordu; Roma karşıtı Alman milliyetçiliğinin argümanlarını, konularını, ağır hakaretlerini benimsiyordu... Roma Papalığına karşı Mayıs 1520'de yazılan, Haziran 1520'de yayımlanan sert yergi yazısının bazı sayfalarında bunların etkisi hissediliyordu: Babil'in Kırmızı fahişesine karşı prenlere ilk çağrı: *Du, rote Hur von Babilonien!* Prieras'ın bir yergi yazısına verdiği sert cevapta daha net bir şekilde yeniden ortaya çıkıyordu. Hristiyanlara, Hükümet Örgütü yanlılarının kanında ellerini yıkama daveti gönderildiği görölüyordu. Özellikle Ağustos 1520'de, düşman halka karşı Almanların toplanmasını bir trompet gibi sesli duyuran bu *Manifeste à la noblesse Chrétienne de nation allemande*'de (*Alman Uyruklu Hristiyan Soyluları Manifestosunda*) bu düşünce beliriyor, coşturuyordu...

Bu manifesto, belirgin şekilde Hutten'inkinden esinlendiği görülen Luther'in bu *Vadiscus*'u, bir tarihçi için, bu heyecan verici sayfalardaki hayat ve tutkunun alıp götürmesine izin

Römischen Bischoff oder Papst gegen den teutschen Kayseren gebalten haben, 8 ff. İn-4°, vb. Cf. BÖKING, loc. cit.

⁹⁴ END., II, No 274. "Deus bone, quantae sunt tenebrae, nequitiae Romanensium!"

vermeden, güçlü çekiciliğine kapılmadan dikkatlice analiz etmek, incelemek ve ayırtırmak gerektiğinde nasıl da ilginç bir belge hâline gelmektedir. Tamamıyla Roma'ya, Papa'ya, Senato Hükümet Örgütü'ne karşı bir taarruzdur. Crotus Rubianus ve arkadaşlarınıninkine yakın hakaretler içermektedir. Papalık Makamı'nın istismarlarının sert bir biçimde itham edilmesidir. İnsafsız bir Papalık tarafından sömürülen bir Almanya'nın direnç göstermesi ve başkaldırması için bir çağrıdır. Çoğunlukla utanç verici bir hâlde olan ruhban sınıfına karşı prenlere, soylulara ve Hristiyan özgürlüğünü korumakla yükümlü olan ve gerektiğinde inançsız veya suçlu yüksek makamlı bir papazı azletme kudreti olanlara yapılan bir çağrıdır. Bütün bunlar Hutten ve yandaşlarını memnun etmek içindi.

Gerçekte din görevlilerinin durumuyla ilgili Hristiyanların ifadesi; yaptıkları görev dışında hiçbirinin birbirinden farkı olmadığı, tüm din adamlarının, papaz, piskopos ve Papa'nın vaftizle kutsandığı, atamanın papazları kutsallaştırmadığı, onlara kalıcı bir özellik sağlamadığı, bunun yalnızca sivil otoritenin isteği doğrultusunda geri alınabilir bir görev olduğu şeklindedir: Saygınlıklarıyla bu denli gurur duyan, kendileri ve Tanrı arasında yapılacak her türlü arabuluculuk konusunda bu denli sabırsız olan burjuvaların hoşlandıkları şeyler işte bunlardır.

Ardından, inanların ortak mirası olan *İncil*'i okumak, Tanrının Kelamı'ndan beslenmek hususunda tüm Hristiyanlar için hak talebi geliyordu. Bu, herkesin kendi düşünceleri doğrultusunda düşünme ve yazma konusunda mutlak bir özgürleşme beyanıydı; bunlar, skolastik felsefe öğrenimine ve bunun temsilcilerine karşı sert olduğu kadar ısrarcı saldırılardı. Üniversitelerin reformu konusundaki bazı konuşmalar, Aris-

to ve Aristoculuk konusundaki aşağılayıcı saldırılar onları tam olarak memnun etmese de hepsi araştırmacı, hümanist, Erasmus yanlısıydı; bu durumda toplanmak niye...

Nihayet, acayip ve genel olarak da sebatsız bir politik, ekonomik ve sosyal reform program taslağı hazırlanmıştı. Görünüşe göre, güvenilir bir doğaçlamaydı. Yan yana, karmakarışık bir şekilde, papazlar için evlenme talebini, baharatlara karşı bir savaş ilânını, lüks sembollerini, Almanların sarhoşluklarına ve ahlâksızlıklarına karşı şiddetli bir saldırıyı, dilencilığe karşı bir yardım ve mücadele planını, köylülerin yüksek faizlere, tefecilere bankaya ve Fugger ailesine karşı heyecanlı konuşmalarını görmek mümkündü. Tüm bunlar yüzlerce ve yüzlerce memnuniyetsiz kişiyi heyecanlandırabilirdi, heyecanlandırmalıydı. Çünkü kimisi, Luther'in dile getirdiği ahlâksızlıklardan muzdaripti; kimisi de, bu ahlâksızlıklara çözüm bulmak veya çözüm getirmek istiyordu.

Almanca yazılan ve halkı inanılmaz bir hızla kitapçılara akın ettiren bu küçük kitap; altı günde dört bin adet satılmıştır. Bu daha önce eşi benzeri görülmemiş bir sayıdır ama şaşırtıcı bir durum değildir. Herkesi kazanmaya çalıştığından herkes satın aldı. Papalık Fermanı'nı yayımlamak üzere Almanya'ya gelen Aléandre şunları not etmiştir⁹⁵: "Almanya'nın onda dokuzu, 'Yaşa Luther!' diye bağırırken, arkasından gitmeyen geri kalan kesim de koro hâlinde, 'Roma'da ölüm!' diye bağırıyordu".

II. Bir Kilise Kurmak mı?

Luther işe koyulacak mıydı? *Alea jacta est?* Canla başla, ruh ve beden olarak bu kapsamlı programını hayata geçirmeye girişecek miydi? Sonuçta *Manifeste (Manifesto)* prenslere bir çağrıdır. Öyleyse Luther prensler üzerinde çalışacak,

⁹⁵ J. PAQUIER, *Jérôme Aléandre*, s. 154 ve VII. Bölüm'ün tamamı.

çabalarını Hutten ve yandaşlarınıninkiyle birleştirecek, onlarla birlikte, onlar gibi Alman ulusal hareketinin başında yer alacak, Roma'ya karşı taarruzu yönetecek kişiyi arayacaktı. Charles de Habsbourg veya kardeşi Ferdinand veya kim bilir kim? Mayence ve Magdebourg'daki görevleri aynı anda yürüten karanlık piskopos Albert de Brandebourg mu?

Luther kımıldamıyordu. Luther harekete geçmiyordu. Hutten'in yaptığı doğrudan çağrılara ne eylemlerle ne de başvurularla cevap veriyordu. Yalnızca yazıyordu. *Manifeste*'i, *De Captivitate*'i da, *De Libertate*'yi de... Hatta *Manifeste*'de açıkça tereddüt ediyordu. Tereddütle araştırıyordu. Belki de tam olarak farkında olmasa da savaşıyordu. Amacı neydi? Almanya'yı mı Hristiyanlığı mı yeniden teşkil etmek? Ulusal reform mu "Katolik" reform mu? İşte, yalnızca Almanya'yı amaçlayan, Hutten'in altına imzasını atabileceği yirmi pasaj... Ancak bu Papalık reformu, bu Senato Hükümet Örgütü, Piskopos Kurulu'na bu çağrı, tüm Hristiyanlık'ı ilgilendirmekte ve hiç kuşkusuz karışıklığa da yol açmaktadır. Her hâlükârda çok karmaşık bir düşünce ve çok basit bir formüle indirgemek çok mu zordu?

Luther belki muvafakat göstermiştir. Ancak kendisini kaptırmamıştır. Kendisi olarak kalmıştır: Manastırdaki adam, kuledeki adam olarak. Sonunda kendine uygun bir gerçeklik yaratan adam; öylesine samimi, öylesine kişisel, öylesine heyecan verici olan inançla, davranışla ve ifade gücüyle bu güçlü bağışlanma kuramını ihtiyaçları doğrultusunda kendisine göre uyduran adam...

Bu, Luther'in ulusal reform ve evresel reform, Alman reformu ve Katolik reform arasında tercihte bulunamayacağı anlamına gelmemektedir. Ancak tercih etme ihtiyacı duymamıştır. İki seçenekten birini tercih etme durumu gözünden

kaçmıştır. Etrafında konuşulan kelimeleri kullanıyordu. Hiç düşünmeden Alman deneyimine başvuruyor, Almanya'ya ilişkin şeyler üzerine yoğunlaşıyordu. Doğal olarak da, birden bire ortaya çıkan ve kendi halk kitlesini kazanmaya ihtiyacı olan bu büyük söz sanatçısı, hatip konuşmalarında, yergi yazılarında, tutkulu çağrılarında ona sunulan formülleri, sövgüleri, imgeleri kullanıyordu. Ancak hedefleri katıksızdı, geçici çıkarlar uğruna verilen her türlü tavizden arınmıştı. Siyasî görüşleri kısa, çok fazla entrikaya bulaşmamış ve gerçekten samimiydi. Çıkar peşindeki aç gözlüler onu öne sürmek için kurban olarak seçtikleri insanları, ağzı sıkı yandaşları yönlendiriyordu. Eğer öngörülü biri bu konuda onu uyardıysa, bu alçaklığa ve egoizme parmak bassaydı, nasıl da öfkelenirdi. Harika ve naif olan mutlak idealizmi, bu sıkıntılarının üzerindeydi.

Roma, izlediği yola engel oluyordu; yalnızca kendi ve başkalarının kurtuluşu konusunda kaygı duyduğu bu ıssız yola. Roma sebeplerini duymak dahi istemeden, Tanrı ile dolu kalbinin derinliklerine inmeden, Mesih'in ve Tanrı Kelamı'nın gerçekliği konusunda gözlerini açma gereği duymadan onu mahkûm etmişti. Tanrı, Roma'nın belasını versin! Zira Mesih'in ve *İncil*'in habercisi olması dışında Luther kimdi ki? Bu durumda Roma Mesih'i ve *İncil*'i mahkûm ediyordu. Esas konu buydu. Gelir kanunu, bürokrasisi, geçici ve dünyevî politikası olmayan ve buna ihtiyaç duymayan dindar ve Tanrı yolunda bir Roma da eğer onu dinlemeden mahkûm etmiş olsaydı, o da Luther'in gözünde, Deccal'in bile simgesi olamazdı.

Sonuçta Roma, Tanrı yolunda değildi. Roma kötülüklerin anası, günah batağı, kötü arzuların, zararlı gereksinimlerin, lânetli açgözlülüğün merkeziydi. Roma, Luther'e karşı uygunsuz ve kötü niyetle hareket ediyordu. Roma, ilkeler

konusunda değil çıkarları konusunda, çizmesinin altında sıkıştırılmış bir Almanya'yı elinde tutmak için mücadele veriyordu... Luther'in etrafındaki herkes bunu tekrar ediyordu. Luther'in kendisi bunu bilmiyor muydu? Söylüyordu, yüz bin Almanın sesinin yankısıyla desteklenen güçlü sesiyle haykırıyordu. Ancak bu ikinci plandaydı. Luther, tüm polemikçi güçlerini alevlendirdiği ve sergilediği bir akıntıya kapılmış bir şekilde, Roma'ya karşı karma bir halk kitlesinin alkışları arasında cihat yürütüyordu: Bu yalnızca ikincil bir olaydı. Papa Deccal'di. Evet çünkü Luther'i aynı zamanda yatıştıran ve yücelten inançla ve "haçın teolojisi"yle bağışlanmaya izin vermiyordu; bunu kabul etmeyi reddediyordu.

Bu durumda on kat artan bir enerjiyle, güçle hareket eden Luther, Lutherlerin ikincisi, meslektaşlarına yönelik Latince yazan teolog Luther kendi üzerine düşen işi yapmalı, ileriye hamle edip, ilkelerden daha yürekli sonuçlar çıkarmalıdır. Doğal olarak burada bu gelişmelerin tarihini ana hatlarıyla belirtmeyeceğiz. Biz yalnızca bir alın yazısının eğrisini yeniden oluşturmak istiyoruz. Ancak bu alın yazısı ile bu teolojinin işleyişi birbirinden farklı değildi. Hâlbuki bu karışık aylarda Luther ne ile meşguldü? Tam olarak Kilise ile alâkalı bir doktrin geliştirmekle.

Tehlikeli bir konu. Hangi Kilise? Almanya'da hiyerarşik ancak başında Roma Papa'sının yer almadığı bir Kilise. Alman Başpiskoposu mu? Gerçekten evrensel bir Katolik Kilise, kusurlarından arınmış ve yenilenmiş Roma Kilisesi. Ancak bu nasıl olacaktı? Yeni bir plan üzerinde merkezîleşerek mi? Ulusal Federasyon Kilisesi olarak mı? Bir tarihçinin ancak soyut olarak formüleştirebileceği bir problem. Luther kendine hiç bu tür sorular sormuyordu. Bu tür olağan şeyler konusundaki duyarsızlığı kadar hiçbir şey bize derin duygularına ilişkin bilgi vermemiştir.

Böylece Kilise, 1520 yılında kararsızlıkla önceden yapılan bazı araştırmalardan sonra kavramı tanımlar: Katolik Kilise'si (Roma Kilisesi) gibi büyük ve güçlü bir teşkilât değil, bu yüzyıllık kurum, piskoposluk olarak vaftiz olan tüm insanları bir araya getiren, onlara kutsanmış rahiplerin, dogmatik bir ilkeye sahip ve yedi dinsel işlemin sihirli yoluyla darphane işçisi gibi merhamet basan vaizlerin otoritesini zorla kabul ettiren ve tüm bunları geçici güçlerin desteğiyle yapan bir kurumdur. Bu gözle görülür, başka bir deyişle birçok insanı bir araya toplayan Kilise'nin karşısına Luther, kendi gerçek Kilise'sini koyuyordu: gözle görülemeyen Kilise. Gerçek inancı yaşayanlar; aynı gerçeklere inanan, Tanrı'nın aynı özelliklerine karşı duyarlı, sonsuz mutluluğu isteyen, Tanrı'nın yardımcısı Papa'ya dış bağlarla, askerî tarzda bir bağlılık duygusuyla değil, manevî mutluluk içinde derin bir inanç birliğinin kalpten kalbe, ruhtan ruha işlediği bu özel ve gizli bağlarla bağlı insanlar için kurulmuş bir Kilise.

Kelimenin tam anlamıyla gizli bağlar. Zira bu gerçek inananlar, etraflarını saran halk kitlesinde nasıl ayırt edileceklerdi? Kendilerini nasıl gerçek inananlar olarak ilân etme gururunu yaşayıp riyakârlığı ve ikiyüzlülüğü hisseden "Tanrı yolunda bir inanç birliği" altında özel bir topluluk olarak bir araya geleceklerdi? Luther kalben hiçbir zaman bağnazları benimsememiştir. Ona göre gerçek inananlar; dünyaya dalan ve burada kendilerini kısıtlamayan, hamuru kabartan maya olmakla yetinen, hantal ve çoğunlukla donmuş bir vücudu canlandıran sıcak ve yaşayan bir ruh olmakla yetinirler...

Halkın içinde Hristiyanlar arasında hiçbir fark ve hiyerarşi yoktur. Vaftiz, *İncil* ve inançla Tanrı'nın çocukları hâline gelen herkes eşittir. Hepsi din adamıdır. Eğer aralarından bazıları özel olarak eğitimden sorumluysa, örneğin vaaz gibi,

kendilerinin özel bir ruha sahip olduklarını düşünmesinler; insanî bir göreve atanmış ve onu bu göreve atayanın isteğiyle her an azledilebilir bir devlet görevlisinden başka bir şey değildirler... Aynı şekilde, eğer bazı yönetmelikler titizlikle hazırlanmışsa; eğer monarşik bir devlette prens inananlar topluluğunun bir üyesi gibi davranıyorsa veya demokratik bir devletin egemen gücü olan halkın meşru temsilcileri Tanrı'nın Kelamı'nın eğitimini düzenlemek, deneyimli bakanlardan oluşan bir kabine oluşturmak, şehir ve köyleri yeterli sayıda okulla donatmak için çalışıyorsa, ki bu iyi bilinmelidir, ne bu gruplaşmalar ne bu yönetmelikler hiçbir zaman, hiçbir konuda dinî otoriteye ortak olamazlar.

Tanrı tarafından görevlendirildiğini iddia edebilecek, hattâ Tanrı'nın Kelamı'nı tanımlayabilecek bir dinî topluluk yoktur, hiçbir zaman olmamıştır ve olmayacaktır. Bu konuda hiç kimse vicdanların körü körüne itaat etmesini isteyemez; kısacası, hiç kimse insanlara belirli inançları veya dinsel işlemleri zorla kabul ettirmek için laik adalete başvuramaz. 1521 yılında Luther kesin bir dille "Vaftizi istemeyen, bıraksın." diye belirtir. Bu bir din adamının ağzından çıkan büyük bir laf⁹⁶; ayrıca ekliyor (1521 tarihli metin): "İnanç birliğinden çıkmak isteyenin bunu yapmaya hakkı vardır. Aynı hak günah çıkartmak istemeyen için de geçerlidir". Kısa bir süre sonra, 1523'te, yine aynı söylem: "İnanç katiyen bağımsız bir şeydir... Bütün gücünüzü kullansanız da kalpleri zorlayamazsınız. En fazla zavallı insanları yalan söylemeye, kalben düşündüklerinden farklı konuşmaya mecbur edersiniz"⁹⁷. Duyarsızlığa, düşmanlığa, inançsızlığa karşı 1520 yılının Luther'inin tek bir çözümü vardı: Tanrı'nın Kelamı'nı vaaz etmek ve etkilemesi için bırakmak. "Hiçbir şey elde edemez-

⁹⁶ *Von der Beichte*, W., VIII, s. 157; STROHL tarafından yapılan alıntı, II, 325.

⁹⁷ *Age.*, ve W., XI, 264.

se bile (Tanrı'nın Kelamı), dünyayı kan gölüne çevirse bile, güç ondan çok daha azını elde edecektir. Mezhep sapkınlığı manevî bir güçtür. Ona demir ile vuramazsınız, onu ateşle yakamazsınız, suda boğamazsınız. Ancak Tanrı'nın Kelamı vardır; galip gelen o olacaktır!"

Dünyayla hiçbir gizli anlaşması olmayan bir adamın manastırın huzuru, içinde hayal ettiği, şevk dolu keşiş kilisesi. Yüzyılın sabahında saf ve yumuşak bir ses veren olağanüstü bir idealizm.

Luther böylece yıkıyordu. Luther inkâr ediyordu. Luther, güçlü hiyerarşisiyle Katolik Kilisesi'nden, eski geleneklerinden, güçlü bölgesel ve hukukî temellerinden, açık bir şekilde tanımlanmış ve rakip kiliselerin güçlü muhalifî olan görünür kiliseden, Avrupa'da kültür ve geleneğin güçlü birliğini devam ettiren bir uygarlığın koruyucu olan Kilise'den, Roma İmparatorluğu'nun gerçek mirasçısı olan bu yüzyıllık ve görkemli yapıdan vazgeçiyor ve onunla ilişkisini kesiyordu. 10 Aralık 1520'de Wittemberg'de *Exsurge* Papalık Fermanı'nı yakıyordu. Ancak bir yıl önce Leipzig tezlerinin *Kararlarında* (*Résolutions*), "Özgür olmak istiyorum. Hiçbir otoritenin -piskopos kurulunun veya herhangi bir gücün veya bir üniversitenin veya Papa'nın- kölesi olmak istemiyorum. Çünkü ister bir Katolik ister bir mezhep sapkını tarafından ileri sürülmüş olsun, herhangi bir otorite tarafından uygun bulunduğu veya reddedildiğine bakmaksızın güvenle açıklarım" diye yazmıştı. Böylesi bir açıklamadan sonra Eski Kilise'den geriye artık hiçbir şey kalmamıştı. Köküne kadar yıkılmıştı o. Temelinden yerle bir edilmişti.

Bu durumda Luther yeniden inşa mı edecekti? Ne üzerine, hangi temeller üzerine? Yasa üzerine mi? Şu açıklamayı yaparken bu ihtimali ortadan kaldırmıyor muydu? Bir Hristi-

yan Musa peygamberle ilgili Yasa'dan muaftır. Yalnızca Eski İttifakın Dinî Tören Yasası'ndan değil, Tanrı'nın Musa'ya bildirdiği On Emir'den de, Musa peygamberin Yahudilere verdiği bu on buyruktan da; evet Yahudilere, Hristiyanlara değil. Musa peygamber, bir bilgin, hiç kuşkusuz büyük bir bilgin; biz Hristiyanların yasa koyucusu mu? Asla. Ya Yasa? Bu durumda bir Hristiyan bununla ne yapar? Mesih bunu ortadan kaldırmış ve alt etmemiş miydi? Yasa varken doğmuş olmasına rağmen, ölümcül ağırlığıyla ezdiklerini yeniden elde etmek için gerekliliklerine boyun eğmemiş miydi? Yasa mı? Mesih bize tam zıttı olan *İncil*'i verdi.

O hâlde Luther için bu kadar değerli olan, özel bir aşk ve şefkat vurgusuyla çok sık tekrarladığı Tanrı'nın Kelamı'ndan ne anlaşılmalıdır? Bu Tanrı'nın Kelamı nedir? Kutsal kitapların tamamı mı? Var olan Papanın otoritesini reddeden Luther, inananların üzerine kâğıt üzerinde bir Papa mı yerleştirecekti? O tarihte böyle bir şey düşünmüyordu. Dünyadaki tüm otoriteleri reddetme hakkını, Hristiyan olma özgürlüğüne hâkim olma hakkını *İncil* dahi olsa bir kitaba teslim etmek istemiyordu. O ki, kimi zaman ihtişamıyla ürktüğü *İncil*'in tamamını Almancaya çevirecek ve hemşerilerine muhteşem bir hediye sunacaktı... Her ne olursa olsun inanç bir metne bağlı değildir. Ne kadar yüksekte gelmiş olursa olsun, inanç bir mektubun denetiminde olamaz. İnanç tüm metinlerin hâkimidir. Kendi içinden çekip çıkardığı gerçeklik adına, onların üzerinde denetim hakkına sahiptir. İnanç doğrudan Tanrı'nın Kelamı'na başvurur, ve Tanrı'nın Kelamı kutsal bir Kitap, hükmü kalmamış bir Yasa, "çocuk Musa'nın kapatıldığı hain küçük hasır sandık" değildir. Musa'nın kendisidir: yaşayan, hareket eden, maddî olmayan, evreni dolduran bir ruh, bir sestir. İyiliğin, kurtuluş vaadinin, kefaretimizin vahiy mesajıdır.

Böylece, bu hareketli yılların Luther'i insanı ve Tanrı'yı yüz yüze getiriyordu. Aralarında arabulucu yoktu. "Tanrının ne dediğini benim duymam gerekiyor." diye belirtiyordu. Fakat nasıl duyacağız? Akılla bir inanç ilkesini, doktrinler toplamını benimseyerek mi? Saçmalık! "Tanrı'nın Kelamı öğütlenemez". Maneviyat konusunda yeryüzünde "kalbinde Tanrı'ya karşı gerçek inancı taşıyan kişiden başka" hakem yoktur. Böylece gereksiz, yersiz, zararlı olan her şey etkinliğini kaybeder. İncanın esası herkes tarafından, her zaman, her yerde neye inanmak gerektiğini bildirir. Papaz sınıfı kutsal şeylere saygısızlık ve gülünç olan Tanrı'nın lütfunu inananlara iletme hakkını kendilerine mal etmişlerdir. Son olarak da manastır sisteminin üyeleri, farklı kaidelere, düzenlere ve kıyafetlere sahip dindarları birçok fedakârlıkla birlikte, Tanrı'ya gururla gereksiz ibadetlerini ve kibirle lekelenen kırılmış onurlarını sunarlar. Her şey etkinliğini kaybeder, inançla ilgisi olmayan her şey, Tanrı'nın olağanüstü, akıl almaz kutsallığıyla sefaletin tamamen bilincinde olan bu sefil ruhun bu içten iletişimi, kirlenmiş bir varlığın ve onu rezillikten çıkartan, affı imkânsız günahları üstüne alan ve bunun karşılığında kendi bilgeliğinden ve mutluluğundan armağan eden bir Tanrı'nın ilâhî düşünüdür.

Yaratan ile yaratılan arasında böylesi temeller üzerine kurulmuş ilişkiler konusunda, bir inanç üzerinde tam bir uyum içinde olan gönülleri ve ruhları bir araya getiren gözle görülemeyen Kilise kavramı üzerine Luther, 1520 yılının Luther'i reddederek yıkacağını ileri sürdüğü Katolik Kilisesi'nin yerine kalbinden taşan hislerine, içinde kaynayan güçlü dindarlığına ve onu ayakta tutan inanca uygun bir kiliseyi nasıl kurabilirdi?

III. Worms Cesareti

İnşa etmek, kurmak, yaratmak... Bu kelimelerin hiçbirisi Luther'in kalbini, düşüncelerinin ve duygularının derinliğini anlattığı dilin kelimeleri değildi.

Hiç kuşkusuz inancı onu dünyaya, "Seni tanımak istemiyorum. Sen kötülüksün; sen günah, iğrençlik ve adaletsizlik-sin; senden kaçıyorum" demeye sevk etmiyordu. Ya manastır hücrelerine kapanmak? Oradan çıkıyor ve tüm ruhuyla çileciliği reddediyordu. Dünyayı Tanrı yarattı ve aynı şekilde Tanrı bizi yerleştirdi. Bizi nereye koyduysa orada kalalım. Bilinçli bir şekilde günlük görevlerimizi yerine getirelim. Toprağı işleyen çiftçi, temizlik yapan hizmetçi, örsü döven demirci de mesleği Hristiyan halkını eğitmek olan iyi bir Evanjelist vaiz kadar övgüye değer ve kutsal görevler yerine getiriyorlar, hattâ bitmez tükenmez anlamsız sözler mırıldanan tiksiniş keşişten daha da fazla. Luther bunu 1520 yılından itibaren söylüyordu; gittikçe artan bir güçle de tekrarlayacaktı ve en basit görevleri yüceltirken halesini kendi elleriyle kaldıran din adamının, bu papazın sözlerinin bu çalışkan burjuvazide, bilinçli ve disiplinli toplumda nasıl yankı uyandırdığını tahmin edebiliriz.

Luther'in inancı o dünyaya hâkimdi. Eşleri, çocukları, uşakları olan, her şeyi olup hiçbir şeyi yokmuş gibi yaşayan İbrahim peygamber gibi davranıyordu zira Patrik, yalnızca manevî zenginliğin haz verdiğini biliyordu. Dünyada yaşamak, evet. Bize sunduğu nimetlerden rahatça, dürüstçe, gönül rahatlığıyla faydalanmak; buna da evet. Duyguların ve kalbin hazzı; tabî zevkler ve sevgiler: bir kadeh güneş gibi parlayan yıllanmış şarap, genç bir hayvanın canlı ve esnek sevimliliği, canlı bir bakışın derin ışığı, bir öpücükle eğilen bir kadının boynu, bir çocuğun boşboğaz ve doğal sevecenliği... Bunlar, cömert bir Tanrı'nın kullarına sunduğu ve bir

Hristiyan'ın canının istediği kadar kullanabileceği hazinelerdir. Tanrı'nın hediyelerini huzurla kullansınlar. Ancak her an onlardan ayrılmaya da hazır olsunlar. Benimsedikleri anda bile kalben vazgeçmeyi bilsinler. Onlar da, kendilerinin gerçekte ne olduklarını görsünler: İnsanoğlunun inancını sınaması için Tanrı tarafından özellikle düzenlenen bir tiyatronun aksesuarlarıdır.

Tanrı'nın asayı ve tacı emanet ettiği bu Hristiyan, bu otorite sahibi kişi dünyevî şeylerin kendisine hâkim olmasına nasıl izin veriyordu? Luther, yalan dünyanın ev sahibi olan günah, ölüm ve mutsuzluk aracılığıyla Hristiyan krallığını acele etmeden ve kaygısızca dolaştırıyordu. Kötülüğün gücünden kaçmıyordu. Onlardan korkmuyordu. Mutlak gerçekliği içinde hiçbir, ne şeytan ne ölüm ne açlık ne susuzluk ne öldürücü bir silah veya ateş onu, gerçek onu, etkileyemiyordu, onların hâkimiydi. Dahası onları boyunduruk altına alıyor, ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiriyordu; her birinden terisini çıkartarak günahıtan adaletini ve yoksulluktan zenginliğini elde ediyordu.

Böylece inanç, Luther'e dünyanın muazzam öğretisini bahşediyordu: İnanç, Tanrı'ya karşı mutlak itimattır. Ancak ona ilham veren, tüm atılımlarında onu destekleyen bu itimat aynı zamanda onun dehasının kalıcı özelliklerinden birisini de güçlü bir şekilde işaret eden, gerçekleştirme kaygısının çok fazla olmamasını ve dengeli yapıları hafife almasını da açıklamaktadır.

O bir reformcu mu? Reformun babasına bu unvanının verilmesi reddedilebilmişti ve bu öylesine olmamıştı. İnsanlara kılavuzluk eden bir adam mı? Hiç kuşkusuz, Tanrı'sının çağrısına kulak veriyordu. Ancak içten içe istediği şey, kılavuzluk etmek değil kılavuzluk edilmektir, babasının elin-

den tutmuş, hiçbir kaygı taşımadan yürüyen bir çocuğun aşırı güveniyle Tanrı tarafından, Tanrı nereye istersen oraya yönlendirilmektir. Organize etmek? Yasa koymak? Yapı kurmak? Ne anlamı var ki? Bu nafîle işler için bu kadar önem vermek niçin? Tamamen manevî bir birlik olan Kilise, gözle görülmeyen Kilise, gerçek inananların inancının ortaya çıktığı her yerdedir. İşte önemli olan budur. Geri kalanı bakanların atanması, grupların oluşumu; önemsiz konular. Ahiret için karar almak neden? Geçici düzenlemeler yeterlidir.

Tanrı'nın doktrininin gelişmesi için en iyi şartları ve etkiyi sağlamak için bu dünyanın büyük adamlarıyla anlaşmaya gelince bu, gösteriştense başka bir şey değil. Politika, prenslerin işi; Devlet meselesi. O hâlde devlet meselesiyle bir inananın içindeki Hristiyanlık duygusu arasında nasıl bir ortak nokta vardır? Devletin Kilise'yi koruması; haksız saldırılara maruz kalırsa müdafaa etmesi; eğer malları varsa onları idare etmesi, görevlerini üstlenerek, inançlı insanları nahoş kaygılardan kurtarması yani bir Hristiyan için değerli olan şeylere kendilerini tamamiyle vermeleri için özgür kalmalarını sağlamasıdır. Ancak bu durumda koşuşturmak niye? *İncil*'in zaferi, Tanrı'nın Kilisesi'nin selameti; bu kadar büyük değerler hangi insan çabasına bağlı olabilir ki? Böyle bir şeyin söz konusu olmadığı Luther çok iyi biliyordu: "Tanrı'nın Kelamı'yla dünya mağlup olmuş ve Kilise kurtarılmıştır. Tanrı'nın Kelamı'yla da eski gücünü kazanacaktır!" 1520 yılına ait bir metin⁹⁸. Bu metinden önce daha ünlü olan başka bir metni ilân eder: Wittemberg'den gelen haberlerle heyecanlanıp Wartburg keşişinin inzivasını kestiğinde, Seçmene yazdığı görkemli bildirge: "Bu konuya çözüm getirmek için siz Seçmen majesteleri hiçbir şeyi taahhüt etmemelisiniz. Zira Tanrı, ne siz Seçmen

⁹⁸ WILL'de farklı metinler de aktarılmıştır, s. 198-200.

majestelerinin ne de benim kaygı veya tedbirlerimize izin verir ne de bunu ister. Her şeyi onun ellerine bırakmamızı ister!”⁹⁹

Topyekûn bir vazgeçme, Tanrı’ya karşı kusursuz bir sükûnet. . . Buradan Luther’in sık sık çok sert bir şekilde eleştirildiği, ahlâk karşısındaki ilgisizliği ve kayıtsızlığını da not etmeden geçmeyelim. Luther’in kendi içinde nasıl bir güçle dindar insan ve Hristiyan ayırımına inandığını ve bu ayrımı yaptığı bilinmektedir. “İyi bilinmelidir! Dindar bir insan olmak, birçok büyük iş yapmak, güzel, onurlu ve erdemli bir yaşam sürmek başka bir şeydir; Hristiyan olmak ise tamamen başka bir şeydir.”¹⁰⁰ Zira iyi, doğru ve dindar olmak demek Hristiyan olmak demek değildir. İnanç yoluyla Tanrı kalbe nüfuz ettiğinde Hristiyan olunur. O durumda, artık ahlâka uygunluk konusunda kaygı duymaya da gerek kalmaz. Ahlâk, insan iradesinin meyvesi olmaktan çıkar. İnançın meyvesi hâline gelir. Eğer insan Tanrı’sına kavuşursa, eğer Tanrı insanın içini aydınlatırsa Tanrı tarafından dönüştürülen insan iradesi doğal olarak güzel ve iyi işler yapacaktır. Bu dönüşüm, bir anlık değildir; daimidir. Tanrı tarafından harekete geçirilen irade, “vaktiyle kötülüğü arzu ettiği, sevdiği, değer verdiği gibi bu kez sürekli olarak iyiliği arzu eder, sever, değer verir”¹⁰¹. Hiç kuşkusuz bu, dingincilikten vazgeçmektir. Bu durumda da, âni ve sert patlamalar, tehditler, acılar ve zulümler gelir. O hâlde bu Tanrı’ya mutlak güven; inananın kalbinde sonsuz bir sabır, güç, enerji, kahramanlık kaynağı gibidir. *Eine feste Burg ist unser Gott; Tanrı’mız bir kaledir!* Lutheryen ruhun derinliklerinden fışkıran çılgılık. Hayatında yirmi kez açıkladığı duygu Luther’e tam olarak insan üstü bir cesaret ve sevinç yüklemiştir; Worms’da sergilediği cesaret ve sevinç.

⁹⁹ Cf. 140 ve 141. sayfalarda yer alan notlar.

¹⁰⁰ Tüm bunlar için, WILL, s. 248-249 bakınız.

¹⁰¹ Tüm bunlar için, WILL, s. 248-249.

Luther Worms'da. Niçin bu kadar cesur insan, bu dramatik bölümden yalnızca tumturaklılığı içinde yeterince gülünç olan Paul Delaroche'a ilişkin bir betimleme çıkarmayı başaramışlardır? Luther'in özelini öğrenmek için son derece değerli olan bu hikayeye, yeni bir bakış açısıyla bakmaya çalışalım.

Niçin ve hangi düşünceyle Augustin keşişi, Diyet Meclisi'ne gitmiştir? Bu hiçbir zaman sorgulanmamaktadır. Gelenek şaşkınlığı öldürüyor. Uysal bir biçimde öğrenilen ders tekrarlanmaktadır: "Kurul önüne çağrılan Luther, bir izin belgesiyle gider. Ve burada..." Ancak çağrıya riayet etmesi, olağan bir durum mudur?

Bir Papalık Fermanı onu Hristiyanlıktan aforoz etmişti. Bu fermanın uygulanması gerekiyordu. Gerçekte de acımasız olan bu resmî evrakı değiştirmeye kimin gücü yeterdi? İmparatorun veya daha kesin söylemek gerekirse Romalıların Kralının mı? Ancak Almanlar tarafından neredeyse tanınmayan, çok büyük deneyime, saygınlığa, gerçek güce sahip olmayan Charles çok genç bir adamdı. Bu nedenle prenslerle zoraki anlaşma sağlayabiliyordu. Bunların içerisinde birinin söyleyecek sözü vardı: Saxe Seçmeni Prensi Frédéric le Sage. Zira Luther'i destekliyordu. Diğer prensler onunla aynı duyguları paylaşıyorlardı. Ancak onu bölgesel egemen güç olarak gördüklerinden hepsi onunla birlik içinde olma zorunluluğu hissediyordu. Kendi hakları veya imparatorun kendileri üzerinden hak talebi söz konusu olduğunda, dayanışma içinde tek bir cephe oluşturmuyorlardı. Öte yandan Papalık Fermanı ciddi şekilde tartışılıyordu. Papalık Fermanı kötü bir vicdana sahipti. Roma'da bile bazı kişiler, Papa'nın şiddet yanlılarının tavsiyelerini dinlemesini kaygıyla karşılıyordu. Almanya'da Luther'in yeniliklerinin tamamına katılmayan

birçok kişi hataları ispatlanmadan mahkûm edilmesinden rahatsızlık duyuyordu. Erasmus'un o sıradaki taktiği, Papalık Fermanı'nın yanlış olduğunu beyan edip buna inanır gibi görünerek yeni bir revizyona açık kapı bırakmaktı.

Papalık makamının bu iş için görevlendirdiği iki Papalık elçi, Caracciolo ve Aléandre, zor bir durumdaydı. Frédéric'e giderek Luther'in yazılarını yaktırmasını ve onu tutuklatmasını rica ettiler. 1520 yılının sonunda Seçmen, sözleriyle yanıtını verdi ancak çok da teşvik edici değildi. Luther'i tutuklamak mı? Hayır. Papalık kararıyla çağrı yapılmıştı. Söz konusu çağrı askıya alınmıştı. Yazılarını yakmak mı? Hayır. Yeterince incelenip, üzerinde görüşölüp tartışılmadığından böyle bir hak söz konusu değildi. En iyisi, keşişi tarafsız ve aydın hâkimlerin karşısına çıkarmaktı...

Böylece papalık elçilerinin büyük rahatsızlığına rağmen, Luther'i diyet meclisinin önüne çıkarma fikri vuku buldu. Bizi çok da ilgilendirmeyen bin engelle yol alınmıştır: 1521 yılındaki Reichstag hikâyesini yeniden ele alacak, hattâ özetleyecek değiliz; bu, Paul Kalkoff tarafından kusursuz bir kitapta zaten ele alınmıştır. 6 Mart 1521'de Charles de Habsbourg "onurlu, değerli ve fedakâr" Martin Luther için bir izin belgesi imzalar. Bu izin belgesi Kutsal Cuma günü olan 26'sında, keşişe, İmparatorluk habercisi Gaspard Sturm tarafından teslim edilir. 2 Nisan'da Martin Luther, Sturm'ün öncülük ettiği ve manastır kurallarına uygun olarak refakatçi bir Augustin Tarikat Kardeşiyle birlikte, dört kişi bir arabada İmparatorluk şehrine doğru yola çıkar...

Çok basit. Ancak bu çağrı ne ifade ediyordu? Luther'e ulaştığında, Diyet Meclisi zaten çok uzun zamandır onunla meşguldü. 13 Şubat'ta Aléandre milletvekillerinin önünde bu konuya ilişkin uzun bir konuşma yapmıştı. Buna cevaben

19'unda Reichstag, dinlemeden bir Almanın mahkûm edilemeyeceğini bildirmişti. Böylece Alman ulusunun Roma'ya karşı şikâyetleri konusundaki güçlüklerle dolu sorunu gündeme getirmişti. Charles uyarıldı. "Eğer Luther hâkim karşısına çıkarsa, bu sohbet etmek için olmayacak." diye bildirildi. Adıyla yayımlanan yazıların gerçekliğini kabul edip etmediği ve içerdiği hataları geri çekmeyi isteyip istemediği sorulacaktı. Luther Wittemberg'de haberci Sturm'dan izin belgesini aldığı gün, tüm Almanya'da sapkın mezhep kurucusunun yazılarını yakılmaya mahkûm eden bir ferman yayımlanmıştı...

Luther her şeyi biliyordu. Aléandre'nin öfkeyle koşuşturduğunu ve 26'sındaki fermanın da bunun doğruluğunu ortaya koyduğu üzere, Roma kralı üzerinde etkisi bulunduğunu biliyordu. Aynı zamanda, kendisinden yalnızca sözlerini geri çekmesini isteyeceklerini de biliyordu. Bu durumda Worms'a gitmenin ne anlamı vardı? Spalatin'e yazdığı 19 Mart tarihli bir mektupta -izin belgesi henüz eline geçmemişti- çok net bir şekilde, "Yalnızca sözümden dönmek için yapılan çağrı için Worms'a gitmeyeceğimi İmparator Charles'a söylerim. Farz edelim bu seyahate gidip geldim, hiçbir şey değişmeyecektir."¹⁰² diye belirtiyordu. Ancak 26'sında haberci gelmiş ve 2'sinde yola çıkmıştı... Niçin?

Spalatin'e yazdığı 19 Mart tarihli mektuptaki bir cümle belki bize yön verebilir. Sözümden döndüğümü bildirmek üzere için yapılan çağrı için Worms'a gitmeyeceğim diyordu. Ancak: "Şayet imparator bunun ardından beni öldürtmek için mahkemeye çağırırsa ve isteğini geri çevirdiğim için beni 'İmparatorluk düşmanı' ilan ederse, çağrısına riayet ederim. Kaçmam ve

¹⁰² END., III, no 414, s. 113: "Respondebo ergo Carolo Imperatori, solius palinodiae causa vacatum men on venturum: quando quidem idem sit ac si jam illuc venissem et huc rediissem."

Mesih'in yardımıyla Tanrı'nın Kelamı'nı da terk etmem. Kana susamış bu adamların hayatımı almadan durmayacaklarından eminim; ancak, eğer mümkünse ölümümün tek sorumlusunun Katolikler olmasını isterim..."¹⁰³ İşte bu, bize, oldukça şaşırtıcı bir coşkunluğu göstermektedir. En azından Luther'i ve onun Tanrı'ya mutlak güvenini biliyoruz...

Luther Worms'a, anayasal güçlere saygılı, mahkeme çağrısına tereddüt etmeden ve düşünmeden giden bir adam gibi gitmedi. Luther Worms'a ateşe yürür gibi gitti. Hedefe kilitlenmiş şekilde; hayatının vicdanî fedakârlığını yaparak, öte yandan da tehlikedeki bütün insanların dinamizminin derin kaynaklarına başvurduğu ve Luther için Tanrı'ya karşı kör, sarsılmaz bir inanç olan nihai kurtuluşun bu yenilmez inancını besleyerek gitti. Luther Worms'a şehit olmaya veya zafer kazanmaya gider gibi gitti. Bu, her şeyden önce aynı gerçekliğin iki şeklidir. Ancak zafer kazanmaktan, yalnızca Tanrı katında ve Tanrı'nın yardımıyla zafer kazanmak anlaşılmalıdır. İnsanlardan veya insanî yardımlardan medet ummuyordu. Aksine tüm gücüyle onları reddediyordu. İdealizmi hiç o anki kadar katıksız ve uzlaşmaz olmamıştı. 27 Şubat 1521'de Spalatin'e yazdığı bir mektupta şiddet yanlısı olduğu veya daha doğrusu şiddete çağrı yaptığı konusunda kendini savunuyordu: "Ben böyle bir hata işlemedim; Katoliklere/Roma Hukuku Uzmanlarına sınırlar koymak için Alman soylularını silah zoruyla harekete geçirmedim; çözüm ve kararnamelerle kolay iş. Silahsız Kilise halkına karşı savaşmak, kadınlar ve çocuklarla savaşmak gibidir."¹⁰⁴ Yine kısa bir süre önce, 16 Ocak'ta, "İncil için güç ve adam öldürerek savaşılmasını istemem... Deccal bile şiddete başvurmadan

¹⁰³ END., age.: "Certissimum autem habeo, illos non quieturos sanguinarios, donec occiderint me."

¹⁰⁴ END., III, no 390, s. 73.

başladı ve aynı şekilde her şey yalnızca Tanrı'nın Kelamı'yla engellenecektir." diye belirtiyordu.

Davete icabet ederken hiçbir risk almayacaktı. Worms seyahati tehlikesiz ve beklenmedik hiçbir olayın gerçekleşmediği; sağlam bilgi veren, huzur içindeki tartışmacılara açık, bizi rahatlatan bir seyahat olacaktı. Ancak bu dönüm noktasında, adanmış güçlerin önemini ve büyüklüğünü en dar kafalıların bile hissettikleri bu sıkıntılı Almanya'da, Jean Huss'ün düşüncesi ve Constance'daki sonu doğal olarak Luther'in, tüm dostlarının ve hiç kuşkusuz tüm düşmanlarının zihninden çıkmıyordu... Fakat bu da ne? Tanrı'sı onu itekliyordu, Tanrı'sı onu sürüklüyordu. İnancı konusunda tanıklık etmek, Tanrı'sının gerçekliğini onaylamak için gidiyordu.

Kaygılı ve tantanalı bir seyahatti. Erfurt'ta karşılama görkemli ve heyecan vericiydi. Daha önce öğrencisi olduğu üniversite, Luther'i meşhur konuk olarak karşıladı. O, aforoz edilen Luther, eski manastırının küçük kilisesinde Augustin keşişlerine vaaz etti. Aynı zamanda Gotha ve Eisenach'da da vaaz etti. Bununla birlikte, hastaydı ve nedeni belirsiz ağrılardan yakınıyordu. Şeytan'dan, kurnazlıklarından, tuzaklarından uzak durma düşüncesi onu rahat bırakmıyordu. Ancak aynı şekilde, ona bir çeşit özel ve tutkulu bir sevinç ve her şeye meydan okuma gücü veren kahramanlığı da onu terk etmiyordu. Şeytan ne yapabilirdi? "14 Nisan'da Francfort'tan Spalatin'e; Mesih canlı ve biz tüm cehennem kapılarına ve tüm iblislere rağmen Worms'a gireceğiz"¹⁰⁵ diye yazıyordu. 14 Nisan. Ertesi gün, 15 Nisan'da aceleyle önden giden müridi Bucer'le, Oppenheim'da karşılaştı.

¹⁰⁵ END., no 420, s. 121: "Verum Christus vivit, et intrabimus Vormaciam invitis omnibus portis inferni et potentatibus aëris." - Worms'da geçirdiği günler konusunda Luther'in ilginç öyküsü: *Recueil de CORDATUS (Tischreden, Weimar, III., S. 281-287).*

Worms'ta ortam fırtınalıydı. Kaynağa ve birliğe sahip olmayan Charles'a prensler kafa tutuyordu. Papalık elçileri ürküyordu. Halk sokaklarda, kaldıkları otelin pencerelerinin altında sert hakaretlerle dolu *Litanies des Allemand's* (*Almanların Ayinleri'ni*) söylüyordu. Şehirlerde, kırsal alanlarda ruhban sınıfına, din adamlarına ve zengin insanlara karşı ayaklanmalar patlak veriyordu. Aforoz edilen keşişin popülaritesi gittikçe artıyordu. Hutten'in portresiyle birlikte portresi her yere asılıyordu. Ebernbourg'un duvarlarından, Sickingen Kalesi'nden Almanya'ya yığınla hiciz yazısı yağıyordu. Eli silahlı aç ve kaba soylular sınıfının ürperdiği hissediliyordu. Ebernbourg'un işareti, kapışma bekleniyordu...

Gelişmeler üzerine, gizli toplantılar düzenleniyordu. Eğer Luther tüm bu karışıklığa düşseydi... Dostlarının, hattâ düşmanlarının yanına gelmesinden çok korkuluyordu. En sonunda bir proje ortaya çıktı: Gelen yolcuğu Worms'a değil, Ebernbourg'a yönlendirmek. Orada, Sickingen'in korumasında, Hutten'in gözetiminde güvende olacaktı ve Huss'un kaderini yaşamayacaktı. Bekleyebilir, olacakları görebilir, tartışabilirdi... İşte Bucer'in önerisi buydu. Kesin bir şekilde reddetti.

Worms'a gidiyordu. Hiçbir şey ve hiç kimse oraya gitmesine engel olamayacaktı. Şehre girecekti. Mesih'i ilân etmek ve her şeyi ellerinin arasına teslim etmek için Béhémouth'un ağzının içine, dişlerinin arasına ayağını sokacaktı. Bu, bir güç ilerleyişiydi. Durdurulamazdı. 16 Nisan sabahı Worms'a girdi. Aracına yüz at eşlik ediyordu. İki bin kişi ikametgâhına kadar onu izledi. Ertesi gün Nisan'ın 17'sinde ilk olarak İmparator'un huzuruna çıkarıldı.

Çok da parlak bir deneyim olmamıştı. İki soru soran Trèves resmî görevlisine, ismi altında yayımlanan eserlerin kendisine

ait olduğunu kabul edip etmediği ve bu yanlış ifadeleri geri alıp almadığı sorularının ilkinde, alçak bir sesle ve heyecanlı bir şekilde hiçbir kitabını inkâr etmediğini; diğer sorunun ise çok zor olduğunu, cevaplamak için biraz zaman istediğini alçak gönüllülükle belirtmişti. Bu istek şaşkınlığa neden olmuş, düş kırıklığı yaratmıştır. İstemeye istemeye yirmi dört saat süre verildi. Ertesi gün 18 Nisan 1521 tarihinde, bir Perşembe günü, akşam üzeri saat altı dolaylarında ve son oturumda, meşale ışıklarının aydınlattığı, aşırı heyecanlı insanlarla tıka basa dolu bir salona Luther yeniden alındı. Bu kez açık konuştu.

Kitaplar? Üç çeşit bulunmaktadır. Birincisi: Hristiyan öğretisine ilişkin açıklamalar ve öylesine *İncil*'e uygunlar ki muhalifler bile faydalı olarak kabul etmektedirler... Bu kısımda geri alınması gereken hiçbir şey bulunmamaktadır. İkincisi: Papalık ve Papalığa ilişkin uygulamalar konusunda ayrıntılı yükümlülükler... Bu kısımda da geri alınması gereken hiçbir şey bulunmamaktadır. Aksi durum, dinsizliğe kapı pencere açmak olur. Sonuncusu: Kendisini kışkırtan muhaliflere karşı yazdığı durum yazıları. Hiç kuşkusuz çok iğneleyici yazılardı. Fakat her ne olursa olsun, Luther'in mücadelesi zorba yönetime ve dine yapılan saygısızlığa karşıydı. Kendisini dinlemeden mahkûm etmek yerine, hâkimler tayin edilmeli ve fikirleri tartışılmalıydı; niçin tehlikeli oldukları kendisine gösterilmeliydi.

Trèves resmî görevlisi sözü yeniden aldı: "Tartışmaya yer yok, sözlerini geri alıyor muydu, evet mi hayır mı?" Bunun üzerine, tercümeleri anında Almanya'nın her yanına yayılan o ünlü beyanı gerçekleşti. En olası olanı tercüme edelim: "Kutsal kitaplardaki kanıtlarla veya makûl bir nedenle ikna edilmedikten sonra (zira tek başına ne Papaya ne de din bilginleri meclisine inanıyorum çünkü çok sık yanıldıkları ve

kendileriyle çeliştikleri görülmektedir), getirdiğim metinlere bağlıyım; bilincim Tanrı'nın Kelamı'na tutsak. Her ne olursa olsun geri almam, geri çekmem; bunu yapamam, istemiyorum da. Çünkü bilince karşı gelmek ne tehlikesizdir ne de drstliktr. Tanrı yardımcım olsun, Amin!"¹⁰⁶

Büyük bir gürültü koptu. Hakaret ve alkışların ortasında Luther ayrıldı. Hana döndü. Ve uzakta gördüğü kaygılı arkadaşlarına doğru ellerini kaldırarak iki kere, "*Ich bin hindurch: Bu işin içinden ıktım!*" Bu işin içinden çıktım! diye bağırdı. Ertesi gün tüm dünya Luther'in "Papaya karşı yazdığı" büyük reddini öğreniyordu. Onu tanıdığını düşünen ve sevenler, sebebini tahmin edemedikleri insanüstü cesaretine hayret ediyorlardı.

"Bunları yazdığının doğru olduğunu söylemek için ertesi gün yeniden geldi... ve aksi konusunda herhangi biri onu ikna etmediği sürece, söylediklerini savunmaya devam edecekti ve savundukları uğruna ölmekten ekinmeyecekti." Anvers'teki Portekiz ticaret şirket acentesinin sekreteri, 25 Nisan tarihinde (haberler havada uçuşuyordu) Berg op Zoom'dan gönderdiği mektupta Portekiz Kralı'na, 18 Nisan tarihli ünlü sahneyi işte böyle anlatıyordu. "Herkesçe bilinen bir başka şey de, diye devam ediyordu haberci, "Papa'nın bykelisinin onu dinlerken ldğ anlatılmaktadır." Ekliyordu: "Tm Alman halkı ve prensler ona tbi. Bana yle geliyor ki bu sefer kurtulacak."¹⁰⁷

¹⁰⁶ *Deutsche Reichstagsakten unter K. Karl V*, ED. Wrede, II, 555: "*Nisi convictus fueros testimoniis Scripturarum aut ratione evidenti... victus sum Scripturis a me adductis et capta conscientia in verbis Dei; revocare neque posum neque volo quicquam, cum contra conscientiam agere neque tutum neque integrum sit. Gott belf mir, Amen.*" Reddedilen geleneksel ekleme konusundaki tartışma iin: "His stehe ich, ich kann nicht anders." bakınız WREDE, loc. cit .

¹⁰⁷ Bu ilgin metin BRAAMCAMP, *Noticias da Feitoria de Flandres*, Lizbon,

Gerçekten de bütün insanlar etrafında toplanıyor, onu benimsiyor, şefkatleriyle sarıp sarmalıyor, inanılmaz bir güvenle kuşatıyordu. Boyun eğmemiştir. Trèves Başpiskoposu'nun, resmî görevlisi Cochlaeus'un ve diğerlerinin ona geri adım attırmaya çalışması boşunaydı. Luther geri adım atmıyordu, hiçbir şeyi inkar etmiyordu. Bu, ona çok pahalıya mal olabilecek bir davranıştı. Ancak o bunu hiç düşünmüyordu. Düşünüyorsa da tüm sertliği ve çıplaklığıyla gerçek Kelamı büyük adamların ve kralların yüzüne çarpmak için içinden, ileriye gören yüceliğinde, inzivasından gelen peygambere özgü şiddetli geriliminde düşünüyordu. Bu Jean Huss'ü ve Savonarale'ı hatırlayarak, bilmem hangi zafer kazanmış inanç kurbanının umudunu beslemek içindi.

28 Nisan tarihinde, alıp götürülmesinin arifesinde Lucas Cranach'u durumundan haberdar ediyordu: "Hapsedilmeme ve gizlenmeme müsaade ediyorum, nereye olduğunu daha kendim bile bilmiyorum. Ah! Zorba yönetimin, özellikle de öfkenden kuduran Dük George'un elinden gelecek ölümü yeğlerdim! Ancak, istenilen zamana kadar zengin insanların tavsiyesini hakir görmemeliyim."¹⁰⁸ Bu satırlarda hayal kırıklığı ve arkadaşları tarafından affedilme arzusu bulunmaktadır. Ne? Bu kadar coşkunkluk böyle mi sonuçlanıyordu? Hâlbuki fedakârlığını yapmıştı: Spalatin'e yazdığı 19 Mart tarihli mektubunu hatırlayalım... Öte yandan Hutten'in Luther'e yazdığı 20 Nisan tarihli mektubu yeniden okuyalım: "O büyük ret olayından iki gün sonra Şövalye, ne savunucuların ne de *gerektiğinde intikamcılarının* eksik olmayacak diye yazıyordu."¹⁰⁹ Ve yukarıda aktardığımız Ruy Fernandez'in

1920, s. 116'da bulunmaktadır.

¹⁰⁸ END., III, no 426, s. 128; E., LIII, no 28, s. 64.

¹⁰⁹ Ebernbourg'dan gönderilen; END., III, no 424, s. 126. "Opus esse video gladiis et arcubus, sagittis et bombardis ut obsistatur cacodaemonum insa-

cümlesini de: “Bana öyle geliyor ki bu sefer kurtulacak.” Bazı insanlarla birlikte Luther’in Worms’ta tehlikelere maruz kalmadığına inanmaya çalışılmamalıdır. Hattâ bu tamamen samimi coşkunsuluk günlerindeki ve onu her şeyin, kendi varlığının bile üzerine yükselten dinsel duygu yoğunluğu konusundaki gerçek duyguları hususunda da acımasız bir çelişki-bunu yapanlar için- yaratılmaya çalışılmamalıdır.

Worms’taki kahramanlığı, dosdoğru düşmanın üzerine saldırıran, rakibine boyun eğdirmek, aman diletmek isteyen bir partizanın cesareti değildi. “Sefil iblislerin çılgınlığına karşı koymak için burada kılıçlar, yaylar, oklar ve top gülleri olması gerektiğini görüyorum” diyen Hutten’e aferin. Eylemsizliğe zorlandığı için üzüntü duyan, aksi hâlde “O kentte piskopos tacı giymiş bu kölelere karşı bir isyan başlatırdım”¹¹⁰ diyen Luther’e de aferin. Luther’in kahramanlığı tamamen ruhanîydi. Will’in dediği gibi kendisini *La Liberté Chrétienne (Hristiyan Özgürlüğü)* adlı harika kitabındaki gibi hissediyordu, kendisini devamlı olarak görünmeyen dünyayla ilişki hâlinde hissediyordu. Tanrı’nın onunla olduğunu, doktrininin yenilmez olduğunu, düşmanlarının yalnızca şeytanın birer aleti olduklarını biliyordu. *La Liberté* kitabında belirttiği gibi gücünü Tanrı’dan alıyordu. *Wir sind Gottes mächtig* ve derinliklerinde tasarrufla dolu bu mutlak sevgiliye sahip olmak sevinci onda, neşe ve onu insanların üzerinde tutan Dionysus’un sevincini uyandırıyor.

Aynı şekilde, vicdan özgürlüğü veya düşünce özgürlüğü olarak adlandırdığımız *Worms Contra Conscientiam Agere*’sini eski dünyanın karşısına, resmî bildiri olarak koymamaya dikkat edilmesi gerektiğini yeniden belirtmek gerekir mi? Luther

niae... Non carebis defensoribus, neque deerunt inquam vindices tibi.”

¹¹⁰ Age.: “Alioqui ad ipsos muros concitasset aliquam turbam pileatis istis.”

hiçbir zaman “bir liberal” olmamıştır. Onun için telâffuz edilen bu kelimenin kendisi bile anakronizm (tarih yanlışlığı) kokmaktadır. Bu konuda Will yine çok güzel bir şey söylemiştir: “Bilinci özgürleştirme arzusundan çok vicdanî yükümlülük ihtiyacıyla daha fazla meşguldü.”¹¹¹ Ne herkesin kendi olanaklarını özgürce kullanabileceği tezini savunmayı ne de dogma üzerinde insan aklının haklarını açıklamayı istiyordu. Aksine akıl ve bilinci (vicdanı), doğruluğunu kabul ettiği tek bir otoriteye teslim etmek istiyordu. Bunu kendi dışında aramıyordu; bir Katolik nasıl Kilise’ye, geleneğe, otoriteye başvuruyorsa o da kendi içinden çekip çıkartıyordu. Yaşayan bir güç olarak kabul ettiği şey, Tanrı’nın Kelamı’ydı. Her birimizde tüm baskılardan daha güçlü bir gereksinim yaratan, bu Tanrı’nın Kelamı’dır.

Her insanın kelamının kendi kişisel yaşamı vardır. Luther’in bu protestolara verdiği anlamanın ne önemi vardı? O anda bile ona ait değillerdi. Etrafında toplanan kalabalık içerisinde -tehlikeleri ondan uzaklaştırmak için tutum sergileyen- siyasîler ve bilim adamları, şövalyeler ve burjuvalar, alt tabakadaki insanlar ve din adamları kaygı içindeydi. Keşiş konuştuğunda her biri farklı bir ses duyuyordu. Her biri eylemlerinin ardına arzularını koyuyordu. Luther bir saatliğine hepsini memnun ediyordu. Onu dinlerken herkes, bu ilham dolu ve korkusuz peygamberin kendi sesi olduğunu düşünerek hayallerini beslemeye devam edebiliyordu. Devamı olmayan, bir saatlik bir illüzyondur (yanılsama). Farklı realizmler ile olağan şeyleri hor gören idealizmi arasında en iyi uzlaşmanın sağlandığını düşündüğü anda, kaçınılmaz ayrılık gerçekleşmiş oluyordu.

¹¹¹ s. 161.

V. Bölüm

WARTBOURG AYLARI

4 Mayıs 1521’de bir yük arabası Altenstein’in ötesinde, Gotha yolu üzerinde ormanın içinden geçiyordu. Yakınlarını ziyaret ettikten sonra iki kişi eşliğinde -meslektaşları Amsdorf ve Augustin tarikatından Jean Petzensteiner tarikat kuralları gereği seyahat arkadaşlarıydı- Wittemberg’e dönen Luther’i taşıyordu. Âniden süvarilerin saldırısına uğradılar. Augustin keşişi çılgına dönmüş şekilde kaçıyordu. Arabacı kendini hırpalatıyordu. Amsdorf çığlıklarla karşı koyuyormuş gibi davranıyordu. Luther koruluğa sürüklenerek, bir ata bindirilip gecenin karanlığında dolambaçlı yollardan Thuringe’in yükseklerinde konumlandırılmış bir şatoya götürülüyordu. Prusyalı aristokrat kıyafeti içinde, boynunda altın zincir, kılıcı belinde, saçları ve sakalı uzamış “Şövalye Georges” yaklaşık bir yıl, 4 Mayıs 1521 tarihinden 1 Mart 1522 tarihine kadar burada kalacaktı.

Tilki gibi kurnaz Seçmen Prens Frédéric, Luther’i teslim etmediği için endişeliydi ancak imparatora açıktan meydan okumadan ustalıkla gerçekleştirilen bu yardımı da onamıştı. Bu yolla, iyi hazırlanmış ve tedirginlik verecek tanığı olmayan bu kaçırılma olayıyla düşmanlarının zor durumda

olduğunu, Danimarka'ya veya Bohemya'ya sığınmaya zorlandığını düşündüğü mezhep sapkınına himaye ediyordu. Aléandre'in direngen bir ustalıkla Charles Quint ve müşavirlerinden ele geçirmeyi başardığı ve 15 Mayıs 1521 tarihinde Reichstag Kurulu'nda okunan fermanın ciddi sonuçlarından onu kurtarıyordu. Kendisi için bile çok zor bir adımdan kurnazlıkla sıyrılarak reformcunun başlangıç döneminde oluşmaya başlayan eseri ve beklenen eylemi üzerinde kendisinin de ciddi bir şekilde incelediği ve tarttığı bir etkisi olmuştur. Öylesine ciddiyetle üzerinde duruyordu ki bazen gerçek de-ğeri gözden kaçabiliyordu.

I. Almanya Allak Bullak

Almanya büyük bir karmaşa içindeydi. Bu ardı ardına gelişen dramatik olaylar -imparatorluk seçimi ve beklenmedik olaylar- seçilen kişinin Aix-la-Chapelle'de taç giyme töreni; Worms'ta meydana gelen sert tartışmalar, Katolik ve Luther doktrini yanlılarının birlikte Roma'ya karşı kaleme aldığı Alman Ulusunun Yüz Şikâyet'i, son olarak Luther'in direngen ve cesur bir tutum sergilediği o büyük reddi- sinirleri aşırı derecede germiştir. Ayrıca Hutten'in destekçilerinin, Luther'in kendisinin ve yandaşlarının hiciv yazıları, zihinleri öfkeyle kışkırtmayı başarmıştır.

Şiddet ve kahramanlıkla dolu bu yazılarla ilgili, Erlangen'in on altı sayfalık kısır kitabına veya Weimar'ın dörde katlanmış kâğıt formatındaki sığ kitabına başvurmak gerçekten haksızlık olur. "Uzlaşmaları" uygulamalı olarak not eden, alıntıları soğukkanlılıkla derleyen bu dürüst bilginin ruhuy-la değil de başka türlü sunulan bu yazılarla ilgili konular nasıl aşılabiliirdi? Gerçekten zevk için, bilgilenmek için, o ateşi kendinde hissetmek için kitapların orijinal baskılarını, Wittemberg yayınevlerinden çıktığı şekliyle kullanışlı, ha-

fif, şatafatsız fakat açık ve göze, ruha ve hayal gücüne hitap eden bir dizgiye sahip şekliyle arayanlar... İşte, Almanya'da güzel, gösterişli çerçeveler içinde yazılmış açık ve açık getiren başlıklar taşıyan kitaplarda, genel olarak ne tarih ne de yayıncı ismi bulunmakla birlikte, birinci sayfalarında büyük harflerle Wittemberg Augustin Tarikatından, Tarikat Kardeşi Martin Luther ismi büyük harflerle yankılanıyordu. Genellikle portresi de yer alıyordu: ne kimliği gizlenmiş ne de arı bir ruha sahip, etten ve kemikten oluşan bir adam. Resimde: çıkık elmacık kemiklerinin, kare çenesinin, belirgin çizgilerinin üzerinde yer alan, ışığı ve değişkenliğiyle çağının insanlarını öylesine etkileyen o gözler; düşmanlarının şeytanî şeyler okuduğu o gözlerde, herkes, kaba dillerinin anlatmaya kifayetsiz kaldığı o olağanüstü büyülenmeye maruz kalıyordu. "Bu tarikat kardeşinin gözleri nasıl da derin! Kafasında ilginç fanteziler barındırıyor olmalı!" Caïtan'ın bu sözü Luther'i etkilemişti¹¹²; hiç güçlük çekmeden bunun gibi başka sözleri de derleyebilirdi.

İlk sayfadan itibaren formüller, okurun zihnine atlamaya hazır şekilde algılanmayabiliyordu. *Liber, candidum et liberum lectorem opto!* Çağrı, Mesih'in çarmıha gerilme veya çarmıhtan indirilme resminin altında, Avrupa turu yapan 1518 tarihli *Resolutions'un* (Çözümlemeler) altında yer almaktadır. 1521 tarihli *De abroganda Missa'nın* üzerinde, başlığın hemen altında, mücadeleci keşiş Amos'un sözleriyle sorgulamaktadır; *Leo rugiet, quis non timebit?* Ve ruh peygamberlerin kanatları üzerinde kuru ve şiddet dolu Judea'ya¹¹³ doğru havalanır... Ancak metnin içine girdiğiniz anda allak bullak oluyorsunuz!

¹¹² *Tischreden*, W., II, 421: "Cardinalis Augustae dixit de me: iste frater habet profundos oculos; ideo et mirabiles phantasias in capite habet."

¹¹³ Çevirmen Notu: Judea, günümüzde Güney İsrail'i ve Güney Batı Ürdün'ü kapsayan bölgedir.

Nasıl bir karışımdır ki korkutan bir gözü peklikle insanları rahatlatan bu beyanlar, aynı zamanda hem spontane ve usta-
ca hem de mahir ve hesapsızcadır. *De abroganda Missa privata*: kaygı verici bir başlık. Ayini ortadan kaldırmak Mesih'e kastetmek değil midir? Ancak kitap açıldığında Büyük harflerle İSA PEYGAMBER yazısı görülüyor. Bu ilk kelime. Bu ithafın altında: "Wittemberg'deki Augustin manastırındaki kardeşlerime: Mesih'in lütfu ve huzuru onlarla olsun!" yazılı. Böyle olunca, kitap sadık bir Hristiyan'ın, adanmış bir dindarın kitabı değil midir? Hiç kuşkusuz. Bir sonraki sayfada, PROTESTO ETMEK yazısı bulunmaktadır. Bu dikkat çekici başlığın altında sert bir açıklama yer almaktadır: "Bu kitabın başında, Kilise'nin ayinlerine, Ataların kararlarına, doğrulanmış tarihe ve kabul görmüş âdetlere karşı olduğumu deliller gibi ilân edenleri protesto ediyorum..."¹¹⁴

Her şey nasıl da tereddüt içindeki inançlıları sarsmak için yapılmış gibi görünüyor! Ancak *Resolutiones*'da da aynı aşamalar, birbirini izleyen aynı oyunlar bulunmaktadır. Önce bu makûl, uysal, tarikatın saygıdeğer ışığı Staupitz'e ithafen saygı dolu ve bağlı bir Önsöz; ardından X. Léon'a önemli ancak sert bir mektup. Daha sonra yine belirgin büyük bir açıklama: "Öncelikle Kutsal Kitaplara, ardından da Katolik Kilisesi tarafından kabul edilen ileri gelenlere dayanmayan hiçbir şey söylemem, hiçbir şeyi desteklemem"¹¹⁵. Güven verici Ortodoksluk; fakat ya skolastik bilginler? Luther şu şekilde devam etmektedir: "Hristiyan özgürlük haklarını kullana-

¹¹⁴ De Abroganda Missa Privata; 1521 baskısı (Strazburg kütüphanesi, E 151, 124) Fo AIII: "PROTESTOR IMPRIMIS ADVERSUS eos qui insanis vobis sunt in me clamaturi quod, etc."

¹¹⁵ *Resolutiones Disputationum de Indulgentiarum virtute*, 1518 basımı, Wittemberg (Strazburg kütüphanesi, E 151, 126) fo A 4 vo: "Primum protestor me prorsus nihil dicere aut tenere velle nisi quod in et ex Sacris Litteris... habetur et haberi protest."

rak onlardan iyi olanları alıp geri kalanını reddediyorum.” Ürkekler kaygılanabilir miydi? Augustin keşişi kısa ve güçlü iki satırla onları da ele geçirmektedir: “Mezhep sapkını mı? Düşmanlarım ne derse desin, ne yaparsa yapsın hiçbir zaman olmayacağım!”¹¹⁶ Burada da orada da aynı davranış şekli, aynı sarsıcı devrimci cesareti ve Ortodoksluk protestosu karışımı.

Böyle bir dozaja karşı kendini savunmak çok zor. Makûl bir nedenle, tamamen doğru ve açık bir mantıkla karşı karşıya değiliz. Hayatı olumsuzluklar ve düşmanlıklar arasında olan bir insan kendisini bize sunmaktadır. Düşünce yasalarına karşı acımasız mücadeleler veren ve kimi zaman akıntıya kapılan zavallı bir insan. Bir çırpıda sonsuzluğa yerleşen, aşağılayarak olağan şeylere hâkim olan, tutkulu kalpleri kazanan ve çelen güçlü bir adam...

Luther ve Hutten vardı. Başkaları, diğer herkes adı geçmeyen, anonim, Flugchriſten’in sayısız kitlesi, “halk dilinde” yazılmış ve kapıları zorlayan güçlü hiciv yazıları vardı. Luther’in dostlarının vaazları, görüşmeleri sert sözleri vardı. Eskiye dayanan toplumsal nefret tohumları, sınıflar arası rekâbet, ortalığı kızıştıran çıkar çatışmaları vardı. Tüm bunların üzerine uçuşan kelimeler, kalplere kazınan, zihinlere nüfuz eden, unutulmayan keskin cümleler vardı.

Luther’i, ihtiyatlı bir şekilde Luther’in de yardımıyla tarihçi olarak tanımlıyoruz. Teologlar onun açısından çözümlemelerini yapıyor, yorumluyor ve yönlendiriyorlar. Böylesi çok iyi. Ancak o dönemde, düşünceye gümrük yok. *Gedanken sind Zolffrei!* diye haykırıırken Luther’i dinleyen insanlar onu bir tarihçi veya bir teolog olarak dinlemiyorlardı. Onların içinden net ve kaçınılmaz şekilde Diyet Mahkemesi’nin, Papalık elçileri-

¹¹⁶ Age.: “Errare quidem potero, sed haereticus non ero.”

nin, saygı uyandırdığı İmparator'un önünde, gücü azalmayan ve sözünü geri alması istendiğinde, "Hayır!" diye haykıran keşişin yalın görüntüsü beliriyordu. Onların içinde garip bir şekilde yaşayan, keşişin havaya savurduğu ve en yüksek, en kutsal bariyerlerin üzerinden kayıtsız şartsız sıçrayan, uzun süre sıçraması gereken aktif ve içe nüfuz eden kelimeler vardı.

İnsan nefsi yüz kere Luther demişti; hiçbir şey onu bağlamaz. Ebediyet ise, dünyaya hâkim olandır. Nasıl olur da dışarıdan etki altına alınmasına izin verebiliyordu; nasıl olur da kendi sesi dışında başka sesleri dinleyebiliyordu? Papa, Piskoposlar Kurulu, bilginler hiçbir şeyin faydası yoktur. Kutsal Kitap'ın tavsiyelerinin bile değeri yoktur. Şayet nefis içinde, yalnızca kendi içinde gerçeği ararsa, bulur. Luther böylesine yüceltilmiş insan nefsi dışındaki tüm inisiyatifleri, tüm bilgileri ve kişisel arzuları reddediyordu; onun için Tanrı var olmadığı ve hayat bulmadığı sürece insan nefsi bu dünyada her şey hâkimdir: Teologlar buna dikkat çekmekte son derece haklılar. Ancak savaş hâlindeki bir keşişin ağzından sistemli bir isyanın sarhoş eden şarabını içen aç gözlü ruhlar, bundan çok fazla kaygı duymuyorlardı. Tüm otoriteleri yıktığında, inananların sistemini ve en köklü, en kutsal sayılan kolektif temsillerini toz hâline getirdiğinde görüşlerinin özgürce gelişeceği ortamı yeniden oluşturmak için Luther'in onlara aynı ilhamın soluğuna sahip, yatıştırılmış Kilise ruhuna çok yakın bir sığınak ve bağışlanmaya iyi bir şekilde uyarlanmış doktrininin yardımını sunması, onlar için çok da önemli değildi. Katolikliğin *fuorusciti*'lerini gözü peklik ve pişmanlık karışımıyla benimseyecek olanları yatıştırmaya, desteklemeye, ortak deneyimler etrafına toplamaya son derece elverişlidir...

Böylece, gergin ve anında endişeye kapılan bu Almanya'da, Lutheryen etkisi ek bir kargaşanın oluşmasına neden olmuş-

tur... 4 Mayıs'taki esrarengiz kaçırılma, dışa vurulmamış tutkuların aşırı derecede coşmasına yol açmıştır.

Gravürlerde, kendisi de Alman dürüstlüğü'nün ve samimi-yetinin savunucusu olan Hutten'in yanında resmedilen o Luther'e ne olmuştu? Güvenliğini sağlamak için Sickingen mi kaçırmıştı? İzin belgesine rağmen Aléandre mı tutuklatmıştı? Frédéric'in düşmanı, bir soylu olan Behem mi Seçmen Prens'e koruması altındaki Luther'i fısıldamıştı? Korkunç söylentiler dolaşıyordu. "Onlar" öldürmüştü. Luther bir maden ocağı dehlizinde kanlar içinde hançerlenmiş hâlde bulunmuştu. Piş-manlıklarla birlikte öfke artıyordu. Yalnızca Durer'in¹¹⁷ gazetesini açmak bile yeterliydi. Büyük ressam, 17 Mayıs'ta haberi aldığı anda Anvers'teydi: "Hâlâ yaşıyor mu? Öldürüldü mü? Bilmiyorum. Öldürüldüyse, gerçek Hristiyanlık için ölüme maruz kalmıştır." Fakat ne olursa olsun başlatılan çalışma engellenecek miydi? "Aman Tanrı'm," diye devam ediyordu Dürer, senin maneviyatınla bize ilham verecek, "senin Kutsal Kilise'nden arta kalanları yeniden bir araya toplayacak ve bize Hristiyanca yaşamayı öğretecek bu adam gibi bir adam daha ver! Ah Tanrı'm, eğer Luther öldüyse bundan sonra senin Kutsal *İncil*'ini kim bize böylesine bir açıklıkla anlatacak?" Kim? Dürer'in birkaç ay önce essiz bir genişlikte ve sertlikte karakalem taslağını çizdiği, onun gibi birçok Alman'ın, birçok Hristiyan'ın Roma ile Luther arasında gerçekleştireceği bağımsız hakemliği kaygıyla beklediği kutsal ve din dışı bilginin ustası: "O Rotterdam'ın Erasmus'u, hangi tarafta duracaksın? Yüzyıl üzerindeki adaletsiz zorba yönetimin gücünü gör; cehaletin gücünü gör. Mesih'in şövalyesi dinle; atına

¹¹⁷ Cf. Dürer'in seyahatine ilişkin VETH ve MULLER tarafından iki dört sayfalık forma şeklinde basılmış güzel bir baskı: *A. Dürers niederländische Reise*, Berşin-Utrecht, 1918, t. I, *Urkunden*, s.80, 17 Mayıs 1521. Gerçekten dokunaklı bir metin olan Erasmus'tan yardım talebi ve Luther'e ağıt dört büyük sütünde açıklanmıştır (80-82).

bin ve korkmadan Mesih'in yanına git; gerçeği koru; şehitlik tacını kazan. Zaten çok yaşlı bir adam değil misin?... Bırak sesin duyulsun: Mesih'in değdiği gibi cehennem kapıları, Roma tahtı sana karşı hiç bir şey yapamaz!" Keskin bir feryattı zira o anda bile Erasmus kendini geride bırakılmış ve yenilmiş hissediyordu, zaten geleceği ve taraflar arasında kaleme alınacak güzel mektupların her iki tarafın da tepkisini çekeceğini öngörerek Moutjoy'a melankolik mektubunu yazıyordu: "Gerçeği, katıksız gerçeği vaaz ederek tüm evreni sarsmaya değer mi? Vahiy edildiğinde hiçbir netice beklenmiyorsa, gizlenmesi kabul edilebilir. Mesih, Hirodes'in karşısında susmuştur."¹¹⁸

II. Wartbourg'daki Kabramanca Çaba

Luther susacak insanlardan değildi, ne Papa'nın ne de kralların önünde. Wartbourg'da yaşadığı boş, ancak aynı zamanda da son derece dolu¹¹⁹ aylardaki hâlet-i ruhiyesini iyice anlamaya çalışalım. Her zaman ve her yerde tekrarlanan geleneksel formüllerden kurtulmaya çalışalım hiçbir zaman yatışmasına izin vermeyen bir tartışmanın kalıntılarından, yanıldığını anlamış bir sağduyunun görünüşte doğru renklerle bezenmekteki ustalığından ve insanın biraz şüpheli bir deneyiminden...

Asabi, hayalci, öfke ve atılım ile dolu bir insanın, Luther'in Papalık Fermanı'nın ateşte yakma cezasından Worms hükümdarının önüne çıkmasına kadar yaşadığı ayları düşünelim. Vicdan azabıyla dolu ancak içinde bitmez tükenmez bir coşku ve etkili bir inanç kaynağının kabardığını güçlü bir

¹¹⁸ Opus Epist. Erasmi, yayıncı Allen, IV, Ép. 1219, s. 544 (100): "Et arbitror fas esse tacere quod verum est, si non sit spes fructus." - aynı zamanda yukarıda belirtilen (42) tamamen Erasmusyen açıklamasına da bakınız: "Si Lutherus omnia vere scripsisset, mihi tamen magnopere displiceret seditiosa libertas."

¹¹⁹ "Ego hic otiosissimus et negotiosissimus sum" (Spalatin, 10 Haziran 1521; END., III, no 441, 171; W., II, 354).

şekilde hisseden bu adam, bu şevkle dolu Hristiyan dünyaya, kulak verdiği ve içinde yaşayan ve konuşan Tanrı adına, Kilise'yle koptuğunu ve bunu yok olmadan, diğer bir deyişle bölünmeden bitirdiğini açıklıyordu. Mücadeleden hararetli bir şekilde çıkmıştı. İçinde, Worms seyahati öncesi biriken ve Diyet Meclisi'nde tüketemediği güçlü enerjinin kararsızlığını hissediyordu. Ve âniden, dramatik şartlarda, geniş hayal gücünün önceden dikkat çekici ve algılanabilir detaylarını tasavvur edemediği bir dekorun ortasında, eli silahlı adamlar tarafından ele geçirilmesi. Bir şato, kalın duvarlar, iyi bir şekilde korunan ve geçişinden sonra kapanan kapılar, sürgülenen başka kapılar ve bir anda üzerine çöken bu sessizlik, bu yalnızlık ve bu huzurlu aylıklık. Yalnızca geleceğin değil, yaşadığı anın kaygısından başka hiçbir şey yoktu. Onu sakladıkları bu yerde, kimdi o? Özgür bir adam mı, yoksa bir tutsak mı? Seçmen Prens'in niyeti neydi; bu metanet neyin nesiydi ve İmparator bunu öğrendiğinde nasıl tepki gösterecekti? Luther, bu soruları kendine durmadan soruyordu. Fakat Tanrı'sı hangi alın yazısı için onu çağıracaktı? Kendini arıyor ve uzattığı sakalıyla, rahatsızlık veren kılıcıyla şövalye kılığında, alışılmamış bir rejim sorunuyla ve orman içindeki şatoda hiç kuşkusuz salamura ve baharatlı av eti bakımından zengin bu yiyecekler içinde zoraki kendini buluyordu.¹²⁰

Ardından da sağlık sorunları, eskiye dayanan şiddetli mide ve bağırsak ağrıları, baş göstermeye başlamıştı. Luther Mélanchton'a yazdığı mektuplarda bunu sıkça dile getiriyordu. Bunu zamanının insanları gibi açık bir şekilde, son derece naif, fizyolojik sınırları karşısına set çeken nezaketin hüküm sürdüğü çağların aksine sıkılmadan, dolaysız olarak

¹²⁰ "Ut tu me difficile nesses cum ipse me jam dudum non noverim" (Spalatin'e 14 Mayıs 1521; END., III, no 435, 155).

anlatıyordu¹²¹... Aynı zamanda meşguliyetle ilgili de buhran yaşıyordu. Meşguliyetten ve yönünü belirlemeden mahrum-münzevi, başka bir deyişle tutsak bir hayat nasıl organize edilebilirdi ki. Luther bir an, bu boşlukta kendi üzerinde dönüyordu¹²². Tereddüt ediyor, tereddüt ettiği için kendini suçluyor ve aynı zamanda bu tereddüdünden zevk alıyordu. Soğuk sabahlarda, biraz tembellik ediyor; yatağın ılıkliğinden hoşlanıyordu. Şato sahibi Hans von Berlepsch¹²³ tarafından iyi ağırlanıyor, öğlen ve akşam küçük hizmetkârlar tarafından mutfaklardan getirilen yemekleri merakla tadıyordu. Ve gece olduğunda, fiziksel bir çalışmadan dolayı yeterince yorulmadan yatağına uzandığında, gözünün önünden görüntüler ve pişmanlıklar geçiyordu; tatmin edilmemiş şefkat ihtiyacı, etrafında manevî soluğu kendininkine karışan başka canlı olmadan yaşamayı bilmeyen bu gözü pek individüalistin yakasını bırakmıyordu... Wartbourg'un soğuk ve ağır sessizliğinde, gecenin karanlığında yalnızca hayalet insanların keskin hayali vardı. Yanında bir dostun varlığını, insanî bir dokunuşun canlı sıcaklığını hissetmek nasıl da güzel olurdu. İşte "cinsel arzunun her şeyi yiyip bitiren yangınları", işte istekler, şehvet, tembellik, aylaklık, uyku aşkı, Luther'in 13 Temmuz 1521'de Mélanchton'a yazdığı o ünlü mektubunda, büyük bir samimiyet ve cesaretle lekelendiğini itiraf ettiği¹²⁴ tüm

¹²¹ Cf. END.'de, III, S. 149, 171, 189, 199, 204.

¹²² "Nunc sum hic otiosus, sicut inter captivos liber" (15 Mayıs 1521; END., III, 150).

- "Ego otiosus hic et crapulosus sedeo tota die. Bibliam graecam et hebraeam lego" (14 Mayıs; a.g.e., 154). - diğer sayfada aktarılan metinle mukayese edildiğinde Luther burada yine: "Hebraica et Graeca disco et sine intermissione scribo" diye ekliyordu- bu da *otiosus*'un anlamını belirtmektedir. Aynı şekilde END., III, 164, 26 Mayıs: "Cum sim eremita, anachorita, vereque monachus."

¹²³ "Tractat me vir loci hujus ultra meritum longe" (END., III, No 441, s. 171).

¹²⁴ END., III, 189: "Displicuerunt mihi literae tuae... quod extollis nimio... Confundit ac discruciat me tua egregia ista suspicio mei, cum ego hic in-

o korkunç günahlar; işte Lutheryenlerin son derece gülünç bir mahcubiyetle dolu hüznünlü gözleri önünde, coşkulu rakiplerinin kullanabileceği son derece açık yüreklilikle ortaya koyduğu hiç kuşkusuz keşiflere özgü bir alçak gönüllülük kırıntısıyla, oldukça fazla vicdan azabıyla ve gizlice zevk aldığı ileride olma hoşnutluğuyla Martin Luther'in kendisine karşı galip gelen itirafları, "toplum kurallarını hiçe sayan itirafları."

Luther eğer kendi içinde bir çare, biraz hastalıklı olan gizli kusurları ortaya çıkarma hevesi bulamasa ve bunları yarı şehvetli, yarı karamsar bir şekilde gün ışığına çıkarma ihtiyacı duymasa ve dürüst olmak gerekirse, yakasını bırakmayan dağıtılmış ve karıştırılmış bir pislik yığınının derinliklerinden utanmadan yepyeni bir saflığı ve tamamen günahattan arınıp temize çıkmanın verdiği rahatlatıcı duyguyu bulma kaygısı taşımasa, bugün olduğu "Alman adam" olmazdı.

Martin Luther'in Wartbourg'daki aylak saatlerinin biraz boşboğaz arkadaşları, işte böyleydi. Bunlar, "düşmanla", eski isimlerinden biri kullanılacak olursa, *Propos de Table* adlı eserin bize kahramanlıklarını uzun uzun aktardığı bu şeytan arkadaşla çok iyi geçiniyorlardı. Ona karşı, Wartbourg münzevisinin durmadan mücadele ettiği ancak saflık ve uyuma doğru yaptığı en yoğun hamleleri, bu zevk arzusu,

sensatus et induratus sedeam in otio pro dolor parum orans, nihil gemens pro ecclesia Dei, quin carnis meae indomitae uror magnis ignibus; summa, qui fervere spiritu debeo, ferveo carne, libidine, pigritia, otio, somnolentia ac nescio an quia vos non oratis pro me aversus sit..." - Aynı şekilde END., III, 193, 13 Temmuz 1921 Mélancton: "Orate pro me, quaeso vos; peccatis enim immergor in hac solitudine." - END., III, 230, 9 Eylül 21, Spalatin'e: "Adhuc sum stertans et otiosus ad orandum et opponendum ut mihi vehementer displiceam et onerosus sim, forte quod solus sim et vos men on juvetis." - END., III, 243, 1 Kasım 21, Spalatin'e: "Non tamen sum monachus, assunt enim multi et mali et astuti daemones, qui mihi tempus, quod aiunt, eludunt sed moleste." Çok tartışılan bu metinleri gerek içerikleriyle aktarmanın faydalı olacağını düşündük.

kutsal şeylere karşı saygısızlık eğilimi, bu korkunç günah işteği karşısında onu somutlaştırmayı bırakması durumunda, eksikliğini hissedecekti. Yani Luther'in ihtiyacı olan her şeyden, pislikten masumiyet yaratmak amacıyla acı çekme ve kurtulma hevesini tatmin etmek için ihtiyacı olan tüm aksesuarlardan mahrum kalacaktı. Tüm zamanların arkadaşı bu şeytanla Luther kendini sıkmadan, sakın bir ilgiyle ve bir çeşit teveccühle konuşuyordu. Birinci Faust'un Önsöz'ünde -gidip Yunanlıların masasına oturmadan önce "Kuzeyin çocuğu mirasını" yok etmesi için sesini şeytanlara ve büyücülere ödünç veren Goethe'yi önceden duyar gibi oluyoruz- bir şeytanın vücut bulmuş hâli olan ünlü başka bir Almanı, Senyör Méphistophèles'i duyar gibi oluyoruz: "Senin gibilerden hiçbir zaman nefret etmedim. Seni yadsıyan düşünce biçimleri arasında beni en az rahatsız eden kurnazlık ve kötülük eğilimi olan düşünce biçimidir... İnsandaki aktif olma durumu çoğunlukla azalır. İnsan tembelliğe eğilimlidir. Ve bu nedenle onun yanında aktif, endişeli ve gerektiğinde Şeytan'ı yaratabilecek bir arkadaşı görmeyi seviyorum..."

Bunun yanı sıra, çok da ileri gitmemeye dikkat edelim. *Otiosus, otiosus et crapulosus?* Luther Luther'den bahsederken, Luther'in fiziksel tembelliğinden, aşırı hareketsizliğinden, eylem insanına tahammülü olmayan, bir yere çekilip kendini oturmaya vermiş yaşamından yakınırken böyle yazıyordu: *Sedeo tota die*. Bu bayağı ve yüksek hayat standardından hiçbir şekilde hoşlanmıyordu ve acı çekerek, yakınarak yazıyordu: *Otiosus*: bir iyilik yapalım ve ardından gelen *negotiosissimus'u* unutmayalım. Sonraki küçük cümleyi de: *Sine intermissione scribo*. Wartbourg'daki Luther'in *Otium'a*, kötü düşüncelerin doğmasına neden olan bu *otium'a*, herkes hattâ en güçlü, en aktif, en çalışkan kişiler bile, onun kahramanlığına, olağanüstü verimliliğine hayran kalıyordu.

Rakipleri bile, böylesi bir emeğin karşısında saygıdan eğiliyorlardı. Lutheryen ürünü denemelerin tam bir suretini Grisar'ın kalın kitabında bulmak mümkündür. Ancak Wartbourg'da, "yapılacak hiçbir şey olmayan" Wartbourg'da, ne müthiş bir çalışma! Strazburg Burjuvalarının, Fransızların kullanımına sunmak için Latinceye çevirecekleri Magnificat'nın¹²⁵ açıklanması, *Das Magnificat verdeutscht und ausgelegt*; uzun bir süre yeni bir vaiz şekli yaratacak olan Pazar ve Bayram Vaazları; "yenilikler" propagandacıları tarafından Latince'ye ardından da Fransızcaya çevirilecek olan *Évangile des Dix Lépreux* (On Cüzamlının İncil'i); *la Mise en garde contre la Sédition* (İsyana karşı temkinli olmak) (*Eine Treue Vermahnung zu allen Christen, sich zu hüten vor Aufruhr und Empörung*); Dinsel resimlere dayanak oluşturan, *le Passional du Christ et de l'Antéchrist* (Mesih'e ve Deccal Sevğisi); Manastır Yeminleri'ne ilişkin iki yazı; kilise ayinine ilişkin iki yazı, Worms veya *Coena Domini* Fermanının eski durumuna ilişkin birkaç artçı mücadele. Daha başka? Tek başına muhteşem ve zorlu bir iş olan *İncil*'in Almancaya çevrilme işi. Bir de, Aralık 1521 yılında Wartbourg'da başlayıp 1522 Eylül ayında bitirip yayımladığı Yeni Ahit'in tercümesi...

III. Bir Stilin Dökümevi

Luther'in şeytanla kavgaları. Mürekkep hokkası ve geri kalan her şey. Evet. hayal gücünü konuşturan güzel mücadeleler. Üstelik en alçakgönüllü çağdaşlarımıza bile bu zavallı Luther, bu denli karanlık saçma sözle dolu bu beyin karşısında onur kırıcı bir üstünlük hissi vermektedir. Bunlar güzel mücadeleler ama sonuç? Eğer biraz *İncil*'i Almancaya çevirmeye girişen Luther'in mücadelelerinden bahsetseydik?

¹²⁵ Çevirmenin Notu: Magnificat: Kilisede akşamüstü Meryem adına okunan ilâhî.

-*İncil*'i Almanca olarak Almanlara vermesinden- *İncil*'in tamamını, *İncil*'in tüm ağırlığını: *Biblia, yani Kutsal Kitabın tamamı* Almanca.

Mücadele, evet. Önce asi bir dille, fakat tam olarak belirtmek gerekirse içinde uzlaştırması ve uyumsuzluklarını eritmesi gereken iki dille; sağlam, hafif ve yeteri kadar su verilmiş tek bir maden hâline getirmesi gereken kusurlu iki maden. Burada baskın olan dil, halkın sert ve kaba olan, ancak ardından bir yığın görüntü ve eğitici unsur taşıyan dildir. Diğer dil; soğuk, yapay, yönetimin anlaşılması güç, XIV. yüzyıldan beri Sakson Şansölyeliği'nin kullandığı dildir. O hâlde bu iki dili uzlaştırmak, doğru kelimeyi, doğal ve basit olan tarzı, Alman halkından insanların çocuğun annesini anladığı gibi, onların da Mesih'in sözlerini anlamasını sağlayacak olan *-wie die mit ihren Kindern spricht-* gerçekten Alman olan tarzı bulmak, rehber olarak da elinde yalnızca kendi içgüdünle, neyin Alman olup olmadığını anlama yetinin bulunmasıyla aramak ve bulmak; mücadele etmek ve zafer kazanmak: Hiç şüphesiz, evet, çöl nasıl yerleşim yeri hâline getirilebilir?

Dil ve stil mücadeleleri; bundan daha az çetin olmayan başka mücadeleler de var. Luther'in hiçbir zaman tam olarak basit ve anlaşılması kolay olarak kaydedilmeyen bir metinle mücadeleleri. Luther'in öylesine zorlukla, öylesine anlaşılmazlıkla dolu tuzakları en bilgi insanları bile yıldıırıyordu. Hiç kuşkusuz arkasında onu uzaktan da olsa öğütleyen Mélancthon vardı. Çok sonra, özellikle 1539'dan itibaren bilginlerden ve dostlarından oluşan küçük bir İncil Komisyonu'nun öğütlerinden faydalanacaktı. Şimdilik yalnızdı; yalnız mücadele veriyordu. Weimar'ın yayınındaki karalamalarla dolu elle yazılmış birkaç sayfa, eylem hâlindeki Luther'i bize gösteriyordu. Sonucunu biliyoruz: Tanrı'nın Kelamı'nın şaşırtıcı bir şekilde yeniden

dirilişı. Duygusuz bir açıklamadan, bir filologun didaktik çalışmasından eser yoktu. Hattâ kişisel yazı arayışı peşinde olan “sanatçı çalışmasından” da eser yoktu. Bu, hiç kuşkusuz mutlu bir vaizin ikna etmek için verdiği dramatik bir mücadeledir. İyileştirmek için, kardeşi insanlara, tüm insanlara kendisini iyileştiren mucizevî çareyi sunmak isteyen bir hekimin ikna mücadelesi bile değil, *İncil*’i okuyarak, Paul üzerine, ruhların gıdası olan o değerli *Épître aux Romains* (Romalılara Mektup) üzerine düşünerek bulduğu çare konusundaki ikna mücadelesidir: Jean’ın doktrini Paul’ün Mektupları, *İncil*’in temel yapısı, *der rechte Kern und Mark unter allen Büchern*.

Luther’in stili: Ne güzel bir çalışma konusu! Ancak bunun için istatikçi bir filolog, ukala bir dilbilgini olmaması gerekiyor. Evet, bir insan ve hissedeni bir insan olması gerekiyor. Bilgili ve bundan dahası tahmin edebilen, bu dilde, bu dille, tüm bir nesli, tüm bir düşünce çağını harekete geçirebilecek direngen ıllıllığıyla, kısmen bizim mantığımızı yabancı mantığıyla, görsel imgelere göre akustik ve kokusal imgeler konusundaki hâkimiyetiyle, denge ağırlığı olmayan müzisyen tutkusuyla,¹²⁶ bir psikolog eşliğinde bir tarihçi olması gerekiyor.

W. G. Moore, çok güzel ve çok ustaca yazılmış birkaç sayfada, Luther’in stiliyle¹²⁷ ilgili edebî bir çalışmayı ana hatlarıyla belirtmiştir. Geriye öylesine kişisel olan bu dilin ve bu söz diziminin derinlemesine psikolojik çalışmasının ana hatlarını belirt-

¹²⁶ *Le Probleme de L’Incroyance au XVI. Siecle’da* (XVI. Yüzyılda İnanç Sorunu) XVI. yüzyıldaki insanların dili üzerine yazdıkları konusunda yalnızca *La Religion de Rabelais*’yi (Rabelais’in Dini), P. Albin Michel, 1942, s. 461-487 kaynak gösterebilirim.

¹²⁷ W. G. Moore, *La Réforme allemande et la Littérature Française* (Alman Reformu ve Fransız Edebiyatı), s. 27-45. Ayrıca, daha yeni olan GRAVIER’in *Grands Écrits Réformateurs* (Önemli Reformcu Yazılar) çevirisinin başında yer alan notlara da bakınız.

mek ve çalışmayı iyi bir şekilde sonuçlandırmak kalıyor. Bu öylesine sert, yöntemlere baskın stilde ve Luther'in metni için bile tanımanın; demek istediğim reformcunun düşüncesini ve hedeflerini tanımanın bilgi için son derece önemli olduğu görülmektedir. Etkili diyaloglar; doğrudan yer alan sert senli benli konuşmalar; okurun ancak aynı zamanda Mesih'in veya şeytanın da. Fikirlerin vücut bulup varlık hâline gelmesi ve birbiriyle kavga eden varlıklara dönüşmesi. Luther'de her şey kavga hâlindedir. Bu, ona galip gelen bir durum; kimi zaman bundan dolayı özür diliyor¹²⁸: "benim suçum değil... Böyle yaratılmışım... Şeytanlara karşı savaşmaya adanmışım... Doğru, kollarım çok mücadeleci, çok kavgacı. Bunun için ne yapabilirim?" Ancak biz edepli yüzlerimizi bir kenara bırakarak devam edeceğiz: bu kaba Sakson Papa'dan bahsettiği gibi¹²⁹, hattâ Mesih'ten bahsettiği gibi, her şeyden bahsediyor bu kepaze! Hep konuşuyor. Ancak sözlerinin mekanizmasını inceleyin. Tarihçi, psikolog gözüyle stilini inceleyin. Zihinsel evrene geçin, imgelerin ve düşüncelerin dünyasını keşfedin, Luther'in öylesine yakın ve öylesine uzak, öylesine kardeşçe ve öylesine rahatsız edici tarzını tanıyın. Kral Salomon'un ilâhîleri arasında, rüstik ruhuna şarkı söyleten Luther'i:

*Ich byn eyne blüme zu Saron, und eyne rose um tal;
Wie eyne rose unter den dornen, so ist meyne freudyn unter den
tochtern;
Wie eyn apffelbaum unter den wilden bewmen,
So ist meyn freund unter den sonen...*

(WEIMAR, Bibel, I, 633)

¹²⁸ Ich bin dazu geboren das ich mit den rotten und teufeln mus kriegem, darumb meine bücher vil stürmisch und kriegsich sind. Ed. De Weimar, XXX2, 68.

¹²⁹ Bu hassas konuda, v. MOORE, S. 32-33: düşünceler yeterince ayrıntılı aktarılmış olmasa da bilgiyle dolu bir eser.

İki Luther söz konusudur: Elinde ara sıra burnuna götürdüğü kır çiçeklerinden oluşan bir demetle Leipzig tartışmalarına giden bir Luther. Onun yanında da sert sözlerle, nefret söylemleriyle ve kaba bir ifadeyle baş döndüren, hırsına dalıp gerçek amacını unutan, deli gibi ileriye götürdüğü gücü hariç her şeyi unutan bir Luther. Evet, Luther'in stili güzel bir konu...

IV. Her Şeyden Önce İdealizm

Tüm bunları bir kenara bırakalım. Enders yayının III. cildindeki Wartbourg mektuplarını yeniden ele alalım; eski açıklamaları düşünmeden, farlı gözle yeniden okuyalım. Ustalık becerisine sahip -ve hatta kandırılması gereken bir rakip veya elde tutması gereken bir müttefikle karşı karşıya geldiğindeki ustalıkla- bir adamın ruh haliyle, büyük bir ihtiyatla hesaplanmış önlemleri endişeli bir şekilde izleyerek daha net anlayabileceğimizi düşünüyorum.

Papa tarafından Kilise'den ihraç edilmişti. 29 Nisan 1521 tarihli *Decet Romanum Pontificem* Papalık Fermanı *Exsurge* Papalık Fermanı'yla verilen cezayı yeniden ele alarak ve onaylayarak Papa'nın işini tamamlamıştı.¹³⁰ İmparator tarafından kanun dışı ilân edilmişti. 26 Mayıs 1521 Worms Fermanıyla halk düşmanı ilân edilmişti, bir *outlaw*- ve onu gören herhangi bir Hristiyan hiç ceza almadan, alkışlar dışında hiçbir şeyden kaygı duymadan onu öldürebilirdi... Ne önemi vardı? Vicdanında Tanrı kendi sesiyle Luther'e bağırırmıyormuydu: Sen haklısın, diren! Ancak bununla birlikte, Luther'in Spalatin'e kaçırılmasından çok kısa bir süre sonra yazdığı

¹³⁰ Luther hakkında üç Papalık Fermanı çıkartıldığını biliyoruz: *Exsurge* Papalık; Roma'da düzenlenmiş ancak Aléandre'in belirttiğine göre yayımlanmamış ve bu nedenle günümüze ulaşmamış bir Ferman; son olarak da 3 Ocak 1521'de yayımlanan ve Luther'i ve yandaşlarını Kilise'den sonsuza kadar ihraç eden *Decet Romanum Pontificem* Papalık Fermanı.

-tam olarak on gün sonra- Worms dönüşü aforoz edilmesine rağmen misafir etmek ve halka vaaz ettirmek için çaba gösteren başrahip Hersfeld'in kendisini nasıl coşkuyla karşıladığını anlattığı -veya yine Eisenach halkının Worms mücadelesine cesaretinin büyük ödülünü nasıl hazırladıklarını- bu mektubun gizli endişelerini ve bir sorgulama korkusunu ortaya çıkardığı görülüyordu.

Luther bu anılarla gurur duymuyordu. İçindeki Worms kahramanına hayranlığı yoktu. Elbette bu geri dönüş sahneleri içine dokunuyordu. Birçok inançlı kişi istediğine, üstün faydasını teyit ettiğine göre, Tanrı'nın Kelamı'na ilişkin yaptığı verimli ve kurtarıcı açıklamada verdiği fikir bunu doğruluyordu. Ancak bu sahneler, ondaki bu kurtarıcı Kelamı nefretle takip eden zalimler konusundaki üzüntüsünü de artırıyordu. En önemlisi, kaygılı vicdanının karşısına bir soru çıkartmıştı (gözünden kaçan bazı kısa cümlelerde bunu görmek mümkündür) ve bu, kafasını özellikle kurcalıyordu: Worms'taki görevini layıkıyla yerine getirebilmiş miydi? Tanrı'nın Kelamı'nın habercisi, soluğuyla tepeden tırnağa ona canlılık veren Mesih'in tercümanı ve yalnızca varlığıyla bile ona cesaret veren sarsılmaz kararlılığı yani inancı -insanî kaygılarla kurnaz ve ölçülü kişilere tavizlerle ve ilâhî bilgelige öylesine düşman olan dünyevî bilgelige ihanet etmemiş miydi- Tanrı'nın ona verdiği vazifeye ihanet etmemiş miydi? Hiç kuşkusuz peygamberlere, ruhun egemen majesteseine özgü farklı bir sertlik, farklı bir inatçılık, bir yayılma etkisi vermesi gereken Tanrı'nın Kelamı'nın bu ifadesini, görevinden daha düşük nitelikte, hizmet ettiği efendisine layık olmayan şekilde olağan siyasî ve sosyal kötü tesadüflere bağlamamış mıydı? İnsanî imkânların ve ilâhî gereksinimlerin ebedî ve ihtiyatlı arabulucusu Spalatin'e yazdığı bir mektubun bu bölümü pek çok şeyi anlatmaktadır: "İçimde deprem oluyor

ve bilincim bulanıyor çünkü Worms'da senin ve dostlarının nasihatlarına uymayarak tapılan kişilerin karşısına yeni bir Élie koymak yerine, muhakememin zayıflamasına izin verdim. Yeniden karşılarına geçmem gerekirse yine aynı şeyler olacaktır! Neyse bu konu üzerinde bu kadar yeter!"¹³¹

Âni ve sert bir patlama, bizim için sert bir şekilde, Wartbourg münzevisinin derin duygularını ortaya koymaktadır. Reformcunun hayatını belirli aralıklarla kimisi saygıyla, kimisi sert bir biçimde anlatan biyografi yazarlarının birçoğu, tarafsız olarak (bu, kaçınılmaz bir biçimde at gözlüksüz demek değildir) bu uzun haftaları hızlıca, yüzeysel olarak geçiriyorlardı; tüm bir yazı, bir sonbaharı, uzun bir kışı... Bu dönem, cesaretle Yunanca ve İbranice öğrenen, *İncil*'i çeviren, vaazlar, mektuplar ve anlaşmalar yazan bir Luther'in çalışmalarıyla dolduruluyordu. Yatağı, flütü ve İblis'i geri kalanını doldurmaya yetiyordu. Peki, bu inzivayı hangi düşünceyle kabul ediyordu? Hiçbir zaman bu soru sorulmuyordu. Daha doğrusu, bu, cevabı açık bir soruydu. Kaçırılma olayının suç ortağı olan Luther, alıkoymasından ancak mutluluk duyabilirdi. Wartbourg'un kalın duvarları ardında nefes alıyordu. Onu oradan kimse gelip alamazdı. Hayatı için endişe duymuyordu.

Gerçekte Luther tehlike fikrinden korkmuş muydu? Devamlı olarak bir kurbanın korkusunu yaşamış mıydı? Hiç kuşkusuz, o bir insandı. Neyse ki Mélanchton'a yazdığı mektuplar bunu gösteriyordu. Bugün dünya kişisel veya buna yakın bir deneyimle başında dolaşan bir ölüm tehdidinin insanoğlundaki içgüdüsel isyanı hangi noktalara taşıyabileceğini bilen insanlarla dolu. Ancak, aynı zamanda dünya, vücudun bu içgüdüsel tepkilerini aklın kolaylıkla kontrol altına alabileceğini veya insanoğlunun ayaklarını yerden kesip onu kendisine

¹³¹ END., III, 229, 9 Eylül 1921.

rağmen sürükleyip tehlikenin ortasına atarak ölümle burun buruna getirecek kadar güçlü olduğunu bilen insanlarla da dolu... Ya Luther? Worms'a giderken fedakârlık etmişti. Ancak şehidin gizli isteğini, Jean Huss'un hayalini ve suçluların yakıldığı odun yığınının kendisiyle götürmüştü. En azından bunu kabul ediyordu. Worms seyahatinin hemen sonrasındaki aylarda, bu seyahatten hep tanımlanamaz bir pişmanlık vurgusuyla bahsediyordu. Yaşıyordu. Béhémouth'un elinden kurtulmuştu. Tanrı'ya şükürler olsun! Ancak çok fazla ihtiyatlı davranmamış mıydı?

Gerçekte Warbourg'a geleli sekiz gün olmamıştı ki 12 Mayıs 1521 tarihinde Jean Agricola'ya yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Oldukça sıra dışı bir tutsağım. Kendi isteğimle ve isteğim dışında burada bulunuyorum. Kendi isteğimle çünkü Tanrı böyle istiyor. Kendi isteğim dışında, çünkü Tanrı'nın Kelamı'nı savunmak için insanların önünde ve dimdik ayakta olmak isterdim. Ancak hâlâ bu şerefe nail olamadım!"¹³² Aynı gün, kalben kendini daha yakın hissettiği bir başka dostuna, Mélanchton'a daha net ve daha heyecanlı cümlelerle şu satırları yazıyordu: " Selam! Sen, benim Philippe'im, şu anda ne yapıyordun? İstemeyerek kabul ettiğim bu inzivadan Tanrı'nın zaferi ile ilgili önemli sonuçlar çıkması için bana dua etmiyor musun? Ah, yaptığımın hoşuna gidip gitmediğini öğrenmeyi nasıl da sabırsızlıkla bekliyorum! Yolumdan vazgeçmiş gibi görünmekten korkuyordum. Ancak onların isteklerine, öğütlerine karşı koyma yolunu bulamadım... Bununla birlikte yalnızca bir tek şey istiyorum: düşmanların hiddetine karşı başım dik koşmak!"¹³³

¹³² END., III, 151, 12 Mayıs 1521: "Ego mirabilis captivus qui et volens et nolens hic sedeo" (W., no 409, II, 336).

¹³³ END., III, 148: "An non pro me oras, ut secessus iste quem invitatus admisi operetur aliquid majus in gloriam Dei? ... Verebar ego ne aciem deserere

Böylece, karşı koymaması gerektiğine inandırılmıştı. Ya kendi çıkarı için Luther ne cevap verirdi? Sickingen'in uzun zamandır kendisine şatosunu, silahlı adamlarını sunduğunu ve şövalyelerin kralına hayır dediğini söylerdi. Farklı düşünceler de etkiliyordu. Geleceği korumak, Seçmen Prens'in istediği oyunu bir süre oynamaya razı olmak eserini korumasının ve -duygusal anlamda onu çok etkileyen- küçük Wittembergli dost çevresine yeniden kavuşmasının ve hiç kuşkusuz onları sadık kalbinin etrafında hissetmesinin gerçek yolu bu değil miydi? Ve pes etmişti. Ve anlaşmayı dürüstçe yerine getiriyordu. İyi ya da kötü, sırrını gizlice saklıyordu. Az ya da çok inançla Wartbourg'daki varlığını inkâr ediyordu. Ancak bir çölün derinliklerindeki bu tecrit, bu inziva, bu münzevi hâlinin ona nasıl da ağır geldiği aşikâr! Güvenlikte olduğu anda, bu sığınağı terk edip önce Erfurt'a daha sonra da Wittemberg'e gitmeyi düşünüyordu. Her hâlükârda, talimatlar karşısında eğilse bile, başkalarının emirleri doğrultusunda düşüncesini, sözlerini, vicdanını köleleştirme niyetinde değildi. Seçmen Prens ona, Papa'dan veya imparatoradan daha fazla boyun eğdiremiyordu.

Seçmen Prens? Hiçbir zaman yeterince aydınlığa kavuşturulmayan dikkat çekici bir figür. Luther'in Wartbourg'daki yazışmalarında, ona dair tek bir şükran veya minnet kelimesine rastlanmıyordu. Buna karşın, prenslere karşı sert beyanlar ve hiddetli açıklamalarla doluydu ve bu prenslere Frederic de dâhildi... Genellikle onun tutumu Luther'in çıkışlarına bahane oluyordu. Warbourg'un zoraki misafiri, 11 Ağustos'ta Spalatin'e yazdığı bir mektupta geçim giderlerine ilişkin çeşit-

viderer... Nihil magis opto quam furoribus adversariorum occurrere ojecto jugulo." - Altı ay sonra Gerbel'e yazdığı bir mektupta yine aynı duyguları dile getirmiştir (END., III, 240): "Ego quidem arbitrabar cervicem esse objectandam publico furori, sed illis aliud visum..."

li tereddütler taşıdığını beyan ediyordu. Bu durumda maddî yükümlülüklerini kim üstleniyordu? Şatonun sahibi Hans von Berlepsch mi? Luther bunun böyle olmadığını ümit ediyordu. Aksi hâlde, harika ancak maddî kaynakları yetersiz bir adamın sırtından bir saniye daha geçinmeyecekti. Hayır, hiç şüphesiz Prens, Luther'in masraflarını karşılıyordu. Öyle ise, her şey yolundaydı. Bu durumda Luther, bir bağıştan faydalanan kişi değil, borç ödemenin bir vesilesiydi ve bunu dobra dobra ifade ediyordu: "Biliyoruz ki eğer birinin parasını harcamak gerekiyorsa, bu prenslerin parasıdır. Çünkü prens olup herhangi bir şekilde hırsız olmamak, imkânsız veya neredeyse imkânsızdır!"¹³⁴ Brantôme Senyörü'nün asılmasını anlattığı bu neşeli ve alaycı "dolandırıcı çocukla" Reformcu'nun beklenmedik rastlaşması. O da Grève'de üst perdeden halka, yoksul insanları değil prensleri ve büyük adamları soyduğunu belirtiyordu: "Bizden daha büyük hırsız onlar ve bizi her gün soyuyorlar; yapılan, bizden gizlice çaldıklarını onlardan geri almaktan ibarettir..."

Her hâlükârda Luther, başka bir mektupta Spalatin'e sırrını açarak dürüstçe şöyle diyordu: "Ben, doğam gereği mahkemelerden korkarım."¹³⁵ Bu sır, Ekselanslarının papazını pek şaşırtmamıştı.

Böylece Luther Wartbourg'da kendini Seçmen Prense mecbur hissetmiyor ve düşünmüyordu. Ona sıkıntı yaratmamak için, fiziksel olarak inzivaya çekilmeyi kabul etmişti. Ancak, değerlendirme ve düşünme özgürlüğünden az da olsa vazgeç-

¹³⁴ END., III, 219: "Principem esse et non aliqua parte latronem esse, aut non aut vix possibile est; eoque majorem quo major Princeps fuerit."

¹³⁵ END., II, 327, 12 Nisan 1522: "Ego natura mea ab aula abhorreo." Brantôme'a ait metin *Dames* adlı eserin içinde bulunmaktadır; éd. Bouchet (Jouaust), 5. Discours, II, 80.

mesi söz konusu değildi. Tarifsiz bir sertlikle cevabı hayırdı. Spalatin ona Prens'in emir niteliğindeki bir isteğini ilettiğinde, nasıl bir öfke parlamasıydı! "Öncelikle," diye haykırıyordu Luther, "söylediğin şeye, Mayenceli (Albert de Brandeburg) hakkında yazı yazılmasına ve siyasi barışın bozulmasına Prens'in müsaade etmeyeceği fikrine tahamül edemem. Seni, Prens'in kendisini ve tüm dünyayı kaybetmeyi yeğlerim! Mayencelinin yaratıcısına, Papa'ya karşı koydum, ona mı boyun eğeceğim? Altından bahsediyorsun. Siyasi barışı bozmamak gerekir. Manevî yıkıma yol açan, dine aykırı ve kutsal şeylere veya kişilere saldırı çalışmalarıyla Tanrı'nın ebedî barışı var-sın bozulsun, bunu kabul edecek misin? Ne Spalatin ne de Prens. Mesih'in koyunları uğruna ve diğerlerine örnek olması için, var gücüyle parçalayan bu kurda engel olmak gerekiyor." Ve bir süre sonra, Mayencelinin sekreteri olan Capiton'a şöyle yazıyor: "Hoşgörü ve gözetilmek mi istiyorsunuz? Sizi duyuyorum. Ancak bir Hristiyan ile bir riyakâr arasında herhangi ortak bir nokta var mıdır? Benim düşünceme göre -gerçek yerli yerinde, özgür, saf ve tüm çıplaklığıyla ayağı kalkmadıkça- herşey yeniden ele alınıp, her şey sansürlenip, her şey birbirine karıştırılıp, hiçbir şey dikkate alınmayıp, hiçbir şeyin destekçisi olunmamalı, hiçbir şey affedilmemelidir." Hayır, Wartbourg'un kalın sürgüleri ardında 1520 idealizmi ne ruh ne de duygu değiştirmiştir.¹³⁶

V. Şiddet mi Kelam mı?

Luther, tutsaklığının başından beri sevgili şehri Wittenberg'deki olayları kaygıyla izliyordu. Kalbinde, özellikle kendisine emanet edildiğine inandığı küçük cemaat için keskin bir endişe saklıydı. O zamandan itibaren ufkunu memnuniyetle Almanya'daki şeylerle sınırliyordu. 1 Kasım 1521'de

¹³⁶ END., III, no 479, s. 280 (17 Ocak 1522).

Gerbel'e yazdığı bir mektupta şu anlamlı kelimeleri yazmıyor muydu: "Almanlarım için doğdum ve onlara hizmet etmek istiyorum, *Germanis, meis natus sum, quibus et serviam?*" Diğerleri arasında şefkat ve özenle en çok düşündüğü Wittemberg'lilerdi.

Anlaşılır kişisel bir duygudan ziyade, kendisi olmazsa her şeyin yok olacağı kanısındaydı. Elbette, *İncil*'in iyi bir yorumcusu olduğunu biliyordu; yeteneğinin övücünü Tanrı'ya mal ediyordu. Ancak Wartbourg aylarına ait ve bu hoyrat yüzyılda çok nadir görülen son derece etkileyici, duygu ve ifade inceliğine sahip bir dizi mektup bulunmaktadır ve bunların hepsi, alçakgönüllülüğünün ve alelâde ilişkilerden korkan bir çeşit bilim adamı ürkekliliğinin Luther'in kendi istediği gibi görünmesini engellediği konusunda kendisine güvenmesi için sevgili Phillippe'ine yazılmıştır. 26 Mayıs 1521'den itibaren müridine, "Ben ölsem bile *İncil* için hiçbir şey bitmeyecektir. Bugün sen benden daha iyisin. Keskin bir zekâyla Elie'nin yerini alan Elysée'sin." diyordu. Daha sonra da "Benim görevimi alacak kişi sensin, Tanrı'nın kabileyeti ve iyiliği bakımından benden daha nitelikli olan sen." Daha sonra yine, "Öndersiz mi dolaşıyorsunuz? Ah, bunu duymak nasıl üzücü, nasıl acımasızca olur... Sen, Amsdorf ve diğerleri varken, öndersiz değilsiniz! Böyle konuşma, Tanrı'yı kızdırma, Tanrıya karşı nankörlük etme!" Ekim ayında veba Wittemberg'i tehdit ettiğinde, Luther Spalatin'e hemen şu satırları yazıyordu: "Sana yalvarıyorum, veba salgını büyürse Philippe oralardan gitsin. Ruhların selameti için, Tanrı'nın ona emanet ettiği Kelam'ın yok olmaması için böyle bir hayatın kurtarılması gerekir!"

Hayır, Mélancton'u durmadan zorlayan, başkan olarak konuşması ve davranması için teşvik eden bu Luther, Wart-

bourg'da ürkek ve sakın bir münzeviden, koltuğunun çalınmasından ödü kopan ve her sabah, "Birisi benden çok fazla etkilenir mi?" diye endişelenen bir politikacıdan başkası değildi. Öte yandan sergilediği görüntü çok ilginçti. Bu korkunç gerçeklerle, kaprislerle, tutkularla, insanların istekleriyle zapt edilmiş, düşüncesinde direnen bir idealist görüntüsüydü...

Luther, Thuringe ve orman içindeki şatosundan beri yakından, elinden geldiği kadar yakından, zihinlerde yapılan büyük çalışmayı izliyordu. Yenilikçiler tarafından rüzgâra savrulan cesur fikirleri, çoğunlukla vaktinden önce veya yanlış hesaplanmış girişimleri, sabırsızlık, öfke, kitlelerin taşkınlığını -her şeyi karşılıyor, her şeyi tartıyor, her şeyi deneyimliyordu- ve sabırsızlık, çekingenlik, korku olmadan tüm hoşgörü ve içtenliğiyle konuşuyordu. Ancak münzevinin kendine rağmen daha yapacak çok işi vardı. 1521 yılının yaz ve sonbahar aylarında, olaylar hızlı ilerliyordu. Her yerde kargaşa, çığlıklar, kavgalar, sert ve ölçüsüz söylemler, isyanın kopardığı gürültüler... Kilise'ye karşı yazılmış yüzlerce yergi yazısıyla sarsılan ve dönek rahipler ve manastırdan atılan din adamları tarafından aşırı kışkırtılan halk, orada burada ruhban sınıfına karşı sert bir devrim başlatıyor gibiydi. Haziran ayında Erfurt'ta çeteler, Kilise'de görevli din adamlarının ikametgâhlarına saldırıp, yağmalayıp, talan ediyorlardı. Bunların yaptıkları örnek alınıyordu. Her yerde olaylar artıyordu. Yumuşak başlı insanlar korkuyor ve gerekli önleme örneklerini konuşuyorlardı. Luther bu akıma direniyordu. "Hayır," diye itiraz ediyordu, bizden birisi ılımlılığı öğütüyorsa *İncil* buna taviz vermez. Ve böyle bir nedenden dolayı Tanrı'nın Kelamı'ndan dönenler, Kelam'ın dumanına sarılmış olurlar... Dinsiz bir vaizi ısıklamak, en az başkaldırmadan doktrinini kabul etmek kadar günahtır." Daha yüksek

sesle şöyle diyordu: “Köpeğin havlamamasını isteyecek yalnızca biz mi varız?”¹³⁷

Git gide kontrolü Luther’in gözünden kaçan bazı inisiyatifler tarafından pratik eylemle teorik spekülasyonun karşısına önemli bir soru getirilip konulduğu yalan değildi. Şiddet yoluyla reform yapmak, Mesih’in Roma Deccaline karşı zafer kazanmasına güç kullanarak yardım etmek meşru mudur? Şehirlerde yüzlerce Lutheryen bu sorunun cevabının evet olduğunu düşündüklerini hareketleriyle ortaya koyuyordu. Ama Luther, “Hayır” diye cevap veriyordu. Ancak bu duruşunu uzun zaman koruyabilecek miydi? Zira başka sorunlar da ortaya çıkıyordu; onun kadar acil ve belki de çözülmesi daha güç sorunlar. Mayıs 1521’de Luther’in bir müridi, 1518 tezlerinin Bernhardi’si, bir din adamı ve Kempen Papazı olmasına rağmen, normal bir evlilik akti yapmıştı. Din adamlarının bekârlığı ilâhî bir iş olmadığından, Luther doktrine göre söyleyecek bir şey bulamıyordu. Ya gerçekte? Oldukça kaygılı, hoşnutsuz ve biraz da alaycıydı. Bununla beraber, manastırların üzerinde bir isyan rüzgârı esiyordu. Her yerde dindarlar ve özellikle Augustinler manastır hayatlarına son veriyor ve laik kişilere dönüşüyorlar; evlenme hakkı istiyorlardı. Onlar ki özgürce bekârlık yemini etmişlerdi, bu yeminden dönecekler miydi? Luther’in 1518’de günahların en ağırını olarak adlandırdığı günahı işlemeyen bunu yapabilecekler miydi?

Buna tam olarak evet diyecek birisi vardı, Luther’in çok iyi tanıdığı birisi: Leipzig’in eski şampiyonu, uzun zamandır

¹³⁷ END., III, no 465, Spalatin’e 11 Kasım 1521, s. 247: “Soli nos sumus, ex quibus exigitur ne canis mutiat?” - Aynı zamanda 9 Eylül 1521’de Spalatin’e yazdığı ve Erasmus’a karşı şiddetin müdafanamesi olan bir mektupta: “Illorum scripta, quia abstinent ab increpando, mordendo, offendendo, simul nihil promovent” (s. 229). Reformcuya karşı devrimcinin ebedî davası.

Wittemberg'de Piskoposlar Kurulu Üyesi, üniversitede profesör ve Katedral Başdiyakozu Carlstadt. Exsurge Papalık Fermanıyla mezhep sapkını ilân edilen bu inatçı adam, tutkulu ve karmakarışık bir şekilde Mayıs 1521'de kralı II. Christian tarafında reform yapılması düşünülen Danimarka'ya gitmişti. Kısa sürede, Haziran ayında, oradan kovularak yeniden Wittemberg'e gelmiş ve mücadeleye atılmıştı. Gelir gelmez bekârlık meselesi onu cezp etmişti. Bu konuyu pratikte kendi hesabına çözümleyene kadar -26 Aralık 1521 tarihinde evlenmiş- doktrine göre başkaları için çözümlemeyi istemişti. Metinlerin ve kutsal kitapla ilgili kaynakların çokluğu nedeniyle, kendi tezini hazırlamış, görüşlerini herkese duyurmuştu. Sözleri büyük yankı uyandırmıştı.

Bu sırada Luther ne söylüyordu? Sergilediği tutum gibi, çok da ilginç bir şey söylemiyordu. Önce tereddüt etti, yalpaladı. Din adamlarının evlenmesi mi? Ancak eğer bekârlık yemini yaptıysalar, bunu tamamen kendi arzularıyla, özgürce, kendi tercihleriyle yapmışlardı. O hâlde bu yükümlülükten nasıl kurtulacaklardı? Üstesinden gelinemez bir sorun gibi görünüyordu. Bu arada Carlstadt, kampanyasına Luther de meditasyonlarına devam ediyor ve hâlâ duraksıyordu. Tereddütleri vardı. 6 Ağustos 1521'de yine Spalatin'e yazdığı bir mektupta şu eğlenceli kelimeleri yazıyordu: "Allahtan bizim Wittembergliler keşişlere bile eş verecekler! En azından bana, asla!"¹³⁸ Bununla birlikte, konu üzerinde düşünüyordu. Bu fikri kendine soruyordu. İçinde yaşayıp, çözmeye çalışıyordu. Bu arada, 9 Eylül 1521'de Mélanton'un adresine bir mektup gönderildi¹³⁹. Luther bulmuştu. Ya Carlstadt'ın argümanları? Yetersizdiler. Bakış açısı? Yanlış seçilmişti. Gerçek şu ki,

¹³⁸ END., III, 415: "At mihi non obtrudent uxorem."

¹³⁹ END, III, no 454, s. 222-227.

bu yeminler övünç anlamı yüklenerek ediliyordu, keşişler bu yeminleri ederken, kutsiyeti ve bunun vesileyle sonsuz mutluluğu elde etmek için bunlara güveniyorlardı. Bu tür yeminler; ahlâkı bozar, kötüdür, boş ve geçersizdir.

Hayat okulunda, Carlstadt adlı bir adam tarafından önerilen çözümlerin devrim niteliğindeki yeniliği karşısında, önce tereddüt ve ardından içgüdüsel bir geri çekilme söz konusuydu. Ardından, ağır işleyen bir uzlaştırma ve derinlemesine düşünme süreci. Gerçekten reformcunun derin anlayışından doğan Luther'e uzak bir fikirden Lutheryen fikri yaratmak: Bu iş tamamlandığında, başkaları tarafından tabiri caizse uzatılan düşünceleri Luther gerçekten elde ettiğinde kelimenin tam anlamıyla kendi düşünceleri hâline getirdiğinde: anı bir patlama, yukarıda bahsettiğimiz âni sıçramalardan biri gerçekleşmişti. Başlangıçtaki tereddütlü, kararsız, kaygılı kişi, tüm cesaretiyle onu harekete geçirenleri geride bırakmıştı. İşte, bu tarihteki Luther tamamıyla böyleydi.

Böylece, keşişlerin evliliği için, dolayısıyla iki tür tarikat ve ayin için de Carlstadt, etkili ve güzel söz söyleyen bir keşişin, Zwilling'in, yardımıyla bu konuya el atıyordu. Luther bu konuda yine tereddüt ediyor, kuşkuyla araştırıyor, fır dönüyor ve kararını âniden veriyordu; ona ilk başta yabancı gelen doktrinleri kendi fikirlerine bağlama yolunu, bağlantıyı bulduğunda. Her zamanki merak uyandıran çaba. Çabadan bahsedilebilir mi? Luther'de bu dayanıklılık ve duygusal birlik ihtiyacı, bu kendi deneyimleri dışında hiçbir çıkarım yapmama ihtiyacı, doğru veya yanlış hiçbir zaman mantıksal nedenlerle karar vermeyip çarelerini derin inancının ücra yerlerinde uzun süre deneyerek bulması, içgüdüsel bir davranıştır. Hiç değişmedi. Şehirlerde, iğrenç ve skandal tadındaki bu yeniliklere hevesli kaba saba adamların ve

meraklı kadınların ittiği Kiliselerin etrafında insanlar dövüşürken kutsal kadehten şarabı içmek veya perhizi bile yerine getirmeden, arife gününde çoğunlukla günah bile çıkarmadan, ayinde elden ele dağıtılan mayasız ekmeği yemek. Luther, olaylar nedeniyle ibadet ve dinsel işlemlerin uygulanması konusundaki fikirlerini her zamanki coşkulu idealizmine sadık ve çatışmaların dışında kalarak daha net ortaya koymalıydı. Tanrı'ya duyduğu mutlak güveniyle, hiçbir zaman olmadığı kadar umutla dolu olan dinginciliğiyle, engin hoşgörüsünü, baskılara karşı alt edilemez muhalif tavrını koruyordu...

VI. İnancılı Ancak Önder Değil

Hayır, otorite yok. Şiddet de yok veya daha doğru bir ifadeyle zor kullanma yok. Halk telaş içinde, gençler sokaklara iniyordu. Din adamlarına saldırılıyor, bazı evler yağmalanıyor, keşişlere hakaret ediliyordu. Elbette tüm bunları, sahte inanan edebiyatla gücenir gibi yaparak karşılamamak gerekir. Ancak bu tür karışıklıklar, prensip olarak yanlıştır. Papalığı yıkmak için bu karışıklıklar ve kanuna ve ahlâka uygun-suz davranışlar niye? Sözü, tek etkili ve egemen güç olan Tanrı'nın Kelamı'na bırakalım¹⁴⁰... Kışkırtıcıların hain çabasının ilham kaynağı İblis olmayacaktı, İblis *İncil*'i yazan dört havariye iftira atmaya uğraşıyordu! "Aralık 1521'de Luther şu şekilde haykırıyordu: "Ben; Papa'yla, piskoposlarla, rahiplerle, keşişlerle silahsız olarak yalnızca dilimle mücadele ettim..." Böylelikle bu noktada Wartbourg'da da değişmemişti; ancak etrafındaki dünya, Almanya ve müritleri çok hızlı ve güçlü bir şekilde değişiyordu.

¹⁴⁰ W., VIII, s. 678: "Nemlich das durch das Wort Christi, wilchs ist der Geyst, Stang und Schwerd seyenes Mundisz, wirt seyne Buberey, Trigerey, Schalckeyt, Tyranny, Vorfurerey auffdeckt und fur aller welt blosz tzu schanden werden..."

Luther için olayların çok da önemi yoktu. Madem ki, iki çeşit tarikat ve kişisel Katolik ayini konusundaki fikirlerini aydın-
lığa kavuşturmuştu; dinine bağlı kişilerin kutsal içki kadehini
almaları veya ayinde dağıtılan mayasız ekmekle yetinmeleri,
rahiplerin kişisel Katolik ayini yapıp yapmaması onu çok da
ilgilendirmiyordu. Zaten, biçim birliği fetişizmi yoktu. Özde
anlaşmak, yani canlı inanç kavramına sahip olmak yeterlidir.
Ayinler konusunda iki tarikatın birbiriyle mutabık kalmama-
sı, önemsiz bir ayrım veya övülmeye değer bir farklılık. Ancak
çağdaşları, hemşerileri, müritleri onu anlamıyordu. Manevî
Kilise kavramını inkâr etmiyorlardı ancak bununla da ye-
tinmiyorlardı. Dinsel eylemlerini, hiyerarşisini ve yasalarını
reddettikleri Yüzyıllık Kilise'nin karşısına, yarışircasına ifşa
ettikleri istismarlardan arınmış, farklı törenlere, ayinlere, ya-
salara sahip bir kilisenin kurulduğunu görmek için yanıp tu-
tuşuyorlardı. Bir Carlstadt'ın, bir Zwilling'in ölçüsüzce kötüye
kullandıkları ilk yanlış anlamaydı bu.

Bu, tek ve en ciddi yanlış anlama değildi. Luther'in sabır
çağrılarını, yansızlık ve çıkarından vazgeçme öğütlerini çoğu
kişi yanlış anlamış ve onları izlemek için çok da gönüllü
görünmemişti. Gözüpek, kararlı insanlar güçleri oranında
yardım etseler Tanrı'nın Kelamı daha hızlı etki etmez miy-
di? Bunu düşünüyorlardı. Dile getiriyorlardı. Daha da iyisini
yapıp eyleme geçiyorlardı. Luther kaygılanarak, sükûnet çağ-
rılarını artırıyordu... Bu pasif tutumunu uzun süre koruya-
bilecek miydi? Daha Aralık 1521'de Wittemberg'deki gizli
kaçışı dönüşünde kaleme aldığı *Treue Vermahnung* yazısında-
ki bir cümle şaşkınlık yaratıyordu. Bu bir pişmanlık mıydı?
Elbette hayır; zira *Manifeste à la Noblesse Allemande*'da (*Alman
Soylularına Bildirge*) Luther zaten çok benzer şeyler söylemiş-
ti. İsyan yok. Sayın Herkesin, *Herr Omnes*, tek bir hakkı var-
dır: Susmak. *Herr Omnes*; ya efendiler, prensler?

Ah, eğer onlar harekete geçseler, birçok Alman'ın kanunsuz bir şekilde gerçekleştireceklerini iddia ettikleri reformu kendileri yapsalar, isyana teşvik, haksız şiddet, Tanrı'nın iradesine karşı başkaldırı olmazdı. Meşru otoritenin yaptığı düzenlemeler isyana teşvik özelliği taşımamaktadır. Evet, Almanya'yı Papalıktan kurtarmak için; Luther'in istismarlarını ve tehlikelerini işaret ettiği bir Kilisenin zemininden sıkıntı veren kalıntılarını ortadan kaldırmak için, "bağımsız güçler ve soylular, her bir prens ve soylu kişi kendi alanlarında, meşru otoritelerini kullanmalıdır." Düşüncesini şu şekilde özetlemiştir: "Otoriteye dikkat et diye haykırmıştı Luther. Hiçbir şey emredilmediği, başlatılmadığı sürece elini, ağzını, kalbini dinlendir. ... Ancak eğer harekete geçmesi ve emir vermesi için kışkırtabilirsen, istediğini yapabilirsin..."

İtiraz etmek için acele edilmemelidir. Luther bu satırları yazarken hâlâ vicdanî duyguları saklı tutuyordu. Prenslere yalnızca dinî düşüncenin ve faaliyetin görünür etkinliklerini bırakıyordu. Bunu söyleyebilir ve düşünebilir. Ancak belirsizliği içinde koşullara bağlı, mütevazı ve karanlık bu cümle, gelecekte vazgeçmek ve yön değiştirmek için fazla büyüktü: "Bağımsız güçler ve soylular, her bir prens ve soylu kişi kendi alanında, meşru otoritelerini kullanmalıdır." Gürleyen bir sesle Reformcu, "Gözle görünen Kiliseye hayır! Düşünceye gümrük uygulanmasına hayır! Vaaz ve Tanrının Kelamı dışında insanların eylemlerine hayır!" diye haykırırken, Lutherien düşüncesinin arka planındaki manevî bölgeselleştirmenin aykırı yapısı gözlerimizin önünde net olarak ortaya çıkmaya başlıyordu.

Gelecek kaygısı. Wartbourg'da kaldığı sürece tüm bunlardan habersizdi. Dahası, teologların onun sistemi diye adlandırdıkları, uygun bir bütünlük içinde ve her gün daha güçlü

bir şekilde hissettiği, koşullar ile kişisel eğilimleri arasındaki mutabakat yani duyguların gerçekliği ve öznel gerçeklik içinde bunları genişletiyor, sağlamlaştırıyordu. Başkalarının kendi arzularına göre, kötü olarak sundukları veya yanlış sebepler (sebeplerden anti veya ekstra Lutheryen anlaşılmalıdır) için vaaz ettikleri fikirleri, eleştirileri, yenilikleri (veya yenileştirmeleri) dâhil etmeyi başarmıştı. Bu, insanlarla ilk temasın meyvesiydi.

Böylece, daha da gururlu hâle gelen idealizmi kalın duvarlar arkasına, keyfi olarak kurulmuş bariyerler arkasına gizlenmiyordu. Luther için bu, güvende olacağı bir çeşit sığınak veya barınak değildi; gençlik kavgalarından yorgun düşmüş ve yanıldığını anlamış yaşlı bir adamın evrene meydan okumak ve surlarının dibinde yok olan anlamsız karışıklıkları hiçe saymak için kapandığı bir kule gibiydi. Doğru. Bu tutkulu ilhak çabasının içinden, her şeyi yok edebilecek zayıflık ve ölüm tohumlarını ayırt etmek için geleceği, Luther ve Lutheranism tarihini bilmek gerekir. Ancak söylenecek her şey, zaten önceden söylenmişti. Zira bu öngörülü adamın coşkulu ruhundan, bu büyük lirik Hristiyan'dan çıkan şeyler şiiirdi, eylem planı değildi.

3. Kısım

KENDİ İÇİNE ÇEKİLME

I. Bölüm

VAFTİZ KARŞITLARI VE KÖYLÜLER

Martin Luther'in geleneksel hikâyesi büyük bir değere sahipti: sadeliği. İncelik kaygısı taşımıyordu. Luther istismarların karşısında durmuştu. Wartbourg'da alıkoyulduğunda, hareket yönünü kaybetmişti. Fanatikler her şeyi karmakarı-şık bir hâle getirmişti. Öyle ki, Luther endişe verici hâle gelen bir duruma hâkim olabilmek için ödün vererek, kendiyle çelişmişti. Hattâ kendi kendini yalanlamıştı.

Çelişki, kibar insanların sözü; kendi kendini yalanlamak ise, rakiplerin sözüdür. Bir tarafta kaba bir söz, diğer tarafta nâhoş bir söz. Her hâlukârda, başlangıçtaki bir veya iki gözlemi saklı tutmak kaydıyla, biz nâhoş olanı kullanacağız.

"Seçim yapmadan resmedilemez" diye yazıyordu bir gün André Gide, özellikle kişisel anılardan bahsederken. "Ancak en can sıkıcı olan, eşzamanlı olarak gerçekleşen karışık durumları ard arda meydana geliyormuş gibi sunmaktır." Çok çarpıcı bir cümle. İçerdiği dersi biz tarihçiler kaç kez görmezden geldik? Muntazam bir sırayla Luther'in düşünce şeklini numaralandırdığımız, gişesinin arkasındaki güvenilir kasiyer gibi yöntemli bir şekilde ard arda saydığımız ve bunu yaptığımız için kendimizle öylesine gurur duyduğumuz bu "kesin surette tarafsız" kronolojide sanki hile yok mu?

“Ben bir dialog insanıyım.” diye ısrar ediyordu André Gide. “İçimde her şey mücadele ve çelişki hâlidir.” Yakın bir ifade tarzıyla bu cümleyi *Tischreden*’de görebilmek şaşırtmıyor. Dahası Nietzsche ile birlikte diyaloga karşı çıkmaya kalkışalım ve onunla birlikte dikkatle inceleyelim. Bir Alman, diyelim Martin Luther: “Eyvah, içimde iki ruh var!” diye haykırmaya cesaret etseydi, ruh sayısı konusunda büyük bir yanılsama içinde olurdu. Luther ve Faust aynı döneme ait. Çelişki, diye bağırmadan önce, ilk ifadeleri veya son tekrarları belirtilmemiş duyguların yeniymiş gibi kabul edilmediğinden emin olunmalıdır.

İkinci olarak, elbette reformcuyu artık kötü müşteriler zoruyla planlarını değiştiren talihsiz bir mimar gibi görmeyeceğiz. Luther ile çağdaşlarının ilişkileri, bizim atalarımızınkinden biraz daha karmaşık görünüyor. Luther’den, itirazla karşılaştığında bir yılanın deri değiştirdiği gibi hemen kişilik değiştiren ve sert bir inkâr pahasına, kitleler üzerindeki etkisini yeniden oluşturan bir adam yaratmak, hem Luther’in hem de çağdaşlarının rolünü azaltmak anlamına gelir. Ne o böylesi kaba bir umursamazlıkla arkasını dönecek yapıdaydı ne de onlar böylesi bir yumuşak başlılığa sahiptiler. Onlardan ona, ondan onlara, çeşitli etki ve tepki değişimleri gerçekleşmiştir.

Ardından gelen notlar, bu ruh ve akıl ticaretini daha görünür kılmak içindir.

I. Zwickau

Zorunlu inzivasına zor tahamül eden ve kısa mektuplardan farklı bir şekilde olayları öğrenmek için sabırsızlanan Luther, 4-9 Aralık 1521 tarihleri arasında Wartbourg’dan kaçarak

gizlice Wittemberg'e gider¹⁴¹. Burada, her şeyden önce kendine güvenini ve sevincini yeniden kazanır; ardından yeniden Wartbourg'a, kuşlar şatosuna döner. Ruhu huzur içinde, zihni yatışmış şekilde, Paskalya Yortusu'na kadar burada kalmaya karar verir. Ancak, üç ay geçmemiştir ki, âniden 1 Mart 1522'de yeniden sığınağını terk eder. Mademki, bir gece şövalye kıyafetine bürünmüş şekilde Iéna'da¹⁴² *Ours Noir*'da (*Siyah Ayı*) iki genç İsviçreli onu görmüştü, sevgili Wittemberg'ine gitmek için acele edebilirdi. Wartbourg'a yeniden gelmemeliydi.

Durum böyle olunca, 5 Mart'ta yoldayken, Leipzig yakınlarındaki Borna'dan Saxe Seçmen Prens'i'ne ünlü bir mektup gönderir¹⁴³. Uzun ancak son derece zengin bir mektup; sert, emredici, kibirli bir Luther'i tanımak için önemli ve müşfik, insani, yüce ve her şeyi söyleyebilmek için bir şeylerle özgürlük ve refahı kahramanca anlatan harika bir mektuptur. Bu metinlerden biri, dört yüzyılın zayıflatmayı başaramadığı, son derece nadir bir metindir. Okuyoruz, 1522 yılının ilkbaharında vakit kaybetmeden allak bullak olmuş şehirlere ve uğultulu meydanlara inerken Luther'in derinliklerinden çıkan her şeyi okumamız gerekir.

Önce iki kelimeyle Prens'e, Wartbourg'a gittiyse onun yani Seçmen Prens'in çıkarı için gittiğini hatırlatıyordu. "Sizi memnun etmek için yaklaşık bir yıl uzaklaşarak, siz Seçmen Ekselansları için büyük bir özveride bulundum. Şeytan biliyor ki bunu korkudan yapmadım! Kalbimi biliyordu, Worms'a girdiğimde burada çatıların üzerinde kiremitten çok iblis ol-

¹⁴¹ END., III, 252, Spalatin'e: "Wittembergae, apud, Phillippum meum, in aedibus Amsdorffianis."

¹⁴² Almanca Jena, Thüringen bölgesinde büyük bir endüstri ve üniversite şehri.

¹⁴³ END., III, no 485, s. 296'de yer almaktadır; Almanca metin: E. LIII, no 40, s. 104, ve WETTE, II, 362, s. 137 sq.; W., no 455, II, 453.

duğunu bilseydim, her şeye rağmen mutlu bir şekilde kendimi onların ortasına atardım!” Son derece kahramanca olsa da, geçmişe ilişkin hep o aynı pişmanlık, aynı sabit fikir Luther’i allak bulak ediyor, onda düş kırıklığı ve kuruntu yaratıyordu. Bugün Frédéric’in ona hazırladığı inzivadan vazgeçerken bile, yine onu düşünüyordu. Ya Luther’in verdiği bu âni kararlar onu tehlikeye atmak için hazırlandığını, oyununu bozmayacağına mecbur edeceğini, Worms Fermanı’nı uygulamayacağını bildireceğini düşünürse? Bu olası şüpheden onu kurtarmak gerekiyordu; Wartbourg kaçağı bu konu üzerinde içtenlikle çalışıyordu: “Hiçbir şekilde himayenizi istemek gibi bir niyetim yok. Wittemberg’e gelmeyeceğim, beni himaye etme gücünüz ve niyetiniz siz Ekselanslarına kalmıştır...”

Gerçekten de “bir Seçmen Prens’in himayesinden daha güçlü bir himaye altında”¹⁴⁴ gitti; ve madem ki Tanrı her şeye kol kanat geriyordu, herhangi bir insanın müdahalesine ihtiyaç yoktu. “Burada, kim daha çok inanırsa, o daha çok korur. Hâlbuki siz Ekselanslarının inanç konusunda hâlâ yetersiz olduğunuzu hissediyorum, bu nedenle Ekselanslarında beni savunup bütün engelleri kaldıracak kapasitede bir adam göremiyorum...”¹⁴⁵ Frédéric’in her şeyi oluruna bırakmaktan başka yapabileceği bir şey yoktu. Luther sabırla görevini anlatıyordu: “İnsanlar karşısında Siz Majestelerinin şöyle davranması gerekir: Seçmen bir Prens’e yakışır şekilde otoriteye itaat etmelisiniz. İmparatorluk düzenlemelerine uygun olarak, İmparatorluk Majestelerinin şehirlerinizde ve kırsal bölgelerinizdeki insanları ve malları yönetmesine izin ver-

¹⁴⁴ “Ich Komme gen Wittemberg in gar viel einem höbern Schutz, denn des Kurfürsten. Ich habs auch nicht im Sinn von E.K.F.G. Schutz begehren. Ia, ich halt, ich wolle E.K.F.G. mehr schützen denn sie mich schützen Könnte” (W., II, 455).

¹⁴⁵ “Gott muss hie allein schaffen, ohn alles menschlich Sorgen und Zutun. Darumb, wer am meisten gläubt, der wird hie am meisten schützen.”

melisiniz. Eğer beni tutuklamak veya öldürmek isterse Otoriteye direnmemelisiniz, karşı çıkmamalısınız ve en küçük bir engel yaratmamalısınız. Zira onu kuran kişi dışında hiç kimse Otoriteyi çiğneyemez, ona karşı gelemesin.” Ve Luther, “Beni almaya veya aldırmaya gelseler, siz Majesteleri için en küçük bir kaygı, sakınca, ortak olma durumu söz konusu olmayacaktır. Zira başkasının tehlike ve riski için Hristiyan olmayı, Mesih bunu bana öğretmedi!”¹⁴⁶ diye bitirir.

Asil bir vurgu ve yadsınamaz bir içtenlik taşıyan sözler bunlar. Luther’in meydan okuduğu, hayalî bir tehlike değildi. Frédéric bunu biliyordu, o ki, Luther’in ayrılışının arifesinde ona Wartbourg’da kalmasını, en azından Mart 1522’de ilân edilecek olan ve görüşmeler süresince defalarca keşiş hakkında olduğu kadar onun üst düzey koruyucusu hakkında da korkunç tehditlerin açıkça dile getirileceği Nuremberg Diyet Meclisi toplantısının sonucunu beklemesini emrediyordu. Bunlar, Luther’in tüm ruhuyla telâfuz ettiği içten ve güçlü sözlerdi. Ancak, tekrar mücadelenin içine dalacağı günün arifesinde bile, nasıl da ona ihanet ediyorlardı, nasıl da doğasına ışık tutuyorlardı.

Hayatının fedakârlığını yapmak; silahsız, hayalinde masum olarak, ateşten yola tek başına çıkmak. Âniden ortaya çıkan tehlike karşısındaki içgüdüsel irkilme anından önce geri çekilmenin imkânsızlaştığı bir zamanda insan kendisini bir şey yapmaya adanmışken, ona tek bir çıkış yolu gereklidir ve bu, kolay görünür: Ölüm. Bunu milyonlarca insan yaptı ve yapmaya müktedirdir. Yalnızca ne olduğunu ve neler yapabileceğini bilerek Luther de kendisini onlar gibi şehit olmaya adıyordu; bir ülkünün mimarları değil, yalnızca yandaşları, hizmetkârları olan onlar gibi.

¹⁴⁶ “Denn Christus hat mich nicht gelehrt mit eines andern Schaden ein Christ seyn.” (W., II, 456).

Bu durumda hangi mecburî zorunluluk Mart 1522'de reformcuyu Frédéric'in isteklerine karşı çıkmaya ve aceleyle Wittemberg'e gitmeye itmişti?

Mayıs 1522'den itibaren Erzgebirge'nin ve Hussite¹⁴⁷ ülkesinin kuzeyinde bulunan Saxe'in küçük bir şehrinde kargaşa baş göstermişti: Zwickau. Bir rahip, bir meczup, Thomas Münzer sanatkârlardan, özellikle de kumaşçılardan destek alarak "Mesih'in Krallığını" kurmaya çabalıyordu. Kralsız, yargıcsız, manevî veya dünyevî otoriteye sahip olmayan, aynı zamanda yasası da bulunmayan, ne Kilisesi ne de ibadeti olan bir krallık. Böylece, doğrudan Tanrı'nın Kelamına bağlı olan özgür insanlar, cahil insanlara yeryüzü cennetine ait hayaller kurduran komünizmin yararlarını hissettireceklerdi. Korku içindeki Zwickau yargıcı, sert bir şekilde tepki verir. Toplu tutuklamalar bu hareketi engeller. Münzer kaçır. Vekilleri de onu izler. 27 Aralık 1521'de onlardan üçü, çırpıcı¹⁴⁸ Nicholas Storch, Thomas Drechsel ve Strübner olarak adlandırılan Marcus Thomae güvenli bir sığınak gibi Wittemberg'e girerler. Luther, ilk kaçışından sonra Wartburg'daki ikametgâhına geri döneli üç hafta olmuştu.

Bu üç havari, şehre yerleşir yerleşmez doğrudan Tanrı'nın iyilikleri ve vahiyleri ile dolu bir şekilde, Tanrı'nın adamı misyonunu yerine getirmeye başlar. Kısa bir süre sonra, doktorinlerinin tuhaflığı, hayalî vaatleri, Luther'den bahsederken sarfettikleri saygınlık ve küçümseme karışımı söylemleri -yalnızca sonsuzluğa atlarken gerçek Peygambere tramplen olarak basit bir doktrin sunan korkak reformcu- tüm bunlar ve eşitsizliğe neden olan bilimlere karşı beyanları, bedensel işleri savunmaları, kadınlar, üfürükçüler ve haklarında hiçbir za-

¹⁴⁷ Çevirmen Notu: Hussite: Jean Hus mezhebinden olan kişi.

¹⁴⁸ Çevirmen Notu: foulon/çırpıcı: Çuha v.s basan işçi.

man kesin bir şey öğrenemeyeceğimiz vahiy almış kişiler tarafından miras kalan, halkın ruhunun derinliklerinde sarsıntı yaratacak eski inanç ve hurafelere ait imgeleri yıkmak için yaptıkları tahrikler... Dönem insanları üzerindeki etkilerini abartma riskine girmiyoruz. İşte birkaç haftada Wittemberglilerin endişe verici saygınlığını kazanan Zwickau kaçkınları, “Cygnaeens Peygamberleri”. Dinleyicileri arasında ilk sırada yer alan Carlstadt, bu yeni lütuftan aniden etkilenecek diplomasisiz meczuplara bir bilim adamı, başka bir deyişle tanınmış ve heybetli bir entelektüelin görevini verir.

Peygamberler kısa bir süre sonra eyleme geçerler. Kiliselere saldırarak, acımasızca talan ederler. “Yontulmuş dinsel resim yapmayacaksın” yazmıyor muydu? Huzursuzluk artıyordu. Hiç kimse Storch’a ve suç ortaklarına karşı koymaya yeltenemiyordu.

Mélancton ne yapacağını bilemiyordu. Tanrı’nın Ruhu’nun selamlamak için kendisine zaman tanımadan gelip geçmesinden sürekli kaygı duyan bu ürkek Mélancton’a, yeni gelenlerin muhteşem güveni korku veriyordu... Luther’e yönelerek onu çağırıyordu: Bir tek o bu kaos içinde her şeyi net olarak görebilir ve olanları ve insanları yeniden konumlandırabilirdi. Gerçek peygamber sağduyusuyla, bir tek o bunu yapabilirdi.

Luther hiç tereddüt etmeden gitti. Rakipleri ve onunla yarışanlar tarafından halkın nezdindeki saygınlığının elinden alınmasından, önüne geçilmesinden korktuğundan mı? Şaşırmalık. Zira Luther için görev, Mélancton’un onu çağırdığı yere gitmek ve sorumlu olduğu bu Hristiyan sürüsüydü. Çünkü inancı zaten ona yol gösteriyordu. Peygamberler Tanrı’dan değildi; bu durumda Şeytan’dandı; en azından İblis gerçeğe karşı onları kullanıyordu; bunu açığa çıkarmak, ortaya koymak gerekiyordu. Zira Zwickau yargıcının

zaten arkasına düştüğü bu adamlarımıza karşı, birçok kişi sert önlemler talep ediyordu ve hayır, Luther bunlara katlanamazdı. Bu onun ilk kaygısıydı: kan yok, işkence yok! 17 Ocak 1522'den itibaren Spalatin'e şunları yazıyordu: "Hapsedilmelerini istemiyorum, özellikle de bizden olduklarını iddia edenler tarafından... Şüphesiz, kan dökmeden, silah çekmeden, yanan saman meşalesinin iki ucunu güzellikle söndürürüz... Ancak sen, Prens'imizin bu yeni peygamberlerin kanıyla ellerini kirletmemesine özen göster!"¹⁴⁹ Tanrı'nın Kelamı'ndan aldığı inanç ona bu satırları yazdırıyordu. Ancak, tam olarak Tanrı'nın bu Kelamı onu haberci ve metin yorumcusu yapmamış mıydı? Onu, Şeytan'ın sinsi girişimlerinin önüne bir duvar gibi koymak müsamahsız bir zorunluluk değil miydi? Seçmen Prens'in görgü kurallarının, İmparatorluk tedbirlerinin, siyasî ihtiyatların karşısında daha önemli olan neydi? 6 Mart'ta, Luther Wittemberg'e gelir. Borna arifesinde Frédéric'e o ünlü mektubunu yazar. Üç gün sonra, 9 Mart Pazar günü kürsüye çıkar; sözü alır ve sekiz gün bırakmaz.

Yalınlıkla, güçle, karşı konulmaz bir açıklıkla, aynı zamanda benzersiz bir ılımlılıkla da, ölçülülük ve dürüstlüğe daha büyük bir anlam yükleyerek sekiz gün boyunca vaaz eder. Herkes; kadın, erkek, bilim adamı, halktan insanlar kendine çekmek ve hâkim olmak için yaratılmış bir dâhiyle istediği gibi hevesini tatmin eder. Luther'de bir kahraman, kendi kahramanlarını bulurlar. Bir kahramanın fiziksel özelliklerine ve sağlam temellere sahip, göğsü sıkılmış yumruklar karşısında çınlayan, biraz halktan güçlü bir hatip. Ancak, Luther'in oldukça açık alnının çıkıntısı altına gömülmüş gözleri, ilginç alevini saçıyordu ve sözlerindeki uyarıcı titre-

¹⁴⁹ END., III, no 480, s. 286.

şim, insanları yüzyıllardır aniden ayağı kaldıran o kulelerden yankılanan çanların verdiği büyük sevinci veriyordu.

Böylece bir haftada kalpler yeniden fethedilmişti, aykırı insanlar bile bu dingin güçten etkilenmişti. Gücünü ilân etmekte haklıydı. Onun tarafından vaaz edilen Tanrı'nın Kalamı yüce bir mertebeye ulaşıyordu. Üstelik her yerde, zihinler allak bulak oluyor ve onun cazibesine kapılıyordu. Her yere gidiyordu. Altenbourg'da, Borna'da, Zwickau'da, Weimar'da ve Erfurt'ta görülüyor, duyuluyor, gücü hissediliyordu. Her yerde başarı, etki altına alınmış kalabalıklar, aynı güç ve ustalıklarla dolu bir ölçülülük gösterisi. Luther'i cesaretlendiren bu muhteşem idealizm, her şeyden önce zafer ve hâkimiyet için yegâne güç olarak belirliyordu. Her yolculuk, zafer değeri taşıyordu.

II. Vaaz Etmek mi, Eyleme Geçmek mi?

Ertesi gün, her şeyi yeniden yapmak gerekiyordu... Kalabalığa yeniden hâkim olmak ve onu tam olarak istenen noktaya götürmek gerekiyordu. Bu, tüm olanaklara ve yeteneklere sahip bir hatip için çocuk oyuncağıydı. Ancak, çeşitli isimler altında komiteler ve onların sebatkâr, direngen ve görünmez eylemleri vardı...

Luther daha ayrılmadan ona, çekingenliğine, geçici tedbirlerine karşı çalışmalar başlıyordu. Kural gereği, çabucak ihâneti ilân edilirdi. Bu da durumun trajik yanıydı: Luther'in kalabalıklara kabul ettirmeye çalıştığı adamlar, onu geride bırakmak için Luther'le, onun örneğiyle, başkaldırısıyla övünüyorlardı; devrilen vücudunun üstüne basarak ondan çok daha yükseğe çıkmak istiyorlardı. Bu mistik bireyciler, yalnızca ruhlarını görülmez uçurumlarından atmaya, zevkle yuvarlamaya ve Kilise'ye, ibadete veya bilgine gereksinim duymadan şuurlarının derinliklerinde bu münzevi hazzın

tadını çıkarmaya hevesliyidiler. Tanrı'nın krallığı arayışında olan, kısıtlama olmaksızın yalnızca seçilmişleri bir araya getiren, kutsal ruhtan ilham alan, kusursuz bir süreklilik içinde komünistlik hazlarını tatmanın peşine düşen, vaftize karşı çıkan dar kafalı meczuplar, Luther'e kendi resimlerinin kazındığı bir ayna uzatarak şunları söyler gibiydiler: "Bak. Bu sensin. Cûrekkâr günlerdeki sen. Bizi nasıl ayıplayabilirsin? Bizim söylediklerimizi, sen daha önce söylemiştin. Yalnızca biz daha mantıklı, daha bağımsız bir şekilde sonuna kadar gidiyoruz. Sen, omuz silkerek geçişimizi görmek için yol kenarında alçakça oturuyorsun..." Görünüşte son derece doğru bir kanıtlama. Luther başarıyı çok çabuk ölçebildi.

24 Ağustos 1522'de, eski arkadaşının söylediğinin aksini ispatlamak için Carlstadt'ın yurtluğu olan Orlamonde'a gittiğinde halk, onu ağırlayan belediye meclis üyesinin evinin önünde ve ardından da arabasının çevresinde toplanarak tehtit etmişti. Hakarete maruz kalmıştı: "Cehenneme git ve buradan çıkmadan boynun kırılısın!" diye bağırıyorlardı. Bununla birlikte zanaatçılar, özellikle de hazırlıksız bir tartışmacı olan bir ayakkabı tamircisi, ona karşı elinde gülünç metinler sallıyordu. Hepsi Luther üzerinde şiddetli bir etki yaratmıştı. Özellikle birkaç gün önce, Iéna'da Carlstadt'ın kendisiyle bir çatışma yaşamıştı. Bu çatışma çok şiddetliydi. Luther "Allstädt düşüncesi" olarak adlandırdığı resimlere tapmayı yeren doktrin taraftarlarının ve Kilise yağmacılarının isyana teşvik ve cinayet düşüncesine karşı vaaz etmesi üzerine, hırçın Carlstadt, yiğitlik taslayarak *Ours noir*'a rakibini bulmaya gelmişti. Meydan okumaya dönüşen ilginç bir sahne olmuştu: iki teologun -Carlstadt gergin ve sert Luther, sözlerini yalanlayan ironik bir sessizlikle- çeşitli şekillerde ve tanıklar önünde birbirlerine hitap ederek birbirlerine kafa tuttukları bir meydan okunma sahnesiydi. Luther para ke-

sesinden bir Florin çıkarıp rakibine uzattı. O da, Luther'in uzattığı Florin'i izleyicilere göstererek: "Sevgili kardeşlerim, bunun adı Arrogó. Bu Dr. Luther'e karşı yazı yazma hakkımın işaretidir. Hepiniz şahidim olun!" Kâğıda sarılmış parayı para kesesine koyarken, Luther'in eline dokundu. İşaret ederek, sağlığına kadeh kaldırdı. Acı-tatlı birkaç atışmadan sonra el sıkışarak ayrıldılar.¹⁵⁰

Bir eylem adamı, bir reformcu olan geleneksel Luther, bu direnç karşısında üzüntü içinde, dinî düşüncelere dalarak sorunun nedenlerini açıkça görüp, seçimini yapıp, kararını verip, harekete geçebilirdi. Hiç kuşkusuz bunun için artık geçti. Ancak son olarak müdahale edilebilirdi.

Bir tarafta, Luther'i tehdit eden, yandaşlarına eziyet eden, yazılarının peşini bırakmayan güçlü bir Katolik Prens grubu vardı. Bunu yapmalarının nedeni geleneklere bağlılıklarıydı. Ancak, bunun yanı sıra çok yakında patlak vereceğini hissettikleri kargaşa kaygısı da vardı. Kargaşanın oluşacağını gören yalnızca prensler değildi. Önceleri Erasmus'la beraber yürüyen Luther'i destekleyen şehirlerdeki burjuvalar, aydınları çoktan etkilemeye başlamışlardı. Albert Dürer'in arkadaşı Nürümborgli soylu Willibald Pirckheimer gibi adamlar, fırtınanın yaklaştığını hissediyor ve çoktan bezgin, hayal kırıklığına uğramış, yıkılmış bir şekilde sözlerinden dönerek, geri adım atıyordu...

Diğer tarafta, Luther'i düşüncelerinde sonuna kadar gitmemekle suçlayan aşırılık yanlıları vardı. Onu kusurlu buldukla-

¹⁵⁰ Carlstadt'ın bir arkadaşı, Protestan Papazı Reinhardt Iéna tarafından *Acta Jenensia* adıyla tanınan hikâyede aktarılan detaylar (W., XV, s. 323): Iéna ile görüşmeyi ve Orlamonde ziyaretini anlatmaktadır.- Florin sahnesi için bakınız: W., XV, s. 339, not:3; Luther'in Reinhardt hakkındaki düşüncesi ve ilişkisi için, cf. ENDERS, V, no 835, s. 39 (Amsdorf, 27 Ekim 1524).

rı konular nelerdi? Katolikliğin çok fazla ayinini, dinî işlemini sürdürmek, aynı zamanda onlar gibi ve onlarla beraber bu topraklar üzerinde Mesih'in Krallığını kurmaya çalışmamak, prenslerin otoritesinin gerekliliğini ve Tanrı'nın isteği olduğunu bildirmek, kısacası başlangıcını alkışlarla ilân ettikleri bu siyasî ve sosyal devrim için tüm gücüyle çalışmamak.

Bu iki grup arasında da Luther'in ona güvenen ancak kaygılı ve diğerlerinden farklı olarak kılavuzlarının onları çok fazla ileriye götürmediğini düşünen küçük sadık ordusu vardı. Hiç kuşkusuz Luther konuşurken, derinlemesine etkileniyorlardı. Büyük ve saf iyimserliğinin, aşkla dolup taşan bir kalbin cömertliğinin onları avutmasına, sarhoş etmesine boyun eğiyorlardı. Ardından sustuğunda sessizce, karasızlık içinde, sözlerini geri alıyorlardı. Onun çağrısıyla terk ettikleri Kilise'nin karşısına Luther neden iyi bir düzene sahip, dogmaları kusursuz bir şekilde belirlenmiş, muntazam ayinleri bulunan, yepyeni, şeffaf, büyük, geniş, modern kilisesini, onların kilisesini kurmuyordu? Gerçekte bu işin üstesinden gelinebilirdi. Bir eylem adamı bunu yapabiliirdi. Nasıl? Mizacına uygun şekilde. Bu olaydan sıyrılmanın çeşitli yolları vardı. Köprüleri yakmak; güzel Alman topraklarında sağlam bir şekilde kurulmuş, yerleşmiş ve tepki ve devrimlere karşı herkese bir sığınak, zaptedilemez bir sur sağlayan bir kilisede kendini savunmak mı? Veya tam aksine, hareketin önderliğini yapmak; aşırılık yanlılarını grup hâlinde saldırıya sürükleyerek şaşırtmak ve ortadan kaldırmak; her şeyi yok edecek ve galip gelenlere yeniden yapı kurmak için engelleri ortadan kaldırılmış ve serbest davranılabilecek gerekli alanı bırakan muhteşem bir dalganın en uç noktasına yerleşmek mi? Eylem adamı, riski seven bir adam. Ancak ya Luther? Bir şey yapması gerektiğini bile hissetmiyordu.

Hiçbir şeyi açıklamayan metin açıklamalarını bir kenara bırakalım. Hiç kuşkusuz Luther, kökeni itibariyle basit fikirlere sahip küçük bir burjuvaydı. Uzun keşişlik hayatından dolayı kendi iç dünyasında olmayı seven biriydi; içgüdüsel bir kin beslediği bu politikalardan birinin, hukukçılardan birinin aksine. Etrafındaki dünyadan bîhaberdi. Siyasî, ekonomik, sosyal sorunlar: *Manifeste a la noblesse*'de (*Soyluluk Manifestosu*) bunlardan bazılarına çözüm sunduğunu iddia ettiğinde, açıklamadan hemen hemen habersiz olduğunu apaçık şekilde ortaya koymuştu. Bu doğru olabilir. Önemli olan, gerçek olan, 1520'de olduğu gibi, 1524'te de bu sorunlar onun için sanki bir hiçti.

Luther, Kelam'ın habercisiydi. Bu Kelamı, Tanrı'nın ona öğrettiği şekilde öğretmek ve açıklamakla yükümlüydü. Yeryüzündeki görevi buydu; tek ve yegâne görevi. Zira Kelam'ın yüzyılın sorunlarına uygulanmadığını düşünüyor muydu? *İncil* ne geçici şeylerle ne de bu topraklar üzerinde adaletin hüküm sürüp sürmediğiyle veya hüküm sürmesi için ne yapmak gerektiğiyle ilgilenmemektedir. Aksine Hristiyanlara acı çekmeyi, ıstırap çekmeyi, haksızlığa maruz kalmayı, haç taşımayı öğretmektedir. İnsana düşen pay işte bu ve o, itaatkâr bir kalple bunu kabul etmek zorundadır; aksi halde, Hristiyan değildir.

O hâlde, Luther'de yeryüzünde daha fazla adalet sağlamak için bir şeyler yapma kaygısı aramamak gerekir (1523 yılının Luther'i, selefi 1520 yılının o önemli yazıların Luther'inden daha fazla değil). Hiç kuşkusuz dünyada, insan olarak varlığını sürdürüyordu. Alman ortamında kalmış, beşerî yasalara tâbi, birden fazla kurum tarafından yönetilen bir Alman'dır. Böyle olunca da, prenslerin politikaları, köylülerin durumu veya bankacıların faaliyetleri hakkında doğru veya yanlış fi-

kirleri olabilirdi. Gerçekten de vardı ve *Propos de Table*'i okuduğumuzda kimi zaman hayıflanabiliriz. Bunun çok da bir önemi yok. Martin Luther'in ilgilenmesi gereken, bu dünyanın krallığı değildi. İnancı Mesih'in hayatıyla ilişkiliydi ve başka hiçbir şeyden kaygı duymuyordu. Dogmalarında titizlikle tanımlanmış, ayin ve seremonileri düzenli olarak emredilmiş bir Lutheryen kilise kurmak. Hayır, bu noktada da Luther 1523'te de, 1524'te de değişmemişti.

III. Kilise, Devlet

Bir Lutheryen Kilise mi? Bu tarihte kaç kere bu kelimeye, bu olguya karşı çıktı? "Luther'e değil, yalnızca Mesih'e inanıyorsunuz... İster serseri olsun, ister bir aziz, bırakın Luther'i gitsin"¹⁵¹... Luther'i ne tanıyorum ne de tanımak istiyorum. Vaaz ettiklerim ondan değil, Mesih'ten gelenlerdir. Mümkünse, Luther'i şeytan alsın götürsün; bize de Mesih'i ve sevinci bıraksın!" İstikrarı koruma kaygısı nedeniyle, tehlikeleri göstermekte ısrar etmektedir. "Dinsel törenlerde birliğin sağlanması için, bizimkileri din bilginleri meclisine toplamak bana çok ihtiyatlı gelmiyor... Bu dış etkenler konusunda bir Kilise, kendiliğinden bir diğerini taklit etmek istemez. Ruhlar için çabucak yasa ve pusuya dönüşen din bilginleri meclisinden çıkan kararnamelerle buna mecbur etmeye ne gerek var?" Kiliseler birbirlerini örnek almakta veya manevî birliğin korunması amacıyla "İnanç, Tanrı'nın Kelamı gibi"¹⁵² belirli âdetleri benimsemekte özgürdürler.

Luther'den imgeler, her iki türdeki inanç birliği veya günah

¹⁵¹ "Denn Luther, lassen sie fahren, er sei ein Bub oder heilig" (Luther'den Sickingen'in arkadaşı von Kronberg'e), Mart 1522;notlar için, END., III, no 494, s. 308; E., metin: LIII, no 45, s. 119 (aktarılan metin parçası, s. 127) ve WETTE, II, 161 (s.168).

¹⁵² END., IV, 52-53; Luther'den Hausmann'a, 17 Kasım 1524.

çıkarma gibi böylesine ayrılık yaratan ateşli sorunlara ilişkin kanun koyması beklenmemelidir bile. Bu konuda görüşünü öğrenmek için ısrar edenlere tek bir cevap veriyordu: “Alâkasız ayrıntı.”... Strasbourg Hristiyanlarına, 15 Aralık 1524 tarihli mektubunda bunu net bir şekilde söylemişti¹⁵³: Carlstadt’ın en büyük hatası veya daha doğrusu hatalarından birisi, halka Hristiyanlık’ın özünü “gelenek ve kurumları yok etmekte, dinsel işlemleri ortadan kaldırmakta, vaftize karşı olmakta” aramak gerektiğini düşündürmesiydi. “Duman ve buhar Rauch und Dampf!” diye haykırdı Luther. Öte yandan Paul şöyle diyordu: “Biliyoruz ki idoller bu dünyada hiçbir şeydir. Eğer hiçbir şeyse, bu hiçbir şey için Hristiyanların vicdanını tutsak etmek, ona işkence etmek niçin?” (I Cor., 8, 4) Luther, yirmi kezden fazla “Günah çıkartma, zoraki değil özgürce yapılırsa iyidir” diye açıklıyordu. Ayrıca, “Katolik ayini ne bir özveridir ne de iyi bir iştir; bununla birlikte, ‘Dinin bir ifadesini ve Tanrı’nın bir iyiliğini’ temsil etmektedir”¹⁵⁴ diyordu. 1523’te doğrudan, “Manastırda kalmaya hevesli kişiler, ya yaşları veya göbekleri (Bauch) ya da vicdanları nedeniyle oradan atılmıyorlar... Zira bunun, onları böyle bir duruma sürükleyenlerin gafleti ve hatası olduğunu düşünmek gerekir; onlara kendi kendilerini beslemelerini sağlayacak hiçbir şey öğretilmemiştir.”¹⁵⁵ diye belirtiyordu. Ve yine 1524 yılının sonbaharına kadar (tam olarak 9 Ekim günü öğleden sonraya kadar), hiç kuşkusuz Papa’ya meydan okuyarak ve alay ederek, Augustin keşişi, cüppesini giymeye devam etmişti;

¹⁵³ END., IV, no 855, s. 83’de belirtilmiştir; E., LIII, no 111, s. 270-277 ve WETTE, II, no 642’de bulunan metin; aktarılan metin parçası, s. 577 ve 588.

¹⁵⁴ 16 Ekim 1523; END., IV, no 719, s. 246’da yer alan; E., LIII, no 86, s. 218’de yayımlanan Michel von der Strassen’e ilk mektubu.

¹⁵⁵ END., IV, no 620, s. 71’de belirtilen; E., XXII, 106 ve WETTE, II, 519, s. 382’de yayımlanan; Ocak 1523 sonunda Leisnig halkına hitaben yazılan *Ordnung eines gemeinen Kastens*’in önsözü.

ancak bunu güçsüz insanları desteklemek için yaptığını da yazmıştır¹⁵⁶.

Söz konusu Luther sıkıştırılıyor, ileri sürülüyor, uyarılıyor-du. Elde edilen tek şey, kendisi tarafından daha önce denenmiş çözümlerin üzerinde yeniden düşünüp, yeniden ele alıp, derinleştirip ve böylece duygularında daha da pekiştirerek, harekete geçmemek için daha bilinçli sebepler bulmaktır. On-dan, kültürel organizasyona ilişkin ancak zorla birkaç taslak koparılabilirdi. Ancak bunlar da geçici, kısmîydi. Nasıl başka türlü olabilirdi ki?

İçinde, tek başına insanın kurtuluşunu barındıran eşsiz bir hazine olan Mesih'e bağlılığa, dışarıdan bir ibadetin dâhil edilmesi, Tanrı ile inançlı kişi arasındaki bağımsız ilişkile-ri engellemekten başka bir işe yaramaz. Luther 1523 yılın-da mezhep düzenlemeri konusunda açıklama yapmaya razı olur. Aynı yıl Aralık ayında, Wittemberg Kilisesi için *Formula missae et communionis*'i yayımlar. Ardından Alman ayini üzerinde çalışır. Ocak 1526'da da *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts*'ta vücut bulur. Çok da tutarlı, çok da mantıklı ol-mayan ve Luther'in tüm sorunlarda duyduğu bu uzlaşma kay-gısını ortaya koymaktadır. Anlaşmalar. Onlarla hareket etme, topuğu aşınmış ayakkabılarla hareket etmek gibidir; bir kere aşındıysa, atılmalıdır. Eğer Luther bu davada yalnız olsaydı, böyle bir şey yayınlamazdı. Gerçek inananlar, kutsal görevle-rini ruhlarıyla yaparlar. Mütevazı ve cahil insanlara isteksizce tavizler veriyordu. "Ayin düzenleyenlerin" sınırlarını net bir şekilde çizmesini istedikleri kilisenin gözle görülen mallarını düzenleme, idare etme ve yönetme görevini üstlenmemekte;

¹⁵⁶ "Nam et ego incipiam tandem cucullum abjicere, quem ad sustentationem infirmorum et ad ludibrium Papae hactenus retinui" (Capiton'a; 25 Mayıs 1524; END., IV, 797, S. 348).

bu görevi, devlete bırakmakta ısrar etmektedir. Bu durum, söz konusu görevi ikincil öneme taşıyan ve ilgi alanı dışında kalan bir yük gibi değerlendirdiğini göstermek için yeterlidir.

Devletten kasıt, politika ve prensler midir? Luther bu ağır konulardaki düşüncesini 1521 yılının *Treue Vermahnung*'unda zaten açıklamıştı. Mademki ısrar ediliyordu, vaftize karşı çıkanlar da kendi açılarından uzlaşmaz bir şiddet ruhuyla ele alıyorlardı; mademki öylesine siyah ve tehditkâr bulutların ufka yükselip Almanya üzerine toplandığını en kör, en duyarsız kişiler bile kaçınılmaz şekilde görüyordu; daha önce söylediklerini daha güçlü, şiddetli ve yöntemli bir şekilde, Aralık 1522'de *Autorité Séculière (Laik Otorite)* adlı antlaşmada yeniden dile getiriyordu.

Luther'i prensleri sevdiği için suçlamayız. O, yukarıda belirtilen konularda Seçmen Prens Frédéric'e güveniyordu; bir kusurmuş gibi onu hiçbir zaman görmediği veya onunla görüşmediği konusunda kendini savunuyordu¹⁵⁷. Tanrı'nın Kelamı'nı tebliğ eden kişi olarak, dünyanın bu erklerini küçümsüyordu; onların kusurları, haksızlıkları, hattâ suçları konusunda halktan hiçbir şey saklamıyordu. Onlara karşı hazırlanan ayaklanmaları öngörüyordu. "Her bir yanda halk telaş içinde ve o tetikte" diye yazıyordu 19 Mart 1522'den itibaren. Otorite tarafından baskı altına alınmayı istemiyordu, artık bu mümkün değildi. "Tüm bunları Tanrı idare ediyor ve gerçekleşmesi çok yakın ve muhakkak olan bu tehditleri, tehlikeleri prenslerin görmesini engelliyordu. Onların basiretsizlikleri ve zor kullanmaları nedeniyle, her şeyi bitirecek olan odur; bana öyle geliyor ki, Almanya kan

¹⁵⁷ W., XVIII, 85, *Wider die himmlischen Propheten*: "Ich habe meyn Leben lang mit dem selben Fursten nie keyn Wort geredt, noch horen reden, dazu auch seyn Angesicht nich gesehen, denn eyn mal zu Worms, fur dem Keyser." - *Von Weltlicher Obrigkeit*, W., XI, s. 229-281'de yer almaktadır.

içinde yüzecek!”¹⁵⁸ Prenslerin zarar görmeden vahşi hayvan avına çıkar gibi insan avına çıkacağı zamanları geçirin, iyi geçirin... Fakat ne yapmalı? Hristiyanları ezen bu haksız ve zalim despotların, bu zorbaların karşısına dikilmek mi lâzım? Bu, delilik ve dinsizlik olur. Bu prensler çok kötü, Tanrı onların öyle olmasını istiyor. Tanrı böyle tasarladıysa, bunun cezasını çecekler. Aksi takdirde, insanların onların karşısına dikilmek için giriştikleri tüm teşebbüsler gülünç olmaktan ötedir; dine ve kutsallığa aykırıdır.

Prensler belâdır ancak Allah'ın belâsıdır. Kötü ruhlu insanlara hâkim olmak ve ahlâksız insanlardan oluşan bir toplumda terör yoluyla düzeni ve dış barışı sağlamak için kabadayılar, kan emicileri, cellâtları kullanıyorlar. “Yüceliğin hiçliğini ilan etmek için yeniden o güçlü vaaz yazarı tarzına kavuşan Luther, ‘Tanrı’mız güçlü bir hükümdardır. Ona soylular, meşhur ve zengin cellâtlar lâzım: prensler.’ diye yazıyordu.”¹⁵⁹ Bu durumda, bu kibirli ve sevimsiz insanlar gereklidir, meşrudur ve kusurları ne olursa olsun saygındırlar. En azından prenslerin, prens olduğu tek düzen olan dünyevî düzen içerisinde, iyi insanların bu kötü insanları -zindan ve copa ihtiyacı olan suçlu, şuursuz, zararlı insanları- düşünerek tevekkül ve yardımseverlik ruhuyla bunları desteklemeleri gerekir. Manevî âlemde, Tanrı’nın huzurunda yalnızca Hristiyanlar kalacaktır¹⁶⁰. Prensler ayrıcalık istemeye kalkmasın ve dinî konularda

¹⁵⁸ END., III, 498, s. 316, Luther'den W. Link'e.- Ezéchieli anarak ekliyordu: “Ora cum tuis nobiscum et ponamus nos murum contra Deum pro populo in ista die furoris sui magni.” - Denifle'in bir ayyaşın alaycı itirafını gördüğü o ünlü *Sobrius haec scribo et mane, piae plenitudine fiducia cordis* sözü ile biten mektup.

¹⁵⁹ W., XI, 268 (von weltlicher Obrigkeit): “Denn es sind Gottis Stockmeyster und Hencker, und seny gotlicher zorn gebraucht yhr, zu straffen die bösen und eusserlichen fride zu halten. Es ist eyn grosser Herr, unser Gott...”

¹⁶⁰ Tanrı iki yönetim tesis etmiştir. Biri, Mesih'in etkisi altında, Kutsal Ruh tarafından idare edilen manevî yönetim; burası için Hristiyanlar ve dindar

karar almayı, Hristiyanların neye inanıp neye inanmayacağı konusunda kanun yayımlamayı akıllarından geçirmesinler. Buna karşılık, kendi alanlarına giren konularda, *İncil* tarafından vaaz edilen, yalnızca Mesih'in Krallığı'nda hüküm süren bu bağışlama ve merhamet ruhu yerşermelidir. Ancak yeryüzü krallığında tüm işlerin yürümesini sağlayan şeyler merhamet, bağışlama, iyilik değildir; öfke, sert adalet ve mantığa dayalı insan haklarıdır...

Böylece eski düşüncesine sadık Luther, sert bir karşıtlıkla manevî ve maddî hayatı karşı karşıya kurmakta ısrar ediyordu. İnsanoğlunu, bir Hristiyan ile dünya zevklerine düşkün insanın karışımı olarak tanımlamayı sürdürüyordu. Dünya zevklerine düşkün insan, hâkimiyetlere itaat eden, prenslere tabi, yasalara uyandır; Hristiyan, hâkimiyetlerden azat edilmiş, özgür, gerçekten din adamı ve kraldır. En azından kâğıt üzerinde bu, ustaca bir çözümdür. Burada, iki krallığın sınırları kolaylıkla çizilebiliyordu. Ancak vicdanlarda Hristiyan duyarlılığı ile dünyevî görevler arasında sert çatışma yaratacak bir kriz meydana geldiğinde bu etkili ayırım, felâkete dayanabilecek mi? 1524 yazından itibaren Souabe köylüleri, bu sorunun cevabını verme işini üstlenmişlerdi.

IV. Köylüler

Köylü savaşı: Martin Luther'in büyük inkârı. Gelenek böyle istiyor. Belki evet, belki hayır?

1524-1525 ayaklanmasının ne olduğunu da öncesindeki reformları da ne kadar farklı soydan, eğilimden insanın lider veya icracı olarak katıldığını da anlatmayacağız¹⁶¹. Martin

insanlar gerekmektedir. Diğer, tanrıtanımazları ve kötü ruhlu insanları barındıran ve onları uslu durmaya mecbur eden geçici yönetim.

¹⁶¹ Gunther FRANZ'ın eseri bunu oldukça iyi açıklamaktadır.

Luther baştan beri her iki grup tarafından da suçlanıyordu. Bu nedenle bazı durumlarda hayrete düşmek için biraz saf olmak gerekir. Birilerinin gözünde doğal olarak ayaklanmanın babası, yaratıcısıydı; doktrinleri, vaazları, ölümcül örneği buna neden olmuştu. Eğer isyancılar bastırılmak isteniyorsa öncelikle sükûnet içindeki Almanya'nın üzerine rüzgâr eken ve orada fırtına biçen Şeytan'ın suç ortağının cezalandırılması gerekiyordu. Diğerleri, çok da doğal olmasa da, Luther'i resen ezilenlerin avukatı, tüm ayaklanmaların koruyucusu, zorba yönetimlerin zorunlu düşmanı olarak ilân ediyorlardı. Öte yandan onlar, köylüler değil miydi, Prenslere karşı *İncil*'in gerçek savunucuları? Taleplerinin başında, kendilerine ibadet imkânı ve içlerindeki gerçek inancı beslemelerini sağlayan, Kutsal Kelamı net bir şekilde açıklayan ve başka şeyler katarak bozmadan vaaz eden Protestan Papazlarını¹⁶² seçme hakkı yer almıyor muydu? 1525 Nisan'ı sonunda, Luther'in nihayet müdahale ederek o ünlü *Exhortation à la paix a propos des douze articles des paysans de Souabe, et aussi, contre l'esprit de meurtre et de brigandage des autres paysans ameutés*'yi (Souabe köylülerinin on iki maddesi konusunda ve ayrıca kıışkırtılan diğer köylülerin adam öldürme ve haydutluk yapma düşüncesine karşı barışa davet) metnini yayımlamasına şaşırmayalım.¹⁶³

Plan açık, tez basitti. Kısa bir giriş; ardından iki ayrı tartışma, biri prenslerle diğeri, çok daha uzun köylülerle; sonuçlandırmak için de, her iki tarafa birkaç barış çağrısı yapan cümle. Gerçekte Luther ne istiyordu? Köylülerin taleplerinin haklı ve haksız yanlarını incelemek mi? Sosyo-politik bir anlaşmazlığa hakemlik etmek mi? Hiçbir şekilde. Dine ilişkin bir noktayı ele almak mı? Evet

¹⁶² Bu, o ünlü *Köylülerin On İki Maddesinde* yerel alan I. Madde.

¹⁶³ Ermahnung zum Frieden auf die zwolf Artikel der Baherschaft in Schwaben, W., XVIII, 279-334.

Köylüler açıkça şunları söylüyordu: “Biz ne isyancıyız ne de başkaldıranız; yalnızca *İncil*’in sözcüsüyüz. Hak talebimizin yerinde olduğunu *İncil* ispatlamaktadır.” İşte Luther, yalnızca bu iddianın karşına benzersiz bir şiddetle, tutkuyla, coşkuyla dikilmiştir. Prenslere çok az ve belli belirsiz şeyler söylemiştir: *İncil*’i vaaz etmeyi yasaklayanlar gibi, içlerinden bazılarının haksız olduğunu; çok ağır yüklerle halkın belini bükenlerin de haksız olduğunu belirtmiştir. Köylülerin sergilediği öfke karşısında geri adım atmalıydılar. Köylülere, “sağduyulu bir insanın sarhoş veya akılsız insanlara muamele ettiği gibi” muamele etmelidirler. Bu ihtiyatlı, aynı zamanda kelimenin insanî anlamıyla adaletli bir davranış olur; otorite, insanlara efendilerin kaprislerini yatıştırma hizmeti verdirmek için kurulmamıştır. Ancak koşullara bağlı bu sönük nutuk bittikten, köylüleri bunaltıttıktan, kafalarını şişirdikten hemen sonra, nasıl da açık ve tumturaklı bir sese kavuşur! *İncil* köylüler için mi, onların yanında mı? Nasıl korkunç bir aptallıktır! Onu, Luther’i yaksalar, işkence etseler, parça parça etselerde gerçeği soluğu kesilinceye kadar hakırır: *İncil*, isyanı haklı göstermez aksine yasaklar; tüm isyanları da.

Köylüler şöyle diyordu: “Biz haklıyız, onlar haksız. Biz zulüm görüyoruz, onlar adaletsiz.” Bu doğru olabilir. Luther daha da ileri giderek: “Buna inanıyorum.” Peki ya sonra? Ne kötülük ne haksızlık isyanı mazur gösterir” diyordu. *İncil*’in öğretisi, “Size kötülük yapanlara direnmeyin; eğer biri sağ yanağınıza vurursa diğer yanağınızı uzatın”dır. Peki, Luther hiçbir zaman kılıç çekmemiş midir? İsyanı öğütlememiş midir? Hayır, yalnızca itaat etmeyi öğütlemiştir. Tam olarak bu yüzdendir ki Papa’ya ve zorba yönetimlere rağmen Tanrı hayatını korumuş ve *İncil* ile ilgili yaptığı ilerlemelere farklı muamele göstermiştir. “Doğal olanı takip etmek isteyenler ve kötülüğe katlanmak istemeyenler” paganlardır. Hristiyanlar,

kılıçla veya silahla karşı koymazlar. Onların silahları haç ve sabırdır. Onlara zulmeden otorite gerçekten haksızsa, kaygılanmalarına gerek yoktur: Tanrı haksızlığın cezasını sert bir şekilde ödetir. Bunu beklerken de, sessizce boyun eğmeleri, itaat etmeleri ve acı çekmeleri gerekir¹⁶⁴.

İşte, *Exhortation à la paix*'nin (*Barışa Davet*) doktrini budur. Elbette, işi alaya dökmek, aykırılıkların ve devasa komikliklerin altını çizmek kolay. Burası kargaşa, nefret çılgınlıkları, aşırı öfke haykırılarıyla ve yangın alevleri ile doluyken Dr. Martin Luther burada gözlerini gökyüzüne dikmiş, tüm ruhuyla ve şişirdiği yanaklarıyla, sanki sadece Hristiyan kavalının sesini duyuyor ve görüyormuş gibi, tüm ruhuyla kendi havasını çalıyordu. Bu kolay. Ancak söylenmesi yasak olan bir şey vardı: o da, Luther'in 1525'te kötü bir hamleyle, hemen farizi kanıtlar uydurmuş olmasıydı.

Ya doktrini? Köylülerin isyanına geçici bir çözüm olarak ortaya çıkmamıştır. 5 Mart 1522'de Frédéric'e yazılan mektuba daha o zamandan ilham kaynağı olmamış mıdır? "Otoriteyi kendi elleriyle kuran kişi ancak onu yok edebilir ve yıkabilir. Aksi hâlde bu, isyandır, Tanrı'ya karşı isyandır!" *Autorité séculière (Laik Otorite)* -Mesih'in Krallığı, dünya krallığı ve bu krallıkta düzen adaletsiz olsa dahi, krallara mutlak itaat söz konusudur- konusundaki 1523 Antlaşması'nı baştan sona cesaretlendirmiyor muydu? Zira atasözü doğruyu söylüyordu: yanlış hamle eden hiç kimse, kendi davasının yargıçlığını yapamaz.¹⁶⁵ Hayır, gerçekte Luther 1525'te kölelere boyun eğmelerini, köylülere itaat etmelerini haykırdığında

¹⁶⁴ "Da habt yhr alle beyde Teyl ewer gewis Urteyl von Gott, das weys ich fur war. - Sonuçtur" (W., XVIII, 333-334).

¹⁶⁵ Yukarıda V, s. 148-149. Ve aynı mektupta belirtilen bölüm: "Denn die Gewalt soll niemand brechen noch widerstechen, denn alleine der, der sie eingesetzt hat; sonst ist Empörung und wider Gott."

hiçbir şeyi uydurmuyordu. Aynı şekilde kaygı duymanız gereken tek özgürlük, manevî özgürlüktür; yasal olarak talep edebileceğiniz haklar, maneviyatınıza ait haklardır; öfkeden kudurmuş ve hayatta kalmak için hayvanlar gibi kavgaya eden köylülerin başının üzerinde dolanan bu formüller, büyük önem taşımayan şeyler olarak görülebilir, diye eklediğinde de. Dik kafalılık eden Luther, kendine göre mantıklıydı: gerçek Luther, Leipzig, Worms, Wartbourg'un Luther'iydi.

Evet, alay etmek kolay. Ancak doğuştan kurnaz olan Fransız veya sırtan Lutheryen karşıtı kişi, Alman reformunun ötesinde ve tarihteki Alman şivesinin heyecan verici yönlerinden birinin ötesinde, Luther'i anlamak için tercih edilmesi gereken rehberler miydi?

Mémoires de Luther'de (*Luther'in Anıları*) {tam olarak *Exhortation (Davet)* konusunda}, "Belki hiçbir yerde Luther bu kadar yükseğe çıkmamıştır" diye yazan Michelet böyle düşünmüyordu. Hiç kuşkusuz tarihçi, eserini meydana getirirken özellikle reformcuya tamamen hâkim olan, onu hayran bırakan, kaplayan, alıp götüren bu dini duygunun akıcı, coşkulu gücüne duyarlı görünüyordu ve dünyanın üzerine saçmak için kalbinden köpük dolu kabarcıklar, dayanılmaz çalkantılar ve tek seferde akıntılar çıkarması, anlatılması gerekeni tam olarak anlatıyordu: Luther'in gizemli ve yaşayan etkisi, tarihî serveti, insanlar üzerindeki büyük nüfuzu. Ancak başka bir şey daha vardı. 1525 krizinin çok büyük önem taşımasının nedeni, tüm örtülerin parçalanmasıyla¹⁶⁶, olayların sert ışıığında ilk defa Martin Luther'in Kelamı'nın ve tarihî müca-

¹⁶⁶ Çevirmenin Notu: Matta İncil'inde geçen örtünün parçalanması olayı: Hz İsa çarmıhın üzerinde can çekişirken, Kudüs Tapınağı'nda alışılmamış bir olay meydana gelmiş; tapınakta yer alan Kutsal ve Çok Kutsal alanı ayıran örtü boydan boya yırtılmıştır.

delelerinin korkunç sonuçlarını görme ve değerlendirme olanağı vermesiydi.

O tarihte Luther'in tutumunun köylüleri, isyancıları ve sınırları bir Augustin keşişinin korkusuzca başlattığı bir hareketin ötesine taşıyanları gücendirdiğini ve yaraladığını kaydeden, olaylara duyarlı tarihçiler elbette haklıydılar. *Exhortation*'u (*Davet*) ve isyana karşı öğretisel suçlamasını en üst perdeden yayımlamasına karşın, sorunu en azından hakem kararıyla çözmeye dileğiyle bitirmesi konusunda ısrar etmekte haklıydılar. Luther, arbede hakkında konuşmamak, aciz ve sakin kalmak için kendine çok iyi hâkim olmuştu. 1525 ilkbaharında köylü isyanının yayılması durmamıştı. Her yerde yağmalanmış şehirler, ele geçirilmiş şatolar, talan edilen manastırlar vardı. Thuringe'de, Thomas Münzer mal ortaklığı kuruyor ve alarm çanı gibi çınlayan tehlikeli nakaratlarla, "Üzerine, üzerine, *dran, dran!*" yaptığı çağrılarda yandaşlarına kana bulanmış ılık kılıcın soğumasına izin vermemeleri için yalvarıyordu. Ancak prensler yavaş yavaş organize olmuştu. 15 Mayıs 1525'te Frankenhause'n'de, Münzer'in ordusu bozguna uğratılmış, liderleri ele geçirilmiş ve çabucak ölüm cezasına çarptırılmıştı. Dük Antoine, 18 Mayıs'ta Lupfenstein'de Saverne'i ele geçiren köylüleri eziyordu. Haziran ayında Franken'dekiler, Adolzfurt'ta parça parça edilmişti. Misillemeler acımasız şekilde başlamıştı. Yakıp yıkılan, dumanı tüten harabelerle kaplanmış ve harap olmuş alanlarla dolu ve boş ambarlarda, kıtlığın korkunç görüntüsünün ortaya çıktığı bir Almanya'da aralarından biri, bu sefer de derebeyleri köylülerin kafalarıyla top oynuyor diyordu...

Aralık 1522'de *Otorité Séculière (Laik Otorité)* Antlaşması'nda büyük bir enerjiyle; yargıç sert, iktidar acımasız, bastırma faaliyeti sahte duygusallıktan uzak, acımasızlığa varan bo-

yutta olmalıdır; zira bağışlamanın geçici dünyada yeri yoktur, diyen o Luther, 1524'te *Contre les Prophètes Célestes (İlahî Peygamberlere Karşı)* adlı yazısında kusursuz bir netlikle *Herr Omnes?* yapması gerekeni yaptırmanın tek yolu, "nasıl vahşi hayvanlar zincir ve kafeslerle zaptediliyorsa, o da Yasa ve kılıçla dindarlığa mecbur edilmelidir"¹⁶⁷ diye fikrini belirten o Luther; o Luther ki, aynı eserde Carlstadt'yi kovmak için prensin hakkını belirtmek amacıyla "Öyleyse fikrimi söylüyorum, ülke Saxe prenslerinin ülkesidir, hiçbir şeye sahip olmayan ve yalnızca bir misafir olan Carlstadt'ın değil... Bir ev sahibi, bir misafiri veya valeyı gönderme hakkına ve gücüne sahip değil midir? Eğer ön koşul olarak ona hak vermesi ve hukukî yönden onunla tartışması gerekiyorsa, o kendi malı üzerinde yetkisi olmayan zavallı bir esir efendi olur ve onun yerine misafir, gerçek efendi hâline gelir!"¹⁶⁸ diye yazıyordu. Bu Luther, köylülerin taşkınlıkları ve 1525 ayaklanmalarının şiddeti karşısında fikir değiştirecek bir adam değildi. Öte yandan, nasıl onun da dâhil olması istendiği, suçlamaların onu nasıl belirgin şekilde kamçıladığı ve meydan okuma ruhuyla her zaman onu daha ileriye gitmesi için nasıl tahrik ettiği bilindiğinde, Mayıs 1525 sonunda, prenslerin ilk başarısının ardından, misillemeler başladığında kalemi yeniden eline alıp "yağmacı ve cani çetelere karşı" zalim bir sertlik ve şiddeti içeren küçük bir kitap¹⁶⁹ yazması şaşırtıcı değildir.

Mektupları zaten öfkeli sözlerle doluydu. "Köylülere böylesi bir merhamet göstermek için nasıl bir sebep olabilirdi ki? Aralarında masum olanlar varsa, Tanrı Loth ve Jérémie'ye

¹⁶⁷ *Wider die himmlischen Propheten*, W., XVIII, 66: "Wie man die wilden Thiere mit Ketten und Kercker helt."

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 100: "So meyne ich, das land sey der Fursten zu Sachssen und nicht D. Carlstads, darynnen er Gast ist, und nichts hat." ve bölümün tamamı.

¹⁶⁹ *Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern* (W., XVIII, 334-361).

yaptığı gibi onları da korumayı ve kurtarmayı bilir.”¹⁷⁰ Hemen hemen en ünlü sözü: Hepsini öldürelim, Tanrı kendinden olanları tanır! “Eğer Tanrı onları kurtarmazsa, demek ki suçlular. Yapmış olabilecekleri en küçük kötülük susmak, aldırmamak, muvafakat etmek...” 30 Mayıs 1525’te Amsdorf’a¹⁷¹, “Devran değişir değişmez, kanaatim belli; prenslerin ve yargıçların ölmesindense tüm köylülerin ölmesi daha iyi” diye yazar. Ve Münzer’in tutuklandığını öğrenir: “Münzer’i gören, şeytanı en büyük öfkesine bürünmüş şekliyle gördüğünü söyleyebilir! Ey ulu Tanrı, eğer köylüler arasında böylesi bir anlayış hüküm sürüyorsa, onları kudurmuş köpekler gibi boğazlamanın tam zamanıdır!”¹⁷² Ve o, Worms sürgünü, İmparatorluk tarafından resmî olarak yasadışı ilân edilen kişi olarak, dobra dobra şu açıklamayı yapar: “İsyan suçu işlemek konusunda ikna edilebilecek bir adam, Tanrı’nın ve İmparator’un gözünden düşmüştür ve bütün Hristiyanlar onu boğazlayabilir ve boğazlamalıdır ve bunu yaparken de iyi bir iş yapmış olurlar!” Kudurmuş bir köpeği öldürmezseniz, o sizi öldürür.

Böylece, Mayıs 1525 tarihli yazısındaki o kâtil öfkeyi anlamak mümkün hâle geliyordu: “Aziz Tanrı¹⁷³, tüm bu nedenlerden dolayı öfkenizi serbest bırakın, bizi kurtarın, bize yardım edin, bize acıyın, köklerini kazıyın, onları boğazlayın ve yetkisi olan harekete geçsin!” Ve Luther, “Öylesine olağanüstü günler yaşıyoruz ki, bir prens kan dökerek, ibadet eden

¹⁷⁰ De WETTE, II, 669.

¹⁷¹ END., V, no 935, s. 183: “Ego sic sentio, melius esse omnes rusticos caedi quam Principes et magistratus, eo quod rustici sine autoritate Dei gladium accipiunt... Nulla misericordia, nulla patientia rusticis debetur, sed ira et indignatio Dei et hominum.”

¹⁷² END., V, no 934, s. 181.- E., LIII, s. 306.

¹⁷³ “Drumb, lieben Herren, loset hie, rettet hie, hellft hie, erbarmet euch der armen Leute, vb.” - XVIII, s. 361.

diğer kişilerden daha kolay bir şekilde cennete hak kazanabilir!” diyerek yazısını bitirirken kelimeler arasında teolojisini unutacak duruma geliyordu.

V. İki Şehir

Böylesi bir tutumun sonuçları tahmin edilebiliyor ve bunun Luther’i nasıl tecrit ettiği, sözlerinin heyecanlandığı, derinden etkilediği bu insan topluluğunu kendinden nasıl uzaklaştırdığı görülmüyordu. Fakat nasıl? Bu tutum yüzünden geriye dönerek eski yanlışlara yeniden düşmesi mi gerekiyordu? Luther’i yeniden eski trajik saatlerinde, istemese de manevî ıstırap içinde yeniden birbirini izleyen düşüncelere dalmış olarak ve duygularından emin olmaya çalışırken görmek mümkündü.

Katolik bir dindar, dünya kötü diyordu. Öylesine kötü ki, insan içinde yaşadığı sürece boş yere çabalar ve çabaları ne kadar kahramanca, ne kadar destekli olursa olsun dünyanın değişmez kötülüğü, eylemlerini ve kararlarını her zaman hükümsüz kılar. Fedakârlık ve kutsallık gibi yüksek idealleri olanlar için tek çıkış yolu, dünyadan kaçmaktır: Fani dünya toplumundan, yaşarken kendini tecrit etmek; dünyadan el etek çekerek kapalı sığınaklarda ibadet, nefsi köreltme ve vazgeçme ile dolu bir yaşam sürmek; kendisinin ve başkalarının günahları için kefarete olarak Tanrı’ya kendini kurban etmek.

Boş hayal, Tanrı’ya ve kutsal şeylere hakarettir, diye haykırıyordu Luther. Dünya dünyadır. Bu oyunu Tanrı’nın kendisi sahneye koymuştur; bizi de bu trajik ve sefil sahneye oyuncu olarak yerleştirmiştir. Kaçmaya çalışmayalım. Dünyada yaşayalım. Prens veya tüccar, yargıç, cellât veya süvari bize verilen görevleri yerine getirelim. Faydalananların aşkı için bunları kabul edelim. Hristiyanlığı ruhen başka bir dünya-

da yaşayalım: Fani dünyayla -öfke, güç ve kılıç imparatorluğuyla- hiç ilgisi olmayan, kurtuluş kaygısıyla yardımseverlik, merhamet ve erdemlerin gereklerini uygulayabileceğimiz Mesih'in krallığında.

Elbette siyasî, ekonomik ve hukukî gerekliliklere boyun eğmek; yasaların baskısını, savaşın kanlı zararlarını, prenslerin haksızlıklarını kabul etmek gerekir. Fedakârlık zor bir iş. Hiç kuşkusuz kendi kişiliği kadar güçlü kişiliğe sahip olunca Luther, fani dünyanın dar sınırları içinde boğulduğunu ve en küçük harekette her şeyi patlatabileceğini hissediyordu. Bunu hissediyor ve biliyordu. Var gücüyle şöyle haykırıyordu: "Hareketsiz kalalım. Daha geniş bir ev inşa etmek için her şeyi kırmak, her şeyi yıkmak neye yarar? Fani dünyanın zahmetli gerekliliklerine sürekli bir baskı pahasına boyun eğelim. Ne önemi var ki? Nasıl olsa ruhumuz, o Hristiyan ve iman eden ruhumuz rahatça kafesten kaçıp kurtulabiliyor ve ne yasası ne gümrüğü, ne de sınırları bulunan bu manevî dünyanın etkili havasında, güçten sarhoş oluyor ve bu şahane özgürlüğün tadını çıkarıyordu. Kötülüklerin derin uçurumundan erdemlerin doruğuna ulaşma kaygısı taşımadan, pislikler ve atıklar arasından iç huzurun gerçek hazzına ulaşıyordu. Yaşadıklarının sonunda, nihayet, yaratıcı tüm enerjilerin merkeziyle, egemen yaratıcıyla, Tanrı'yla doğrudan iletişime geçiyordu. Kendini çevreleyen, ne olduklarını bilmenin dehşetiyle kendine yaklaşanları tutuşturan alevin içinde kötü davranışların acıklı duygusu, merhametin sınırsız güveni, hepsi eriyordu, hepsi sıvılaşıyordu; günah ve kötülük, sefalet ve zayıflık, kokuşma ve cüruf. Bu, eksiksiz bir kurtuluş ve bağışlanmadır. Yasanın yürürlükten kalktığı, günahın yok olduğu, ölümün mağlup edildiği, ruhun iyinin ve kötünün dışında kaldığı bir dünyaya giriştir. Bu, inançla gelen kurtuluştur.

O hâlde, Hristiyan için bu nasıl bir gerçekliktir? Tanrı ona hâkim olur, nüfuz eder ve ilham verir, hayatını kesintisiz olarak birbirini izleyen verimli eserler, kalbini de bitmez tükenmez bir sevgi kaynağı hâline getirir. Eserler, besledikleri inançlarından ortaya çıkarlar. Sonu olmayan bir döngü oluşur. “Güneş nasıl doğuyor, batma ânına kadar yükseliyor ve yeniden doğana kadar ilk çıkış noktasına geliyorsa, inanç da eserlere akıyor ve eserlerden de kendine geri dönüyor.”¹⁷⁴ Böylesi bakış açıları karşısında ve mademki insanoğlu sarhoşluğu tatmakta usta, bu fani dünyanın sıkıntısı, baskısı kimin umurunda?

1525: Köylülerin isyanı. Âni bir şimşek, hayali bulutları parçaladı. Luther gerçekte nasılsa öyle görüyordu, tırpanı elinde, mızrağı havada, sokaktaki insanı sefil, eğitimsiz ve kaba olarak görüyordu. Tüm vahşi gücüyle, hiddetle, hücresinin duvarlarını yıkıyordu. Ona Hristiyan özgürlüğünün muhteşem meyvelerini vaat etmek mi? Büyük bir maskaralıktır. Üzüntülerine ortak olmak, şikâyetlerini benimsemek mi? Asla. Bu Tanrı’ya karşı gelmektir. Öte yandan, Luther’in resimlere tapmayı yeren doktrin yanlılarına karşı itirazı: “Resimler erdemsiz mi? O hâlde onlara karşı başkaldırmak niye?” Bu itiraz, prensler için de son derece uygun düşüyordu: “Ruhlar üzerinde nasıl bir yetkiye sahiptirler? Hiç. O hâlde, gerçek kişilere dişlerini geçiremeyen zorba bir yönetimin karşısına dikilmek niye?” Hayır, köylülerle işbirliği yok. Onları ağır şekilde cezalandırmak, küstah suratlarına tereddüt etmeden çarpmak lâzım.

Böylece, her şey yeniden anlaşılır hâle gelecektir. Her şey tatmin edici şekilde yeniden düzene girecektir. Bir tarafta kahramanlar, birkaç ender deha, birkaç güçlü şahsiyet, dış

¹⁷⁴ WILL tarafından s. 246’da belirtilmiştir.

baskıları kayıtsızca kabul edip, protesto etmeden, karşı koyma zahmetinde bulunmadan tüm sıkıntılara ve bayağılıklara katlanıyorlardı ancak kendi içlerinde gerçek özgürlüğü, tutsaklıktan kurtulmanın insanüstü sevincini, yasaları hiçe saymayı, mekanik gerekliliklere karşı özgür bir ruhun isyanını yönetmesini biliyorlardı. Diğer tarafta, baskılara boyun eğen, kurtarıcı zorluğu deneyimleyen, teori olarak diğerleri gibi iç özgürlüğe sahip ancak kullanmaktan aciz ve herkes adına hareket eden ve öngören, insan çifliğine iyi kötü öğretilmiş baskı yönetiminin formülünü uygulayan ataerkil devlet sınırlarında hayatını sürdüren bir kitle bulunuyordu...

Lutheryen toplumunun ikiyüzlü ve korkak ahlâk kuramcı sırandanlığıyla gelişmesi, ufak tefek konulardaki müthiş başarısı, büyük işlerdeki pasifliği, gevşekliği, hiçbir şeyin ve hiç kimsenin etkileyemeyeceği ve ruhu sonsuz alanlarda dolaşan -ancak bedenleri yeryüzünde aynı çamurun içinde bulunan- o birkaç kahraman dehayı aydınlatan gerçekçi inancı, keskin bir karşıtlıktır. Onlar vatandaş mı? Evet, ilâhî şehrin vatandaşları. ilâhî şehir, ne onları yönlendirmeye ne de iyileştirmeye çalışmaktadır. Bunlar, tek başına hiç kimsenin yadsımadığı bir gücü elinde bulunduran, kısaca tüm eğik başların üzerinde yükselen bir prensin emirlerine kusursuz itaatini örneğini sunan memur modelinde uysal kişilerdir.

1525 ilkbaharında, hiç kuşkusuz hayallerde, her hâlükârda kalbinin derinliklerinde allak bullak olmuş ve doğrularını var gücüyle haykıran bir Luther'in çağrılarında şekillenen Lutheryen Almanya'nın tüm tarihi, tüm felsefesi böyleydi.

II. Bölüm

1525 SONRASI İDEALİZM VE LUTHERYENİZM

Bu kriz yıllarının yazışmalarında sıklıkla yinelenen Martin Luther'in pişmanlık ifadeleri: "Tanrı neden o denli saf bir kalpten gelen dünyevî hayatımın armağanını kabul etmedi? Neden kötülerin ve cellâtların elini tuttu?" Böyle bir sorunun dudaklardan dökülmemesi mümkün değildi. Yalnızca karanlık ancak güçlü bir duygunun -çok yükseğe, başkaları için ulaşılmaz bir doruk üzerine çıkan ve kendisinin bile burada yaşamak için ne yapması gerektiğini bilmeyen, burada tutunup tutunamayacağını bilmediği için korkudan titreyen bir insanın duygusu- gizemli dilde tercümesi burada bulunamaz mıydı?

Wittemberg, Worms, Wartbourg'da ve dönüşü esnasında yine Wittemberg'de, Luther sarhoş olmuş ve uzlaşmış idealizmiyle başkalarını da sarhoş etmişti. Olağan işler için tasa duymadan, dünya otoritelerini dikkate almadan inancını haykırıyordu. Hristiyan özgürlüğünün canlı, destansı ve güzel şiirini geliştirmişti. Tanrı'ya olan umudunun ve umutsuzluğunun romantik ışınlarını ve gölgelerini önceleri şaşırmış, sonradan kazanılmış halkın üzerine yansıtarak, yaman biçimde çelişkili bir ezgiyle, onlara sırayla iyiliğin/lütfun tam

bağımsızlığının ve insan iradesinin güçsüzlüğünün şarkısını söyletmişti. O, keşiş, sembolik papaz cübbesinde yalnız, yüksekte ve saf bir şekilde yaşıyordu. Ve işte çekemeyenler gelmişti. Rakipler. Dillerini çözdüğü ve onu gözden düşürmeye çalışmak, onunla alay etmek ve vaatleriyle itibarını yerle bir etmek için özgürlükten istifade eden rakipler. Onların çağrısıyla, onların etkisiyle, kaba ve eğitimsiz fakir gençler kökleşmiş örf ve âdetlere, prenslere ve kanunlara karşı ayaklanmıştı. 1520 yılında öylesine parlak olan Hristiyan özgürlüğü hakkında korkunç karikatürler yayımlamışlardı... Evet, Luther böylesine bir gösteriye şahit olmadan ölmeliydi. Tüm söyleyeceklerini söylememiş miydi?

I. Pro Fide: Erasmus, akıldır.

Luther ölmemişti. Bu yüzden alışması gerekiyordu. Ancak alışmanın birçok şekli vardır... Seçtiklerini detaylarıyla vermeyi, bunu yapmayı istemiyoruz. Bu, yazdığımızla hiç alâkası olmayan, yepyeni bir kitap olurdu. Amacımıza sadık bir şekilde, Luther'in 1525 sonrası bazı tepkilerini, bazı davranışlarını psikolojik olaylar alanında kalarak, mümkün olan en az zararla göstermekle yetinelim.

Ne zaman ki -aşağılandım ve kırıldım- diye belirtti, işte o zamandan beri Luther'e benzemiyordu. Öfkeli insanlar, yapıtını yok etmek için birlik oluyorlardı. Propagandacı gücü yok edilmiş gibiydi. Geri çekilmedi. "Kendiyle çelişmeye" ya da "kendini yalanlamaya" tam olarak başlamadı. Karşı koydu. Vaaz ettiği Mesih gibi haklı olduğunu, tek doğrunun kendi bulunduğu taraf olduğunu daha iyi göstermek için yakınında, etrafında bulunanlara, şiddetli bir şekilde karşı çıktı. Doktrinini net ve vurgulanmış çizgilere dayandırıp sınırlamadı, içeriden kesin bir biçimde tanımlamadı; onu düzeltmekle suçladığı herkese saldırdı, bilindik ve kanıtlanmış

stratejiye göre (ancak onda var olan şey, hesaptan çok bir iç-güdüydü), karşı saldırıya geçerek kendini savundu.

Durumu her bakımdan rahatsız ediciydi. 1523 ve 1524 yıllarında, kelimenin temel anlamıyla Luther yaşamak için, acı zorluklarla karşılaşır. Mektupları sadece bir sızlanma silsilesinden ibarettir. Ona hizmet edene karşı¹⁷⁵ ihmalkâr, ilgisiz ve kayıtsız olan Saxe Seçmen Prensi yardımlarını bekletiyordu. Luther ise elinden geldiği kadar çırpınıyordu. Yalnız değildi. Roma'yla bozuşan ve Kilise'den şiddetle kaçıp kurtulan herkes, Wittenberg'e koşuyor, ondan destek, dayanak ve tavsiye istemek için "Worms adamını" görmek istiyorlardı. Almanya'dan, Kuzey ülkelerinden, İngiltere'den, hattâ Fransa'dan geliyorlardı. Kadınlar da geliyordu; manastırdan kaçan, aileleri tarafından dışlanmış ve günlük ekmeklerini, bir sığınak ve eğer mümkünse seslerinin manastırları sarsacağı bir kurum isteyen inançlı kadınlar. Luther yardım etmeliydi, tüm bu insanları barındırmalıydı. Yalvarıyordu, tehdit ediyordu ve bazen de öfkeyle sığırayarak ayağa kalkıyordu. Frédéric'in davranışları ile ilgili olarak bir gün sertçe, "Bununla birlikte, Prens'e ne yük olduk ne de yüküz diye düşünüyorum." diye yazıyordu Spalatin'e¹⁷⁶. Kimin yararına? Bu konu hakkında konuşmuyorum. Belki de siz, bize borçlu olduğunuz *İncil*'in bu doğuşunu bir yarar olarak görmüyorsunuz. Oysaki ruhlarınızın kurtuluşuyla, prensin büyük cebine zaten girmiş olan ve her gün daha fazlası giren dünyanın bu tatlı parasından nasıl ve nasıl da çekip çıkartıyorsunuz?" Sert eleştirileri burada ve diğer mektuplarda kendini gösteriyordu: kendinden bu kadar verip ve buna karşılık yalnızca kayıtsızlık elde etmek...

¹⁷⁵ "Notum est ingenium principis, quod viros levipendit", END., V, 849, s.74, 24 Kasım 1524.

¹⁷⁶ END., V, s. 75, n° 849, 27 Kasım 1524: "Et substantia mundi non parva ad marsupium Principis redire coepit ac quotidie magis redit."

Yazık, Luther inat ve ısrar ediyordu. Yeniden, “kutsama ve dinsel resimler üzerinden ilâhî peygamberlere karşı” eleştirilerini özetleyen bir incelemede, 1524 yılının sonundan 1525 yılının başına ruhları ilâhî karanlıklara gömülmüş sadece aç gözlü mistik spiritualistlere karşı bir cephe saldırısı ilân etti. Vaftiz karşıtları, Carlstadt ve Münzer yoldaşları, aydınlar, acı alaylarla ve küfürlerle onların peşini bırakmıyordu. Kalın kafalarının üstünde sallanan tarla ezici koca ayakka-bılı, toplanmalarının geleneksel sembolü *Bundschuh*, *Bundschuh!* köylülere gelince: asi Protestan doktrinleri hakkında ne düşündüğünü kesin olarak bildirdi. Bu mücadeleler ona yetmiyordu. Böylece bir Zwingli, bir Ecolampade, bir Bucer gibi, Rhin ve Alémanique ¹⁷⁷ önderlerinin karşısında gerçek varlık doktrinini savunan ve tehdit olarak kullanan Roma muhaliflerinin tek cephesini dağıtıyordu...

1524 yılında, Strasbourg inananlarına, başlangıçtaki eğilimleri, “Kutsal Aşai Rabbani Ayini’nde sadece ekmek ve şarap vardır” tezini benimsediği dönemdeki geçici hevesleri hakkında konuşuyordu. “Acıdan kıvrandım ancak mücadele ettim”¹⁷⁸ diye yazıyordu; “böylece, Papacılığa en ağır darbeyi vurabileceğimi gördüm”. Ama ne? “Zincire vurulmuşum, çıkamıyorum. Metin çok önemli, hiçbir şey onu aklımdan söküp atamaz.” Luther yanılıyordu. “Onu zincire vuran” kendi duygusu, dinsel içgüdüsiydi. Ruhunu ve kalbini değiştirmeden, güçlerini yücelten, içine nüfuz eden Tanrı’nın merak uyandırıcı özünden, kanından ve bedeninden, İsa’nın son akşam yemeğini yemekten nasıl vazgeçebilirdi? Tüm varlığıyla İsviçrelilerin mantıklı görüşlerine, onların boş mistisizm teolojilerine karşı başkaldırıyordu. İlâhî peygamberlere karşı

¹⁷⁷ Alémanique: Almanca konuşan, İsviçre’ye özgü.

¹⁷⁸ END., V, s. 303’de işaret edilen mektup (almanca), E., LIII, s.364 n° 159’da yayımlanan metin.

yergi yazısında Carlstadt'ın fikrini tartışırken: “İsa peygamberin bedeninin bu kadar küçük bir alana indirgendliğini yalnızca iyi düşünerek anlayabilirdik”; iyi düşünerek diye bağırıyordu. “Ancak, akla başvurulursa, hiçbir gizeme inanılmayacaktır!” İşte, gelişigüzel söylenen büyük söz¹⁷⁹. İşte Luther'in -inanan ancak önder olmayan- ilk keşfettiği andan itibaren körü körüne saldırdığı düşmanı...

Aynı çağda Erasmus'ta bulmaya çalıştığı aynı muhalifti, bu tam da aynı düşünce şekliydi. *Enchiridion*'un yazarında gördüğümüz üzere, berraklığıyla övüldüğü parlak zekâsından, gizemin düşmanı akıldan ve önsezi olarak algılanan tüm bu karanlık şeylerden nefret eden Luther, hâlâ Luther değildi. Bir gün, Cordatus'un¹⁸⁰ derlemesinde yer alan heyecan verici bir kelimeyi söyledi. 1533 ilkbaharındaydı, “Erasmus'un dalga geçmeyi düşünmediği, söylemek istediğim Akıl, İncil tarafından oldukça iyi doğrulanan, bir inanç maddesi değildir.” dedi. -*Ab Erasmo, id est a ratione*; Tanrı'nın insanların sırrına vâkıf olduğu yeniden tavlanan, olağanüstü şaşırtıcı kinlerden biri, cinayet işleme isteğine kadar götüren, komşudaki somutlaşmış günahın kini. O yıllarda, *Tischreden* derlemeleri, Luther'in Erasmus'a karşı öfkeden kudurduğunu fazlasıyla kanıtlıyordu. Rız olmuştum, kan kalbinden beynine sıçradığında hiçbir görüşün aklında tutunamamasına rağmen, onca aydır neredeyse tamamen gizli tuttuğu bu öfkeli kine razı olmuştum. Yine 1524 Nisan'ında, “tevcih kralına”, bu “yılana” son bir kez ister yap ister yapma demek için yazdığı uzun mektupta, “Bana karşı kitap yayınlama, ben sana karşı yayınlamaya çağım” demişti. Büyük hümanist yaşamı boyunca gördüğü tüm saygılar arasında, zaferi nedeniyle bu denli güçlü, istem-

¹⁷⁹ CRISTIANI tarafından aktarılan *Lutherizm'den Protestanizme* metnindeki yaklaşım, s. 118 (W., VI, s. 290-291) ve daha birçokları.

¹⁸⁰ Tischreden, W., III, s.264, n°3316.

siz saygıyla daha çok ihanet eden, böylesine bir düşmandan gelen bu saygıdan daha güzelini aldı mı, bilmiyorum.

Nihayetinde, düello başlatılmalı mıydı? Kılıcı ilk çeken Erasmus'tu. Bugün de çok iyi bilinen nedenlerden dolayı, özgür irade üzerine 1 Eylül 1524'te ünlü hicvini yayımlayan kişi olarak oydu. Bir kez daha, yüksek ve canlı eleştirel zekâsıyla, belirtilen konunun tek seçeneği oydu. Luther yanılmamıştı. Karşı cevabının ilk satırlarında bunu yüksek bir perdeden açıklamıştır: "Sen, beni hırpalamalarını sağlayacak, Araf ve Papalık, müsamahalar ve diğer salaklıklar üzerine kaçamak kelime oyunları ile yoramazsın. Yalnızca düğümü kavradın, boğazdan ısırdın. Teşekkürler Erasmus!"¹⁸¹ Luther'in bu karşı cevabı, onun *Serf arbitre* (*Serf İrade*) anlaşması, ancak 1525 yılının sonunda, 31 Aralık'ta yayımlanmıştı. Luther onu yazmaya, aynı yılın eylül ayında, eleştiriden (saldırıdan) bir yıl sonra başlamıştı. Rakip öylesine korkusuz ve cesurdu ki ona meydan okuma düşüncesinden korkmamak mümkün değildi. Ancak Luther yazmaya karar verdiğinde, taslak durdurulamaz bir şiddetle, güçle ve bollukla kendiliğinden ortaya çıktı. Tehlikede olan ise, onun tüm din anlayışydı.

Dile getirildiği gibi, bu iki rakip, bu eserlerine, *Du libre arbitre* (*Özgür İrade*) ve *Du serf arbitre* (*Serf İrade*) ismini vermek yerine, şu başlıkları verilebilirdi: *De la religion naturelle* (*Doğal Dinden*) ve *De la religion surnaturelle* (*Doğüstü Dinden*). Tanrı'nın tam yetkisi ve insanın inisiyatifi arasında Erasmus gibi yarı rasyonalistlik konusunda özgür bir insanın, Tanrı'nın akla aykırı salt egemenliğinin güçlü duygusuna, Luther'in kurtuluşun öznel doğruluğunun tek ve vazgeçilmez teminatı olarak gördüğü bu duyguya, şiddetle saldırılmasını umursamaz bir şekilde kabul etmesi ve uzlaşması beklenemezdi. *Serf*

¹⁸¹ W, XVIII, s. 602.

arbitre'in yazarı benzer işlerle oyalanamazdı. Özgür iradenin beyanıyla, Tanrı'nın mutlak egemenliğindeki kişisel inancını, uzlaştırma yolu göremeyince insan iradesinin herhangi bir şekilde, ilâhî iradeyi kısıtlayabilme ve alt edebilme fikrine isyan etti; dehasına uygun bir yöntemle karşıtlarına darbe indirdi. Özgür iradeyi, kayıtsız şartsız reddetti. Bir kez daha, kurtuluşu dâhil olmak üzere, insanın başına gelen her şey, dayanılmaz ve sürekli eylemin mutlak ve egemen nedenin etkisiydi, diye açıkladı: Tanrı, "her şeyi ve herkesi yaratan" Tanrı. Bu, Luther için rasyonel argümanlarla desteklenmiş felsefi bir tez değil, bir inananın inancını "ağız dolusu ve hiç engel koymadan" olağan şekilde itiraf ettiği çılgılığıydı; "sevgili küçük İsa'sını satmak istemeyen" ve her zaman tecrübelerinin esiri olan ve hep aklında tuttuğu "bu ruhanî sıkıntılar, ilâhî doğumlar, ölümler ve cehennemler" arasından Tanrı'sını arayıp bulan, ancak her şeyden tamamen vazgeçtiğinde kurtarıcı huzura kavuşan, yüce rehberinin elleri arasında bulunan kendi iradesinden kayıtsız şartsız feragat eden bir Hristiyan'ın tutkulu itirazıydı.

Çağdaşlarının meraklı seyirciler olarak, öylesine zengin tüm bu dinî psikolojiyle ilgilenecek zamanları yoktu. Bu iki serf ve özgür "iradenin" sert çarpışmasındaki nihai, çaresiz kırılmayı, hümanist düşüncesini ve Luther'in yorumladığı şekliyle Hristiyan duyguyu görmüşlerdi. Birileri alkışlarken diğerleri üzülmüyordu. Ancak bu yankı uyandıran tartışmada seçim yapmak gerekiyordu. En azından iki düşmandan birine ya da diğerine ihanet etmek, Erasmus ve yapıtına hem eleştirel hem de pozitif hayranlıkla birlikte, Luther'e ve öğretilerine sadakati sağlamak imkânsız hâle gelmişti. Bu sebepten ötürü Luther kaygı duymamıştı. Dehasına körü körüne itaat etmişti, hepsi bu kadar. Ancak, gerçek oradaydı. Bundan böyle elleriyle, Erasmus bilgin grubunun arasına

yayılmayı sağlayacak yeni bir çukur kazacaktı. Ancak bu noktada, bu küçük katı Lutheryenci topluluğun liderleri onları çoğaltmaktan çok, varlıklarını azaltmaya çalışıyor gibi görünüyordu.

II. Dünyaya Kafa Tutmak: Catherine

Lider mi? Luther böyle bir başlığa itiraz ederdi. Öte yandan haklıydı da. Zira bir lider, tam olarak insanlara önderlik eden kişi, bu kopmaları önlemek veya en azından saklamak için her şeyi yapardı. Erasmus'un karşısına öfkeli bir şekilde dikilmek yerine, tam tersine zekice, hümanist ne yazmış ya da ne söylemiş olursa olsun yumuşak ve karşı konulamaz bir inatçılıkla onu bir öncü, gerekli bir hazırlayıcı olarak ilân etmeliydi. Böyle sıkıntılar ona yabancı geliyordu. Luther, tüm hesaplardan daha güçlü içsel bir güç tarafından itilen ıslâh olmaz bir idealist olarak yaşadığının kanıtını görebilirdi. Fakat göremediği şey, gururlu idealizminin vaktiyle nasıl muhafazakâr olduğuydu. Önceden duygusunu inciten tezleri artık yeniden düşünüp, dikkate almak için çaba göstermiyordu; onları anlamaya, düşüncesini genişletmeye ve duygusunu beslemeye çalışmıyordu artık. Aksine, ayırım yapıyordu; ayırt edip reddediyordu. Zenginleşmeyi bırakarak, fakirleşiyordu.

Nedir ki âni patlamalarıyla, ateşli ihtiras darbeleriyle, ılımlı düşüncedeki insanı hem iten hem de çeken bilmem hangi vahşilik ve saflıkla aynı şekilde yaşamıyor muydu? Dinî dürtülerinin şiddeti zaman zaman onu bunaltıyordu. Onu yatıştırmak şöyle dursun, bununla iftihar ediyordu. Başkalarının ve belki de kendisinin de keyfini kaçırmanın tadını çıkarıyordu. Meydan okuyor ve skandal duygusunu gönül rahatlığıyla sergiliyordu. 1525 yılının Haziran ayındaki skandalla bunu bir kere daha doğruluyordu. Meslekten men edilmiş genç rahibe Catherine de Bora ile evlendi.

Tanrı biliyor ya, evlenmeyeceğini defalarca söylemişti. 30 Kasım 1524 yılında, alışılmış bir konuyu yeniden geliştirerek, “Bu zamana kadar ve hâlâ bulunduğum şartlarda, nikâhıma eş almayacağım.” diye yazmıştı Spalatin’e¹⁸². “Bedenimi ve cinsiyetimi hissetmediğimden değil, ne taştan ne de odundan yaratıldım; ancak mezhep sapkınlarına reva görülen ölümü ve işkenceyi her gün beklediğimden, aklım evliliğe yatmıyor.” Aynı mektupta, “Şurası kesin ki, diye ekliyordu, “ben Tanrı’nın ellerinde, kalbini tekrar tekrar değiştirebileceği, her saat ve her dakika hayatta tutabileceği ya da öldürebileceği bir varlığım.” Nisan ayında, hâlâ aynı düşüncedeydi: “Her şeyin gösterdiği gibi âşık bir adam olan benim, evlenmiyor olmam seni şaşırtmasın!”¹⁸³ dedi. İki ay sonra, yumuşak başlı ve uysal Catherine de Bora’nın kocasıydı.

Asla bilemeyeceğiz ve Luther’in meslektaşı Amsdorf’a yazdığı bu cümlelerin¹⁸⁴ psikolojik gerçekliği tam olarak hangi noktaya kadar aktardığını kendi kendimize sormamız boşunaydı: “Aşk değil, tutku değil; bir kadına duyulan güzel bir sevgi”. Yeni evli bu kişinin evliliğini arkadaşına onaylatmak için sunduğu sebepler yalnızca bunlardan mı ibaretti ve bunlar gerçek miydi? “Yaşamak¹⁸⁵ için kısa bir zamanım olmadığını umuyorum. Babama son bir saygıyla, onun benimle ilgili gelecek umudunu reddetmeyi istemedim. Sonra, birden açıklamalarımı ve davranışlarımı uzlaştırıyorum: *İncil*’in bu

¹⁸² END., V, s. 77, n° 450, 30 Kasım 1528: “Animus est alienus a conjugis, cum exspectem quotidie portem et meritum haereticis supplicium.”

¹⁸³ END., V, s. 157, n° 916, 16 Nisan 1525: “Nolo hoc mireris, men on duce-re, qui sic famosus sum amator.”

¹⁸⁴ “Nec amo, nec aestuo, sed diligo uxorem”, END., V, s. 204, n° 957, 12 Haziran 1525.

¹⁸⁵ END., id., ibid. İlk cümlede verdiğimiz anlam için: “Spero enim me breve tempus adhuc victurum”, cf. END., V, s. 77, n° 850, 30 Kasım 1524: “Spero autem quod (Deus) non sinet me diu vivere.”

büyük göz kamaştırıcı ışığının içinde, aksine birçok korkak insan vardır!” Böylece alışılmamış bu acelecilik ve çağdaşlar için birkaç gün içinde karar verilmiş yeterince gizemli bir evlenme konusunda, kahraman yerini bir korkağa bırakmıştır. Ölen ve gerçekten ölmüş olan Worms adamı prenslerin uşağına dönüşmüştür diye bağırarak çekip gidenlere, Luther’in kendisi tarafından son, apaçık bir yalanlamanın yapılması mı gerekiyordu?

Eylemlerinin ve açıklamalarının maddî sonuçlarına öylesine kayıtsız olduğunu varsayarak, her bir taraftan gelen dramatik olayların tepkisini Luther’in derinden hissetmemesi zor görünüyordu. Köylü isyanı, “ağırlığını kalbimde hissediyorum” diye sıkça dile getirdiği¹⁸⁶ Münzer’in infazı, Carlstadt sürgünü, Erasmus ile düellosu, vaftiz karşıtlarının, aydınların ve öte yandan Katoliklerin hakaret kampanyaları sorumluluklarını ortaya koyuyordu. Âni evliliğinde, bu inişli çıkışlı yıllar boyunca birçok ipucunun ortaya koyduğu bir isyanın, kargaşanın belirtisinin toplanması gerekiyordu. Büyük bir rüyanın içinde yaşayan, âniden ağzı bozuk düşmanlar tarafından aniden uyandırılan ve çok yüksekte yerin dibine düştüğünü gören bir adamın şaşkınlığı mıydı?

Bunu kabul ediyorum. Ancak başka bir şey daha vardı. Luther¹⁸⁷ tarafından yeğeniyle yeni evlenmiş olan Schuldorp’a, 5 Ocak 1526’da gönderdiği ve öylesine güçlü bir duyguyu ifade eden mektupta şunlar yazılıydı: “Ben de bir rahibe ile evlendim. Bundan sakınabilirdim ancak böyle karar vermek için özel bir nedenim yoktu. Şeytana ve kabuklarına, rahat-

¹⁸⁶ Cf. Aynı zamanda Tichreden, W., I, s. 195, n° 446 (1533 yılı başındaki Veit Dietrich derlemesi): “Sic occidi Muncerum etiam, der todt ligt auff meim hals. Feci autem ideo quia ipse voluit occidere meum Christum.”

¹⁸⁷ END., V, s. 303, n° 1022’de işaret edilip alıcısı belirtilmiştir. Almanca metinde E., LIII, s.364 ve 1530 yılı Wette’de, III, s. 83, n° 771, loc. cit., s. 84.

sızlık verenlere, prenslere ve piskoposlara kafa tutmak için bunu yaptım. Çünkü onlar rahiplerin evlenmesini savunacak kadar mantıksızlar. Tanrı'nın daha çok hoşuna gidebilecek başka birkaç şey daha bilmiş olsaydım ve onları bunların dışında tutabilseydim, kocaman bir yürekten çok daha büyük bir skandal ortaya çıkarırdım." Anlaşılır ancak önceden de defalarca şahit olduğumuz karışık bir ruh hâlinin vasat bir açıklaması. Hiç kuşkusuz meydan okuma ve cesaret gösterisiydi; ve ayrıca sözlü taşkınlık da vardı. Dahası 1521'de onun *Esto peccator et pecca fortiter*'sinin ona dikte ettiği duygu ve birkaç sene sonra, 1530'da Jérôme Weller'e¹⁸⁸ yazdığı şaşırtıcı mektubu vardır. Luther bunu gerçekten dikkat çekici bir şekilde bol detayla ve şeytanın hem kurnaz hem de saf neşe ve alkolle tedavi yöntemini kullanarak açıklıyordu. "Öyle zamanlar oluyor ki daha fazla içmek ve tartışmaya girmek, eğlenmek gerekir kısacası, şeytanı hor görmek için bize vicdanî ufacak bir saçmalık yaptırmasına mahal vermeden, nefretle birkaç günah işlemek gerekir... Bu durumda, eğer Şeytan gelip sana 'İçme' derse 'Elbette içeceğim, mademki sen onu yasaklıyorsun, daha fazla içeceğim! Her zaman Şeytan'ın savunduğunun tam aksini yapmak gerekir!' diye anında cevabını ver." Ve Luther şunları ekliyordu; "Saf şarabımdan daha da fazla içmem, daha az akılda tutulan konuşmalar yapmam ve daha sık güzel yemekler yemem için başka ne sebebim olduğunu sanıyorsun? Vaktiyle beni yaralayan ve benimle dalga geçen Şeytan'la dalga geçmek ve onu yaralamak için!" Bu durumda, kâh siyah kâh pembe inanç hokkasının dışına hâlâ bunca mürekkebi akıtan ve daha da akıtacak olan o meşhur haykırışı: "Ah! Keşke şeytanı hayal

¹⁸⁸ 1530 yılında Weller'e yazdığı ilginç birçok mektubu bulunmaktadır. Burada bahsettiğimiz, 1737 numaralı (?) senesinin Temmuz ayında ENDERS'in VII. Başlığında, loc. cit, s.160'dır.

kırıklığına uğratmak için birkaç büyük günah tasarlayabilseydim ve hiçbir günah bilmediğimi ve bundan vicdan azabı duymadığımı anlasaydı.”

Bunun üzerine, Mélancton'un derin bir iç çekişle şöyle dediğini Luther şöyle yazmıştı: «*Utinam Lutherus etiam taceret:* ah! Hiç olmazsa susabilseydi!” Böylece, düşüncesi kendi düşüncesiyle örtüşen büyük bir aile adına, belirsiz kuruntuların kaygılandığı, vicdan azabı dalgalarının ve amaçsız korkuların dadandığı insanların aleni ilk itiraflarından birini yapıyordu. Bu insanlar; endişelerinden kurtulmak ve onların insanlar tarafından iyi bilinen sınıflandırılmış bazı günahlarda vücut bulmasını sağlamak için lanetli bir çaba sarf ediyorlardı. Ardından, onun içinde bir çeşit özgürlükçü neşe ile yuvarlanarak, en aykırı harekette bile iç cellâtlarından kaçma, şeytanlarını zayıf düşürme ve “gökyüzünü boydan boya yeniden ele geçirme” yolunu arıyorlardı.

III. Otoriteye İtaat Etmek

Geleneksel tarihin, gerçekleri nasıl da kısır bir şekilde açıkladığı görülmektedir. Hayır, Luther geçmişini inkâr etmek için can atmıyordu. Olayların ve insanların benzer tepkileri/iteklemleri karşısında vazgeçmek zorunda kalıyor, onu çok sıkıştıran rakiplere karşı kararlı durarak, geri çekilme mesafesini kendinden bile gizliyordu. Hattâ örnek olsun diye, gücünü göstermek için onu sıkıştırmayan diğer kişilerin üzerine saldırıyordu. Ancak ya vaktiyle var olan doktrini, fikirleri ve açıklamaları?

Şüphesiz, tüm ruhuyla ona bağlanıyordu. Vicdanıyla baş başa kaldığında, çoğu zaman, “Hayır, eski düşüncelerimden dönmeyeceğim!” diye yemin ediyordu. Samimiydi. Ancak size karşı ceza görmeden aylarca aralıksız bir mücadele yürüten

kışkırtılmış rakiplerin fikirlerini, itirazlarını hiç düşündünüz mü? Onların doktrini içinde reddedilmesi gereken şeyi tutkuyla araştırdığımız o andan itibaren, gerekli olan gizli bir akıl üzerine akıl çalışmasının, bir mücadele tutumunun ispatı için yarı istekli ve yarı bilinçsiz bir doktrinin ağır düzenlemesinin gerçekleştirilmesi engellenemezdi. İşte Martin Luther'in başına gelen buydu; polemikçi karakteri bunu kolaylaştırmıştı.

Her şeyi yazamazdık. Alışılmış kurnazlıklarıyla, son derece karmaşık bir düşüncenin geçici ayrımlarını yakalayacak kabiliyetleriyle, teologlar bunu zaten yaptılar. En belirgin örnekler arasından yalnızca birkaçını ele alalım.

İyi tanımlanmış değişmez bir ilkeyi formül halinde yazmak, metinlerinde belirli sayıda ve istenilen miktardaki maddeye inancını eklemek, açıklamak: Bu metinlerin dışında, hiçbir kurtuluş yolu yoktu. Onlar, yalnızca Luther'in asıl duygusuna cevap veriyordu. Vaktiyle "*İncil*'de bulunan dinî düşüncenin yetersizliğini, gerçek ismiyle adlandırma" özgürlüğüne varan hak iddiasında bulunulacak kadar yazıyla aklı¹⁸⁹ vurgulu bir biçimde karşı karşıya getirmemiş miydi. Elbette hayır, düşüncesi bile onun baştan ayağa dehşete düşmesine neden olacak bu serbest çalışmanın ilkesi adına değil, Hristiyan'ın canlı olarak kalbinde duyduğu Tanrı'nın Kelamı'nın iç tanıklığı adına. Oysa onun, önce oportünist konularda kendini gösterdiğine tanık oluyorduk. "Tanrı'nın Kelamı'na somut olarak sahip olmadıkça, aklına çok da güvenme. Bu iyi bir ruh hâli değil ancak cehennemlerin şeytanının ruh hâli olabilirdi... Her şeyden önce Kutsal Ruh, tüm bilgeliği, nasihati ve gizemi Tanrı'nın Kelamı'na hapsedmemiş miydi?" Elbette, geçmişteki gözü pekliklerini yalanlamı-

¹⁸⁹ Tüm bunlar için, örneğin cf.: WILL, s.107-110

yordu. Ancak burjuva tarzında, ihtiyatla ona gem vuruyordu. Buradaki ciddi mesele, yazıyı Tanrı'nın Kelamı'yla eş anlamlı tutmasıydı. Bir adım daha ileri giderek, "Hiçbir harf, haydi haydi hiçbir Kelam, gereksiz yere iletilmemiştir." diyecekti. Böylece yeni inançta, kâğıttan papa, kısır gölgesini gittikçe daha fazla yansıtarak, etten ve kemikten oluşan papanın yerini alıyordu.

Diğer bir örnekte ise, "Hristiyan, yasaların üstündedir" demişti Luther. Formülü devralan aydınlar, kitleleri bunu uygulamaya çağırmışlardı. Durun! Hareket noktamıza ihtiyatla geri dönelim. Deneyim burada. "Bugüne kadar, insanlardan insanî tepkilerden ziyade başka şeyler bekleme gafletinde bulundum. *İncil*'in onlara yol göstereceğini düşünüyordum. Olup biten bize gösteriyor ki *İncil*'i hor görerek, kanunlar ve kılıç tarafından zorlanmak¹⁹⁰ istiyorlardı." 1520'nin sert *İncil* karşıtı, boyun eğmeyen içgüdüye sahip bu kişi, yüz şekilde, yüz farklı durumda, eski özgürlükçü konuyu genişletti: "*Lege lata, fraus legis nascitur*"¹⁹¹, gümrük koymak, kaçakçılık yaratmaktır". İşte, bir yasanın peşinde olan Luther. Bunu Yeni Ahit'te aramıyordu. İsa peygamberin "Dağdaki Vaaz"ını yeniden okumuyordu, aksi takdirde, kendisi ve yardımcıları için *sibi et amicis*. Doğruca Eski Ahit'e yöneliyordu.

Vaktiyle konuşma ustalığıyla, dindar Yahudi'nin hükmü kalmamış esasları arasından On Emir'i atmıştı. Şimdi ise, bunu oldukça yükseğe, inananların üzerine kaldırıyordu. Onlar için, "Kalın kafalılar ve kaba kurnazlar için Musa Peygamber ve yasasına, Üstat Jean ve değneklerine başvurmak gerekiyordu." Tartışmaya açık değildir. Tereddüt etmeden ve ho-

¹⁹⁰ END., VI, s. 6 (7 Ocak 1527).

¹⁹¹ *Tischreden*, W, III, s. 113, n° 2948 a ve b (Cordatus derlemeleri, Şubat 1533).

murdanmadan itaat edilmelidir. “Tanrı’nın onu ya da bunu neden emrettiğini sormak yasaktır, tek kelime söylemeden inanmak gerekir.” Bazı yerlerde, *Rune und rein*’in¹⁹² dediği gibi. “Başkaları gibi yapmak, ortak kuralı kabul etmek istemiyor musun? Hadi ordan. Alanlar serbest, sürgün yolları boyun eğmeyenler içindir. Belki onlardan biri, seni sonunda prensin senin fikirlerini paylaştığı, maiyetindeki kişilere ilke hâline getirdiği bir ülkeye götürür. O zaman yeniden bir kurum bulursun; ve bu kez seninle aynı şekilde düşünmeyenlere, ‘Defol! Oraya, benim geldiğim yere git...’ dersin.”

Kılıçlara gelince? Prensler oradaydı ve Devlet, yeni hareketin “koruyucusuydu”. Vaktiyle, saf idealizmin güzel zamanlarında, Prens can sıkıcı bir adam, Devlet de cezaydı. Özgür Hristiyan, bunu ihtiyacı olan zayıflara karşı yardımseverlikle kabul ediyordu. Şimdi ise Luther, özgür Hristiyan’ın yardımseverlik görevini karşılıkların ve kısıtlamaların gölgesinde bırakıyordu. Devlet, ilâhî bir kurumdur; önemli olan budur. 1529, 1530, 1533’ün gereğinden fazla metninde, Luther bu konuyu yirmi kez açıklamıştır. Prenslerin mutlak gücünü Tanrı’da tümüyle meşru bir şekilde gerçek anlamda kuran oydu, yalnızca oydu. “Bizim eğitimimiz,” diye gururla haykırıyordu 1525’te, “papaların asla yapmadığı ve yapmayı istemedikleri şeyi yapmış, laik egemenliğe gücünün ve adaletinin bütünlüğünü vermişti.”¹⁹³

Bu doğrudur. Başka yerlerde belirttiği gibi, “Papalık zamanında” âdil olmasa bile, insanların emirleri sorgulamadan yerine getirmek zorunda oldukları düşünülüyordu. Yalnızca bu emirler veya gayri meşru bir otorite tarafından verilen emirler,

¹⁹² Tüm bunlar için, cf. WILL, s. 296 sq.

¹⁹³ G. de LAGARDE, *Recherches sur l’esprit politique de la Réforme (Siyasi düşünce Reformu üzerine araştırmalar)*, 209 sq.

düşünülmüyordu; direnç kendini zorla kabul ettiriyordu. Ancak, gayri meşru otorite mi? “Yalnızca Tanrı’nın kesin isteğiyle var olabildiklerine göre, tüm otoriteler meşrudur” diye öğretiyordu Luther. En az, en babacan kral kadar, en nefret edilen zorbaya da itaat edilmelidir. Ya davranışları? Tanrı onları oldukları gibi istiyordu. Peki ya emirleri? Tanrı bu emirleri telkin etmelerine rıza gösteriyordu. Prensler, prenslerin hepsi onun vekilleriydi. Onlar Tanrı’dandılar. Luther şu sözleri söylemek için Bossuet’yi beklemiyordu: “1527’de, görevleri itibarıyla, âmirler Tanrı diye çağırılırlar. çünkü Tanrı’nın yerini tutarlar ve Tanrı’nın papazıdır diye yazmıştı.” Başka bir yerde, düşüncesini daha sert bir şekilde dile getiriyordu: “Dünyanın prensleri, tanrıları; halk, Şeytan.”¹⁹⁴ Bu durumda, nasıl başkaldırıldı? Buna kim cüret edebilirdi? Kimin adına? Hayır, hayır, “halkın zorbalara karşı tek bir adaletsizlik yapmasındansa, zorbalara halka karşı yüz defa adaletsizlik yapmaları daha iyidir.” Ve biriktiği yerden kısır bir deneyimle, inceliksiz bir dille, bir atasözü dökülüyordu Martin Luther’in dudaklarından: “Sıralar masaların üstüne çıkmamalı... Çocuklar ailelerinin başları üzerinde yemek yememeli.” Akıllı Saksonların özdeyişiydi bu. Okuru, önemli yerlerden gelip can sıkıcı bir şekilde, Eisleben veya Mansteld’deki küçük burjuvazinin içine, usta ve ustabaşları arasına düşen, peygambere mütevazı köklerini hatırlamaya zorluyordu.

En azından bu Devlet’in doğrudan Tanrı tarafından yetkilendirildiğine şaşırılmamalıdır. Luther git gide daha geniş haklar getiriyordu: eğitimini kontrol ederek, Ortodoksluğunu sağlamlaştırarak, sapkınları def ederek Kilise’nin iç esenliğini ve temizliğini gözetme hakkı. Gerçekte, 1533 yılında

¹⁹⁴ “Principes mundi sunt dei, vulgus est Satan”, Tichreden, W., I, p. 79, n° 171 (Veit Dietrich, 1532 başları). Diğer metinler, E., XLI, 209, W., XXVI-II, 612; W., XVI, 106, vb.

şunları yazmaya hakkı vardı: “Havariler zamanından beri, bunca yetki ve aydınlığa rağmen hiçbir bilgin, yazar, teolog ya da hukukçu yapamamışken, ben Tanrı’nın yardımıyla bu hakların öğrettiği temeller üstünde oturarak, insana tam güven veren laik düzenin bilinciyle¹⁹⁵ bunu yaptım.”

Die gewissen der weltlicher stande: Formül sorunu büyütüyordu. Bu, kendi içine çekilme yıllarında Luther’in git gide daha fazla benimsediği yeni hayatın genel düşüncesini açıklıyordu. Prensin gücü, ilâhî bir gücün vekâletiydi. Çünkü bütünlüğü içinde dünya, ilâhî bir dünyadır. 1520 idealistinin mağrur ilgisizlikle seyre daldığı dünya, 1530’dan sonra artık kabul edilecek gibi değildi. Dünya malları onun gözünde neredeyse mutlak değer kazanıyordu. Onlar Tanrı’nın hediyesi değil miydiler? Onları kullanmak, Tanrı’nın hoşuna gitmek demektir; emek harcarak onlara sahip olmak, onu memnun etmektir. Bu dünyadaki mesleğini, işini, “yeteneğini” içimizden her birine tahsis eden o değil miydi? Şüphesiz, ayırım iki alanda mevcuttur: manevîlik ve dünyevîlik. Ancak birinden diğerine çelişki azaltmakta, gücünü kaybetmektedir. Gerçeği söylemek gerekirse bu, artık bir çelişki değil, derecelendirmedir.

Her şeyde de böyledir. *Philosophiam de coelo in terram evolavit:* eski formül taklit edilerek 1525 sonrası Luther’e uygulanabilir. Tam olarak, önceleri bizim jargonumuzda canlı doğaçlama, yaratıcı özerklik, yaşam gücü ve iç dürtü olarak adlandıklarımızla ilgilenirken şimdi ve sıklıkla kanunların mekanik baskısına, yetkililerin baskıcı ve zorlayıcı eylemine, sosyal çevrenin baskısına başvuruyordu. Zorunluluk, kuralları oluşturmaktadır. Ancak tüm bunlar, o kadar da kolay değildi. Luther eski öğretilerini inkâr etmiyordu. Bazen onları yeniden ele alıyor, tekrar ediyordu. Kalbinin derinlikle-

¹⁹⁵ W, XXXVIII, 102.

rinde hâlâ yaşadıkları hissediliyordu. Onlara dokunulmamış mıydı? Bunu söylemek de fazla olurdu. İnançtan daha çok, onlar şimdi onun için bir ideal olmuştu. Kendi ve arkadaşlarının, onun vahisini çetin yollardan geçerek kendini kaybetmeden ve yolundan sapmadan takip edebilecek az sayıdaki insanın özel kullanımı için ayrılmış bir idealdi.

Luther yeni durumlar karşısında hazırlıklarını değiştirecek, geçmiş projelerden kolayca vazgeçecek ve şartların gerektirdiği yapıyı hiç düşünmeden göklere dikecek kadar sorumluluklarının farkında olan bir adam değildi. Kendi içinde hapsolmuş şekilde yaşayan sinirli, endişeli, istikrarsız bir adamdı. Ancak zorluklar, birilerinin protestoları, diğerlerinin abartıları ve halkın yoğun ahmaklıklarına karşı sert isyanlar, zalim öfkeler ve başarısızlıkları biliyordu. Önder insan onarıp düzeltiyor; tehdit eden, hiddetlenen sıradan insan ise, yalnızca kırbaç cezası ya da kamçı hakkında konuşuyordu. Başka bir deyişle, cahillerin ve kültürlülerin yan yana geldiği toplulukların dışında gerçek Protestanlar, manastırı kurma hayalini, düşüncede ibadetin uygulanmasına katılarak, Luther'in akılsızlara önermeyi reddettiği aydınlanmış inancı Hristiyanlar arasında gerçekleştirecekti... Ancak vaftiz karşıtı "bağnazlığın" görüntüsü, böylelikle Münzer ve Carlstadt'ın düşmanının karşısına dikiliyordu. Bu hiçbir şeyi düzene koymuyordu. Konuşuyor, yazıyordu çünkü *Herr Omnes* için öyle yapılmalıydı. 16. yüzyılda söylenildiği gibi kendi dilinde, kendi "kaba/halk" dilinde. Yeterince göz önünde bulundurulmayan büyük bir olay, Luther'in 1525 sonrası artık seçkin ve evrensel dilden, Latinceye vazgeçip, yalnızca Almanca yazmış olmasıydı. Hitap ettiği, Hristiyanlık değil, yalnızca Almanya'ydı; Lutheryen Sakyonya'sı bile değildi. 1530'dan sonra Lutheryenizmin Avrupa'da yerinde saydığını hattâ gerilediğini görmek bizi şaşırtmamalıdır. Yüzyıl ilerledikçe,

Katoliklikten vazgeçerek, Wittemberg cemaatinde alçakgönüllülükle çabalarını sınırlandıran Luther'in kendisiydi.

İtirazlar mı, elbette. Ama hiç de sistematik bir şekilde değildi. Âni tepkiler, patlamalar ve geçici hevesler, uygulamayı izleyen bir çaba mı? Asla.

Luther'in kendisi, biraz da ağırdan alarak hayatın içine kurulmuştu. Evliydi, kaba bir kocanın bayağı esprilerine sahipti. Cathérine'ini, "sevgili yarısını", "Ketha imparatoriçesini" sakınmadan kollarının arasına alıyordu. Bu alışkanlık ona çocuklardan kalmıştı. Bazen de, birkaç kazanç kaynağı elde etmek için çalışıyordu. Kimi zaman bahçıvanlık ya da saatçilik yapıyordu. Seçmen Prens tarafından eski manastırına yerleştirilip, orada çocukların pis ve ıslanmış kundak bezlerinin, dertlerin, çığlıkların ortasında kayıtsızca ancak asil ve cesur bir şekilde yaşıyordu. O, tombullaşan, ağırlaşan ve kalınlaşan koca bir adamdı. Yağdan gıdığı çıkmıştı. Gözlelerinden alev saçan ateşli Augustin için, 1520'nin basmakalıp Augustin'i çok uzaktaydı. 1530, 1533 tarihli Bilgin'in portrelerine bakıldığında, birçok kez Alman şehirlerinde onun suretinde yaratılmış önemsiz kişilerle karşılaşmak, rahatsız edici bir his yaratıyordu. Çok fazla kişi, çok fazla şehirde... İnce yüzlü yüksek rütbeli papazlara, bu Katolik dindarlığın canlı başyapıtlarına alışkın bir adama -ince dudaklar, ince yüz çizgilerine, parlak gözbebeklerinin derinliğinde, daimi bir ateşin saklı yansıması- ellilerindeki kaba Luther'in agresif bayağılık şekli sürpriz olmuştu¹⁹⁶.

Bununla birlikte o, yani Bilgin, Wittemberg'de Hristiyanlık'ın temellerini öğretiyor ve okutuyordu; yiyordu da, içiyordu

¹⁹⁶ DENİFLE, ilk basımında, *Portraits de Luther (Luther Portreleri)*'e biraz kayıtsız bir öznelliklikle oldukça içgörücü bir çalışmaya yer vermiştir.

da. Zaman zaman, ona bir fıçı kırmızı şarap geliyordu; bayramlarda, ham birasını bir kenara bırakarak, onu içiyordu. Bağışçılara teşekkür ettiği ayakkabılar yollanıyordu ona. Bazen bu küçük mutlulukları kutlamak için biraz şaşırtan noktalar buluyordu. Bununla birlikte, itibarı tertemiz duruyordu, erdemleri de. Para tutkusundan, hattâ ekonomiden bile bîhaberdi. Vermeyi seviyordu. Kendisini herkese kolay ulaşılabılır ve basit olarak gösteriyordu. Evinde birer ikişer yatılı öğrenciler ağırlıyordu. Yaşlı adamın sofrasında, konuşulan her şeyi çok iyi dinlemek için, kulaklarını açan, her şeye karşı istekli ayrıcalıklı insanlar vardı. Luther çoğu zaman susuyordu. Tek kelime etmeden oturuyordu; sessizliğine, derin meditasyonuna ve hayaline saygı duyuluyordu. Çoğu zaman da konuşuyordu. Derin mevzulara giriyordu; hattâ kaba konulara, zira ustanın seneler geçtikçe¹⁹⁷ kendini daha fazla açığa vuran bir çeşit edepsizliğe, pislği ele alan söz veya yazılara karşı bir meyli vardı. Ancak kimi zaman, gittikçe çirkinleşen bu koca vücuttan, başka bir insan sıyrılıp ortaya çıkıyordu. Doğa, çiçeklerin güzelliği, kuşların cıvıltısı, hayvanların derin ve parlak bakışları¹⁹⁸ ve bu tür tatlı ve içten gelen şeyler hakkında yazan bir şair. Çok da incelikli olmayan, denebilir. Ancak bu, yepyeni bir kalbi, canlı gözleri olan hassas ve iyi bir adamın idaresinde, Renalı ressamların bize bol bol tasvir ettiği, kokulu karanfiller ve güller ekili bu köy bahçelerinden birine olan duygusal bir ziyaret gibiydi. İstenirse, tasvir etmeyi sevdikleri¹⁹⁹ bu naif Cennet'te bir yürüyüş gibiydi: Orada köpekler, kediler ve insanların bildiği tüm hayvanlar görülebilecek; ancak köpeklerin derisi altın rengine ve tüyleri incilerle be-

¹⁹⁷ Sevgiyle (ya da nefretle) derlenen D.-P., *passim*, v.'de derlenen birçok metin, t. IV. tablosunda.

¹⁹⁸ Ct. Örneğin, Tiscreden, W., III, s. 26, n° 2849: "Oculi sunt donum praestantissimum omnibus animantibus datum, vb."

¹⁹⁹ *Tischreden*, W., I, s. 567, n° 1150 (Veit Dietrich ve Melder, 1530).

zenmiş olacak; zehri olmayan muhteşem yılanların, ısırmayan yırtıcı hayvanların ortasına gidecekler ve günahsız insanlar onlarla oynayacak: *et cum ip̄sis ludemur...*

Bir masumiyetin biraz yavan hayalleri, sevdiği ve ona basit alegoriler²⁰⁰ sağlayan bu bulutları eğlenceli bir gözle izlediği zaman, Bilgin'i mest etmeye yetiyorlardı. "Bozulmadan geçen şu bulutları görüyor musunuz? Bu, sahte Protestanların görüntüsüdür. Hristiyan olmaktan övünürler ancak ortaya koydukları ürünler nerede?" Tam bu esnada, peygamber, Luther'in içinde uyukluyordu. Ancak uyanmaya başlıyordu.

Hiç kuşkusuz bu, hareket etmek için değildi. Aksine, hareket etmenin gereksiz olduğunu ve sadece bir tek faydası olduğunu haykırmak içindi: Tanrı'nın cennetine sığınmak, kendi isteğiyle kendinden ve tüm insanî inisiyatiflerden feragat etmek. Bu noktada, Luther uzlaşmıyordu. Suçlanabileceği en son şey, başarı ve fırsatçılık için, prenslerin uysal kelebeği ve vekili olmaktır. Onları tanıyordu. Kişisel olarak ne mal olduklarını biliyordu. Onların ne resmî avukatı ne de diplomatik elçisiydi. Gerçek anlamda, daha çok onların kurbanıydı. Sonuna kadar ve her fırsatta, devrimin onun gözünde bir siyaset olmadığını ve başarısının savaşlara ya da uzlaşmalara bağlı olmadığını görkemle gösteriyordu. Zwingli ve Philippe de Hesse, Charles Quint'i devirmek için, Türkler de dâhil olmak üzere, tüm siyasî imparatorluk muhaliflerinin olduğu evrensel bir lig tasarladıklarında, biri karşı duracaktı; o da Luther'di. Bu girişimi desteklemeyi reddediyordu. Bir kez daha, korkunç bir güçle, hiç kimsenin meşru hükümdarına, Sezar'a karşı silaha sarılıp kendini savunma hakkı olmadığını açıkladı. Mühlberg felaketine götüren şey, bir ölçüde, büyük ölçüde kendi tutumuydu.

²⁰⁰ *Tischreden*, W., III, s. 210, n° 2174 a (Cordatus, 1532)'de.

Alinyazılarının tuhaf ironisi: Jean Frédéric, Seçmen Prens Frédéric le Sage'nin yeğeni, kendi hürriyeti ve seçim hakkıyla birlikte savaşta kaybetti; bunu büyük oranda, amcasının korumasına ve Wartbourg Luther'ine borçluydu. Ancak Cappel'in hemen ertesinde, Luther'de nasıl bir sevinç patlaması meydana gelmişti: hiç kuşkusuz vahşi bir sevinç. Bazı ayrıcalıklı durumlarda sonun imkânları meşrulaştırdığını öğreten bir kişinin kindar sevincini yaşayan bir adam, Cordatus'un²⁰¹ derlemesine inanıyorsak bir gün bunu demekten kaçınmayacaktı: "Æcolampade ve Zwingli'nin kurtuluşundansa, cehennem azabını bildirmek daha iyidir, daha doğrudur... Çünkü böyle yaparak, onları yaşatan canlıları kurtarıyor ve koruyoruz." Ancak şu açıklamaları durup düşünmek gerekiyor: "Eğer Ayin kitabıyla dirlik anlaşması yapmış olsaydım, Cappel'in kanı²⁰² ellerime bulaşmış olurdu." Veya yine: "Zwingli alenen haykırıyordu: 'Hiçbir şey bizi durduramaz, saldırın! Ve göreceksiniz ki üç yıldan daha az bir sürede İspanya'yı, İngiltere'yi, Fransa'yı ve tüm Almanya'yı *İncil* ele geçirecek²⁰³!' Yazık, hayali zaferiyle kendi kendini yok etti, *İncil* öğretilerini utanç verici bir şekilde çarpıttı, Papalığı bugün öylesine güçlendirdi ki İsviçreliiler yeniden ona sâdik hâle geliyorlar..."

Burada acımasız²⁰⁴ olan, sadece verilen karar değildi: "Zwingli bir katil gibi öldü." Siyasi hareketsizliği mutlak kanun hâline getiren bir kişinin sevinciydi, bir kereliğine de olsa çekimserliğinin laik avantajlarını kutluyordu. "Beklemek." Luther bekliyordu ve bazen garip kehanetlerden de kaçıyordu. Dünya öylesine kötü ve prensler o kadar alçaktı ki tüm dünyevî

²⁰¹ *Tischbreden*, W., III, s. 22, n° 2845 a (Cordatus, 1532 sonu).

²⁰² *Tischbreden*, W., III, s. 55, n° 140 (Veit Dietrich, 1531 sonu).

²⁰³ *Tischbreden*, W., III, s. 55, n° 2891 b (Cordatus).

²⁰⁴ SCHLAGINHAUSEN tarafından derlenen söyleşiler.

güçler görevlerine sadakatsizdi... Zaferi kazanan Deccal değil miydi? İsa onu yere sermeye hazırlanmıyor muydu? Gelişinin ilk belirtileri, Yargılamanın işaretleri çoğalmıyor muydu? Luther bekliyor, Luther açıklıyordu. Tarihler belirliyordu. Çoğalan öfkesiyle Türkler, Almanya'ya saldırdığında, Hristiyan dünyasının kapılarına vurarak Yecüc ve Mecüc'ü kendi içinde selamlıyordu. 1545 yılının Paskalya günü bunu biliyor ve söylüyordu, büyük gizem gerçekleşecekti. Fani dünya yıkılacaktı. Adaletliler ebedî hayata doğacaklardı.

IV. Lutherizm ve Lutheryanizm

Öte yandan bu dönemin çoğu insanına tanıdık gelen bu hayaller daha iyi anlaşılıyor, son derece yakın ve dramatik bir yerin ötesine yaptığı bu hamleler, aldatıcı gerçekliği göz önünde bulundurulduğunda burjuvalaşan, evcilleşen ve evli adam hayatı binlerce bağla sıkıca tutturulan peygamberin yaşadığı günlük tecrübeler daha iyi açıklanabiliyordu. Öte yandan, kötü evcilleştirilmiş ve kötü bir şekilde sıkıca tutulmuştu. Zira yanlış anlayan ve kimi zaman da isyan eden bir adam olarak, evlilik bağlarından hep bireysel bir şekilde bahsediyordu.

Hâlâ erdemlik yemini etmiş ve sonsuz endişeleri besleyen bir keşiş olarak çoğu din adamının utanmadan muzip toplumların gözü önünde gösteriş yaptıkları zina ve nikâhsız karı kocalık yarasını iyileştirme yolu, bir kurtuluş yolu ve bir çare bulması, tüm hayatı boyunca onda azap olarak kalmalıydı. Hiç şüphesiz, Hristiyan birliği kavramını genişletmeyi ve esnetmeyi daha sonra deneyecekti. 1532'de, evlilik; dinin,²⁰⁵ siyasetin ve ekonominin temelidir diye belirtiyordu. Bazen de bu konuda dolup taşıyordu. Yaradan'ı memnun eden

²⁰⁵ *Tischreden*, W., III, s. 6, n° 2815 (Cordatus, 1532).

öğütlediği, desteklediği ve övdüğü ilk yaşam tarzının Tanrı tarafından kutsandığını gösteriyordu. Hayvanların hayvanlarla, bitkilerin bitkilerle, taşların ve hattâ madenlerin kendi aralarında birleşmesi, tüm doğada mevcut değil miydi?²⁰⁶ Bir gün Panurge'den ve *Tiers-Livre*'in (*Üçüncü Kitap*) sekizinci bölümünden önce insan vücudunun²⁰⁷ en güzel ve en mahrem cinsel kısımlarını açıklamaya kadar gitti; *honestissimae et praestantissimae partes corporis nostri*, çünkü onlar ırkı koruyup devam ettiriyorlardı. Bununla birlikte, harem ağalarına²⁰⁸ yönelik açık cevabını biliyoruz. Tüm bunlar oldukça tutarlıydı. Ancak Luther, ilk zamanlarında evlilik görevinin bir günah olduğunu söylemişti. Kuruntulu bir keşiş önyargısı ona hükmediyordu; kötümserliği de kalanını zaten -günah kavramını, Adem'in hatasıyla insanoğlunun tümüyle ahlâk bozukluğunu- halletmişti... *Honestissimae partes?* Evet, ancak *per peccatum*, utanç verici kısımlar hâline geldi, *tuppissimae factae sunt...* Ciddi sonuç, peki ya Luther doğal içgüdünün tatmini için evliliği sarıp sarmalasaydı.

Bu kaçınılmaz ve evrensel ihtiyacı, "içmek, yemek, tükürmek ya da büyük tuvaletini yapmak" gibi insanların diğer fiziksel gereksinimleriyle eş tutuyordu. Daha sonra, "Fakat bu bir günahtır ve eğer Tanrı bunu eşlere yüklemeyse, bu safi merhamettir" diyordu. Belirsizlik, duygu çatışması. Sadece zina edenin ya da zina evliliğinin ayrımını yapmaya sevk ediyordu. Aslında bir ihtiyacın tatminini sağlamayı amaçlamak ona yetmiyor muydu? Böylece ikinci bir birliğe, özgürleştirici ve kur-

²⁰⁶ "*Conjugium est in tota natura... Etiam arbores maritentur, item gemmae.*" (*Tischbreden, W., I, s. 4, n° 7 Veit Dietrich, 1531*)., XVI. yüzyılda evlilik ve genel bir şekilde evlilik tarihi hakkında, cf. Lucien FEBVRE, *Autour de Heptaméron*, s. 1944.

²⁰⁷ E., Op, exeg. Lat., I 412, Yaradılış hakkında Yorum, bölüm 3-7.

²⁰⁸ "*Ich wolt mir lieber zuey par ansetzen, den eins ausschneiden!*" (*Tischbreden, W., III, s. 38 n° 2865 a Cordatus, 1532*).

tarıcı *Neben Ebe*'ye kapı açılıyordu. Yokuşun altında Philippe de Hesse, onun Marguerite von der Saale'si ve 1539'un "Vicdan Konseyi"nin acıklı hikâyesi vardı... Bu meşhur ve yankı uyandıran "Eğer karın seni reddederse, hizmetçinle²⁰⁹ ol!" gibi geçici şakalar da anlaşılıyordu. Cordatus²¹⁰ derlemesinde korunan şaşırtıcı sohbet: "*Ach, lieber Hergott!*" diye haykırıyordu papaz: "Karını ve çocuklarını sevmek, nasıl da önemli bir iş!" Bir kez daha, içinde çalkalanan bu eski yasa karşıtı anarşizmin temellerinin ortaya çıkmasına izin veriyordu: "Yasa isyanı meydana getirir. Bu, özel hayatta da geçerlidir. Bu öylesine doğru ki bu yüzden biz tam olarak kızları seviyoruz ve karılarımızı sevmiyoruz. Ah! Karısını ve çocuklarını seven bir adam, evet, iyi bir kocadır." Bizi hayrete düşüren ve şoke eden tüm bu şeyler, çok tuhaf. Bu, hiç kuşkusuz, kendini suya atıp yüzerken de kimi zaman, "Ya boğulup gitseydim?" diye düşünen bir insanın kaygısını, endişesini ve sinirliliğini açıklıyordu.

En azından, mürit ve arkadaş çevresinde entelektüel ve ahlâkî bir yardım bulabiliyor muydu? İtaatkâr ancak sıradan iyi gençlerin olduğu sofrasında, bir eğitmenin serbest derslerini kuru kural hâline getirme konusunda iyi olan, taklitçi ve dalkavuk mizaca sahip gençler. Kürsüsünün dibinde ağzı bozuk bir halk, temel gerçeklikler isyankâr beynine girmek zorunda kalsın diye ayrıntıya girmeden konuşulması gereken kaba bir halk vardı. Bu yeni *İncil*'in inananlara sağladığı dünyanın bu manevî öğretisi, yalnızca "günahların bağışlanmasını" sağlayan bu coşkulu ve yaratıcı inanç, onun için ne ifade ediyordu? "Hiçbir şey" diyordu Mélancton 1546'da -Luther'in öldüğü yıl- kederli bir şekilde. Ancak

²⁰⁹ W., t. X, II. Bölüm, s. 290.- söz konusu metin doğal olarak bitmez tükenmez tartışmalara neden oldu, Cf. GRISAR, II, 505.

²¹⁰ *Tischreden*, W., III, s.29, n° 2858 a ve b (Cordatus, 1532).

Luther'in kendisi, "Köylüler mi? Kabalar. Dinin; Tanrı'nın değil, bizim icadımız olduğunu düşünüyorlar... Bu konuda onları sorguladığımızda: *la, ia* diye cevap veriyorlar; ancak onlar hiçbir şeye inanmıyorlar" diyordu.²¹¹ En azından burjuvalar bu konuda daha iyi bir fikre sahip değiller miydi? Yazık! Veit Dietrich²¹² tarafından 1532 Nisan'ında derlenen bu nükteyi hangi radikal şüphecilik açıklıyordu: "Eğer ben isteseydim *-si vellem-* üç vaazda tüm Wittemberg'i, eski hatalarına geri döndürürdüm. Philippe'i ve içinizden iki ya da üç kişiyi tenzih ediyorum, ah, ne kadar da az... Önceden öğrettiğimi mahkûm etmeyeceğim! Daha fazlasını söyleyeceğim. Yalnızca şu küçük satırı ekleyeceğim: *Ancak...* Tüm bunlar elbette ki doğru, *ancak...* Daha da yükseğe çıkmalıyız..." Böyle bir söylemde korkutucu şeyler vardı. Ama; "Gençlere Papa'yı unutturmak, İsa'yı öğretmekten daha zordur" diye sıkça içini döküyordu sofrada arkadaşlarına. 1533 yılının bir Ocak günü, Ketha ile arasında²¹³ geçen diyalog nasıl da tuhaftı?

"Kendine Azize gözüyle bakmıyor musunuz?" diye âniden sordu Bilgin tamamen afallamış Catherine'e; "Azize mi? diye itiraz etti. Ben, böyle büyük bir günahkâr olan ben, nasıl olabilirim?" O zaman Bilgin seyirciyi tanık göstererek, "Burada papacı nefretin ruhları nasıl zehirlediğini ve iliklerinize işlediğini görüyorsunuz! Artık iyi ve kötü davranışlarımızı göreceğiz göz bırakmıyor bizde." dedi ve Catherine dönerek şöyle devam etti: "Vaftiz edildiğine ve Hristiyan olduğuna inanıyor musun? Evet, mi? Öyleyse, azize olduğuna da inan. Zira vaftizin fazileti öylesine büyük ki günahlarımızı yok etmiyor ancak bizim cehennemlik olmamıza engel oluyor." Cüretinde

²¹¹ *Tischreden*, W., III, s.440, n° 3594 (Lauterbach ve Weller). İbid., s. 292, n° 3366 (Cordatus).

²¹² *Tischreden*, W., I, s.103, n° 244.

²¹³ *Tischreden*, W, III, çok sayıdaki versiyonu, p.94-97, n° 2933.

samimi olan doktrin tamamen, özel olarak ve esas itibariyle Lutheryendi. Fakat Catherine de Bora dersini almış mıydı? O ki her gün Bilgin'in hayatını paylaşıyordu; Luther'in Papa'nın ölümü, İsa'nın son akşam yemeğindeki kutsal kâse, evli papazlar, Almanca ayin ve Cuma gününü ifade ettiği kişilerden daha fazla ve farklı şekilde Lutheryen miydi? Büyük Perhiz öncesi üç güne karşı çıkan budalalar, tüm bunlar Rabelais tarzı konuşmak için miydi? Ve yine Catherine de Bora; diğerleri ondan daha akıllı ve önemli miydi? Catherine de Bora mı yoksa Mélanchton mu?

Kariyerinin ilk döneminde, edebî kültürünün saygınlığını ve cevherini yeni doktrinini getiren öylesine zarif hümanist, Helenist hocanın/ustanın müridi unvanını hak ettiği biliniyordu. 1521 yılında, *Loci Communes*'lerinde Lutheryen doktrininin sağlam, doğru ve resmî ilk özetini sunan oydu. Hocasının/ustasının düşüncesi onu adeta sarmıştı. İlkinin güçlü gayreti, hayalinin ve yaratıcılığının şaşırtıcı zenginliği, atılganlığı ve Augustin keşişinin peygamberciliğinin yakıcı şevki olmadan, ikinci bir Luther'di. Öte yandan daha iyi bir mantıkçı, uygulayıcı ve bunun yanında içtenlikle barışsever ve uzlaştırmacı; Luther'i hümanistlere kabul ettirmek, eğer Luther korunmak istemiş olsaydı Erasmusçuların yanında onu korumak alnına yazılmış adam.

Nihayet 1525 krizi. Bu, köylülerin isyanını başlatan kriz değildi. Bunlar üzerinden anlaşma harikaydı. Yumuşak başlı Philippe, kendinden geçmiş şekilde *vulgum pecusa*'ya karşı durarak, Luther'in tutumunu şartsız olarak onaylıyordu. Bir anlamda, asilere karşı daha sert, daha düşmanca davranıyordu. Onlara karşı hor görme ve nefretle dolu kinini dile getiriyordu. 1525 Luther'in evleneceği yıldır. Bu evlilik fiziksel ihtiyaçları olmayan insanı, şaşırtıp, şok edip ve az da olsa utandırır-

yordu; Saksonya seçiminden ve Wittemberg'den daha uzağa bakan duyarlı insanı da. Bu evlilik bir hataydı. Mélancton, Luther'in kazandıklarını değil, aksine tüm kaybettiklerini görebiliyordu. 1525, aynı zamanda, Erasmus ile kararlaştırılan, bilindik, onarılmaz kopuştu; olası bir arabuluculuk imkânı olmaksızın, birbiriyle çatışan iki kavramın şiddetli şokuydu. Oysa Mélancton, Erasmus'u tasvip ediyor, ona hayranlık duyuyor ve Luther'in ona karşı ölçsüz öfkesine katılmıyordu.

Bu durumda, düşünüyordu; toparlanıyordu. 1527'de Wittemberg'de vebanın patlak vermesiyle, Léna'ya gitti. Böylece Luther'le doğrudan ilişki kurmaktan ve kişisel etkisinden kurtuluyordu. Öte yandan gözlemliyordu. Etrafında, eski yöntemlerin boyunduruğunu sarsmış ancak Lutheryen doktrininin derin anlamlarını gerçekten kavrayamamış, çıkırından ve yörüngesinden çıkmış insanlar görüyordu. Onu ürküten ahlâkî, dinî ve toplumsal bir düzensizlik görüyordu. Özellikle de ahlâkî. Bunlar, inançla bağışlanma doktrinini, ilâhî lütulla kurtuluşu yalnızca kendi arzularına, egoist tutkularının keyfine göre yorumlayan insanlardır. En iyisi olmak, en iyisini yapmak için kendini çalışmaya zorlamak neye yarardı? İlgüdülerimize hiçbir yönden gem vurmada, kötü eğilimlerimizi frenlemeden bekleyelim. Kendi kendimize gerçekleştirme konusunda güçsüz olduğumuz bu iyiliği, Tanrı gerçekleştirmeye gelecektir... Bu durumda, Mélancton korkuyor ve tepki gösteriyordu.²¹⁴

Hayır, Luther mukadderatı vaaz etmekte, Erasmus'a karşı *Serf İrade*'nin bu tehlikeli, sert ve kötü antlaşmasını yazmakta haklı değildi. Özgürlüğü reddetmekte, tüm kişisel ahlâkî teşebbüslerle, tüm gücüyle onu anlamayan halkı saptırmak-

²¹⁴ Bu olguların çok sayıdaki açıklamaları; örneğin CHAVAN, *Revue d'histoire et de philosophie religieuse*, kısmî olarak SEEBERG'in t.IV, Strasbourg, 1924.

ta haklı değildi. 1525'te, bunu Latince *articles de visite*'de (ziyaret makaleleri) belirtiyordu. Yine bunu daha açık bir şekilde 1532 yılında *Commentaire sur l'Épître aux Romains*'de (Romalılara Mektup Üzerine Yorum) de belirtmişti. Bu fikri daha da geliştirdiği yer ise 1535'te *Loci Communes*'di. Kurtuluş çalışmasında, insan iradesi ve insanî işbirliği konusunda üzerine düşeni yeniden yapar. Teologların da dediği gibi, sinerjist oldu ya da yeniden oluyordu. "Tanrı dilediği kişiyi kurtarır" diyen Luther'e, "Hayır, Tanrı kurtarılmayı dileyeni kurtarır."²¹⁵ diye cevap verdi.

İşte mukadderat için böyleydi. 1535'ten itibaren, Mélanchton ona inanmayı bırakmıştı. Peki, bu yeterli miydi? Kitlelerin büyüyen bu ahlâksızlığının hâlâ başka sebepleri yok muydu? İnançla bağışlanma doktrininin de gözden geçirilmesi gerekmiyor muydu? Başka bir noktada daha Luther'den ayrılan Mélanchton, inancının kabul edilmesini talep eden kişinin önce bir ahlâkî hazırlık yapması ve tövbe etmesi gerektiğini düşünmekteydi. Artık Luther'deki gibi olmayan, Mélanchton'un yasa ve akılla bağlantı kurduğu inancın sonucu olan bir tövbe... Öte yandan, inanca kavuşan, din değişimi gerçekleşen Hristiyan için yapacak bir şey kalmıyor muydu? Her ânın mücadelesi, kutlulaştırmanın/takdisin oluşturulma mücadelesi olan kendi içindeki günahın hükümdarlığını yok etmeyi desteklememeli miydi? Tövbe ve kutlulaştırma/takdis hakkındaki bu çift kavram, Lutheryen doktrinden oldukça farklı bir Hristiyan hayatı teorisi oluşturuyordu. Bu hayata, bir lütufla giriliyordu. Ancak gelişimi iyi yapıtlarla, Tanrı ile birlikle ve ilâhî benzerliğin insanda yarattığı onarımla tamamlanıyordu. Mélanchtonsals bu düşünceler yazarıyla beraber ölmeyecekti. Lutheryen Kilisesi'nde kendi

²¹⁵ *Tischreden*, W., III, s.591, n° 3900.

yollarını çizecek, yavaş yavaş doktrine dâhil olacak ve ustanın düşüncelerinin yerini alacaklardı...

Bu mu? Bu, o daha hayattayken sevilen müridinin aklında olan hafifletilmiş, düzeltilmiş ve askıya alınmış çalışmaydı. Hem aklında hem de yapıtlarında hem de her türlü yazılarında. Luther bunları okuyor, inceliyordu; kimi zaman onu rehin alıyorlardı ve hiçbir şey söylemiyordu. Düşüncesini tartışanlara karşı savaş başlatmaya öylesine hazırды ki sırrına vâkıf olduğu bu şiddetli ve mutlak anlaşmalardan herhangi birini yazmıyordu. Sanki görmüyor veya görmek istemiyordu. İlginç bir manzaraydı: Luther hâlâ yaşıyordu, düşüncesini ağzından çıkar çıkmaz içine çeken itaatkâr bir mürit topluluğuna hükmediyordu. Ancak bu yaşayan, saygın ve danışılan Luther'in altında, bazı noktaları kendi Lutheryanizminden farklı bir Lutheryanizm oluşuyordu. Karşıt dememek için, farklı. Mukadderat veya kurtuluş için insanın işbirliği, burada elbette boş ve ikinci planda kalan bir soru değildir.

Gözde müridi tarafından kısmen inkâr edilen Efendi'nin bu ilginç tavrında herhangi bir açıklama aramayalım. Tuhaf bir biçimde karışık ve kaosa sürükleyen gizli yolları harika bir şekilde elverişli hâle getiren bir ruhun, rahatça hareket ettiği sakin köşelerden, gizlenme yerlerinden, yer altı geçitlerinden ve dehlizlerden geçmesini zorlamaya çalışmayalım. Lutheryenlik ile çatışan Mélanchtonsals teoloji analizinde de ve Mélanchton ve Luther klasik paralelinde de debelenmeyelim. Mélanchton'un bu girişimlerinde bizi ilgilendiren şey, önce-leri düşüncesi altında onu besleyen başka bir adama yavaş yavaş karşı duran bir adamın gösterisi değildi; bu iki "büyük adamın", iki büyük teoloji yıldızının çatışması değildi. Bir yaratıcının, bir din ve "halk ozanının" kaynağından doğan ve büyüyen orijinal kavramlar üzerine etki eden tepkidir; yal-

nızca kendi özel amaçlarına yönlendirmek için onun talimatlarını izleyen bir kitlenin ortak ruh hâlidir. Zira M  lanchton teolojisi, Luther'de   zg  rl         alkışlayan bu burjuvazinin ihtiyaçlarına göre Lutheryen düşüncenin uyarlaması değilse neydi ve bu hangi yanlış anlamalar pahasınaydı?

Luther ve M  lanchton, hayır. Ancak Luther ve zamanının insanları, birey tarafından etkilenmiş grup, kolektif düşünce tarafından boyun eğdirilen bireysel düşünce. Nihayetinde bir uzlaşma, tüm uzlaşmalar gibi yetersiz ve aksak bir uzlaşma. Yürütülebilir çünkü bir kuramcının soyut olarak yasalaştıran çalışması değildi; daha çok bir deneyimdi, hem başarılı hem de acımasız bir deneyim.

SONUÇ

Dua gentes sunt in utero tuo, et duo

Populi ex ventre tuo dividuntur

Antoine Lauterbach'ın hatıra defteri bize oldukça heyecan verici bir sofrâ sohbeti sunmaktadır. 27 Haziran 1538'de Martin Luther, Witterberg'de bilgin Philippe M  lanchton ile ak  şam yemeği yiyordu. İki adam da   zg  nd  .

“Farklı ka   bilgin gelecek yüzyılı takip edecek?” diye soruyordu bilgin. Karmaşa doruğa ulaşacak. Hiç kimse bir başkasının düşüncesiyle veya otoritesiyle yönetilmek istemeyecek. Herkes kendi Rabbi’ni yaratmak isteyecek; görüyorsunuz, daha şimdiden Osiander ve Agricola... Ve o andan itibaren de, ne büyük skandallar ne kayıplar. En iyisi prenslerin bir konseyle bu tür kötülükleri önlemesidir. Ancak Katolikler saklanıyordu. Aydınılıktan korkuyorlar ki!” Bununla beraber Philippe ustasına yanıt veriyordu. “Ah, diye bağı- rıyordu sıra ona gelince; başkasının skandalı için, düşünüp ta  şınmadan ayrılmayı herkese yasaklamasıyla birlikte, sere- moniler ve doktrinler için bir uzlaşma formülü için prenslerin ve devletlerin bir konsey üzerinde mutabık kalmaları Tanrı’yı memnun etmiştir! Evet, böylesi skandallar ve başarısızlıklar katmanının altında saklı olan Kilise’mizin gerçek yüzü, üç kere daha acınacak hâlde!”

Ya kaybedenlerin sohbeti? Philippe Mélanchton için endişelenmeyelim. Martin Luther, o akşam bu denli üzgün ve umutsuz olmakta haklı mıydı? Ve gerçekten, ama gerçekten o bir kaybeden miydi?

I

Hiç kuşkusuz, etrafına baktığında yapıdan çok harabe görüyordu. Harabeler mi? Her yeri kaplamıştı. Elbette, bu devasa harabelerden tek başına sorumlu değildi; onunla ya da onun dışında başkaları da, başka kaba işçiler de zamanla işbirliği yapmışlardı. Ancak o, Martin Luther, hangi güçlü omuzla yıkım işçisinin vahşi çabasını desteklemişti? Papa, eskiden ona itaat eden on ülkeden kısmen veya tamamen kovulmuştu. İmparator, her zamankinden daha az birleştirici bir İmparatorlukta, gitgide azalan yerel bir faaliyete indirgenmişti. Dinî bölünmeler, siyasî çatışmaları şiddetlendiriyor, ulusal uyumsuzlukları da aşırı derecede kışkırtıyordu. Özellikle parçalara ayrılan, hem maddî yapısına hem de manevî varlık gerekçesine saldıran Kilise... Bu eski evrensel Kilise, Katolik Kilisesi adı altında saldırıya uğramış ve aşağılanmış, kökeni ve insanî dokusu itibarıyla yararsız ve hattâ zararlı olarak ilan edilmişti; bununla birlikte, kutsal kişiliği elinden alınıp yeri/makamı, sivil yönetim tarafından denetlenen bir görevli tarafından doldurulan Papa da, büyüklüğünü ve gücünü aldığı bu eski önemli yapıdan onursuz bir şekilde kovulduğunu görüyordu...

Harabeler devasaydı. O sırada Luther ne inşa etmişti? Fethedilmiş topraklar üzerine ne kurmuştu?

Reform ve özgürlük: yıllarca yandaşların savaş çılgılığı, birleşme çılgılığı böyleydi. Reform? Luther bir reformcu değildi. Sadece çok benziyordu. Dahası, 1517 yılında Kilise'nin kar-

şısına dikildiğinde, ne istiyordu? Almanya'yı iyileştirmek/düzeltilmek mi? Lutheryen bir Kilise kurmak mı? Hayır. Luther, Hristiyan Kilisesinin manevî temellerini değiştirmek için gitmişti. Luther neşeli, kendine güvenen, Tanrı'sı içinde ve onunla birlikte, artık manastırların inziva yerlerinden veya kiliselerin avlusundan fışkırmayan kayıp kaynakları bulmak için gitmişti. Naif bir karmaşıklıkta tablolarda yer alan yaşlı arkadaşı Cranach da, Gençlik Çeşmesi'nin hayalini kuruyordu. Mucizevî bir şekilde, bitmez tükenmez damardan fışkıran suların yerini biliyordu. Tüm Hristiyanlığı ondan içmeye davet ediyordu.

Martin Luther başaramamıştı. Kuşkusuz, soyutlanmış inanlar ve gruplar da, baştan çıkartılan insanlar, topluluklar ve devletler onu rehber olarak kabul etmiş, gösterdiği kaynaklara güvenle başvurmaya razı olmuştu. Ancak kısmî başarı, başarısızlık değildi çünkü yenilikçi Kilise'den atılmış, onun tarafından sürülmüş, aforoz edilmiş ve Kilise onsuz, ona rağmen, ona karşı denenmiş yöntemlerle yoluna, yüzyıllık seyrine devam ediyordu. Geleneksel Kilise'nin kendi hiyerarşisi, Papa'ya bağlı piskoposları vardı; papalar süregelen bu seçkinlikleriyle böbürleniyorlardı. Bu eski Kilise her zaman buradaydı, aynı temeller üzerinde. Bu kez kendine yeniden gençlik kazandırmak, Thomasçılık banyosu yapmak için -bu Thomasçılık ki Luther, içgüdüsel olarak rakibi, en ölümcül düşmanı gibi nefret ediyordu- Trente'a (Trento) gidiyordu. Luther'e şunları söylüyordu, söylemekten geri kalmıyordu: "Sen ki Tanrı'nın adamı olduğunu iddia ediyorsun, bize ondan, ondan olduğunu, diğerinden olmadığını kanıtlar mısın? Başarısızlığın bile, kesin ancak göreceli başarısızlığın, nasıl bir inkardır!" O zaman için çok sert bir tartışma ve üstelik Luther'in aksini etkili bir şekilde ispatlayamayacağı bir tartışma. Zira o, bugünün liberal Protestan'ı değildi. Basit bir

mezhep lideri düzeyine indirgendiğini görmek, ne yaparsa yapсын, ne iddia ederse etsin, yenilgiydi...

Reform ve Özgürlük... Şüphesiz Papa'nın boyunduruğu, Kilise'nin boyunduruğu onu müthiş bir güçle sarsmış ve ardından gelenleri tamamen özgür bırakmıştı. Ancak ağır bir boyunduruğun yerini, Hristiyan toplumunun çıkarlarına, geleneklerine, hatta dogmalarına göz kulak olmak için Tanrı tarafından yaratılmış ve dünyaya indirilmiş daha ağır Devletin, prensin boyunduruğu aldıysa zafer şarkıları söylenmeli miydi? Luther, laik ve dünyevî mutlak gücü hiç olmadığı kadar sağlam bir şekilde tesis etmekle, unvanlarını yeniden bulmak ve yenilemekle ve son olarak onu iki katına çıkarmakla, tabiri caizse, Tanrı'nın mutlak manevî gücüne sahip olmakla övünmüyor muydu? Manevî ve ahlâkî özgürleştirmeye, hepimizin anladığı şekliyle vicdan özgürlüğüne ve düşünce özgürlüğüne gelince: insanlığın yararına bir şeyler istemek 1538'in yaşlanan Luther'ini, bilgin Philippe ile karşılıklı söyleşen Luther'i, bu Luther'i ürpertiyordu.

Luther başarısız olmuştu. Bize, bu başarısızlığa sevinmek için derin sebepleriniz var mı diye sormayın bile. Zira Augustin keşişinin hem tutarlı hem de çok yönlü kaderinde; inancının bedeli olarak, Hristiyan dünyasının evrenselliğine şiddetli inkarı empoze etme iddiası (ve Rönesans çağında, ismine yaraşır bir hümanizmle eskiler tarafından eğitilmiş olan onca zihin için şok ediciydi), ilâhî lütuftan bağımsız her türlü haysiyetin, her türlü değer, her türlü insanî ihtişa-
mın inatçı ve öfkeli inkârı; *Serf iradenin* tutkulu ifadesinde, yalnızca onu, Erasmus'u değil, Rabelais'den Giordano Bruno ve Campanella'ya kadar zamanın özgür düşünceli nice insanlarını tahrik edecekti. Bütününü Hristiyan olan bir Hristiyan'ın bu nihai girişiminde, Hristiyan birliğini yeni

temeller üzerinde yeniden oluşturmak ve tüm elit tabakanın sevmeye, savunmaya ve teşvik etmeye başladığı dūřmanca bir *credo*'yu vaaz etmek söz konusuydu. Gerçekte boş hayal ve ancak yaşadığı yüzyıldan çok da haberdar olmayan bir keşişin beynini, uykusuz saatlerde neşelendirmeye yarar!

II

Yıkık dökük bir yel değirmenine karşı üstün mızraklarımızı savurmayalım. Sadece, Luther'in çok sık dayandığı ayrımı yazarına uygulamak için açıklamalarımıza dâhil edelim. Dünyanın ve dünya ötesinin, manevî dünyanın planı var; yeryüzü krallığıının ve Tanrı'nın krallığıının; dünyevî gök kubbenin ve ayrıca, ruhanî ve kutsal olanının da.

Dünya planında Luther başarısızlığa uğramış görünüyor. Çünkü tıpkı ideal portresini sunduğu inançlı kişi gibi, o da olup bitenle ilgilenmedi. Bir şeyleri elde etmeye yönelmedi. Sahnedeki oyuncunun dekorun ortasında durması gibi, o da onların ortasında durdu. Sadece ruhun kaygısızlığını ve ilgisizliğini gezdirdi.

Yeryüzünde arkasında bıraktığı ise, bir isyancının güçlü eliyle engelleri kaldırılarak hazırlanmış bir zemine, güçlük çekmeden dikebileceği güzel ve sağlam bir yapı inşa edilmesi gerektiğine ve yaptığı işe inanan, ancak çok da yetenekli olmayan bir mimarın fikirlerinden etkilendiği eski yapının gülünç taklidiydi. Zayıflıkları ve kusurları ile 16. Yüzyılın sonundan, 17. yüzyılın başlarına kadar Almanya'da cimri ve kendini beğenmiş küçük prenslerin vesayeti altında oluşan, özenli teologların mikroskobik yeteneği tarafından son düzeltmeleri akıllıca yapılan ve yeniden yapılan dogmalarıyla bürokrasinin mekanik kontrolü altında var olan Kurumsal Lutheryanizm. Bu Lutheryenizm ki, Worms adamına, 1520'nin önemli ya-

pıtlarının yazarına ihanet ettiği söylenebilir ve bu bile yeterli değildir. Ona biraz yabancı olmasaydı, utanç içinde kalırdı.

Bir de akıl alanı var. Diğer gök kubbe. Bu Luther, devam etme konusunda tutkulu ve çok da ironik olmayan, şu iki eski burjuva dizesini sağlam bir evin kapısına yazabilme hususunda kaygılı bir mimardan başka bir şey değildi:

*Stet domus haec, donec fluctus formica marinos
Ebibat, et totum testudo perambulet orbem*

Bu Luther aksine, tarihsel olarak en baştaydı, en güçlüsüydü; eğer değilse, tüm fırtınalı arzularını, aynı zamanda hem güçlü hem de karışık olan ilhamlarını, seçmeyi bilmeyen bir ruhun kaygısının tamamını seslerin diline çevirmedikleri için müzikal dâhi olmaktan daha azını hak etmeyen, aralıklı olarak gelen filozof ve şair, müzisyen ve peygamberlerden oluşan bu kahraman dehaler silsilesinin en zenginiydi. Bunları dünyaya sunan eski Almanya'ydı ve efsanevî Alman ormanları gibi gür ve dolu olan eserlerinde, birbiri ardından ışık huzmeleriyle aydınlanarak ve hemen ardından o derin karanlıklara gömülerek, aç gözlü doğasının sonsuz görünümelerini gururla buluyor, bir çocuğun iştahıyla, tek başına alınan bir zevk için, dünya hazinelerini ve prestijlerini istifliyordu. Bunları düzene sokmak ise, hiç derdi değildi.

Luther, modern dünyanın babalarından biridir... Fransızlar, formülü veya aynı yankıya sahip benzerlerini seve seve kullanmaya gönüllüydü. Bu babalığın ne kadar gönülsüzce yapıldığını, çocuğun onu doğuranın isteklerini gerçekleştirmedi ne kadar isteksiz olduğunu titizlikle dikkate almak kaydıyla, eğer istenirse yeniden yazılabilir ve yeniden ondan sorumlu olunabilir²¹⁶. Luther birçokları gibi, yaşayarak, ko-

²¹⁶ Jacques MARITAIN ile bu noktada uyuyoruz, *Notes sur Luther'in* (Lut-

nuşarak ve kendini göstererek, ahlâkî ve manevî sonuçlar doğuran tasarlamadığı çok sayıda gerçek olay yaratmıştır. Birliği sağlamadan bölünmeyi gerçekleştirmek için Katolik Kilisesi'ni maddî olarak büyük ölçüde zayıflatmış ve küçük düşürmüş; sayısız mezhebin doğuşuna uygun koşullar oluşturmuş; din sorunları üzerine laikler tarafından kışkırtılan tartışmalar yaratmış; *İncil*'i meraklıların gözlerinin önüne sermişti. Bunun için ve daha birçok şey için reformcu, savasmaktan ve nefret etmekten vazgeçmediği adam olarak tanınmayı hak ediyordu. Kısacası, belki de ününün altında yatan neden, Bossuet'ye ve daha birçoklarına *L'Histoire des Variations*'u (*Farklılıkların Tarihi*) her birinin kendi tarzında yazmasına izin vermesidir. Bu gerçekten tarihin sırrına vâkıf olduğu harika ironilerden biridir. Yaşlı Proudhon, bir yerlerde, “tenyadan ıstıraplı olan, başını korumaya özen göstererek bir kısmından kurtulan” bu Habeşlere gülüyordu. Bu duruşuyla, samimi büyükbaba dinçliğiyle, Petit-Battant Sokağı

ber Hakkında Notlar) önemli bir sayfasında (s. 610), aforozu âdeta modern dünyanın üzerine attığı bu kısımda kesinlikle onu tam olarak taklit etmiyorum. Ancak çok iyi bir şekilde şöyle diyor: “Luther'in kendisi kesinlikle modern bir insan değildi; *Protestan* olduğundan daha fazla değil. Bu aslında onun modern dünyanın kaynağında olmasını engellemiyordu, Protestanlığın kaynağında olduğu gibi. Ve bu tam da onun Katolik, sersemlemiş, eksik aziz durumuna büyük ilgiyi uyandıran şeydir. Yanlış ve öfkeden deliye dönmüş bir şekilde (ve burada gerçekte Ben merkez ve egemen kural hâline geliyordu), onun etrafında çoktan unutulmuş bazı antik gerçekler üzerine atılmak (İsa peygambere olan inanç ve kendini aşağılama, faaliyetlerimizin aracsız kaidesi olarak vicdanın değeri, günahkâr bir insan için Mesih'in lütfu olmaksızın doğal kusursuzluk durumunun imkânsızlığı, vb), onda modern hataların ilkesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir”. Ve ekliyordu: “Bireysel bir din fikri Luther'i tiksindiriyordu, o her zaman Kilise fikrini severdi... Buna ikna olduk. Ancak 'zorba Roma'nın Hristiyan toplumlarından ve Mesih'in naibinin manevî otoritesinden kurtularak gerçekte, kendine rağmen onları ulusal veya siyasî bir topluluğun bedenine hapsedmek ve sonunda da nefret ettikleri prenslerin egemenliğinin altına almak için, Mesih'in bedeninden zorla söküp çıkarıyordu.” Ulaşılmaması oldukça zor olan bu sayfayı örnek olarak göstermek istedim.

fıçıcsının oğlu, Martin Luther'i bize göstermekten memnundu. Ardından, dikkate alınması gereken iyi bir oyun, eleştirel düşünce anlaşıldığı şekilde hesaba katılmamaktadır; "eleştiri adına eleştiriye teşvik etmeyi" istemek ve manevî bir yangını akıllıca söndürmek, bu bir hayal. Haklı. 1853 yılında olduğu gibi bugün de, *2 Aralık Hükümet Darbe'siyle ortaya çıkan Sosyal Devrimin* sonuçları kabul edilebilir. Biçimin, kısmen zamanı geçmiş ancak Proudhon'un coşturan cümlesinin doğru olduğu ölçüde: "Din, bizim için, aklın arkeolojisidir". Luther'i "Haberci" sıfatıyla selamlayabiliriz. Anlaşılan, isteksizdi. Çok daha fazlasını yapabiliriz, yapmalıyız.

Geçmiş yüzyıllardaki Lutheryen Almanya'sı, resmî teologların ve *Kleinstaateri*'nin parayla tutulmuş Protestan papazlarının Almanya'sı -Napolyon'un tabiriyle: ırsî eşekler- yıllar boyunca Luther'i neredeyse tamamen görmezden gelebildi. Her şekilde 1520'nin muhteşem idealizmiyle, tutkulu hamlesiyle, özgür Hristiyan'ın canlı inancıyla gerçekten hiç ama hiç alâkası olmadığını bildiriyordu. Luther'in aklı hâlâ Germanistik sulara yüzmeye devam ediyordu. Tarih kelimesinin en geniş anlamıyla, Almanya tarihinin temel olguları gerçekte nelerdi; başka bir deyişle, bizim için aydınlatıcı olmayan ve sağlam bilgiye sahip olmadığımız Worms peygamberinin eserini, doktrinini, derin inancını, yapıtını ele verebilecek Germanistik düşüncesinin ve duygusallığının karakteristik oluşum şekli neydi? Ancak bu olaylar ve oluşum şekilleri Luther'i bize açıklamaktadır.

III

Şöyle diyerek gidiyoruz: "Bu adama bakın. Harekete geçme konusunda beceriksiz olduğu kadar meditasyonda da o kadar yetenekli! Göge tırmanmaya meyil ettiği zamanlarda, kösteklerin yaptığı iki ya da üç toprak tepeciği onu sendeletti

ve hareketsiz kıldı, ezdi, beceriksizleştirdi.” Görünüşe göre kişisel bir rezalet; beklenmedik bir aksilik... Ancak Luther Almanya’da, ülkesindeki gerçek önemli insanlar arasında, kendi devrimini sürdüremeyen tek kişi miydi?

Kalemden dökülenlerden arda kalanlar, Fransız bir formül sunuyor. Almanya’da devrimler hâlâ bireyselse ve bu doğrusa, bir Alman için bunun anlamı nedir? Onların yazarları, kahraman dâhileri, dünyayı can sıkıcı ve cansız binalarla donatmak gibi bir kaygı taşımadıkları gerçekse bunun için prenslerin ve Protestan papazların yönetimi altında ve onların hesabına çalışan yapı ustaları, müteahhitler, hattâ mimarlık danışmanları vardır; keza doğrusu budur ve özgür beyinlerin bu tür işlerle ilgisi yoktur.

Onlar için kazanmak, ele geçirmek ve devrimci gerçeklikleri kendilerine mal etmek; içtenliklerinin şiddetli patlamasıyla işlenmiş gibi, eski düzenin üzerindeki enkâzlardan kişisel ve özerk bir düzen ortaya çıkarmak; halk gösterişsiz çalışma cezası çekerken Tanrı’yla düşünce yoluyla doğrudan inanç birliğine girmek... İşte bu onlar için yeterlidir ve onları tatmin eder. Ya kalanlar? Onu hor gören bir tek Luther değildi. “Ne için?” diyordu birileri ve diğerleri. Dünyevî hasadınızın onun için ne önemi var, sonsuzluğun baş döndürücü şarabını kim içti?

Eğer anlamak istiyorsak, her zaman şunu düşünelim. Kurnaz, açık normal kesin, tek tip bölünmeleriyle, vezin/metre bizim mantıkçı iştahlarımızı doyuruyor. Kuru ondalık ilişkileri bilmeyen eski mimarların kendi yapıları için ayarladıkları ve tercih ettikleri ölçüler yardımıyla bu kurnaz ilişkileri yeterince incelikle kavratmıyor muydu? Kâh başarısızlıklarını kâh eyleme geçme konusundaki kaygısızlıklarını kötü bulduğumuz bu Alman devrimcileri, şanssız kurucular veya

yetersiz uzlaşmacılar olarak görmeyelim. Dahası, tüm prestijler üzerine aforozu atan, tüm yanılsamaları gün yüzüne çıkaran, insanın sahip olmaktan zevk aldıklarını lânetleyen Faust'un yüzünü gözümüzün önünde canlandıralım: kadın veya çocuk, uşak veya çiftçi, gırtlığına kadar altına gömmüş İhtiras, acıyı, inancı ve umudu bile arttıran aşk... Dünyanın mutluluğunu havaya savurur, onu kalbinde kındırmak ve yeniden inşa etmek için zalim eliyle evreni parparça eder ve dramın şaşkına dönmüş tanık Ruhları, bir dünyanın enkâzını alıp hiçliğe götürürler. Bununla birlikte, yeryüzünde, bu manevî felaketlerden tasa duymayan koyun gibi insanlar, âmirlerinin saygıdeğer emri üzerine çember içinde dönüp duruyorlar mı?

Olayların bir de ikinci yönü vardı. Kahraman dâhilerin ilgilenmediği, ruhları gökyüzünde dolaşırken, yalnızca bedenlerini tutmayı kabul ettikleri yeryüzü. Bu yeryüzünü çobanlar bekçi köpekleriyle ele geçirirler ve emrederler, idare ederler, yönetirler. Amacı, amaçlarını gösterirler. İtaatkâr halk onlara gösterilen düzene teslim olur. Onlara empoze edilen disipline çaba göstermeden, direnmeden razı olur. Yöntemli bir biçimde, Devletle sıkı ilişkiler içinde olan somut bir Kilise çerçevesinde düzene girer. O tüm gücüyle bunu destekliyordu. O ise buna karşılık, Tanrı tarafından doğrudan istenen ve düzenlenen ilâhî kuruluş karakterine Devleti dâhil etmeye teşvik ediyordu, o andan itibaren O'na ne direnebiliriz ne de direnmiyiz. Bunların hepsi, Luther'dir. Tüm bunlar da günümüz Luther'inin Almanya'sıdır. Oysa olguların, fikirlerin ve hislerin bu karmaşasında, kim tam olarak Almanya'dan çıkıp Luther'e varacaktır ya da tam tersi Luther'den Almanya'ya?

"Lutheriyanizm bir hayat kavramıdır," denilmektedir "ve bu tüm Alman hayatı boyunca öğrenilmelidir." Bu gerçek. Luther, modern dünyanın ve aklın babalarından biridir denebilir.

Hiç kuşkusuz. Germen dünyasının ve Alman düşünce şeklinin babalarından biridir. Doğru orantılı olarak, “bir” Alman düşünce şeklinin olduğu yerde gerçekten de “bir” modern düşünce şeklinin var olduğu anlaşılmaktadır.

27 Haziran 1538’de, güzel satırlarla beslenen ve kendi Saksonya’sında uzun kış günleri boyunca, Helenistik güneşin yansımalarıyla aydınlanan hümanist Philippe Mélanchton’a (istedi veya istemedi), akıl kelimesinin tüm anlamlarının yüklü olduğu bu ılımlı kişiye, ağlayıp sızlanmak serbestti. Ya Luther’e? Kendinden vazgeçmesi, ilk gelen arkadaşlarının veya düşmanlarının kolayca ve doğal olarak söyleyebileceği kelimeleri yeniden söylemesi yanlıştı. Çoğunlukla içindeki adamı, Wittenberg’de bir burjuva evinde burjuva tarzı sofraya oturan o koca adamı, konuşturması yanlıştı. Belki bu adamın üzgün olmaya hakkı vardı. Peygamberin ise, hayır. Yanılmamıştı; düşüncelere gümrük, mahkûmiyet yoktur. Onlar ele geçirilemez ve yok edilemezler.

Fikirler, güzel bir hayat sürebilmek için Luther bunları tüm Almanya’ya yeterince ekmişti. Besleyici Almanya’nın doğuşunu görecektir olan 1520 idealistinin muhteşem gelecek kuşakları için, Protestan papazlarıyla, dogmalarıyla, tapınaklarıyla ve ayinleriyle Saksonya Kilisesi neydi? Harika ve kimi zaman da korkunç. Zira Luther’in her zaman imparatorlukların geleceği ve ağır politik sorunlarla veya sadece kendisiyle, vicdanıyla ve kurtuluşuyla ilgilenen bizzat Luther’le meşgul olarak gösterdiği bilgin Philippe, yalnızca politika üzerine aynı zamanda beklenmedik ve mantıklı bir eylem uygulamalıydı. Güçlüydü elbette. Dünya mutluluğunun ve insanlık barışının kurtarıcısı mıydı? Bu başka bir konu. En azından burada bizim konumuz değil.

Luther’i yargılamıyoruz. Dahası, hangi Luther’i ve hangi ya-

saya göre yargılayacağız? Onunkine göre mi? Yoksa bizimkine göre mi? Veya hani şu çağdaş Almanya'nınkine göre mi? Konuyu yalnızca soğukkanlılıkla değerlendirebilmek için çok da hazır olmadığımız şimdiki zamanın uç sınırlarına kadar derinleştiriyoruz; ölümünden sonraki alinyazısının dolambaçlı ve yön değiştiren eğrisini.

BİBLİYOGRAFYA NOTU

Luther'in bibliyografyası bir okyanustur. 1906'da Boehmer makaleleri, broşürleri, vb. saymadan 2000 cilt olduğunu belirtmiştir. O zamandan beri, deniz muazzam şekilde kabardı. Nasıl boğulmayalım ki? Uzmanlar bunu biliyorlar; bu not onlar için değil. Luther'in eserlerinin baskıları ve tercümeleri hakkında temel bilgiler ve çalışmayı başlatan gerçekten önemli kitapların bilgilerini içermektedir. Ayrıntılar için aşağıda belirtilen özel bibliyografya (Wolf, Schottenloher) kullanılacaktır.

I. LUTHER'İN ESERLERİ

A. *Bütün Eserleri*

Yedi basımı olduğu kabul edilmektedir. Uygulamada daha çok, Erlangen ve Weimar adıyla anılan son iki basımına başvurulmaktadır.

ERLANGEN basımı, in-80, en yaygın olanı aşağıda belirtilenleri kapsamaktadır:

- a. 67 cilt Almanca eser: *Dr. M. Luthers Sömmliche Werke*; cilt I, 1826; cilt LXVII b, 1857 (2. Baskıda cilt I'den XXIV'ye ve XXIV'den XXVI'ya, 1862-1880 ve 1883-1885). XXIV-XXXII Ciltler, Reforma ilişkin *Almanca* tarihî metinler; LIII-LVI. Ciltler, Almanca mektuplar;

LVII-LXII ciltler *Propos de Table*'ı içermektedir. LXVI-LXVII. ciltler'de tablolar bulunmaktadır.

- b. 33 Cilt Latince eser: *Lutheri Opera*, I'den XXIII'e *Op. Exegetica*; XXIV'den-XXVI'ya *Commentaria in Epist. Ad Galatos*; XXVII'den XXXIII'e *Op. Ad Reformationis historiam pertinentia*, Schmidt basımı, 1865-1873.

WEIMAR baskısı: *Dr. M. Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe*, Cilt I, 1883, yaklaşık 80 tane büyük in-40 bulunmaktadır. Pahalı ve çok kullanışlı olmadığından (kısımlı tablolar bulunmamaktadır, genel tablolar henüz yapılmamıştır), Almanya dışında çok yaygın değildir. Kronolojik bir sıraya göre verilen eserler uzmanlara emanet edilmiştir. Baskının özel sayısı kapsamındadırlar: 1°. *Die Deutsche Bibel*, Cilt I, I, 1906; Cilt IX, I, 1937.- 2° *Tischreden*, Kroker basımı, Cilt I, 1912; dizin ile birlikte, Cilt VI, 1921: eşsiz bir çalışma.- 3° aşağıda belirtilen yazışmalar.

B. Luther'in Yazışmaları

ENDERS basımı, *Luthers Briefwechsel*, 18 cilt. İn-12 (1884-1923, Cilt I'den XI'e ENDERS tarafından, Cilt XII'den XVI'ya KAWERAU tarafından, XVII'den XVIII'e FLEMING ve ALBRECHT tarafından) eğer ENDERS ilk 11 Ciltteki Almanca mektupları WETTE (*Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken*, 5 Cilt., Berlin, 1825-1828+ 1 SEIDEMANN tarafından, 1856) ve IRMISCHER (Erlangen bölümü, Cilt LIII-LVI, 1853-3, yalnızca Almanca mektuplar) basımlarına iade etmek yerine tekrar yayımlasaydı öncekiler muaf tutulabilirdi. Weimar basımına yardımcı yeni basımı (CLEMEN basımı; Cilt I, 1930; Cilt VIII, 1938'den 1539 yılının sonuna kadar) hepsini eritecektir. Her Ciltte WETTE ve ENDERS'e uyum gözetilmiştir.

C. Seçme Eserler, Münferit Basımlar, Çeviriler

Birçok seçme eser koleksiyonu kullanılmıştır. *Luthers Werke für d. Christliche Haus*, 2. Basım., Berlin, 1905, 8 Cilt+güzel özetler içeren 2 ek Cilt, p.p. SCHELL; *Luthers Werke in Auswahl* d'O. CLEMEN (Bonn, 4 Cilt, 1912-1913)'ın hedef kitlesi araştırma yapan insanlardır. Daha yeni bir basım, BERGER, A.E., *Grundzüge evangelischer Lebensformung nach ausgewählten Schr. M. Luthers*, Leipzig, 1930.

Çok miktarda münferit eser basımı bulunmaktadır. Yalnızca, FICKER tarafından basılan 1515-16 dönemini kapsayan Épître aux Romains üzerine: *Luthers Vorlesung über den Römerbrief*, Leipzig, 1908, 80; 4. Basım; 1930 (Weimar koleksiyonunda bulunan) ve 1517-18 dönemine ait Épître aux Hébreus üzerine: *L. Vorlesung über den Hebräerbrief*, d'HIRSCH ve RÜCKERT, 2 Cilt, Leipzig, 1929, belirtilmiştir.

Kleine koleksiyonundan çıkan *Texte f. Vorlesungen u. Übrungen* de LUTZMANN (Bonn, Marcus ve Weber) uygun fiyata ve kullanışlıdır. Ayrıca aynı koleksiyon içinde GÖTZE'nin küçük bir dilbilim sözlüğü ve birçok önemli Lutheryen yazı ve derleme eser bulunmaktadır: *Kleiner Katechismus der deutschen Text in s. Geschichtl. Entwicklung*, 1912, no 109; 95 *Thesen nebst dem Sermon von Ablass u. Gnade*, 1517, CLEMEN basımı, 1917, no 142; *Von Ordnung Gottesdienst, Taufbüchlein, Formula Missae*, 1909, no 367; Deutsche, Messe, no 37.

D. Çeviriler

Eski çevirilerde; v. PAQUIER, *dictionn. De Théol. Cath.*, IX, 1926, col. 1331 ve özellikle aşağıda belirtilen MOORE'un kitabı.- MICHELET'nin *Les Mémoires de Luther*, 1835, 2 in-80, mektupları ve Sofra Sohbetleri konusunda önemli bir eserdir.

GOGUEL'in *Le petit Luther'i* (kitabın yeniden ortaya çıkması 1926) önemli eserlerden çok kısa özetler sunmaktadır.

F. KUHN 1879'da, *A la noblesse chrétienne de nation allemande* adlı mektubu çevirmiştir. Aynı zamanda 1879'da, CRISTIANI tarafından 1914'de, *De la liberté du Chrétien* adıyla yeniden çevrilen, *Le livre de la liberté chrétienne'i* çevirmiştir. HORNING 1854'de, *le Grand Catéchisme de Luther'i*; MEYHOFER, *Les idées pédagogiques de Luther* (tez Lausanne, 1909)'deki Hristiyan okul kurulmasına ilişkin mektubu; SUZIN, *Les Propos de Table*, 1932, in-12, 4 Cilt; Denis de ROUGEMONT, *Le serf arbitre*, Je Sers basımı, 1936, in-12- ve son olarak, GRAVIER, Almanca orijinal metinle Fransızca çevirisini karşılıklı olarak, iki dilli bir koleksiyonda *Les Grands écrits réformateurs* (Paris, 1944)'ü çevirmiştir.

E. Dokümanlar

Yalnızca O. SCHELL'in bu konuda çok değerli küçük bir cilt yayımladığını belirtelim: *Dokumente zur Luthers Entwicklung bis 1519* (Tübingen, Mohr, 1911; 2. basım, 1929).- ikonografik doküman tercihi: SCHRECKEN-BACH ve NEUBERT, M. Luther, 1. Basım, Leipzig, 1916; 3., 1921.

II. LUTHER ÜZERİNE YAZILMIŞ ESERLER

Açıklamalı Bibliyografya: Gustav Wolf'un *Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte* adlı eserinin II. Cildinin I. Bölümü, Gotha, Perthes, 1916 (s.167-276). SCHOTTENLOHER'un, *Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung*, 6 İN-4°, Leipzig, 1933-1940.

A. 1900 Yılından Önce Yayımlanan Eserler

Ortama İlişkin:

Çıkış noktasında: RANKE'nin, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*'nu (Berlin 6 in- 80, 1839-1847).- Merkezde: JANSSEN'in, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters* (I. Basım, 1878 sqq; 14. PASTOR tarafından, 1879-1904; 8. Cilt.; orta değerdeki Fransızca çevirisi PARIS tarafından yapılan, *Allemagne et la Réforme*, Paris, 1887 sqq.).- Varış noktasında: F. von BEZOLD'un *Geschichte der deutschen Reformation* (Oncken, 883 pp., in-80, 1886-1890).

Kişiliğine ve Eserine İlişkin:

1900 yılından önce Luther'in klasik tasviri: J. KÖSTLIN, M. Luther, *sein Leben und seine Schriften*, I. Basım, 2 Cilt., 1875; 5., KAWERAU tarafından 1903 yılında yeniden gözden geçirilmiştir. Daha küçük eserler: Max LENZ, Th. KOLDE, HA-USRATH, vb.- Fransızca: F. KUHN, *Luther, sa vie, son oeuvre* (3 Cilt., 1883-1884): geleneksel Luther; alıntılar.

Doktrine İlişkin:

Bu döneme hâkim olan eserler: 1) Th. HARNACK'ın sistematik çalışması: *Luthers Theologie*, 2 Cilt, 1862-1886 (SCHMIDT tarafından 2. Basımı yapılmıştır, 1926); 2) KÖSTLIN'in tarihsel çalışması: *Luthers Theologie in ihrer Geschichtlichen Entwicklung*, 1. Basım, 2 Cilt, 1863; 5., 1903.

Politikasına İlişkin:

SOHM'ün, *Kirchenrecht*, Cilt I, 1892 ve RIEKER'in, *Die rechtliche Stellung der evangelischen Kirchen Deutschlands*, Leipzig, 1893, adlı klasik eserleri. Aynı zamanda, CHOISY tarafından çevirisi yapılan daha yeni bir makale, 1898: *L'idée de l'État et de l'Église chez les théologiens et juristes luthériens*, 1900.

B. 1900-1927 Yılları Arasında Yayımlanan Eserler

Yukarıda belirtilen WOLF ve SCHOTTENLOHER'in bibliyografyaları.

L. FEBVRE tarafından yapılan kısa açıklama, Luther üzerine yapılan çalışmalardaki yeni gelişmeler, *Revue d'Histoire moderne*, no I, 1926.

Ortama:

TROELTSCH tarafından (*Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt*, 1911) ortaya konulan bilimsel sorun etrafında dönen ve aynı şekilde *Sozialleben*'lerde, (cf. VERMEIL, *Revue d'Histoire et philosophie religieuse*, Strasbourg, 1921) yeniden ele alınan monografiler. T.'nin söz konusu fikirlerinin tam bir tarihçi olan BELOW'unkilerle karşılaştırılması: *Die Ursachen der Reformation*, 1917 (*Histor. Bibl.* D'Oldenburg, no 38). Fransa'da, IMBART DE LA TOUR'un *Origines de la Réforme*, Cilt III, 1914, kısmen Luther'i ele almaktadır.

Kişiliği ve Eseri:

En başta DENIFLE, *Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung*, Cilt I, I. ve II. Kısım, Mayence, 1904, 80; gözden geçirilmiş 2. Basım, 1904-1906; Cilt II, ölümünden sonra, P. WEISS'in yardımlarıyla, 1905.- Cilt I, Başrahip PAQUIER tarafından çevrilerek, düzenlenerek ve bazı sert ifadeleri yumuşatılarak *Luther et le luthérisme*, Paris, Cilt I, 1910 (2. Basım 1913), meydana gelmiştir; Cilt II, 1911 (2. Basım, 1914); Cilt III, 1912 (2. Basım, 1916); Cilt IV, 1916. Ne Cilt II, ne de P. WEISS'in tamamlayıcı çalışması *Lutherspsychologie* (Mayence, 1906) çevrilmemiştir. BOEHMER'in zekice kaleme alınmış küçük kitabı, *Luther im Lichte der neueren Forschung* (I. Basım, Teubner, 1906, ayrıca 4. Basımdan itibaren, 1917, 300 sayfa-

lık Cilt in-80), Denifle'in eleştirisini izleyen yeniden yorumlanma çalışmasının içine girmeye yardımcı olmaktadır.

Son olarak, iki büyük çalışma, bu karışık dönem süresince Katolik ve Protestan faaliyetlerini özetlemektedir. P. GRISAR (S.J.), Denifle'in girişimini akıllıca ortadan kaldırmıştır: I. *Luthers Werden; Grundlegung der Spaltung bis 1530*, Fribourg, 1911, bibliyografya; II. *Auf der Höhe des Lebens*, 1911; III. *Am Ende der Bahn*, 1912; kronolojik tablolar, dizin.- Lutheryen teolog O. SCHEEL, KÖSTLIN'in klasik eserinin yerini alması gerektiği gibi düşünülen: M. *Luther, vom Katholizismus zur Reformation* (I, *Auf der Schule und Universität*, 1919, 80; II, *Im Kloster*, 1917)'un ilk iki Cildini yayımlamıştır. Okunması gereken diğer bir eser de, Luther'in liberal girişimlerinin açıklaması olan: K. HOLL, *Gesammelte Aufsätze, I, Luther*, 6. Basım, 1923.

Doktrin:

Daha önce FICKER'in keşfinden bahsetmiştik. Öte yandan, kapsamı Lutheranizmin sınırlarını aşan Otto RITSCHL'in *Dogmengeschichte des Protestantismus*'unu göz önünde bulundurmak gerekir: I. *Biblizismus und Traditionalismus*, Leipzig, 1908; II. *Die Theologie der deutschen Reformation*, 1912; III. *Die reformierte Theologie des 16 und 17 Jhrh.*, Göttingen, 1926; IV. *Das orthodoxe Luthertum im Gegensatz zu der reformierten Theologie*. Okunması zor, yabancı edebiyata ilişkin yanlış yönlendirmeler bulunan bir eserdir ancak, Reformun tarihsel doktrininin bütününe ilişkin önemli bir tablo sunmaktadır.- SEEBERG, *Die Lehre Luthers*: doktrinin güzel bir tarihsel açıklamasıdır (Leipzig, 1917 ve 1920, 2 in-80).

Başrahip CRISTIANI'nın Fransızca kitabı: *Du luthéranisme au protestantisme, Évolution de Luther de 1517'den 1528'e*, saygın

bir algı yaratma çabasıdır. Denifle'in uyarlamacısı olan Piskoposlar Kurulu Üyesi PAQUIER'nin *Luther, du Dictionnaire de Théologie catholique* (Cilt IX, 1926) adlı makalesi, zaten bilgilendirilmiş olan bir Katoliğin karşıt duygularını ortaya koymaktadır.- Potestan bakış açısıyla, H. STROHL'nin iki bölümden oluşan kusursuz çalışması (Strasbourg, 1922 ve 1924): I. *L'évolution religieuse de L. Jusqu'en 1515*; II. *L'épanouissement de la pensée religieuse de L. 1515 à 1520*.- R. WILL'in zengin monografileri, *La liberté chrétienne, étude sur le principe de la piété chez Luther*, Strasbourg, 1922.

Politika:

Bu döneme ilişkin göz önünde bulundurulması gereken eserler: G. Von BELOW, *Die Bedeutungen de Reformation f. Polit. Entwicklung*, Leipzig, 1918.- Fransızca: G. De LAGARDE, *Recherches sur l'esprit politique de la Réforme*, P. 1926, bibliogr.- E. VERMEIL, Lutheryen reformu ve Alman medeniyeti üzerine (*Mélanges Andler*, Strasbourg, 1924).

C. 1927'Den İtibaren Yayınlanan Bazı Eserler

Tarihî Ortama ilişkin:

Ayaklanma kampanyalarına ilkin G. FRANZ'ın kusursuz çalışması: *Der deutsche Bauernkrieg*, Munich et Berlin, 1933 (*Akten*'in iki cildi ile birlikte).- GRAVIER'nin çalışması, *Luther et l'opinion publique, Flugschriften*'i (Sobonne Tezi, 1942) kullanarak.

Luther'in Fikirlerinin Gelişimi:

Başlangıç noktası: P. VIGNAUX, *Luther commentateur des Sentences*, Paris 1935, 80.- Paulinizm konusunda, J. BARUZI, *Saint Paul'un tercümanı Luther*, *Revue de Théol. et de Philo.*, Strasbourg, 1928.- Luther ve Erasmus üzerine, A. RENAUNET, *Études érasmiennes*, Paris, 1939, 80.- Eserin tamamı üzerine,

J. MARITAIN'nin *Notes sur Luther, partisans mais suggestives* (*Nova* ve *Vetera*'nın özel basımı, Fribourg, 1928, in-80).

Luther Üzerine Monografiler:

Un destin, M. Luther adlı monografinin yayınının ardından, Fransa'da sırasıyla: GRISAR, *Martin Luther, sa vie et son oeuvre*, 2. Basımda, MAZOYER tarafından çevrilen, P. GRISAR'ın özeti ile birlikte, Paris, 1931.- STROHL, H. *Luther, esquisse de sa vie et de sa pensée*, La Cause, Neuilly, s.d.- FUNCK-BRENTANO, *Luther*, Paris, 1934.- Son olarak da, 1933'ten sonraki döneme ait bir çeşit Lutheryen edebiyatı tasvir eden KARSTEN KLAHNEN'in, *Martin Luther, sa conception politique*, Paris, 1941.

Etkisi, Yayılması

MORRE, *La Réforme allemande et la littérature française, Recherche sur la notoriété de Luther en France*, Strasbourg, public. De la Faculté des Lettres, 1930, 80.- Bu dikkate değer esere ek olarak: Rabelais için, L. FEBVRE, *Le problème de l'incroyance au XVI. s.*, 2. Partie, liv. I, chap. II, Paris, 1943; Marguerite de Navarre için, H. STROHL, *De Marguerite de Navarre a Louise Schepler*, Strasbourg, 1926 ve L. FEBVRE, *Autour de l'Heptaméron*, Paris, 1944.

SONSÖZ

Lucien Febvre, 1944 yılında bu kitabın yeni baskısına önsöz yazarken bazı kaygılar taşısa da “değiştirecek hiçbir şey bulamadığını”, içeriğinde ise bölüm başlıklarında bazı küçük detaylar, özellikle de bazı yazım hatalarını düzelttiğini kaydetmiştir. Ancak kanıtlamanın esası konusunda önemli hiçbir şey bulunmadığını belirtmiştir. 1951 yılında üçüncü baskı sırasında da bu iddiasını tekrarlamıştır: “İlk metnimde düzeltme yapmam gerektiğini düşünmüyorum.” On beş yıl geçti... 1962 yılında, yandaşları Başpapaz Henri Strohl’dan (Martin Luther’i son derece takdir eden²¹⁷) 1920 yılında Luther’in düşünce yapısına ilişkin vakfettiği iki eserin yeni baskısını yapmasını istediklerinde, o da aynı tesbitte bulunmuştur. “Durum esas olarak değişmemiştir, en azından Fransa’da”²¹⁸. 1962 yılından beri, birinci elden hiçbir eser Lutheryen çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmamıştır ve 1927 yılında yazılan *Luther épanoui’nin (Gelişen Luther)* (1517

²¹⁷ Kitabı, “Keşiş Luther’in münferit çabasına ve huzur ve yenilenmenin yolunun keşfedilmesine ilişkin titiz ve sempatik bir çalışma...” diye tanımlamıştır, *1520 Yılına Kadar Luther*, s. 17.

²¹⁸ Henri STROHL, *Luther j’usqu’en 1520*, Paris, 1962, önsöz (1922 yılında yayımlanan, *L’évolution religieuse de Luther jusqu’en 1515 ve 1924 yılında yayımlanan L’épanouissement de la pensée religieuse de Luther de 1515 à 1520* adlı eserlerin gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş ikinci baskısı).

yılından 1525 yılına kadar) kahramanca bir rol olan, vahiy almış Peygamber rolünün takdire şayan yeniden şekillendirilmesine mansiyona layık düzeltme getirilememiştir.

Bununla birlikte, Lutheryen bibliyografisi birçok yeni eserle zenginleşmeye devam etmiştir. Lucien Febvre tarafından 1945 yılında yapılan güncellemeyi tamamlamak amacıyla, bu kitapta yalnızca sunulan bakış açılarını aydınlatabilecek eserleri belirtiyoruz:

I. Metinler

Fransız tarihçi kamuoyu için, Fransız Lutheryen Ulusal Birliği tarafından kaleme alınan önemli yayını belirtmek gerekir: *Choix d'oeuvres de Martin Luther (Martin Luther'in Seçme Eserleri)*, 1957 yılından 1961 yılına kadar Cenevre'de yayımlanan 9 Cilt.

II. Ortama İlişkin

M. BENSING, *Thomas Muntzer und der Thüringer Aufstand 1525*, Berlin, 1966.

G. FRANZ, *Der deutsche Bauernkrieg*, düzeltilmiş 4. Baskı, München, 1956.

J. LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, yeni basım, Fribourg, 1949.

E. WERNER, *Pauperes christi. Studien zu sozialreligiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapstums*, Leipzig, 1956.

III. Luther'in Fikirlerinin Gelişimi

J. ASHEIM, *Glaube und Erziehung bei Luther*, Heidelberg, 1961.

F. E. CRANZ, *An essay on development of Luther's thought on justice, law and society*, Cambridge (Mass.), 1959.

J. ERBEN, *Grundzüge einer Syntax der Sprache Luther s*, Berlin, 1954.

H. W. KRUMWIEDE, *Glaube und Geschichte in der Theologie Luther s*, Berlin, 1952.

IV. Biyografi (Birkaç Deneme)

Léon CRISTIANI, *Luther tel qu'il fut* (seçme metin şeklinde), Paris, 1955.

Erik H. ERIKSON, *Young man Luther, a study in psychoanalysis and history*, New York, 1958.

V. H. GREEN, *Luther and the reformation*, New York, 1964.

Albert GREINER, *Luther, essai biographique*, Genève, 1956.

V. Etkisi

H. BORNKAMM, *Luther im Spiegel der deutschen Geistesgeschichte*, Heidelberg, 1955.

G.H. WILLIAMS, *The radical reformation*, London (U.S.A), 1962.

E. W. ZEEDEN, *Martin Luther und die Reformation im Urteil des deutschen Luthertums*, Fribourg, 1950.

VI

Son olarak, 95 önerinin 450. yıl dönümü vesilesiyle Doğu Almanya tarihçileri, iki önemli eser yayımlayarak Lutheryen çalışmalarının dikkat çekici şekilde devam ettiğini vurgulamışlardır:

G. ZSCHÄBITZ, *Martin Luther Grösse und Grenze*; I. Bölüm, 1483-1526, Berlin, 1967; "Luther'in ilk Marksist biyografisi" olarak ortaya çıkmaktadır."

L. STERN ve M. STEINMETZ'in yönetiminde, resimlerle zenginleştirilmiş, gözden geçirilmiş güçlü bir makale derlemesi ve araştırma bilançosu: *450 Jahre Reformation*, Berlin, 1967.